

Dragoș Sdrobiș

Historia

LIMITELE MERITOCRAȚIEI ÎNTR-O SOCIETATE AGRARĂ

Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică

POLIROM

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

DRAGOŞ SDROBIŞ este doctor în istorie al Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Are ca domenii de interes istoria universității în România interbelică, educația superioară şi piața muncii, capitalul uman, istoria intelectuală, sociologia istorică, istoria socială. A publicat articole în reviste de specialitate, precum şi capitole în volume colective, dintre care amintim „Politici culturale şi modele intelectuale în România. Câteva precizări conceptuale”, în Lucian Nastasă, Dragoş Sdrobiş (ed.), *Politici culturale şi modele intelectuale în România* (2013), şi „Părăsirea Boemei şi încarnarea Utopiei. Studențimea interbelică, Dimitrie Gusti şi Serviciul Social obligatoriu”, în Zoltán Rostás (coord.), *Universitatea interbelică a sociologilor gustieni* (2014).

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

SDROBIŞ, DRAGOŞ

Limitele meritocrației într-o societate agrară: şomaj intelectual şi radicalizare politică a tineretului în România interbelică / Dragoş Sdrobiş. – Iaşi: Polirom, 2015
Bibliogr.

ISBN print: 978-973-46-5148-1
ISBN ePub: 978-973-46-5232-7
ISBN PDF: 978-973-46-5233-4

316.344.42(498)
316.35

Printed in ROMANIA

Dragoș Sdrobiș

LIMITELE MERITOCRAȚIEI ÎNTR-O SOCIETATE AGRARĂ

Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică

POLIROM
2015

Cuprins

Partea a III-a

Statul şi studenţimea în interbelicul românesc : de la mişcări protestatare la mecanisme de control social al tineretului

Introducere

Educația superioară interbelică, între imperativul construcției identitare și limitele unei economii agrare

De ce ar trebui să se rescrie istoria?

„Evenimentul nu mai are decât o existenţă lingvistică", afirma Roland Barthes, amplificând prin aceasta caracterul proteic al trecutului. Influenţa prezentului asupra trecutului survine din două perspective: prima recunoaşte imposibilitatea de a surprinde exhaustiv trecutul (care devine mai puţin decât a fost), iar cea de-a doua conferă trecutului o importanţă mult mai mare, pentru că istoricul-narator are avantajul de a cunoaşte evoluţia ulterioară a evenimentelor. „Numai pentru a fi înţeleşi, istoricii totdeauna rescriu trecutul din punctul de vedere al prezentului, rearanjând datele şi modificând concluziile din mers."[1] Din această condiţionare derivă imposibila neutralitate a istoricului. Important pare a fi să imprimi un caracter narativ trecutului, să îl pui în mişcare; dacă evenimentele sunt subiectele, ceea ce trebuie să facă istoricul este să acorde corect predicatele. Astfel, rostul istoricului nu este acela de a se erija într-un „tribunal politic, sau moral, al istoriei pe care o studiază"[2]. În schimb, bagajul metodologic al istoricului trebuie să se fondeze pe relativism, adică pe preeminenţa ipotezei în faţa adevărului, pe textualizări şi contextualizări, până la recreionarea unor multiplicităţi ale aceluiaşi interval cronologic.

Lucrurile se complică şi mai mult când încercăm să abordăm o problematică de istorie contemporană, pentru că aici întâmpinăm dificultatea transferului trecutului din sfera memoriei în domeniul istoriei, o devoluţie care implică şi factorul uman. Acesta este şi cazul perioadei interbelice din trecutul României. Redeschiderea după 1989 a acestui dosar, sensibil şi plin de sensibilităţi, a dat naştere unei vii dezbateri despre cum se poate scrie despre deceniile interbelice. Mulţi dintre cei care s-au aplecat asupra acestei perioade – prin abordări revanşarde sau panegirice – mai erau cumva conectaţi la acel trecut care nu devenise încă o „ţară străină" (David Lowenthal). Cu atât mai dificil era să sondezi această perioadă, cu cât mulţi dintre cei care proveneau din acea lume deveneau figuri ale luptei anticomuniste. Aşa s-a ajuns ca perioada interbelică să fie o luptă a

1. David Lowenthal, *Trecutul e o ţară străină*, traducere de Radu Eugeniu Stan, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002, p. 17.
2. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Bucureşti, Editura Univers, 1998, pp. 17-18.

prezentului, un transfer temporal al disputelor din trecut. Mulţi erau convinşi că istoria românilor trebuia să se reia de acolo de unde intervenise hiatusul comunist. Prea puţin examen critic, nicio definire a poziţiilor de abordare, obsesia restituţiei, presiunea memoriei sunt doar câţiva factori care au întârziat asumarea trecutului. Abia de curând perioada interbelică a încetat să mai exercite asupra prezentului o influenţă mutilantă[3]. Şi tot de curând discursul narativizant a căpătat – cu unele excepţii – forma retrospectivei, nu pe cea a sentinţei. A scrie istoria acestei perioade nu mai trebuie să fie un demers panegiric, ci unul holistic, care reordonează trecutul şi îi redă coerenţa pe care contemporanii evenimentelor încheiate nu puteau să o întrezărească. Reordonarea în sine ar trebui să plece chiar de la elementele temporale.

O cronologie alternativă a perioadei interbelice

Anul 1918 este privit drept o apoteoză a ascensiunii României atât de istoriografia naţionalistă a perioadei interbelice, cât şi de scrisul istoric din timpul „comunismului dinastic" al lui Nicolae Ceauşescu. După 1989, cronologia extrem de sugestivă propusă de Keith Hitchins, care se axează pe limitele cronotopice ale dezvoltării unui anumit tip de regim politic, a dus la reconsiderarea acestui moment, iar o privire mai critică asupra perioadei a scos la iveală existenţa unui „paradox" chiar din momentul unirii tuturor românilor. Ceea ce părea a fi un zenit al istoriei se transformă în obsesie a rupturii cu trecutul şi în tentaţia reluării istoriei. Sorin Alexandrescu nu se fereşte să afirme că, de fapt, întreaga perioadă interbelică se construieşte sub fantasma *mitului regenerării*. Aşa cum pentru paşoptişti *totul este de făcut*, pentru generaţiile interbelice *totul este putregai şi trebuie trecut prin foc şi sabie*. Dacă primul ar fi un „mesianism pozitiv" (George Călinescu), mesianismul interbelic este la fel de utopic, dar exclusivist şi negativ. Deşi se părea că România se angajase pe drumul democraţiei liberale, proprii ei cetăţeni se angajează în demolarea fundamentelor acestui sistem politic : „Azi, datorită triumfului mondial al liberalismului, înţelegem mai uşor ceea ce mulţi intelectuali şi cetăţeni nu puteau înţelege atunci : societatea liberală este cea mai puţin rea societate"[4]. Educaţia şi mai ales universitatea au avut un rol major în construirea unei viziuni total negative asupra statului, la fel cum şi statul s-a mulţumit doar să „administreze" societatea, incapabil să propună un „proiect de ţară".

Educaţia românească interbelică: teorii actuale şi cronologie procesuală

Teoriile actuale ale educaţiei relevă mai ales legătura dintre politic şi educaţie, ambele concepute ca mecanisme sociale. Dacă am privi educaţia doar prin prisma

3. David Lowenthal, *Trecutul e o ţară străină*, p. 268.
4. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, p. 194.

curentului funcţionalist, aceasta devine un mecanism de socializare prin asigurarea şi fortificarea unui set de valori comune, capabil să canalizeze eforturile societăţii spre atingerea anumitor obiective. Dar în cadrul acestui curent există viziuni care consideră că principalul rol al educaţiei este acela de a realiza un proces de selecţie. Întrucât acest curent creează o legătură de cauzalitate între dezvoltarea economică (industrializare, profesionalizare) şi dezvoltarea învăţământului (mai ales a celui superior), educaţiei îi revenea rolul de a asigura recrutarea, formarea şi alocarea capitalului uman pentru anumite activităţi economice[5].

O altă teorie care s-a bucurat de un relativ succes în interpretarea educaţiei a fost cea a capitalului uman, de altfel o viziune în mare parte asemănătoare cu funcţionalismul. Numai că aici factorul decident nu mai este societatea (statul), ci individul însuşi, care „calculează în mod raţional rezultatul investiţiei în educaţie”[6]. Mai mult, această teorie a capitalului uman relevă şi beneficiile non-financiare ale educaţiei[7].

În fine, teoria care demontează integral educaţia modernă este cea neomarxistă. Pe scurt, adepţii acestei teorii consideră că prin educaţie sistemul capitalist se reproduce ; mai mult, astfel de autori reduc uneori *lupta de clasă* la o luptă care se dă *în interiorul* educaţiei, dar şi *pentru* educaţie. Printre neomarxişti îl regăsim şi pe Pierre Bourdieu, care vede în educaţie un „sistem credenţial”. Altfel spus, educaţia reprezintă un mecanism modern pus în slujba „reproducerii” clasei conducătoare, adică un sistem care, deşi se fundamentează pe ideologia meritocraţiei şi a mobilităţii individuale, prelungeşte inegalităţile sociale[8]. Din acest motiv ideologia competenţei ar avea trăsăturile unei sociodicee, devenind o justificare teoretică a faptului că cei privilegiaţi *sunt* privilegiaţi, iar monopolul deţinerii unui astfel de capital simbolic devine nobilitate[9].

---

5. Zoltán Pálfy, *National Controversy in the Transylvanian Academe. The Cluj/Kolozsvár University in the First Half of the 20th Century*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, p. 25.
6. *Ibidem*, p. 26.
7. Astfel, multe studii pe acest subiect au arătat că „educaţia promovează sănătatea, reduce fumatul, sporeşte motivaţia participării la vot, îmbunătăţeşte cunoştinţele privitoare la controlul naşterilor şi stimulează aprecierea muzicii clasice, a literaturii şi chiar a tenisului” - Gary Stanley Becker, *Capitalul uman. O analiză teoretică şi empirică cu referire specială la educaţie*, Bucureşti, Editura ALL, 1997, p. 22.
8. Zoltán Pálfy, *National Controversy in the Transylvanian Academe*, p. 26.
9. Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge, Polity Press, 1996, p. 79. Printr-o astfel de optică Bourdieu vede în şcoală (mai ales în cea franceză, pentru că pe aceasta o analizează) un sistem nu de promovare socială, ci de prezervare a ordinii sociale. Prin influenţa pe care şcoala de elită o are asupra elitei înseşi, care influenţează la rându-i alegerea copiilor ei - prin cultivarea spiritului de castă, prin practicile patronajului şi ale concursului -, meritocraţia devine mai degrabă o ideologie, dar prea puţin realitate socială. Iar forma de recunoaştere socială a acestei ideologii este prestigiul. Dacă credinţa în nobilitate se baza pe naştere şi natură, mitul şcolii eliberatoare este acelaşi lucru. Numai că acum naşterea şi natura sunt mascate de o faţadă „democratică” - ideologia darului natural şi a meritului individual. Astfel, deşi se credea că educaţia face trecerea de la sistemele de stări la cel de clase sociale (deci

În ceea ce priveşte evoluţia istorică, ipoteza iniţială afirmă că, în secolul al XIX-lea şi mai ales în secolul XX, învăţământul superior a devenit un „subsistem diferenţiat al societăţii", „sursa a diferite tipuri de rezultate care în anumite contexte dobândesc greutate şi în alte paliere ale societăţii"[10]. De aici şi dezvoltarea ideii de universitate ca „multiversitate", în care cererea socială şi economică pentru anumite filiere de specializare a fost catalogată ca legitimă, iar drept urmare învăţământul superior s-a raliat cererii sociale. Din acest motiv, în perioada interbelică patru procese afectează viaţa universitară: explozia înmatriculărilor de studenţi, diversificarea instituţională a învăţământului superior (umanist, real, vocaţional, tehnologic etc.), profesionalizarea (cunoaşterea ştiinţifică drept formă de acreditare a anumitor profesiuni) şi mobilitatea socială prin educaţie. Este momentul în care educaţia încetează să mai fie un scop în sine, devenind un proces social concertat de a asigura individului accesul spre poziţii privilegiate, iar în spatele acestei dinamici sociale s-ar fi aflat chiar statul, care impunea amplitudinea celor trei variabile: mobilitate socială, schimbare socială şi educaţie.

Cartea de faţă îşi propune să evidenţieze efectul politicilor culturale ale României asupra studenţimii, o direcţie deja consacrată, în sociologie mai ales, de studiile lui Pierre Bourdieu pe acest subiect. Relaţia dintre studenţime, universitate şi societate a devenit o temă prolifică odată cu puternicele revolte studenţeşti din Franţa sau SUA din anii '60 ai veacului trecut. Amploarea acelor mişcări i-a determinat pe unii autori să vadă în studenţime mai mult decât un simplu obiect al învăţământului superior. S-a ajuns la concluzia că lipsa de cointeresare a studenţimii a fost principala cauză a reacţiilor virulente din partea acesteia. În studiul său dedicat acestor proteste, *University, Students and Society* (1972), Margaret Scotford Archer atrage atenţia asupra a trei relaţii esenţiale pe care învăţământul superior le dezvoltă într-o societate: interacţiunile cu mediul politic, cu economia şi cu procesele de stratificare şi diferenţiere socială.

Toate aceste trei aspecte enumerate de Archer se restrâng la o singură problemă şi la emergenţa a trei actori cu scopuri şi metode diferite în rezolvarea acestui deziderat. Problema centrală a învăţământului superior în interbelic, dar şi după 1945, a fost „autonomia universitară", iar cei trei actori implicaţi în trasarea graniţelor noii idei de universitate au fost statul, corpul academic şi studenţimea. Nu intră în discuţie factorul financiar, pentru că mai peste tot – în România şi Europa deopotrivă – instituţiile de învăţământ superior au fost dependente de stat. În schimb, autonomia universitară însemna libertatea de a decide asupra liniilor de studiu, de a stabili criteriile de admitere a studenţilor sau de a coopta corpul profesoral.

În cazul României interbelice, procesul educaţiei debutează cu un consens al celor trei actori. Statul urmăreşte în intervalul 1918-1928 să centralizeze şi să

---

nu atât pe criterii atribuite, cât pe criterii dobândite), cercetările lui Bourdieu arată că amploarea mobilităţii sociale la nivel individual este destul de limitată.

10. Margaret Scotford Archer, *Introduction*, în Margaret Scotford Archer (editor), *Students, University and Society. A Comparative Sociological Review*, London, Heinemann Educational Books, 1972, p. 5.

uniformizeze educaţia, vizând totodată să declanşeze o „ofensivă culturală" ca formă de estompare a diferenţelor regionale şi de (re)definire a naţiunii române ca *unitate culturală*. Printr-o astfel de politică culturală, statul urmărea să preîntâmpine eventualele derapaje sociale ce puteau surveni ca urmare a altor două „revoluţii" sociale: reforma pământului[11] şi acordarea votului universal. Dar scopul acestei „ofensive culturale" avea şi o latură administrativă. Încurajarea tinerilor de a urma cursurile educaţiei superioare însemna totodată şi o formă de a asigura constituirea unei noi *elite birocratice* care să înlocuiască elitele administrative aparţinând minorităţilor naţionale, fapt vizibil mai ales în noile provincii unite cu Vechiul Regat la 1918 (Transilvania, Bucovina, Basarabia). Universitatea a aderat imediat la noua sa misiune, care nu făcea decât să-i sporească prestigiul social, în timp ce tineretul era convins că doar prin educaţie noul stat va deveni unul autentic românesc.

Primul clivaj între stat şi universitate, pe de o parte, şi studenţime, de cealaltă parte, iese la iveală în 1922. Istoriografia a reţinut din această puternică mişcare studenţească cu precădere aspectul ei naţionalist şi antisemit. Dar, dincolo de acest aspect, anul 1922 reprezintă debutul studenţimii ca vector al activismului social. Revenind la problema autonomiei universitare: în faţa acestor proteste de amploare, autorităţile universitare au preferat să suspende cursurile şi să solicite sprijinul statului. Pentru studenţime devenise evident că statul nu avea doar rolul de unic finanţator al învăţământului superior, ci rămânea şi principalul decident în dezvoltarea şi funcţionarea universităţii. Totul se întâmpla de sus în jos, adică lipsea autonomia universitară. Incapacitatea universităţii de a rezolva anumite probleme localizate şi locale, la care se adaugă şi interdicţia de cointeresare şi de responsabilizare a studenţimii, se transformă în cauze necesare ale asociaţionismului studenţesc. În acest context, lipsa autonomiei universitare (în favoarea perpetuării unui centralism de stat) a avut drept răspuns o mişcare studenţească ce se centralizează la nivel naţional. Studenţimea era conştientă că problemele sale nu se pot rezolva în universitate. Singura autoritate cu care se putea negocia era statul, de aici şi ideea că organismul de negociere colectivă trebuie să fie situat la acelaşi nivel cu autoritatea, adică la nivel naţional[12]. În fine, reacţia disproporţionată a statului în

---

11. Din punct de vedere conceptual, Huntington operează o utilă distincţie între reforma agrară şi reforma pământului. Astfel, *reforma pământului* ar trebui folosită cu trimitere la „redistribuirea proprietăţilor de pământ şi, implicit, la redistribuirea venitului de pe acel pământ". În schimb, *reforma agrară* „se referă la îmbunătăţirea tehnicilor agricole [...] având ca efect creşterea productivităţii şi eficienţei agricole". Cea care poate afecta mediul politic este, în schimb, reforma pământului. „Reforma agrară fără reforma pământului poate duce într-adevăr la creşterea productivităţii economice şi a instabilităţii rurale. Reforma pământului fără reformă agrară poate duce la creşterea stabilităţii politice, dar şi la descreşterea producţiei agricole". A se vedea Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 323, nota 35. Pentru cazul românesc, sintagma *reforma pământului prin revoluţie* devine plauzibilă.
12. „E foarte probabil ca această centralizare a autorităţii să aibă drept replică o organizare a studenţimii la nivel naţional" – Margaret Scotford Archer, *Introduction*, p. 9.

1922 nu a făcut decât să încurajeze dezvoltarea unei uniuni naţionale a studenţilor, care, astfel, începea să-şi dobândească autoritatea de a negocia în numele studenţimii.

Nu trebuie omisă din ecuaţie funcţia de recrutare politică a universităţii. Dacă în perioada antebelică universitatea era mediul de tranziţie spre funcţiile elitiste, cutuma se prelungeşte şi în perioada interbelică, fiind şi acum locul de stabilire a unor conexiuni necesare reuşitei sociale sau carierismului. Studenţimea exploatează identitar şi această problemă. În consecinţă, înfiinţarea unei uniuni naţionale a studenţilor urmărea alte două aspecte esenţiale, ce se completau reciproc : minimizarea interferenţelor politicului şi maximizarea şanselor unei reforme universitare care să aducă în prim-plan studenţimea. Oricum, coexistenţa asociaţiilor studenţeşti şi a partidelor politice în universitate a creat mediul propice pentru politizarea studenţimii. De aici şi viitoarele regulamente universitare care interziceau studenţilor activităţile politice în interiorul universităţii, iar, mai târziu, chiar şi participarea la acţiuni politice în afara zidurilor universităţii. Trendul însă nu a mai putut fi oprit. În timp, în interiorul studenţimii s-a ajuns la radicalizarea politică înspre cele două extreme şi la construirea unei etici „facţionaliste" ; ambele direcţii urmăreau să transforme uniunea naţională a studenţimii într-un vehicul social de luptă împotriva partidelor politice. Acest model de escaladare a violenţei sociale s-ar regăsi – consideră Margaret Scotford Archer – cu precădere în democraţiile „formale, dar instabile"[13].

Începând cu 1929, relaţia stat – corp academic – studenţime intră în cea de-a doua etapă. Confruntat cu efectele dezastruoase ale crizei economice şi cu incapacitatea de a controla fluxul tineretului spre studiile universitare, statul aplică unele măsuri care vizau mai degrabă efectele în detrimentul cauzelor. De pildă, încă din 1925 statul român încearcă să limiteze accesul înscrierilor prin introducerea bacalaureatului – o măsură necesară, dar insuficientă. Apoi, îşi îndreaptă atenţia şi asupra universităţii. Legea învăţământului superior din 1932 a fost percepută aproape de către toţi universitarii ca o încălcare a autonomiei universitare. Pe lângă încercările statului de a pune laolaltă universitatea şi celelalte şcoli de educaţie superioară (politehnicile, academiile comerciale sau agronomice etc.), înfiinţarea Consiliului Interuniversitar a fost primită cu o evidentă reticenţă. Corpul academic îşi vedea ştirbit prestigiul, iar autonomia universitară devenea aproape nulă, deşi *de jure* se stipula contrariul.

Reacţia studenţimii a fost la fel de sugestivă, dar parţial înţeleasă şi analizată, din cauza faptului că istoriografia nu a evidenţiat suficient legătura dintre educaţia superioară şi economie. Pe scurt, această legătură se fondează pe trei piloni centrali : crearea unei forţe de muncă de înaltă specializare, pregătire profesională şi eficienţă socio-economică. Primul efect este cel al diversităţii educaţionale (studii administrative, litere şi arte, ştiinţe, medicină, studii politehnice etc.), care se răsfrânge şi asupra modului în care sunt receptaţi studenţii şi universitatea în sine. Cel de-al doilea efect este gradul în care anumite specializări corespund

13. *Ibidem*, p. 12.

cerinţelor pieţei forţei de muncă. Unele universităţi au ales să-şi armonizeze *curriculum*-ul cu exigenţele pieţei, în timp ce altele, sub impactul modelului german humboldtian, au preferat să stabilească gradul de calitate a actului educaţional în funcţie de valorile academice predominante. La extrem, această ultimă opţiune – des invocată de universitarii români interbelici – a transformat unele facultăţi în mecanisme de cooptare de noi membri, responsabilitatea socială şi economică fiind repudiată în favoarea „prezervării autonomiei". În schimb, pentru studenţi perioada studiilor se transformă într-una a accentuării sentimentului de insecuritate economică. După cum afirma Peter Marris, „studenţii sunt înstrăinaţi atât de trecutul, cât şi de viitorul lor, dezvoltând un sentiment al izolării într-un mod de viaţă închis, ireal, artificial şi iresponsabil". Iar Pierre Bourdieu adaugă că „atunci când orice legătură raţională cu viitorul este lipsită de aşteptări, prezentul se transformă într-o perioadă a plăsmuirilor"[14].

Astfel, viziunea statului român asupra învăţământului superior ca mecanism de inoculare a culturii naţionale şi prea puţin ca mecanism de alocare socio-profesională pregăteşte răspunsuri „iraţionale" din partea studenţimii. După cum voi arăta, funcţia economică a universităţii reprezenta un subiect de polemică în majoritatea statelor europene. Deşi sistemul versaillez proclama libertatea naţiunilor din punct de vedere politic, din punct de vedere economic dezvoltarea este sinonimă cu autarhia şi cu protecţionismul (curente revigorate de efectele dezastruoase ale marii crize economice). Drept consecinţă, după 1930 universităţile naţionale europene au alunecat tot mai mult pe panta naţionalismului, dând naştere unui paradox : existenţa unor naţiuni majoritare libere în propriile lor state, dar cu cetăţeni prizonieri ai unui mediu economic incapabil să ofere debuşeele mobilităţii sociale. Ar mai trebui să adaug că, spre deosebire de zilele noastre, puţini erau cei care credeau că reuşita socială se putea realiza prin emigraţie.

Revenind la răspunsurile „iraţionale", o primă variantă, lipsită de anvergură politică, este cea a „aventurii intelectuale", moda intelectualului în care studiul este un scop în sine. Simptomatică pentru această orientare este lupta acestui tineret de a crea o cultură română majoră. Faptul că *a fi intelectual* era *o modă* în acea perioadă devine vizibil prin efervescenţa publicistică a perioadei. Succesul publicisticii e în contrast cu evoluţia universităţii şi a studenţimii interbelice. Ca dovadă a „aventurii intelectuale", am ales să surprind polemica asupra *generaţionismului* şi a *intelectualului*, definitorii pentru un tineret care îşi creează o identitate distinctă în sânul societăţii. Alături de figura intelectualului, se sedimentează şi identitatea studentului român, în tripla sa funcţie : obiect/subiect al educaţiei superioare, aspirant la o profesie intelectuală şi actor al vieţii sociale şi politice. Realitatea cu care se confrunta el era însă diferită : o educaţie superioară care nu îşi definise finalităţile economice (dar o educaţie care costa mult, chiar foarte mult) ; o criză economică ce obligă la masive tăieri bugetare şi care face ca amplitudinea *şomajului intelectual* să crească rapid ; în fine, un mediu social şi politic al parvenitismului şi al imposturii.

---

14. *Apud Ibidem*, p. 21.

Prin cealaltă reacţie se încearcă reformarea statutului studentului şi obligarea statului să creeze debuşeuri pentru absolvenţii de studii superioare. De aici şi preocupările legate de o reformă a pieţei muncii, care să acorde un statut clar precizat muncii intelectuale. Tot aici se dezvoltă un filon „naţionalist", urmărind eliminarea concurenţei „străinilor" şi eliminarea „bătrânilor şi a politicianismului" din structura statului român. În ceea ce priveşte pregătirea pentru viitoarea viaţă adultă, cei dintâi se adaptează valorilor atemporale ale vieţii academice, iar cei din urmă caută să schimbe valorile prin redefinirea mediului academic[15].

Nu ar trebui să credem că aceste două opţiuni se excludeau reciproc. Mulţi dintre cei care au preferat „aventura intelectuală" vor dezvolta o apetenţă crescută şi pentru „aventura politică". De fapt, ei vor construi fundamentul ideologic care va genera un „proiect revoluţionar" de schimbare a societăţii. Acesta este subiectul primei părţi a cărţii: filierele prin care ideea de elită (din apanaj al gerontocraţiei şi al aristocraţiei) trebuia să devină o trăsătură a tineretului, indiferent de originea sa socială. Viziunile asupra a ceea ce trebuia să fie intelectualul, cele relative la tipul de regim politic şi la tipul de educaţie converg, în ultimă instanţă, într-un proiect utopic al tineretului de „reformare radicală a socialului".

După 1933, radicalizarea politică şi criza democraţiei conduc societatea şi statul spre o concurenţă neconciliantă. Statul român nu a fost capabil să convertească educaţia într-un mecanism de control social al tineretului şi de mobilitate socială. În schimb, România devenea barometrul limitelor meritocraţiei într-o societate agrară. Mai mult, implicaţiile sociologice ale acestui eşec sunt mult mai adânci. În mod normal, pletora cu pregătire universitară ar fi urmat să constituie o „bourgeoisie de robe" sau „pseudo-burghezii" (după cum îi numea Mihail Manoilescu), care ar fi înfăptuit modernizarea, spre deosebire de marea burghezie sau elita intelectuală, care doar trasa direcţia modernizării. În realitate, neputând fi integrată în acest proces, această „pseudo-burghezie" se întoarce împotriva ideii de modernitate înseşi, dând naştere unui proiect antimodernist. Astfel se explică identificarea *mişcării legionare* cu modelele tradiţionale, ea asumându-şi totodată şi o latură anti-sistem. Pentru mulţi dintre legionari sau simpatizanţii lor, politica şi politicianismul erau rezultatul acestei modernizări eşuate. Soluţia propusă de ei era *reîntoarcerea*[16].

---

15. *Ibidem*, p. 21.
16. Sorin Alexandrescu, *Modernism şi anti-modernism. Din nou, cazul românesc*, în Sorin Antohi (coord.), *Modernism şi antimodernism. Noi perspective interdisciplinare*, Bucureşti, Editura Cuvântul şi Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române, 2008, pp. 103-159. Benefică din punct de vedere conceptual este explicarea familiei lexicale a cuvântului *modern*, pe care Sorin Alexandrescu o face prin preluarea definiţiilor lui Charles Harrison şi Paul Wood. Astfel, modernizarea este un proces obiectiv (care descrie progresul ştiinţific şi tehnic, uşor de observat doar prin apelarea la statistici, de pildă), modernitatea este o stare de spirit colectivă (la care se poate adera sau nu), iar modernismul este reflecţia personală, judecata de valoare asupra primilor doi termeni. Pornind de la această triadă, „aşa s-ar putea explica mai clar multitudinea reacţiilor atât de diverse la modernizarea Europei, respectiv a României, în perioadele date" (*Ibidem*,

Acesta ar urma să fie ultimul aspect al cărţii : prezentarea cauzelor şi a mecanismelor de manifestare a concurenţei asupra proiectului societal, revendicat atât regele Carol al II-lea, cât şi de mişcarea legionară. Dacă într-o primă fază însuşi Carol al II-lea, prin relaţia sa apropiată cu Nae Ionescu, încuraja *mişcarea legionară*, ruptura devine decisivă după asasinarea premierului I.G. Duca la 30 decembrie 1933 de către *NiCaDori*. Încercând să implementeze propriul său model de control asupra tineretului, regele Carol îi acordă o tot mai mare putere de decizie lui Dimitrie Gusti. E vorba de o relaţie care se dezvoltă în timpul mandatului de ministru al Instrucţiunii Publice, portofoliu pe care sociologul îl deţine în guvernarea naţional-ţărănistă (august 1932 - noiembrie 1933) şi se consolidează în 1934, când Gusti este numit preşedinte al Fundaţiei Culturale Regale. În timp ce legionarii dobândesc noi aderenţi şi câştigă simpatia publicului rural prin *taberele de muncă*, Gusti accelerează şi extinde *echipele regale studenţeşti* care trebuiau să contribuie la întocmirea de monografii sociale pentru fiecare dintre cele peste 15 000 de sate ale României.

Neputând să-şi impună controlul asupra tineretului legionar, ceea ce a urmat a fost, în viziunea regelui Carol al II-lea, anihilarea acestei mişcări şi o nouă variantă de mobilizare şi control social al tineretului : Straja Ţării. Şi pentru că şi Gusti remarca potenţialul radicalizant al tineretului studenţesc urban, soluţia pentru decongestionarea marilor oraşe de această masă critică a fost formulată prin *Legea Serviciului Social* din 1938. Atât mişcarea legionară, cât şi străjeria au reprezentat mecanisme de coagulare şi utilizare politică a tineretului. Nu e nicio noutate că prima iniţiativă îşi regăseşte originile în mediul studenţesc - bulversat de limitarea accesului spre poziţiile de conducere, având tendinţe din ce în ce mai xenofobe şi care manifestă o repulsie crescândă faţă de *bătrâni*. Pe de altă parte, străjeria este opera lui Carol al II-lea şi a lui Gusti, în speranţa de a asigura sprijinul tineretului pentru noul regim autoritar carlist. Preludiul legii Serviciului Social a fost legea muncii pentru interes obştesc din martie 1937. Dimitrie Gusti exprima clar ţelul serviciului social : crearea unei noi intelectualităţi, legată de satul român şi obedientă faţă de stat. „Pentru acei care sunt destinaţi să facă parte din clasa conducătoare a unei ţări, este extrem de utilă trecerea printr-o perioadă de muncă directă, de anchetă şi de acţiune socială, în mijlocul clasei ţărăneşti, ale cărei mizerii şi măreţii nu le vor putea cunoaşte altfel". E vorba de o nouă intelectualitate, ce trebuia să facă dovada capacităţii de a administra şi crea lumea românească, adică operă de „umanitate constructivă". Pentru Gusti era doar o întoarcere la normalitate, după o perioadă în care „intelectualilor noştri, în cea mai mare parte de origine

---

p. 119). În acest registru trebuie privită şi afirmaţia lui Liviu Antonesei că prin Constituţia din 1923 România intrase într-o „modernitate acceptabilă". Numai că, din cauza populismului, a demagogiei coroborate cu covârşitorul analfabetism al populaţiei, dar şi cu tentaţiile reinventării socialului nutrite de *tânăra generaţie*, ceea ce a rezultat a fost sfârşitul modernizării : „Noi am început destul de bine prima modernizare, am reuşit să o instalăm în aproape o sută de ani, dar am ratat modernitatea în doar cincisprezece ani" (1923-1938) - Liviu Antonesei, *Modernizări româneşti, populismul şi demagogia*, în Sorin Antohi (coord.), *Modernism şi antimodernism*, p. 161.

ţărănească, o anumită instrucţie eronată le-a dat gustul exclusiv pentru viaţa citadină şi birocratică. A venit vremea ca această stare de lucruri să înceteze"[17].

Dintre cei trei actori care au pornit la drum în 1918, universitatea şi corpul academic încheie această perioadă înfrânte. Deciziile luate de stat trec dincolo de voinţa universitarilor (ca limitarea numărului de studenţi sau reforma universitară din 1937, prin care se elimina principiul autonomiei universitare), în timp ce studenţimea încetase să mai vadă în universitate o autoritate. Radicalizarea tineretului îşi are sursa şi în apariţia unei noi tipologii sociale colective : studenţimea, singurul segment social al tineretului care se caracterizează „printr-un statut şi o perioadă aparte a vieţii, cea a învăţării şi a creionării propriilor sale ţeluri"[18]. Prin prezenţa sa socială tot mai greu de ignorat, studenţimea se transformă în sursă de revendicări economice, sociale şi chiar politice.

Universitatea eşuează şi în tentativa de a fi un motor al mobilităţii sociale[19]. Astfel, se dezvoltă o antinomie între încrederea studenţilor în promovare socială prin educaţie superioară şi incapacitatea universităţii de a oferi debuşeuri socio-profesionale racordate la speranţele viitorilor absolvenţi. E drept că pentru unii dintre studenţi, cu o origine socială inferioară, accederea la o funcţie sub-elitistă putea fi percepută ca o reală mobilitate socială ; de aici şi ideea că investiţia universitară – costisitoare pentru astfel de familii – trebuie recuperată cât mai repede. În schimb, spiritul „reactiv" tinde să se dezvolte cu precădere la studenţii cu o origine socială medie sau peste. Altfel spus, atitudinea şi chiar acţiunile studenţimii sunt influenţate de originea ei socială şi de perspectivele mobilităţii sociale (Margaret Scotford Archer), devenind criterii esenţiale în creionarea unor răspunsuri diferite într-un context unic. La studenţii cu o origine socială peste medie, noua misiune a universităţii devenea un blocaj social, căci pentru ei educaţia superioară nu mai era un vector al mobilităţii sociale. Chiar dacă pentru familiile lor investiţia universitară nu era foarte costisitoare, rezultatul absolvirii – în comparaţie cu poziţia socială a familiei – devenea mai degrabă modest. Din acest motiv, ei nu aveau nimic de pierdut în lupta cu universitatea şi cu încercarea de a o redirecţiona spre propriile lor interese sociale. Toţi liderii mişcărilor studenţeşti din interbelic aveau o origine socială cel puţin medie, provenind din familii care urmăreau să-şi construiască veritabile strategii de promovare socială prin educaţie. „Eu sunt a doua generaţie de la opincă şi am ajuns maior. Ajungeam mai sus, dacă n-aş fi rămas cinstit şi nu m-ar fi mâncat mărimile, grijania lor de târfe. Dar tu trebuie să treci mai departe, băiatule. Atâta ne-a fost şi nouă dorinţa : să te vedem departe. Nu corector de noapte, David, tată. Să ajungi cel puţin ca unchiu-tău, să intri în politică, sau să ajungi profesor..." Acesta ar fi idealul meritocratic al societăţii româneşti interbelice, sintetizat de Mircea Eliade în *Întoarcerea din rai*, caracterizată ca „romanul unei întregi generaţii".

---

17. Dimitrie Gusti, *Principiile şi scopurile Serviciului Social*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939, pp. 19-20.
18. Pierre Moulinier, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002, p. 7.
19. Margaret Scotford Archer, *Introduction*, p. 24.

Cartea este construită pe această schemă interpretativă a relaţiei dintre stat, universitate (corpul academic) şi studenţime. Aşa cum sublinia Margaret Scotford Archer, tipul de relaţie dintre universitate şi mediul politic determină gradul de coeziune al asociaţionismului studenţesc, în timp ce relaţia educaţiei superioare cu economia influenţează orientarea dominantă a acţiunilor studenţeşti[20]. În primul caz, avem un centralism perceput ca represiune, iar în cel de-al doilea, un stat incapabil să rezolve problema şomajului intelectual. În aceste condiţii, studenţimea construieşte imaginea unui stat care îi refuză dreptul de a participa la conducerea ţării. Iar pentru a schimba efectiv statul, succesul acţiunilor studenţeşti depindea în mare măsură de capacitatea lor de a capta cel puţin simpatia altor grupuri sociale. Transformarea problemei studenţimii şi a universităţii în general într-un punct nevralgic al României interbelice denotă abilitatea politică a tinerei generaţii, dar şi eficienţa socială a intelectualului.

Sursele utilizate pentru materializarea acestui demers sunt deopotrivă editate şi inedite. Având în vedere că problema şomajului intelectual nu a fost analizată distinct în istoriografia românească, multe informaţii au putut fi obţinute din lucrări din epocă des citate, dar poate prea puţin analizate. O atenţie deosebită am acordat analizelor realizate în epocă de două personalităţi. Dimitrie Gusti a fost preocupat de misiunea universităţii încă din 1923, când prelucrează împreună cu studenţii săi un program de activitate studenţească menit să amelioreze starea materială a studenţimii. Apoi, ca ministru al Instrucţiunii, ca director al Fundaţiilor Regale şi ca preşedinte al Serviciului Social al Tineretului, impactul său a fost mai mult decât decisiv. Cel de-al doilea personaj a fost Constantin Kiriţescu. Director al Direcţiei Învăţământului Secundar şi apoi al Direcţiei Învăţământului Superior din cadrul Ministerului Instrucţiunii Publice, Kiriţescu este figura tehnocratului, care cunoaşte cel mai bine problemele unei astfel de instituţii. Drept recunoaştere a meritelor sale, în ciuda schimbării numeroaselor guverne interbelice, el îşi păstrează poziţia de conducător din umbră al educaţiei interbelice, iar analizele sale depăşesc spiritul demagogic-declamativ.

Presa reprezintă de departe cel mai bun instrument de a evalua gradul de reverberaţie a anumitor probleme în epocă, evidenţiind preocuparea pentru probleme precum ideea de generaţie, identitatea intelectualului, supraaglomerarea universităţilor, finalitatea educaţiei superioare, şomajul intelectual sau serviciul social al tineretului. Ca mecanism de selecţie, am încercat să analizez ziare sau reviste cu orientări ideologice cât mai diverse, pentru a avea o imagine cât mai adecvată a spiritului dominant al epocii.

În fine, în ceea ce priveşte sursele inedite, cele arhivistice, am consultat cu precădere fondurile Ministerului Instrucţiunii Publice şi ale Fundaţiilor Culturale Regale, mai ales anii 1934-1939. De altfel, partea a treia a cărţii urmăreşte reconstituirea perioadei Serviciului Social al Tineretului, fiind vorba de un fond foarte puţin analizat. Aş include în categoria surselor inedite şi dezbaterile parlamentare, utilizate mai ales pentru a vedea atmosfera în care au fost adoptate anumite legi,

20. *Ibidem*, p. 30.

ca reforma universitară din 1932 sau legea muncii pentru interes obştesc din 1937. Nu de puţine ori, datorită acestor dezbateri, se pot decela mobilurile care au condus spre anumite decizii.

Ca tipuri de discurs, prima parte a cărţii este o încercare de istorie a mentalităţilor şi de istorie a ideilor intelectuale care se cristalizau în epocă. Ideile de elită, generaţie, intelectual şi muncă intelectuală încep să fie „democratizate" şi demontate tot mai mult, mai ales după 1918. Oricine era liber să analizeze aceste subiecte, dar, mai mult decât atât, prin însăşi promovarea acestor idei se urmărea schimbarea. Cea de-a doua parte a cărţii este dedicată în exclusivitate ideii de universitate, privită mai ales prin prisma funcţiilor sale economice. Consecinţa firească este analizarea fenomenului şomajului intelectual, prin utilizarea unor date statistice. Cât despre partea a treia, aceasta ar fi o reconstituire pe baza materialelor de arhivă a unui fenomen vremelnic de inginerie socială de mobilizare a tineretului.

Deşi lucrarea are la prima vedere un aspect eclectic (atât prin prisma subiectelor abordate, cât şi prin tipul de discurs utilizat), sunt convins că filonul istoric este păstrat prin legătura indisolubilă dintre tineret, intelectuali, universitate şi societate, o legătură tot mai greu de ignorat de către mediul politic în România interbelică. De fapt, într-o societate agrară, imobilă şi cu rudimente de modernizare, tineretul universitar devine principala ameninţare la adresa unei elite politice conservatoare şi lipsite de un proiect amplu de reformare a statului.

Partea I

Modele intelectuale şi muncă intelectuală în modernitatea românească

Capitolul 1

Cum să converteşti privilegiile în drepturi: geneza elitelor în spaţiul românesc în secolul al XIX-lea

Discursul istoric postmodern a impus o abordare diferită a trecutului, potrivit căreia societăţile alcătuiesc atomii ce trebuie studiaţi de către istoric. „*Elitismul* trimite la o tradiţie de cercetare consacrată aproape exclusiv originii sociale şi legăturilor dintre cei care ocupă poziţii privilegiate, ţinând seama şi de aspectele reputaţionale ale puterii. *Pluralismul* descrie un program de cercetare care preferă studierea deciziilor şi a consecinţelor lor reale, insistând asupra proceselor şi mecanismelor decizionale"[1]. Acesta ar fi motivul pentru care subiectul elitelor a fost mult timp trecut în plan secund, văzut ca o formă de perpetuare a unei modalităţi de cercetare ştiinţifică ce nu mai corespundea exigenţelor noii societăţi.

În ciuda acestui discurs care neagă orice formă de superioritate, egalitarismul ca deziderat ideologic a fost până la urmă alungat în sfera utopicului. La două secole de la invocarea „egalităţii" în timpul Revoluţiei Franceze, ceea ce a rămas ca scop politic în societatea postmodernă este asigurarea egalităţii de şanse şi în drepturi pentru toţi oamenii.

Ceea ce urmăresc este să surprind evoluţia binomului elite-mase din perspectiva unor concepte des utilizate în domeniul ştiinţelor sociale : diferenţierea socială şi promovarea socială. Provenită din câmpul sociologic şi utilizată mai ales de către istoria socială şi culturală, hegemonia ideii de schimbare socială a făcut ca noţiunea de continuitate să pară desuetă. Invocarea schimbării a devenit matricea de interpretare a trecutului. Cu toate acestea, abordarea schimbărilor survenite în societatea românească a secolului al XIX-lea se poate rezuma printr-o replică din romanul *Ghepardul* al italianului Giuseppe Tomasi di Lampedusa, în care un tânăr aristocrat era convins că „pentru a păstra totul aşa cum este acum, trebuie să schimbăm totul". Adaptarea, plierea la noile condiţii – aşa cum reiese din această frază – urmăresc de fapt acelaşi lucru : continuitatea ideii de clasă sau de familie. În explicarea procesului de schimbare socială, un rol tot mai important începe să aibă şi ideea de generaţie – „generaţia în declin, generaţia care deţine controlul şi

1. John Scott, *Elitele în sociologia anglo-saxonă*, în Ezra Suleiman, Henri Mendras (coord.), *Recrutarea elitelor în Europa*, traducere de Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura Amarcord, 2001, p. 12.

cea emergentă, ale căror reacţii pot fi provocate de anumite evenimente istorice traumatice, ce se transformă în acceleratori sau catalizatori ai schimbării sociale”[2]. Altfel spus, „modernizarea” apare mai degrabă ca un proces de „consolidare” a puterii de către vechea elită şi de creare a unui nou discurs despre societate care să justifice păstrarea puterii în mâinile aceleiaşi aristocraţii.

1.1. Elitele: originea unui concept

Genealogia ideii de elită reprezintă cel puţin un artefact al evoluţiei ideii de democraţie modernă, un mecanism prin care istorici, sociologi şi antropologi au încercat să surprindă esenţa politicului, şi anume dobândirea puterii. Etimologic, cuvântul derivă din latinescul *eligere*, cu sensul de „a alege” sau „a selecta”. Astfel, elita desemnează grupul de persoane care reprezintă tot ceea ce este mai bun într-o comunitate sau societate.

Pornind şi de la premise etimologice, doi sociologi italieni au pus bazele teoretice ale sistemului elitelor, la cumpăna secolelor XIX-XX. Considerând că democraţia modernă nu era decât o aparenţă şi totodată criticând sistemul marxist care reducea istoria la ideea luptei de clasă, Gaetano Mosca şi Vilfredo Pareto constată că trecutul reprezintă variaţii pe aceeaşi temă: mase şi elite. Astfel, Mosca, renunţând la sistemul aristotelic (care distingea trei forme de conducere politică: *tirania*, *aristocraţia* şi *democraţia*), impune o singură schemă de interpretare a sistemelor politice, care în esenţa lor sunt constituite din două elemente recurente: guvernanţi şi guvernaţi. Cei dintâi reprezintă o minoritate indiferent de sistemul politic şi îşi fundamentează superioritatea mai ales pe capacitatea de organizare şi de acţiune concertată, ce „triumfă întotdeauna asupra unei majorităţi dezorganizate, o majoritate care nu este închegată nici prin voinţă, nici prin impuls şi nici prin acţiune”[3]. Bineînţeles, ca orice grup dominant, elita necesită un mecanism de legitimare a puterii care să-i justifice superioritatea, adică are nevoie de o *formulă politică* (concept formulat de Mosca în 1884). Prin aceasta se înţelege „că, în toate ţările ajunse la un grad fie şi mediocru de cultură, clasa conducătoare îşi justifică puterea fundamentând-o pe o credinţă sau pe un sentiment care, în epocă şi pentru un anumit popor, sunt în general acceptate”[4]. Iar acestei *formule politice* trebuie să îi corespundă şi un mecanism politic, adică statul. Şi cum modernitatea era guvernată de idealul egalitarismului, statul democratic devenea formula politică dezirabilă.

Pentru că am adus în discuţie principiul egalitarismului, cu atât mai curajoasă şi totodată supusă contestării apare teoria elitelor formulată de către cei doi sociologi italieni, într-un climat – trebuie să reamintim – dominat de principiile

---

2. Peter Burke, *Istorie şi teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 185.
3. Gaetano Mosca, *apud* John Scott (ed.), *Fifty Key Sociologists : The Formative Theorists*, London-New York, Routledge, 2007, p. 121.
4. Gaetano Mosca, *apud* Jacques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 69.

umanitarist-liberale ale generaţiei de la 1848. Aşa cum am afirmat mai sus, ideile asupra elitei enunţate de către Pareto sau Mosca se îndepărtează conceptual de ideile sociologiei marxiste. În opinia lui Pareto, „nu există nicio raţiune serioasă pentru ca domnia minorităţilor conducătoare să ia sfârşit, iar credinţa în instaurarea unei ordini sociale care ar aboli deosebirile dintre dominatori şi dominaţi ţine de utopia socială"[5]. Indiferent de sistemul politic, este în logica ideii de societate necesitatea existenţei unei minorităţi care să conducă întreg ansamblul politic, economic, social. Iată deci cum diferenţa dintre abordarea marxistă şi cea elitară a lui Pareto este mai degrabă de ordin metateoretic : pentru susţinătorii celei dintîi, istoria este văzută ca progres şi ca un proces teleologic, în timp ce pentru sociologul italian istoria – dacă într-adevăr este guvernată de vreo lege – se subsumează ideii de ciclicitate. În schimb, Pareto crede că singurul aspect care se poate ameliora ar fi „felul în care elita conducătoare îşi asigură puterea"[6], prioritare fiind mecanismele de asigurare a *legitimităţii*, legitimitate care la rândul ei se rezumă la *preeminenţă* sau *excelenţă*.

1.2. De la *classe dirigeante* spre *noblesse d'État*: consacrarea elitelor prin educaţie

> „Ura faţă de cei sus-puşi e omagiul involuntar adus de cei de jos. În tot acest ţinut care ne înconjoară [...] nu există un singur chip pe care să nu văd zugrăvit altceva decât respectul întunecat al fricii şi al sclaviei."
>
> (Charles Dickens, *Poveste despre două oraşe*)

> „Ce este o elită? Este un mic batalion de suflete dedicate unei cauze nobile, care caută să conducă mulţimea pe calea cea bună."
>
> (Louis Razuc, *L'élite : son rôle et sa formation*)

Modernizarea aduce în prim-plan conceptul de mobilitate socială ce va asigura o nouă polisemie noţiunii de elite, cele două excerpte prezentate mai sus având rolul de a surprinde schimbările care se petrec din perspectiva mentalului colectiv. Pentru perioada medievală, o societate de ranguri, afirmaţia lui Dickens relevă chintesenţa reprezentării elitelor, pentru că în perioada anterioară modernităţii elita este sinonimă cu ideea de elită politică, iar *dirigeants* sunt cei care beneficiază de funcţii administrative din partea monarhiilor europene pentru organizarea statului. În schimb, elita modernă face apel la modalităţi de recunoaştere a pretenţiilor sale de acces la câmpul puterii prin impunerea unui nou ideal social, a unui model care să corespundă idealurilor democratice ale societăţii, iar noul ideal social se va desprinde chiar din procesul de alfabetizare, din educaţia însăşi. În virtutea faptului că tuturor li se acordă şanse egale de acces la studii şi întrucât educaţia devine

5. *Ibidem*, p. 53.
6. *Ibidem*.

formula emancipării sociale, noul curs de accedere socială va fi cel al meritului. Era timpul ca *preeminenţa să fie înlocuită de excelenţă*. Deoarece modernitatea se traduce şi prin mobilitate – cea socială deţinând poate rolul esenţial –, meritocraţia devine forma de transpunere în practică a acestui deziderat al excelenţei.

Christophe Charle este cel care a surprins mecanismul acestor transformări la nivel social în secolul al XIX-lea, subiectul predilect fiind cel al intelectualităţii. În lucrarea *Les Élites de la République (1880-1900)*[7], autorul prezintă crearea unui nou model social, cel al elitei intelectuale, fapt posibil doar prin intermediul meritocraţiei. Acest principiu îşi are geneza în ideile Revoluţiei Franceze, dar abia instaurarea celei de a Treia Republici Franceze (1870) va deschide porţile renovării sociale[8] – o dovadă în plus că revoluţia în sine, ca concept, lansează şi întăreşte iluzia unei schimbări rapide, transformările de fond realizându-se însă, până la urmă, în mod gradual şi lipsit de convulsii traumatice. Istoricul francez consideră că vechea aristocraţie şi-a construit privilegiile şi chiar superioritatea faţă de societate prin intermediul capitalului economic, al celui social şi al celui cultural[9]. Astfel, capitalul economic sau funciar asigură monopolul puterii politice graţie sistemului de vot censitar care divide poporul în două categorii distincte : electori (cei ce desemnează puterea) şi eligibili (cei ce pot aspira la câmpul puterii). Mai mult, acest capital economic, transformat în moşteniri de familie, perpetuează accesul la o reţea socială densă, potentă şi, implicit, la funcţiile publice, adică se transformă în capital social[10]. Lipsa capitalului economic – conchide istoricul francez – este sinonimă cu trecerea spre meritocraţie, în acest caz rolul decisiv revenind capitalului cultural, dobândit prin intermediul educaţiei.

1.3. Modernitatea în spaţiul românesc: o exigenţă importată?

Pentru spaţiul românesc, absenţa unei structuri sociale adecvate şi a unui suport economic pe măsură a limitat resursele modernizării la un cadru instituţional, fapt ce a dus la o confuzie. Modernizarea s-a limitat pentru mult timp la eradicarea unor decalaje doar în plan material şi instituţional, fapt evidenţiat de Titu Maiorescu prin formularea celebrei teorii a *formelor fără fond*. O altă capcană des întâlnită în istoriografia românească este aceea de a considera „integrarea europeană un pariu politic final al claselor noastre politice şi modernizarea ca un destin pe deplin

7. Christophe Charle, *Les Élites de la République (1880-1900)*, Paris, Fayard, 1987.
8. Idealul celei de a Treia Republici, o continuare a programului de la 1848, era instaurarea meritocraţiei : „Apariţia democraţiei politice şi progresul incontestabil al meritocraţiei faţă de perioada notabililor au implicat faptul că toţi trebuiau să poată accede în rândul elitei, indiferent de originea lor socială" – Christophe Charle, *Naissance des intellectuels, 1880-1900*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1990, p. 11.
9. Christophe Charle, *Les Élites de la République*, p. 28.
10. *Ibidem*.

conştientizat. Adevărata problemă a elitelor româneşti a constituit-o, mereu, puterea – nu atât occidentalizarea. Concurenţa internă pentru accesul la resursele dominaţiei este elementul care, în fond, motivează şi demersul integrator european. Modernizarea şi orientarea pro-occidentală, inevitabile de-a lungul întregului proces ce a condus la creşterea interdependenţei între naţiuni, au fost doar elemente antrenate în cucerirea sau conservarea unor poziţii în centrul puterii, nu scopuri în sine. Aşa cum, uneori simultan, un rol de resursă ideologică complementară l-au constituit şi antioccidentalismul sau paseismul ruralist"[11].

Istoriceşte, în spaţiul românesc, în secolul al XIX-lea are loc confruntarea dintre vechea boierime, aristocratică, deţinătoare a unui capital economic consistent (marii proprietari, moşierimea), şi o nouă boierime de stat, birocratică, dependentă de resursele financiare ale acestuia. Iniţial, moşierimea vedea în lipsa unui stat autonom cel puţin o sursă de insecuritate, care punea în pericol chiar capitalul său economic. Războaiele, cedările teritoriale sunt motive întemeiate pentru a conduce la interiorizarea necesităţii creării unui stat modern. Tratatul de la Adrianopol (1829), cu clauzele sale economice favorabile moşierimii, nu avantaja instituţia domniei şi nici statul, deoarece resursele economice erau în continuare în mâna moşierimii, iar statul rămânea lipsit de anvergură economică. Practic, aici se regăsesc motivele conflictului dintre vechea boierime, independentă economic, şi noua elită, dependentă de stat pentru accesul la resurse. În condiţiile în care statul era lipsit de resurse, lupta se va duce împotriva celor care refuzau să concedă puterea lor statului. Iar faptul că o bună perioadă marea boierime a fost scutită de obligativitatea contribuţiei la bugetul de stat evidenţia puterea ei. Noii birocraţii nu-i rămâne altă soluţie decât să devină fidelă statului în lupta împotriva privilegiaţilor, care erau refractari la ideea redresării bugetului statului pe seama bogăţiei lor. Din punct de vedere economic, aşa se explică conturarea celor doi poli politici ai perioadei antebelice: conservatorismul, ca expresie a marii proprietăţi şi care refuza reformele pentru că afectau proprietatea rurală, şi liberalismul, care urmărea modernizarea, dar şi instituirea unui sistem central, de stat, care să controleze resursele. Privită astfel, modernizarea spaţiului românesc nu se mai reduce la opoziţia dintre moşierime şi burghezie, ci la o opoziţie între moşierime – ca reprezentantă a sferei private – şi birocraţia de stat[12].

Din aceste considerente, în opinia sociologului Marius Lazăr, modernizarea în spaţiul românesc a fost una lipsită de profunzime, nefiind capabilă să declanşeze mecanismele de recrutare a noilor elite. Modernizarea a rămas o formă de perpetuare a controlului de către vechea aristocraţie, nicidecum un proces bazat pe o reală mobilitate socială. „La nivelul elitelor româneşti, modernizarea politică înseamnă trecerea de la un sistem de dominaţie bazat pe reţelele de influenţă ale câtorva familii aristocrate, la un sistem bazat pe organizare birocratică şi autonomie instituţională. Procesul are loc – şi din această cauză e întârziat în bună măsură – cu participarea aceloraşi elite

11. Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernităţii. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale româneşti*, Cluj, Editura Limes, 2002, p. 85.
12. *Ibidem*, pp. 94-96.

aristocrate, care învaţă repede să-şi reconvertească şi conserve vechile poziţii de influenţă în cadrele noilor realităţi socio-politice, ce urmează sensul modernizării"[13].

Ideea continuităţii între vechea aristocraţie şi noua elită este enunţată şi de către Daniel Barbu, cu un singur amendament: elitele au perceput modernizarea ca pe o putere asupra cuvintelor[14]. Istoricul evocă lipsa valorilor burgheze din societatea românească (munca, familia, economia, morala, autoritatea, spiritul ştiinţific) şi deci lipsa unei viziuni occidentale asupra modernizării care consta în producerea avuţiilor şi în etica acumulării, repartizării şi consumului acestora. Lipsită prin urmare de fundamente economico-sociale, modernitatea se transformă într-un proces discursiv, ca putere asupra cuvintelor: „Modernitatea nu este trăită ca o cultură a experienţei, fondată pe dinamica economiei şi pe previziunea socială, ci ca o cultură a discursului în care prezentul este aşezat pe valorile Istoriei şi este supus iradierii modelului democratic european"[15]. Modernizarea, adică importarea unor instituţii occidentale specifice unui Stat-Naţiune, este privită ca o formă de convertire a prerogativelor puterii, ce putea fi exercitată mai ales prin intermediul discursului politic. Politicul se constituie deci nu ca o proiecţie a viitorului, ci devine modalitatea de a redescoperi modernitatea românilor în trecut. Aşa s-ar putea explica practica discursivă a apelului la Istorie, uzitată de mai toţi oamenii politici, prin care se urmărea căutarea şi chiar inventarea acelor germeni ai modernizării din spaţiul românesc meniţi a dovedi că modernitatea este un fapt firesc în dezvoltarea statului român, nicidecum un import ideologic care afectează fondul. Pandantul dintre politică şi istorie se va întrupa *sine die* într-un discurs naţionalist, care reinventează trecutul. Era o eschivă de la adevărata problemă: cum să instaurezi un regim democratic, modern, liberal într-un spaţiu lipsit de cultură civică, de valori burgheze şi de exerciţiul libertăţii individuale. Nutrind speranţa creării unei societăţi moderne, modernizarea românească nu poate să împământenească chintesenţa modernizării: crearea consensului social în jurul ideii de stat şi fortificarea solidarităţilor sociale. Iar lipsa acestui fundament va perpetua imaginea unui stat paralel intereselor societăţii, unul care nu are la bază ideea de dreptate socială.

Sindromul modernizării adjudecate exogen este valabil pentru mare parte dintre statele Europei Centrale şi de Est. Acest tip de modernitate fundamentează statutul de „semiperiferie a centrelor iradiante" şi tot de aici provine autoreprezentarea ca inferioritate sau întârziere, în contrast cu statele „avansate".

1.4. Meritocraţia în spaţiul românesc: ciocoii vechi şi noi

În spaţiul românesc, revoluţia de la 1848 a fost o revoluţie a elitelor şi prea puţin o revoluţie în mase. O societate în care limba vorbită de către elite era diferită

13. *Ibidem*, p. 93.
14. Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ. Explorări în cultura politică românească*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001, p. 264.
15. *Ibidem*.

până la neînţelegere faţă de cea a ţăranului de rând părea departe de ideea de modernitate şi deci de principiul meritocraţiei. Un motiv al acestui eşec al revoluţiei paşoptiste este lipsa *perioadei de tranziţie*, perioadă necesară estompării diferenţelor prea mari dintre elite şi mase, pe de o parte, şi a diferenţelor de viziuni din sânul elitei înseşi, de cealaltă parte. Pentru a demonstra asta, Ştefan Cazimir analizează schimbările survenite în vestimentaţie la începutul secolului al XIX-lea. Era începutul timid al unui proces care va deveni ireversibil. Moda *nemţească* sau cea *franţuzească* aduse în Principate de fiii boierilor erau semnul unei situaţii paradoxale. Pentru tinerii *bonjurişti* scopul urmărit era de a promova o nouă mentalitate, cea a egalităţii. În consecinţă, cei care doreau să urce mai repede treptele acestui nou *cursus honorum* au adoptat noua vestimentaţie. Totuşi, bătrânii boieri nu erau de aceeaşi părere, fiind tot mai dezamăgiţi de modelul parvenitului, aşa cum este cel al lui Dinu Păturică, imortalizat de Nicolae Filimon. Numai că, în cele din urmă, un efect insidios al noii mode a fost acela că i-a obligat pe toţi – tineri sau bătrâni – să se supună noului canon vestimentar. În secolul al XIX-lea moda e departe de a mai fi doar un simplu moft; ea se transformă, în schimb, într-un mecanism al dialogului şi al recunoaşterii sociale. A nu te adapta noilor vremuri putea să însemne recluziunea socială. Chiar dacă intervalul 1830-1860 rămâne o perioadă în care *vechii boieri* cu haine orientale coexistau cu tinerii *bonjurişti* îmbrăcaţi în pantaloni şi frac, ceea ce trebuie remarcat este spiritul concesiv al bătrânilor, cu acurateţe sintetizat de Vasile Alecsandri: „Să fim drepţi şi să ne închinăm cu respect şi recunoştinţă dinaintea memoriei părinţilor. Ei prin traiul lor păreau a face parte din secolul XVI, dar au avut meritul sublim de a introduce în patria lor un secol de progres şi de regenerare, secolul XIX, adus din străinătate prin copiii lor”[16]. Mentalitatea perioadei de tranziţie este astfel sintetizată de Ştefan Cazimir: „Multe lucruri vechi mai stăruie *încă*, dar soarta lor e deja pecetluită. Cele noi şi-au făcut *deja* apariţia, dar nu au triumfat încă”[17].

Şi totuşi rudimente ale meritocraţiei pot fi întrezărite chiar în perioada fanariotă, în care s-a impus cutuma dregătoriilor oferite de către domnitor, în special străinilor, stârnind o reacţie vie împotriva pervertirii ideii de aristocraţie. Mişcările contestatare ale boierimii locale manifestă un puternic caracter xenofob, aşa cum se întâmplă cu *Constituţia cărvunarilor* a lui Ionică Tăutu sau chiar *Cererile norodului românesc* formulate de către Tudor Vladimirescu. Aceste mişcări contestatare au fost interpretate ca prime forme ale liberalizării societăţii româneşti. Mai degrabă, ele par a fi reacţia xenofobă a unei boierimi locale care s-a văzut înlocuită cu elemente alogene. Aristocraţia românească a privit relaţia cu puterea (personalizată prin voinţa domnitorului) ca pe o relaţie axată pe devotament, nu pe îndeplinirea unei datorii. Deci funcţia publică în tradiţia administrativă românească nu avea la bază anumite principii, ci se baza pe practica politică a iertării domneşti, care împărţea dreptatea şi puterea[18]. Dorinţa de a se reveni la domniile pământene

---

16. Ştefan Cazimir, *Alfabetul de tranziţie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, p. 65.
17. *Ibidem*, p. 10.
18. Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ*, pp. 47-88.

exprimă – în realitate – intenţia boierimii locale de a reintra în aparatul administrativ, acum acaparat de către fanarioţi. Ceea ce părea a fi o reformă nu reprezenta decât dorinţa de reîntoarcere la un *fond* statal văzut ca echitabil. Regulamentele Organice încearcă să rezolve această problemă, recunoscând titluri nobiliare celor care puteau să dovedească cu acte dinainte de 1792 că aparţineau clasei privilegiaţilor, vizată pentru pierderea acestei distincţii fiind boierimea măruntă (mazilii) şi familiile fanariote. Este introdusă şi o inovaţie : Regulamentele Organice instituie principiul meritului în acordarea titlurilor nobiliare. „Nobilitatea este un cuvânt ce trădează influenţa străină, privilegiilor deţinute prin naştere adăugându-li-se şi privilegii obţinute prin merit şi recunoscute în situaţii speciale de Domn şi Obşteasca Adunare”[19].

Meritocraţia este un principiu consubstanţial ideii de libertate individuală. Dar, deşi programul paşoptist includea şi obiective sociale, acestea rămâneau subordonate cauzei naţionale, emanciparea spaţiului românesc devenind primordială. Elitele revoluţionare impun ideea libertăţii naţiunii, o libertate interpretată colectiv. Paşoptismul românesc devenea astfel un liberalism care diviza societatea într-o elită salvatoare şi o colectivitate obedientă. Modelul preluat de către tinerii paşoptişti este cel teoretizat de către Jules Michelet, care vedea lumea ca fiind formată din entităţi imuabile ce tind inevitabil spre dobândirea libertăţii : naţiunile. Privită astfel, evoluţia naţiunii coincide cu afirmarea unui *geniu naţional* şi cu înfăptuirea unui destin istoric. O asemenea viziune conţinea germenii libertăţii, iar tinerii paşoptişti vor aplica modelul şi societăţii româneşti, dar „vor reţine că libertatea este dată numai pentru poporul ca un întreg, nu ca o colecţie de indivizi”[20]. Din cauza dominaţiei străine, naţiunea trebuia să-şi dobândească libertatea ca întreg, ulterior eforturile de modernizare urmând a se focaliza pe implementarea libertăţii individuale. Paşoptismul pune astfel accent pe libertatea naţiunii, „libertatea naţiunii subordonând libertatea individului”[21], viziune care va distruge orice urmă de respect faţă de libertatea individuală şi va plonja în sindromul colectivist al adulării virtuţilor naţionale.

Acestea ar fi câteva motive pentru care meritocraţia pare a fi o ideologie a conservării puterii de către vechea elită. Artistul Constantin Tănase, care a trăit acele vremuri, a sintetizat într-o manieră plastică *schimbarea statică* a societăţii româneşti : „Pleacă ai noştri, vin ai noştri,/ Noi rămânem tot ca proştii”. Iar analiza prosopografică întreprinsă de Mihai Sorin Rădulescu asupra elitei liberale antebelice evidenţiază originea boierească[22] a celor mai importanţi lideri politici ai acestui prim partid formal constituit în România modernă. Astfel, autorul ajunge

19. Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernităţii*, p. 101.
20. Sorin Adam Matei, *Boierii minţii. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor*, Bucureşti, Editura Compania, 2004, p. 62.
21. *Ibidem*, p. 63.
22. Mai mult, autorul conchide că o contribuţie deosebită la formarea elitei liberale româneşti au avut-o grecii, care şi-au ancorat influenţa printr-o politică matrimonială bine gândită. Deci şi la nivel de origine etnică se poate delimita un clivaj între conservatori şi liberali, marile familii boiereşti din Moldova distanţându-se de viaţa politică din Bucureşti tocmai

la concluzia că cei zece prim-miniştri liberali din intervalul cronologic 1866-1900, cu excepţia lui P.S. Aurelian, care era de origine transilvăneană, proveneau din cadrul boierimii Vechiului Regat. Din spaţiul moldovenesc era doar Dimitrie Sturdza, descendent al aristocraţiei moldoveneşti, restul fiind munteni : Brătienii erau descendenţii boierimii de ţară din zona Argeşului, în timp ce reprezentanţii familiilor Ghica, Kretzulescu şi Golescu erau urmaşii unor mari familii boiereşti muntene. Practic, niciun membru al elitei liberale nu provenea din cadrul burgheziei, adică orăşeni, comercianţi sau practicanţi ai unor profesiuni liberale[23]. În contrast cu elita liberală, mare parte dintre liderii conservatori proveneau din Moldova, dar originea lor socială era de asemenea aristocratică. Din cauza repartizării geografice distincte a celor două grupări politice, diferenţele programatice dintre acestea se vor manifesta încă din timpul revoluţiei paşoptiste, unde distingem rădăcinile dilemei cu privire la rolul meritocraţiei, cu efecte pe termen lung în definirea elitei româneşti moderne. Diferenţele programatice sociale ale revoluţiei paşoptiste erau deci şi diferenţe regionale între Moldova şi Muntenia : dacă în sud ideile meritocraţiei sunt percepute pozitiv, moldovenii vor o reîntoarcere spre tradiţie, dezvoltând un paseism ce urmăreşte reinstaurarea unor drepturi *naturale* ale stărilor privilegiate pe nedrept pierdute. Deşi ca origine ambele grupări politice sunt descendente ale marii boierimi, moldovenii nu doreau să acorde muntenilor statutul de *primi inter pares* în ierarhia politică a Principatelor Unite, motiv pentru care boierii moldoveni vor dezvolta un puternic curent antiunionist. Cauzele acestei atitudini erau îngrijorarea că rolul de capitală al Iaşului se va disipa şi, consecutiv, că rolul grupării moldoveneşti în viaţa politică a Principatelor va fi diminuat[24].

Deşi meritocraţia era un principiu ce se impunea prin prisma ideilor despre modernizare, trebuie precizat că nu a existat o dezbatere separată asupra acestui subiect. Ideea de meritocraţie se întrepătrunde cu dezbaterile legate de căile politice care trebuiau urmate ; mai mult, această idee va fi întâlnită şi în dezbaterile asupra definirii conceptului de cetăţenie şi, în cele din urmă, va fi absorbită de disputa de idei în jurul definirii naţiunii române. Şi totuşi meritocraţia are darul de a asigura mecanismele pentru o nouă tipologie socială : cea a intelectualului. În peisajul unei societăţi democratice, intelectualul trebuia să cuprindă aspiraţiile de ascensiune socială având la bază doar meritele personale.

---

din cauza repulsiei faţă de elementul străin, parvenit (Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească, 1866-1900*, Bucureşti, Editura ALL, 1998, p. 145).

23. *Ibidem*, pp. 42, 147.

24. *Ibidem*.

Capitolul 2

Altfel de generații, altfel de intelectuali: o altfel de Românie?

2.1. „Avem noi adevărați intelectuali?” Conturarea identității intelectualului român la cumpăna secolelor XIX-XX

Modelul intelectualului se naşte în secolul al XVIII-lea în Europa apuseană, acesta venind să umple golul lăsat de declinul clerului[1] în modernitate. Intelectualul laic îşi arogă această funcţie de călăuză a societăţii, capabilă să capteze atenţia umanităţii. Şi, fiindcă nu se simte captiv în limitele religioase, îşi oferă destinul umanităţii, chiar manifestă o devoţiune rară pentru binele acesteia şi progres. Intelectualul reprezintă credinţa în capacitatea omului de a rezolva problemele societăţii doar prin forţa intelectului ; apelul la tradiţie nu mai este de actualitate. Inovaţie, nu mimetism ; evoluţie, nu stagnare[2]. Deşi fusese alungat de monarhiile Vechiului Regim în lumea abstracţiilor şi a ideilor generale, intelectualul începe să se reîntoarcă spre concret, spre viaţa cotidiană a societăţii prin controlul opiniei publice. Umanitarismul propovăduit de intelectuali, căruia i se adaugă aspiraţiile democratice, va propulsa acest nou model social în vârful piramidei societăţilor europene.

Din punct de vedere genealogic, în istoriografie predomină ideea că *Afacerea Dreyfus* reprezintă momentul afirmării intelectualului ca actor social pus în slujba apărării unor principii precum libertatea, dreptatea etc., pe scurt – drepturile omului. Într-o astfel de abordare, ar exista trei momente definitorii în evoluţia intelectualului în spaţiul public. Astfel, perioada Zola reprezintă maturitatea intelectualului ; în schimb, angajarea intelectualilor în promovarea pasiunilor şi a ideilor politice în secolul XX confirmă dispariţia lui sau, după expresia lui Julien Benda, deschide etapa *trădării cărturarilor*. Abia după al doilea război mondial intelectualii – dar nu toţi – se angajează în susţinerea mişcărilor de emancipare a coloniilor, a femeilor, figura proeminentă a acestei perioade rămânând indiscutabil Jean-Paul Sartre. Din acest moment, sfera celor care se angajează într-o luptă deschisă la nivel internaţional împotriva

1. Istoricul Jacques Le Goff îi considera pe clerici intelectualii Evului Mediu – a se vedea Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, traducere de Nicole Ghimpeţeanu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994.
2. Paul Johnson, *Intelectualii*, traducere de Luana Stoica, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, pp. 9-10.

regimurilor politice totalitare depăşeşte graniţa clasică a noţiunii de intelectual. În virtutea caracterului universal al drepturilor omului, mai ales după 1975, mobilizarea opiniei publice internaţionale împotriva crimelor comise în orice stat a dus la crearea unor organizaţii nonguvernamentale care au acces necondiţionat oriunde în lume şi care mobilizează politicul în luarea unor măsuri drastice faţă de asemenea derapaje. Astfel de organizaţii demne de semnalat sunt, printre multe altele, Jurnalişti fără frontiere sau Medici fără frontiere. Lărgindu-şi aria de influenţă şi de acţiune socială, intelectualul revine totodată şi la poziţia care i-a asigurat prestigiul simbolic în secolul al XIX-lea.

Iniţierea unui demers care să fie o simplă încercare de a realiza o istorie a evoluţiei câmpului intelectual din spaţiul românesc preluând modelul unei astfel de analize din istoriografia franceză poate părea un demers mimetic, lipsit de substanţă. Chiar şi aşa, fundamentul istoric care ar permite o astfel de abordare poate fi invocarea influenţei majore a culturii şi a modelelor sociale franceze asupra societăţii româneşti, fapt conştientizat şi analizat încă de pe atunci[3]. Oricum, pentru moment analiza genezei figurii intelectualului se rezumă doar la o preocupare adiacentă în câmpul istoriografic şi în cel literar. Din acest motiv, intelectualul continuă să rămână o temă *subteoretizată*, un subiect care se intersectează sau se înscrie în sfera unor teme mult mai cuprinzătoare.

Deşi termenul este deseori folosit de către istorici, de obicei în sintagma „elită intelectuală", prea puţine sunt încercările de definire a câmpului intelectual[4]. Mai mult, intelectualul este redus în cele mai multe cazuri la o *identitate instituţională*. Pornind de la o astfel de premisă, se observă că termenul este aplicat fără nicio distincţie universitarilor, oamenilor politici, scriitorilor, publiciştilor, creându-se confuzia că intelectualul este totuna cu cel care deţine un titlu universitar. Lipsa unui aparat conceptual care să încerce să delimiteze şi să definească rolul şi impactul social al acestor categorii transformă toate aceste demersuri în simple *redări*, şi mult prea puţin în *reconstituiri* ale unui spirit al vremii. Or, numai reconstituirea poate să surprindă impactul anumitor evenimente în societate şi să vadă, şi dintr-un alt punct de vedere, rolul social al intelectualului. Aducând în discuţie un exemplu recent, într-o astfel de manieră de *redare* procedează, spre exemplu, Lucian Boia în analiza mediului intelectual românesc din preajma primului război mondial. Axându-se pe ideea de elită – care reprezintă în accepţia sa grupul cel mai restrâns al celor ce deţin poziţii de putere în *establishment*-ul cultural –, ceea ce rezultă ar fi în jur de 200 de universitari de la Bucureşti şi Iaşi, câteva zeci de scriitori şi publicişti. „Fără a uita, fireşte, elita politică, şi ea foarte restrânsă, care, de altfel, [se] intersectează adesea cu elita intelectuală. Nu puţini sunt

3. A se vedea Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, Paris, Ernest Leroux, 1898.
4. Pentru definiţii ale „câmpului intelectual", a se vedea Mihai Dinu Gheorghiu, *Strategia critică a „Vieţii Româneşti"*, în Alexandru Zub (ed.), *Cultură şi societate*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, pp. 334-335 ; şi Liviu Antonesei, *Un model de acţiune culturală : grupul Criterion*, în Alexandru Zub (ed.), *Cultură şi societate*, p. 386.

universitarii sau scriitorii care fac şi politică, după cum şi oamenii politici ai vremii au, în majoritatea lor, o temeinică formaţie universitară."[5]

O altă modalitate de trasare a unor limite ale câmpului intelectual vine dinspre istoria şi critica literară care operează cu conceptul de *curente culturale*. Şi aici conceptul de intelectual rămâne unul tratat în subsidiar, rolul central revenind literaturii şi figurilor emblematice ale fiecărui curent cultural. Ca aspect pozitiv, ceea ce a rezultat a fost o atenţie deosebită acordată genealogiei cărturarului în cultura română. Din acest punct de vedere, demnă de semnalat ar fi analiza întreprinsă cu decenii în urmă de către Leon Volovici asupra apariţiei scriitorului[6]. În opinia sa, abia la începutul secolului al XIX-lea asistăm în Principate la o preocupare pregnantă pentru scris, care devine „o activitate superioară [şi] care-şi găseşte finalitatea în sine însăşi", pentru ca mai târziu, ca urmare a anticipării contactului cu cititorii, „pagina scrisă [să] îl implice într-o mai mare măsură pe autor, sporindu-i responsabilitatea, dar şi sentimentul demnităţii"[7]. După 1821 mentalitatea scriitorului se schimbă, datorită faptului că acesta se lasă absorbit de cauza naţională. „Acum poetul ştie că se adresează unui public mai larg, *naţiunii*. El va alege pamfletul pentru a înfiera duşmanii şi oda pentru a preamări eroismul, evenimentele cu semnificaţii naţionale, marile personalităţi care întruchipează idealuri comune"[8], Alecsandri fiind modelul prin excelenţă al unei astfel de tipologii. Dar cum se numeau aceste preocupări în care unii indivizi – doar prin condei – pretindeau să obţină un mod de trai? După 1830 se folosesc tot mai des termenii *literator*, *literat*, *om de litere*, Asachi catalogând aceste preocupări drept „meserii"[9]. Cu toate acestea, mulţi dintre scriitorii români, convinşi că nu prea poţi trăi din artă, aveau slujbe salvatoare, prin care reuşeau să obţină sume importante, necesare pentru editarea propriilor lor creaţii. Cezar Bolliac conchidea că „în zilele noastre un scriitor fără tipar este un soldat fără armă, un căpitan fără comandă"[10]. „Coborând din lumea ficţiunilor şi a utopiilor, scriitorul român din perioada începuturilor [prima jumătate a secolului al XIX-lea], în absenţa unui statut social şi în condiţiile unei mari înapoieri culturale, se loveşte de dificultăţi care pot descuraja şi pe cei mai perseverenţi şi mai entuziaşti. Lamentându-se mereu, dar fără a se da bătut, el îşi asumă înainte de toate sarcini de educator al gustului public, pornind de la iniţierea elementară a cititorului şi atragerea lui spre lectura cărţilor beletristice."[11]

---

5. Lucian Boia *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 61.
6. Leon Volovici, *Apariţia scriitorului în cultura românească*, Iaşi, Editura Junimea, 1976. Citatele utilizate aici provin din cea de a doua ediţie: *Apariţia scriitorului în cultura română*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2004 (ediţie revăzută).
7. *Ibidem*, p. 16.
8. *Ibidem*, p. 34.
9. *Ibidem*, p. 77.
10. Cezar Bolliac, *apud* Leon Volovici, *Apariţia scriitorului în cultura română*, p. 83.
11. *Ibidem*, p. 104.

În fine, o viziune care urmăreşte realizarea unui liant între cercetarea istorică şi cea literară aduce în prim-plan conceptul de *generaţie*, un concept care poate escamota dificultăţile generate de tripla funcţie pe care o avea elita românească modernă: socială, profesională şi politică. Esenţială rămâne astfel lupta pentru supremaţie între elitele generaţionale: dacă într-o primă fază ele se detaşează de vechile elite conducătoare pentru a dobândi în mod legitim accesul la pârghiile puterii, după aceea se constată o acutizare a luptei chiar în rândurile noii elite pentru impunerea propriului model. Practic toate schimbările ce se petrec într-o societate nu pot avea la bază decât interiorizarea conceptului de generaţie, care prin modul de definire şi de raportare la generaţia anterioară poartă în subtext soluţiile de schimbare a societăţii. Generaţia în sine înseamnă o nouă modalitate de prezentare a necesităţilor societăţii şi implică în mod direct, cauzal, o nouă formă de abordare a problemelor, în acest caz de abordare a ideii de modernitate.

Aşadar, ce se înţelege prin conceptul de generaţie? Reformulând, cum reuşeşte individul să se ataşeze unei astfel de grupări? „Individul este produsul influenţelor şi curentelor spirituale contemporane lui, dar care sunt în acelaşi timp familiare şi cercului social căruia îi aparţine. Sub acest aspect, doar evenimentele colective majore pot contribui la cristalizarea grupurilor generaţionale, la contemporaneitate, prin formarea şi omogenizarea unor idealuri directoare."[12] Jean-François Sirinelli, preocupat de istoria intelectuală în spaţiul francez, propune cartografierea *geografiei* fiecărei grupări culturale[13]. Urmărirea itinerariilor unui astfel de grup conduce inevitabil la depistarea unor structuri de sociabilitate, care nu sunt altceva decât un grup temporar sau permanent, cu un anumit nivel de instituţionalizare, la care individul alege să adere - spre exemplu, redacţia unui ziar sau a unei reviste. Astfel de grupuri sau de reţele se fondează pe principii oarecum subiective, greu de delimitat de către istoric, cum ar fi relaţiile de simpatie şi amiciţie sau, *a contrario*, rivalitatea sau ostilitatea, ranchiuna sau gelozia, ruptura şi excluderea, elemente care în cadrul unei microsocietăţi pot juca un rol decisiv. Modul în care se creează comitetele de redacţie, asociaţiile sau listele de petiţionari devin elemente greu de elucidat de către istoric, dar cu atât mai importante pentru decelarea mobilurilor unei generaţii intelectuale[14]. Iată de ce istoricul francez consideră necesară evidenţierea microclimatului social, care ar fi condiţionat de

---

12. Lucian Nastasă, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română (sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, pp. 12-13.
13. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988, p. 10.
14. *Ibidem*, p. 12. Se observă joncţiunea dintre viziunea lui Sirinelli şi teoria câmpului şi a reproducţiei culturale a lui Pierre Bourdieu, proces prin care orice grup social nutreşte să îşi menţină statusul în societate chiar prin intermediul educaţiei. Ar fi vorba deci de un sistem educaţional care, aparent, este independent şi imparţial, dar care, de fapt, are propriile-i mecanisme de selecţie a studenţilor ce trebuie să provină din acelaşi grup social. A se vedea Peter Burke, *What Is Cultural History ?*, Malden, Mass., Polity Press, 2008, p. 58.

doi factori esenţiali : congeneritatea şi originea universitară, elemente care stau la baza apariţiei unor grupuri intelectuale bine sedimentate, adevărate reţele sociale.

Grupurile generaţionale se raportează strict şi la cadenţa evenimentelor istorice, fapt ce poate influenţa ritmul coagulării acestora. Marc Bloch identifica în funcţie de această condiţionare a istoriei două tipuri de generaţii, pe care le îngloba în binomul *generaţii lungi – generaţii scurte*. Nu de aceeaşi părere este şi Bourdieu, care vede în acest proces de multiplicare a generaţiilor artistice o consecinţă a joncţiunii artei cu economicul. Scopul rămâne acelaşi, şi anume dobândirea întâietăţii în plan artistic. Ceea ce se operează este o diferenţiere după *gradul de consacrare*, care în cele din urmă separă *generaţiile artistice*[15], intrându-se într-o logică şi chiar într-o necesitate a *revoluţiei permanente*, a redefinirii şi fragmentării până la individual a avangardei. Încercând să impună noi *trenduri* sau *mode* prin care să dobândească *consacrarea*, avangarda creează etichete dihotomice care accelerează schimbarea şi implicit dinamica câmpului literar. *Depăşit* devine acuzaţia suficientă care impune schimbarea. „Se constituie o schemă de gândire care [...] ajunge să gândească viaţa literară şi, în general, întreaga viaţă culturală prin prisma unei logici a modei, schemă care permite condamnarea unei tendinţe, a unui curent, a unei şcoli, oricare ar fi ele, cu singurul argument că sunt *depăşite*."[16] În concluzie, procesul de autonomizare al generaţiilor este strâns legat de logica opoziţiei şi a conflictului, logică ce scoate în evidenţă necesitatea autonomizării şi a diferenţierii generaţionale[17].

Alocarea unei explicaţii atât de largi pentru conceptul de generaţie se impunea, aceasta reprezentând un criteriu esenţial pentru decantarea imaginii intelectualului, a frontierelor sale în societatea românească. Dar pe lângă acestea, sunt necesare noi criterii de abordare. Pornind de la ideea că intelectualul reprezintă un produs al modernităţii, nu voi face altceva decât să operez cu principiile care au stat la baza ideii de modernitate. Astfel, nu mai pot fi ignorate conceptele de meritocraţie, promovare socială şi activism social, elemente în virtutea cărora se poate răspunde la interogaţia din titlul capitolului de faţă, o interogaţie ridicată încă de la începutul secolului XX de către Constantin Rădulescu-Motru. Mai mult decât atât, între cele trei criterii alese se observă o legătură de interdependenţă, iar toate trei luate împreună definesc esenţa figurii intelectualului, cel puţin aşa cum apare în istoriografia franceză.

Despre pervertirea ideii de meritocraţie am discutat mai sus. Ar mai trebui insistat şi asupra manipulării insidioase a acestei idei, mai ales după 1866. Elita culturală nu a ezitat să se coaguleze în *grupuri de prestigiu*[18], denumire pe care

15. Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza şi structura câmpului literar*, traducere de Laura Albulescu şi Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Art, 2012, p. 170.
16. *Ibidem*, pp. 173-174.
17. Lucian Nastasă, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română*, p. 13.
18. Membrii unui astfel de grup – argumentează cercetătorul – sunt conectaţi într-o reţea de valori şi relaţii sociale care le conferă o anumită identitate prin raportare la grupul de prieteni, maeştri, idei şi valori fixe. Accederea în astfel de grupuri se face prin iniţiere şi, purtând blazonul grupului, membrii săi sunt recunoscuţi de alte grupuri,

Sorin Adam Matei o forjează pornind de la conceptul de *grupuri de status* al lui Max Weber. Rezultatul a fost angajarea într-o dezbatere celebră – oportunitatea occidentalizării, percepută ca o legitate istorică (moderniştii) sau ca disoluţie a naţiunii (tradiţionaliştii) –, dezbatere care va deveni principala temă a agendei publice de-a lungul a aproape un secol. Oricum, faptul că aceste *grupuri de prestigiu* – conservatorii junimişti şi liberalii – se vor impune şi pe scena politică neconflictual elimină posibilitatea utilizării termenului de origine slavă *intelighenţie*[19]. În schimb, deschid calea cărturarului spre scena politică. În cele din urmă, politicul se va transforma: dintr-o arenă a dezbaterii şi a negocierii trebuia să se conveargă spre un act al guvernării derulat sub auspiciile unanimităţii. Din nefericire, acolo unde era nevoie de ştiinţă şi de dezbatere, acestea erau abandonate în favoarea spiritului unităţii şi al interesului naţional. Unanimitatea reprezenta modul românilor de a face politică, iar modul de exprimare politică era populismul, demagogia şi emoţia[20]. Ideea de dezbatere dispărea înainte de a fi fost vreodată pusă în valoare, în timp ce puterea politică devine un scop deloc tăinuit al generaţiilor postpaşoptiste, iar când aceasta nu mai este posibilă, reîntoarcerea în câmpul universitar reprezenta alternativa.

Activismul social, angajarea publică a intelectualului, reprezintă principala metodă de interacţiune cu societatea şi mecanismul de influenţare a opiniei publice. Pentru un ecou cât mai reverberant al intelectualilor erau necesare alfabetizarea şi dezvoltarea presei, aspecte care, odată conjugate, stau la baza *puterii editoriale* a intelectualilor[21]. Ceea ce urmăresc este să surprind originea şi evoluţia sincronă a intelectualului, de la apariţia acestui termen în vocabularul presei şi în cele din

---

recunoaştere ce poate surveni sub forma amiciţiei sau a inamiciţiei. Cert este că o astfel de recunoaştere socială poate ajuta sau obstacula crearea unui drum în societate. „Grupurile de prestigiu sunt specifice zonei sociale paramoderne pentru că, deşi funcţionează într-o lume, în esenţă, modernă (raţionalizată, seculară, egalitară – cel puţin la suprafaţă), se alimentează din valori ale societăţii tradiţionale (medievale): onoarea, alegerea şi predestinarea socială" – Sorin Adam Matei, *Boierii minţii. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor*, Bucureşti, Editura Compania, 2004, p. 16.

19. Termenul *intelighenţie* este folosit mai ales pentru a desemna categoria acelor intelectuali din spaţiul rusesc care s-au opus autocraţiei ţariste. Practic, *intelighenţia* ar fi o contrapondere a puterii autocratice, ea creionează alternativa. Dar, din cauza lipsei unui dialog cu puterea, va dezvolta un curent antimonarhic care va destabiliza societatea rusească. Narodnicismul reprezenta în această luptă o asociere ideologică între intelectuali şi ţărănime, celor dintâi revenindu-le rolul de a (re)crea istoria. În subsidiar, metodele lor vor dezvolta un curent de teroare, manifestat prin atentate, cele mai cunoscute fiind mişcarea decembriştilor (1825) şi asasinarea ţarului Alexandru al II-lea în martie 1881 de către nihilişti. Această lipsă de dialog politic între *intelighenţie* şi puterea politică va sfârşi în dezvoltarea unor ideologii revoluţionare, edificatoare fiind lucrarea lui Nikolai Cernîşevski, *Ce-i de făcut ?* (1863), model de gândire din care se va inspira mai târziu şi Vladimir Ilici Lenin.
20. Silvia Marton, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie, 1866-1871*, Iaşi, Editura Institutul European, 2009, pp. 413-415.
21. Régis Debray, *Le pouvoir intellectuel en France*, Paris, Ramsay, 1979, pp. 91-117.

urmă al limbii şi până la manifestarea sa în spaţiul public, ajungând în cele din urmă să se asocieze şi să militeze pentru anumite cauze. Când dezbaterile aveau ca punct nevralgic principii şi idei politice universale, intelectualul reuşea să domine agenda şi scena politică[22]. Uneori intelectualii reuşesc să influenţeze şi chiar să reconfigureze atitudinile şi credinţele publice doar prin forţa ideilor pe care le colportează. Ceea ce dobândeşte intelectualul este prestigiul şi reputaţia de creator de idei şi de curente. De fapt, ideile promovate devin un bun comun al pieţei intelectuale, la care toţi actorii trebuie să se raporteze. Astfel trebuie înţeleasă şi afirmaţia lui Joseph Alois Schumpeter că „există nenumăraţi keynesieni şi marxişti care nu au citit în viaţa lor un rând scris de Keynes, respectiv de Marx"[23].

Mai întâi, un pic de istorie lingvistică. Pentru cazul românesc, a vorbi de intelectual înainte de primul război mondial este un demers care întâmpină dificultăţi la nivel lingvistic. Termenul, care nu apare menţionat în niciun dicţionar al limbii române înainte de primul război mondial, utilizându-se în schimb noţiunea de *inteligenţă*, se cristalizează în interbelic ca o formă lingvistică de decelare a actului cultural spre deosebire de cel politic[24]. În *Enciclopedia Română* a lui Corneliu Diaconovich[25] din 1900 regăsim definiţia unui termen din aceeaşi familie lexicală, *intelectualismul*, pus în opoziţie cu empirismul. Intelectualismul ar fi „teoria filosofică care susţine că cunoştinţele noastre îşi au originea din categoriile înnăscute intelectului şi nu de la obiectele care ne înconjoară". Abia în 1924 Alexandru Resmeriţă trasează conturul intelectualului, „cel ce se ocupă îndeosebi cu cartea, cu învăţăturile ; cel care are o profesie bazată pe ştiinţe sau literatură, ori artă superioară"[26].

Modalitatea prin care putem totuşi să observăm evoluţia *spre intelectual* a elitei culturale româneşti antebelice rămâne presa[27], mai precis articolele de opinie

---

22. Tony Judt, *Reflecţii asupra unui secol XX uitat. Reevaluări*, traducere de Lucia Dos şi Doris Mironescu, Iaşi, Editura Polirom, 2011, p. 18.
23. *Apud* Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009, p. VI.
24. Florin Ţurcanu, *Intellectuels, histoire et mémoire en Roumanie de l'entre-deux-guerres à l'après-communisme*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, pp. 26-27.
25. Corneliu Diaconovich (ed.), *Enciclopedia Română*, tom II, Sibiu, Editura W. Krafft, 1900.
26. Alexandru Resmeriţă, *Dicţionarul etimologico-semantic al limbii române*, Craiova, Editura Ramuri, 1924.
27. Pentru a releva importanţa pe care o capătă presa în Vechiul Regat înainte de primul război mondial este suficient numai să precizăm numărul ziarelor sau al periodicelor (în ciuda inconvenientului că multe dintre ele au apărut sporadic, iar altele mai mult decât efemer) ce îşi aveau redacţiile în Bucureşti sau Iaşi. Astfel, în intervalul 1890-1918, pentru Bucureşti avem 389 de ziare sau periodice, în timp ce pentru Iaşi, 79. Este evident că Bucureştiul devine centrul cultural al ţării, devansând cu mult capitala Moldovei (decalaj care se accentuează şi mai mult în interbelic : 391 de publicaţii bucureştene faţă de 58 ieşene), care trebuia să se mulţumească doar cu statutul de rampă de lansare şi de consacrare, sugestiv fiind cazul *Convorbirilor literare*. *Cf.* Ion Hangiu, *Dicţionarul presei literare româneşti (1790-1982)*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004, pp. 491-510.

şi anchetele literare în anumite chestiuni de ordin social, politic, economic şi naţional. Rolul acestor anchete era să aducă laolaltă personalităţi diferite „la un acelaşi chestionar, axat pe una sau mai multe probleme *arzătoare* ale momentului"[28]. Definirea ideii de naţionalitate, de cetăţenie română, problemele sociale sau raporturile cu minorităţile naţionale devin repere necesare în conturarea acestei noi identităţi. De fapt, prin asumarea unui spirit polemic, prin trasarea unor mostre de conduită şi de interpretare a realităţii şi mai ales prin expunerea publică a acestora se construieşte soclul figurii intelectuale, cu o puternică conotaţie socială. Într-o societate în care politicul se confundă cu corupţia, cu degradarea morală şi cu tarele bizantine, *intelectualul* este înzestrat cu putere asupra cuvintelor pentru a decanta cultura de moravurile caragialiene.

Acordând presei acest privilegiu, în încercarea de depistare a filoanelor intelectualului român se ivesc totuşi şi unele rezerve. E drept că presa reprezintă un mijloc de educare, de informare şi de formare a opiniei publice, atât cât putea aceasta să fie într-o ţară mai mult analfabetă şi cu o populaţie trăind mai mult la sat. Prin intermediul presei se manifestau atât literatura de calitate, cât şi maculatura, iar nivelul calitativ al operei literare nu se suprapune neapărat cu cel al receptării publicului. „Caracterele distinctive ale literaturii sfârşitului de secol sunt decise nu atât de operele scriitorilor de întâia mărime, cât de activitatea unor literaţi de valoare medie. Nu Caragiale, Macedonski, Coşbuc sunt personalităţile cele mai influente, mai reprezentative, ci Delavrancea şi mai cu seamă Vlahuţă ; el scrie mai mult prin reviste, dojenind şi dând sfaturi, el devine mentorul şi ocrotitorul unei bune părţi din tineret. [...] Pe scurt, nu marea artă, creaţia în stare să traverseze veacurile sunt preocuparea de căpetenie a scriitorilor celor mai reprezentativi ai acestui timp, ci eficienţa socială a literaturii."[29] Ceea ce atunci părea valoare în sine devine din perspectivă diacronică un efemer succes, dovadă că, spre exemplu, Alexandru Vlahuţă este trecut de Nicolae Manolescu, în a sa *Istorie critică a literaturii*, la rubrica scriitori de dicţionar. Avem de-a face, în fond, cu o refulare a canonului junimist : o literatură mai mult ca prezent, mai puţin ca posteritate ; mai mult text şi mai puţin sociolect. Presa în sine se prezintă ca un spaţiu al ideilor vechi şi noi deopotrivă. Numai că anchetele reprezintă un simptom, dacă nu al noului, cel puţin al intenţiei de inovare.

O astfel de anchetă literară de la cumpăna secolelor XIX-XX[30] a fost cea cu privire la scopurile artei : *artă pentru artă* sau *artă tendenţioasă* ? Mobilurile acestei anchete iniţiate de ziarul *Adevărul* în martie-aprilie 1894 sunt reprezentate de atacurile virulente cărora le sunt supuşi susţinătorii ideilor socialiste în Vechiul Regat, mai ales criticul literar Constantin Dobrogeanu-Gherea, atacuri venite

---

28. Victor Durnea, *Prefaţă*, în Gheorghe Hrimiuc-Toporaş, Victor Durnea (ed.), *De ce scrieţi ? Anchete literare din anii '30*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 5.
29. Dumitru Micu, *Început de secol, 1900-1916 : curente şi scriitori*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 12.
30. Instrumentul de lucru care a stat la baza prezentării cronologice a acestor anchete literare este culegerea de articole din presa vremii întocmită de Victor Durnea, *Anchete literare în perioada 1890-1914*, Iaşi, Editura Alfa, 2005.

dinspre redactorii revistei *Viaţa*, condusă pe atunci de tradiţionalistul (mai târziu sămănătoristul) Alexandru Vlahuţă.

Pentru Gherea, conceptul de artă pură nu există, din simplul motiv că „arta e produsul unui mediu social", iar artistul sau literatul nu sunt altceva decât „luptători pentru un ideal social îndepărtat", care, în lupta lor cu mentalitatea decrepită a opiniei publice ce îi respinge, au ca sprijin doar „o cultură ştiinţifică şi politică socială serioasă". Bineînţeles, o astfel de artă, un *astfel de artist* a cărui „operă de artă cinstită şi adevărat artistică, care înnobilează sentimentele oamenilor şi oglindeşte societatea aşa cum e, *slujeşte aspiraţiilor socialismului* [...] care e un ideal, o aspiraţie către o lume nouă"[31]. Punctul de vedere al lui Gherea este întărit de Constantin Dumitrescu-Iaşi, care în cadrul aceleiaşi anchete se întreba retoric: „Cum poate oare să se ceară artistului, în momentul concepţiunii, să se dezintereseze de preocupările zilnice ale societăţii în care trăieşte?"[32]. Iată două opinii care evidenţiază glisarea spre modelul artistului angajat, situat sub stindardul unor aspiraţii sociale – o nouă paradigmă care însumează primele semne ale apariţiei intelectualului şi care se pliază şi dialecticii intergeneraţionale.

Câţiva ani mai târziu, acestei dezbateri i se alătură şi Constantin Rădulescu-Motru în paginile *Noii Reviste Române*, cu un articol intitulat *De ce literatura română e lipsită de actualitate ?* Adept al rolului social al culturii şi al scriitorului, Rădulescu-Motru afirma că „în definitiv o creaţiune literară care nu reuşeşte să ocupe o părticică de actualitate din viaţa unei societăţi, de fapt e ca şi cum nu ar exista. Şi cam acesta e cazul la noi"[33]. Această revistă, în chiar numărul consecutiv luării de poziţie a lui Rădulescu-Motru, decide să publice o *Declaraţie-program* „prin care să păstrăm libertatea de cuget necesară pentru a expune faptele şi a judeca ideile, într-un mod cu totul nepărtinitor"[34].

Libertatea presei reprezenta o problemă acută pentru mediul intelectual românesc sufocat de *oficioase*, care prin apelul la calomnie, denigrare, dezinformare sau chiar şantaj erau capabile să distrugă reputaţii sau, dimpotrivă, să promoveze impostura. Problema presei este abordată şi de Nicolae Iorga. Istoricul începuse deja să fie o voce aparte în România. Din mărturia lui Eugen Lovinescu, pe atunci tânăr student, debutul secolului XX ar fi fost marcat de anvergura intelectuală a lui Nicolae Iorga, care „exercita o mare autoritate asupra tinerimii universitare, după cum avea să exercite, curând după aceea, asupra literaturii prin mişcarea *Sămănătorului*"[35]. Inamic al ideilor revoluţionare franceze şi credincios spiritului german, Iorga manifesta o neîncredere instinctivă faţă de mulţimi. Chiar şi aşa, „fără să fie omul revoluţiei sociale, din romantism literar şi din solicitudine gospodărească, d. Iorga se aplecase totuşi de pe atunci asupra ţăranului, deşi nu se

31. *Ibidem*, pp. 21-22.
32. *Ibidem*, p. 23.
33. Constantin Rădulescu-Motru, *De ce literatura română e lipsită de actualitate ?* , în *Noua Revistă Română pentru politică, literatură, ştiinţă şi artă* (*infra Noua Revistă Română*), vol. IV, nr. 42, 15 octombrie 1901, p. 241.
34. *Ibidem*, vol. IV, nr. 43, 1 noiembrie 1901, p. 289.
35. Eugen Lovinescu, *Memorii 1900-1916*, Bucureşti, Editura Cugetarea, f.a., p. 33.

gândea încă şi la valoarea lui politică”[36]. Revenind la problema presei, în seria de articole întrunite sub titlul *Opinii sincere. Viaţa intelectuală a românilor la 1899*, Iorga cerea jurnaliştilor „să nu mai corupă prin limbajul lor neruşinat, să binevoiască a contribui la educaţia publicului, redactându-şi gazetele într-un fel mai larg cuprinzător, mai inteligent, *mai românesc* şi mai instructiv. Mi s-a spus, de când am început publicarea acestor articole, *că cititorii nu citesc nimic, fiindcă nu sunt capabili de a alege. Să facă pentru ei această alegere ziaristul, căci este datoria lui* (subl. mea)”[37]. Departe de a vedea în presă un simplu organ de difuzare a unor idei, Iorga alocă jurnalistului un rol central în proiectul de culturalizare a maselor, încercând să-l responsabilizeze şi să-l cointereseze. Că tentativa de asanare a presei româneşti a rămas lipsită de izbândă[38], aceasta e deja o altă poveste[39].

Tocmai acest mod de a face jurnalism este cel care conduce la lipsa intelectualului din câmpul literar românesc. La această concluzie ajunge Rădulescu-Motru, care deplânge lipsa intelectualilor „din rândurile gazetarilor, unde ei ar trebui să fie în majoritate”. Intelectualul nu trebuie să reprezinte doar „un om care întrebuinţează funcţiunile inteligenţei”, ci să fie o „atitudine a voinţei” care contrastează cu atitudinile comune prin curajul de a susţine „păreri *inoportune*” ce-i riscă poziţia sau reputaţia câştigată. Singurul mobil care îl îndeamnă pe intelectual să procedeze astfel este „interesul adevărului *care acum este să se găsească*”, atitudine ce transformă manifestările intelectualilor în unele „mai personale, mai vii, adică mai spontane”. „Voinţa intelectualului nu cere răgaz pentru a se pune în acord cu interese de ordine superioare; ea este mai repede fiindcă este mai sinceră.”[40] Condamnând deci criticile de artă sau recenziile literare ca urmare a „ordinelor superioare”, acestor „intelectuali fără curaj” potrivită le-ar fi denominaţia de *proprietari de idei*, „fiindcă în psihologia proprietarului de la noi întâlnim prea adesea curajul înlocuit prin fanfaronadă”. Dar, spre deosebire de proprietarii funciari – încheie într-o notă ironică Rădulescu-Motru –, „proprietarii de idei de la noi nu vor cere niciodată înfiinţarea cadastrului, căci aceasta ar însemna sfârşitul lor”[41], criticându-le astfel şi lipsa de originalitate a ideilor. Câţiva ani mai târziu, revenind asupra raporturilor dintre intelectuali şi politică, tânărul filosof rămâne convins că, lipsită de „verbul inteligenţei”, orice pretenţie de emancipare

36. *Ibidem*, p. 45.
37. Această serie de articole a apărut în limba franceză în ziarul *L'Indépendance Roumaine* şi a fost publicată în volum în 2008, sub titlul *Opinii sincere şi pernicioase ale unui rău patriot*, editor Andrei Pippidi, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 150.
38. Vezi C. Rădulescu-Motru, *Din psihologia ziariştilor noştri : mahalagismul*, în *Noua Revistă Română*, vol. V, nr. 19, 15 februarie 1909, pp. 292-293.
39. În privinţa *luptei de idei* din cultura română care s-a tradus de fapt în proliferarea unei noi specii gazetăreşti, pamfletul, a se vedea George Niţu, *Pamfletul în literatura română*, Timişoara, Editura de Vest, 1994, şi Cătălin Mihuleac, *Pamfletul şi tableta : jurnalism sau literatură ?*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.
40. C. Rădulescu-Motru, *Avem noi adevăraţi intelectuali ?*, în *Noua Revistă Română*, vol. V, nr. 21, 1 martie 1909, p. 327. Articolul reprezintă un atac ironic la adresa unei asociaţii culturale, intitulată Societatea intelectualilor din România.
41. *Ibidem*.

socială, economică sau politică este sortită eşecului. De aceea trebuie „să trezim conştiinţa cetăţenească ; să formăm opinia publică ; să luptăm pentru ca voinţa cetăţenilor să devină o realitate ; ce frumos program pentru un intelectual român ! ”[42].

Până aici, singurul punct comun al tuturor definiţiilor de mai sus este unul singur : intelectualul român străluceşte prin inexistenţă. Dar asta nu înseamnă că în cutumele culturale ale societăţii româneşti *intelectualul* nu era prezent. Ion Luca Caragiale, cu spiritul său cinic de a amenda realităţile româneşti, nu putea să nu observe această nouă modă, aceea de a fi intelectual, „un soi preţios de cetăţeni, de lipsa căruia ţara noastră nu se poate plânge”. Dramaturgului, această profesiune i se pare substitutul ideal pentru o altă meteahnă a românilor : lenea : „Omul care dispreţuieşte orice ocupaţie de imediată utilitate şi pentru el şi pentru lume şi se dedă la nobila profesiune de gânditor – se numeşte *intelectual*. [...] Mâna lui, care n-are altă menire decât să treacă uşor pe frunte-i, s-ar murdări la atingerea vreuneia dintre uneltele de tortură [a se citi *unelte de muncă* – nota mea]. Intelectualul a venit în existenţa terestră înarmat cu o unealtă mult mai nobilă, o zestre divină : *gândirea* ! Acu... deştept ori ba, spiritual ori nerod, cu scaun la minte ori lovit cu leuca – astea sunt întrebări absolut indiferente ; e destul că poate zice cu siguranţă : *Eu ?... Eu sunt un intelectual !* ”[43].

La cumpăna dintre secolele XIX şi XX, intelectualii aveau idei generoase, pline de umanism, nutreau speranţa într-o societate modernă şi într-un stat de cetăţeni. Dar intelectualul vorbea dinspre lumea ideilor, sferă care încă nu se intersecta cu politicul ; sau poate că încă nu se întrezărise în orizontul istoriei acel moment în care intelectualul să poată crea curente de masă în faţa cărora politicul să nu mai poată rămâne indiferent.

2.2. Intelectualul de după război şi încercarea de încarnare a utopiei

Mutaţiile pe care primul război mondial le-a provocat la nivelul mentalului colectiv reprezintă sfârşitul unei lumi : încetarea încrederii în raţionalitatea societăţii şi implicit negarea ideii de progres în istorie, labilitatea politicului în faţa pasiunilor colective şi chiar estomparea ideii de dreptate şi de libertate. De fapt, fenomenul care se generalizează acum este cel al rupturii ireversibile între politic, ştiinţă şi moralitate. Wolf Lepenies este cel care a prezentat evoluţia spre un astfel de mod de reconfigurare a realităţii, acţiune întreprinsă de intelectualul modern. Pentru Lepenies, intelectualii sunt acea categorie socială născută mult mai de timpuriu, dar care se manifestă social doar în timpul afacerii Dreyfus. În interbelic însă, avem de-a face cu un intelectual melancolic, „specia care se plânge”, pentru că e profund nemulţumit de dezordinea lumii. În fond, „intelectualul european e o

42. C. Rădulescu-Motru, *Intelectualii şi politica*, în *Noua Revistă Română*, vol. X, nr. 3, 1 mai 1911, p. 2.

43. Ion Luca Caragiale, *Intelectualii*, în *Universul*, 8 octombrie 1899, preluat din *Observator cultural*, XII (serie nouă), nr. 352, 2012, p. 3.

întruchipare a *conştiinţei vinovate*". Primul război mondial atârnă pe umerii intelectualului ca o povară, negându-i credinţa că Europa va fi pentru mult timp un continent pacificat. Acesta este şi motivul pentru care intelectualul are un singur mijloc „de a se sustrage melancoliei [şi acela] e reprezentat de utopie"[44].

În faţa evacuării moralităţii din arhitectura politicului, adică a „scientizării" politicului, intelectualul încearcă să reimpună spiritul utopic în gândirea omului din secolul XX. Renunţarea la idealul etic nu este o opţiune pentru intelectual. Intelectualul nu poate să accepte că „egoismul nu mai este considerat un defect, un lucru rău, ci dimpotrivă, o condiţie necesară a oricărei societăţi care funcţionează bine şi în care înclinaţiile altruiste au fost de mult depăşite"[45]. Până în interbelic, gândirea melancolică fusese cea care marcase culoarul gândirii utopice. La începutul „secolului scurt" (Eric Hobsbawm), în lumea utopiei nu mai era loc de melancolie. Tentaţia utopiei îl determină pe intelectual să acţioneze pentru „a realiza fericirea socială". Într-adevăr, în atmosfera de pesimism de la sfârşitul primului război mondial, intelectualii – „clasa celor veşnic nemulţumiţi" – se lăsau seduşi de ideea că pot să „organizeze fericirea"[46]. Intelectualul se vedea obligat să proiecteze un model, dacă nu perfect, cel puţin unul căruia să nu i se găsească nicio alternativă. Oricum, ideea că viitorul trebuie să fie mai bun făcea din intelectual un actor social cu forţă de predicţie, la fel ca în motto-ul sociologiei enunţat de Auguste Comte : „A vedea pentru a prevedea, a prevedea pentru a preveni". Acest vis al materializării utopiei nu va dura mult. Eşecul totalitarismelor va releva incapacitatea de a prevedea de pe poziţii pretins ştiinţifice. Numai aşa putem înţelege şi afirmaţia unui intelectual care a preferat să se autoexileze din distopia nazistă : „...reuşim întotdeauna să întârziem la timp"[47].

Dar până a se ajunge la această concluzie, o generaţie a crezut şi s-a lăsat convinsă că istoria poate fi reordonată. Tineretul a fost cel care se considera îndreptăţit să redemareze istoria. Secolul al XIX-lea, printr-o cadenţă impresionantă de revoluţii care zguduie Europa de la Atlantic până la Urali, este secolul afirmării tinerilor. „A fi tânăr" devine apanaj al unui veac care poartă pecetea mişcărilor subversive de emancipare naţională a naţiunilor central- şi est-europene. Debutul secolului XX „va confirma permanenţa acestei ecuaţii între tineret şi rebeliune, în Franţa, Germania, Anglia, Italia, unde atâţia purtători de cuvânt ai tinerilor vor invoca virtuţile regeneratoare ale războiului : chemare la arme căreia îi va răspunde,

---

44. Wolf Lepenies, *Ce este un intelectual european ? Intelectualii şi politica spiritului în istoria europeană*, traducere de Gabriela Sandu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2012, p. 273.

45. Adam Smith sintetiza astfel această schimbare de viziune : „Nu bunăvoinţei cârciumarului sau a brutarului ne datorăm masa, ci doar faptului că şi aceştia îşi au ochii aţintiţi asupra propriului lor interes". Enunţul este reluat de obicei ca expresie a liberalismului economic, în ciuda caracterului său polisemantic (*Ibidem*, p. 296).

46. Wolf Lepenies, *Ascensiunea şi declinul intelectualilor în Europa*, traducere de Ioana Bot şi Anca Neamţu, Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2005, p. 18.

47. *Ibidem*, p. 53.

disciplinată, generaţia de la 1914"[48]. Deşi vedea în război o formă de revoluţionare socială, tineretul nu va reuşi să suporte duritatea acestui conflict, iar răspunsul dat acestui conflict în care tineretul s-a văzut târât va fi pacifismul ori naţionalismul – răspunsuri contrarii, dar care aveau o caracteristică comună esenţială: tineretul s-a simţit înşelat, trădat şi ţinut departe de domeniul politic, şi aceasta numai din cauza generaţiei vechi. Pacea în sine a fost considerată o afacere a bătrânilor. Toţi cei *patru mari* ai Conferinţei de Pace de la Paris (David Lloyd George, Vittorio Orlando, Georges Clemenceau, Woodrow Wilson) dispar în primii ani de după război din viaţa publică. Atenţia publicului şi a tineretului în special se îndreaptă spre revoluţia bolşevică din Rusia sau spre fascismul italian.

Sentimentul care stăpâneşte întreaga lume a intelectualilor europeni este acela că timpul se accelerează: totul se judecă şi devine valoros numai dacă implică ideea de „revoluţie", de schimbări bruşte. Este o perioadă în care „timpul capătă o importanţă decisivă, prevalând în raport cu spaţiul. Timpul este spaţiul unui mare număr de posibilităţi"[49]. Salvarea timpului devine o valoare în sine. Şi cum putea fi câştigat timpul dacă nu prin cedarea iniţiativei tineretului[50]?

Încet-încet, impetuozitatea tineretului şi moda intelectualismului devin nedespărţite. S-ar părea că nu mai există loc pentru savanţi, pentru oameni dedicaţi emancipării umanităţii prin apelul la ştiinţă şi raţiune. Totuşi, nu. Odată cu acest model al intelectualului ancorat se conturează acum şi imaginea *omului de ştiinţă*, prototipul *conştiinţei împăcate*, care, „dincolo de melancolie şi dincoace de utopie", nu urmăreşte să schimbe lumea, ci doar să o explice, asumându-şi o poziţie amorală faţă de societate. De fapt, pentru omul de ştiinţă socialul nu a reprezentat un scop[51]. Poziţionându-se dacă nu în slujba totalitarismelor, totuşi împotriva intereselor umanităţii, omul de ştiinţă face pierdute umanitarismul şi moralitatea propovăduite de secolul al XIX-lea. Pentru această nouă specie, ştiinţa înseamnă observare şi explicare, aşa cum istoria înseamnă devenire şi redevenire, fără un scop ultim umanitar. În faţa unor astfel de multiplicări ale opţiunilor – indiferent de natura lor – secolul XX trece drept o mare paranteză, secolul XXI fiind obligat să reia lucrurile de acolo de unde le-a lăsat secolul al XIX-lea. Cu o singură moştenire certă: demolarea credinţei în progresul uman.

Debutul perioadei interbelice se transformă într-un proces moral, dar şi în ralierea la un nou spirit în care acţiunea urma să înlocuiască ideea. În schimb, alţi intelectuali (e drept, nu foarte mulţi) au adoptat poziţii variate care aveau în comun

48. Sergio Luzzatto, *Tineri revoltaţi şi revoluţionari (1789-1917)*, în Giovanni Levi, Jean-Claude Schmitt (coord.), *Istoria tinerilor în Occident*, vol. 2, *Perioada contemporană*, traducere de Maria Zbârcea, Iaşi, Editura Institutul European, 2001, p. 231.

49. Wolf Lepenies, *Ce este un intelectual european ?*, p. 165.

50. *Ibidem*, p. 54: revalorizarea timpului în detrimentul spaţiului favorizează conceptualizarea şi exploatarea celeilalte dimensiuni a timpului, viitorul, care este în fond latura posibilităţilor dezirabile, spre deosebire de trecut, latura dezirabilului imposibil. „Programul antimelancolic al futurismului comportă, în special, cultul progresului şi al vitezei, opus celui al muzeelor, al ruinelor şi al monumentelor; tinereţea are o valoare mai mare ca vârsta adultă şi gimnastica e mai valoroasă ca lectura".

51. Wolf Lepenies, *Ascensiunea şi declinul intelectualilor în Europa*, p. 18.

un singur lucru: pesimismul. De la Oswald Spengler, care anunţa *declinul Occidentului*, la Julien Benda, ce întrezărea lucid *trădarea cărturarilor*, toţi aceştia împărtăşesc o singură idee: pierderea inocenţei, otrăvirea societăţii cu spiritul vindicativ al maselor. Theodor Adorno surprinde acest simptom care inundă şi cotidianul : „Nu mai există nimic inocent pe lume. [...] Conversaţia întâmplătoare cu individul din tren, căruia, pentru a nu ajunge la dispută, îi accepţi cele câteva fraze, deşi ştii că logica lor trimite, în ultimă instanţă, către crimă, constituie deja un început de trădare"[52]. Întâlnirea politicului cu literarul sfârşeşte în degradarea amândurora şi în afirmarea primatului acţiunii asupra raţiunii. Această opţiune a fost determinată mai ales de memoria vie a primului război mondial. Pentru intelectuali, intervalul cuprins între succesul afacerii Dreyfus şi perioada interbelică a reprezentat o evoluţie, dar o evoluţie ce nu a fost tocmai în direcţia care *ar fi trebuit să fie*. Considerându-se nişte oameni care se pun în slujba societăţii pentru a o ridica din punct de vedere moral, văzându-se drept unicii apărători ai ideilor de libertate şi justiţie, în fine, crezând că sunt educatorii societăţii, intelectualii se văd puşi în postura de a trebui să îşi redefinească statutul în funcţie de percepţia celorlalţi asupra lor. Până la urmă era vorba de un proces care trebuia urgentat cu atât mai mult cu cât se intrase într-o nouă eră, cea a maselor. Dacă secolul al XIX-lea lăsase să prindă contur imaginea intelectualului ca fiinţă solitară, rebelă, uneori chiar cultivând mizantropia, în perioada interbelică şi mai târziu – în contextul dezvoltării mass-media şi al creşterii numărului celor care se consideră *intelectuali* – se pune tot mai mult întrebarea dacă intelectualul ca voce independentă mai poate exista sau nu. Devin intelectualii o clasă distinctă şi detaşată, rămân cantonaţi doar în sfera ideilor sau cumva apelează la un compromis, încercând să înnoade pasiunile maselor cu ideile lor?

Aceste interogaţii sintetizează de fapt chiar poziţiile pe care le vor adopta intelectualii la nivel european mai ales în perioada interbelică. Poziţiile a trei intelectuali – Antonio Gramsci, Theodor Adorno şi Julien Benda – sunt cele care descriu polemica asupra identităţii şi a rolului intelectualului în societatea de mase. Identitatea sa devine tot mai problematică, întrucât intelectualul se vede pus în faţa alternativei: confortul detaşării, al separării de societate, sau dorinţa de a deveni parte a unui curent de masă care, până la urmă, îi conferă popularitate, autoritate, legitimitate şi deci identitate socială[53]. În schimb, exilul, starea de a te simţi tot timpul în afară, devine din punct de vedere metafizic o stare de nelinişte, de dezrădăcinare, o încercare de a rămâne suspendat. Dar cum „suspendarea" este imposibilă, „pentru un om care nu mai are o patrie, scrisul devine un loc al trăirii"[54]. Prin această detaşare intelectualul devine singurul care poate înţelege şi explica mecanismele transformării realităţii[55].

52. Theodor W. Adorno, *Minima moralia. Reflecţii dintr-o viaţă mutilată*, traducere de Andrei Corbea, Bucureşti, Editura Univers, 1999, p. 17.
53. Timothy David Shakesby, *Redeeming America : Politics. Culture and the Intellectual in the USA, with Special Reference to the „New York Intellectuals"*, teză de doctorat, The University of Cambridge, King's College, September 1996, p. 97.
54. Theodor Adorno, *apud* Edward Said, *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996, p. 58.
55. *Ibidem*, p. 60.

Ceea ce era cândva o vocaţie se transformă într-o carieră ; iar dacă înainte intelectualul era până la urmă imaginea unei elite, în perioada interbelică, peste tot în Europa – şi foarte vizibil şi în România –, intelectualul răsare de pretutindeni ; tocmai eclectismul originii sale este cel care generalizează radicalismul. Acest radicalism stă la baza proliferării intelectualului subversiv[56], cel ce militează pentru construirea unei alternative prin mijloace care subminează fundamentul democratic al societăţilor interbelice. Scopul multor intelectuali ai acestei perioade nu mai este acela de a obţine un consens social asupra căilor de urmat, ci de a-i convinge pe ceilalţi că viziunea lor asupra schimbării sociale este singura validă. Pentru aceşti intelectuali societatea se confrunta cu numeroase probleme, care impuneau soluţii rapide. Bineînţeles, ei – intelectualii – erau singurii capabili să găsească răspunsurile potrivite. Promovând utopiile – nazismul în Germania, comunismul în Rusia, dar şi pacifismul în Franţa –, intelectualii au eşuat. Au uitat un amănunt esenţial : „Studiul instituţiilor umane implică mai tot timpul căutarea celor mai tolerabile imperfecţiuni"[57].

O ultimă remarcă : peste tot în Europa, graţie puterii editoriale, intelectualii devin tot mai mult figuri publice, capabile să influenţeze masele. Până la urmă este vorba despre transferul dinspre *vita contemplativa* spre *vita activa* (Wolf Lepenies). Dar alături de acest intelectual public îi regăsim aproape tot timpul pe cei care se autodefinesc drept inteligbenţie. De fapt, intelighenţia devine pandantul intelectualului public, pentru că scopul membrilor ei nu este neapărat de a fi creatori de idei, cât mai degrabă colportori. Pentru intelighenţie important este să rămână la curent cu ideile pe care intelectualii le produc. În schimb, rolul său este cel de diseminare. Că sunt profesori, jurnalişti, activişti sociali, studenţi sau chiar ideologi politici, membrii intelighenţiei nu fac altceva decât să lege mutual masele şi intelectualii. Régis Debray este convins că numai datorită intelighenţiei au reuşit intelectualii să dobândească o atât de mare putere simbolică, mai ales în societăţile occidentale ale secolului XX.

2.2.1. România interbelică: *tânăra generaţie* şi obsesia primenirii

> „Cred, mai întâi, în vitalitatea indestructibilă a neamului românesc. [...] Fără credinţă în această vitalitate indestructibilă aş cădea în cel mai negru pesimism. Ceva mai mult : aş fi căzut în ispita de a fi revoluţionar."[58]

> „Vrem minunea cuvântului nou şi plin în sine. [...] Să ne ucidem morţii."[59]

Profilul *generaţiei* ce se afirmă în interbelic se remarcă printr-un atribut esenţial : tinereţea. Mişcările tinerilor, fenomen european de reînnoire a generaţiilor, se

56. Jeffrey C. Goldfarb, *Civility and Subversion. The Intellectual in Democratic Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 17.
57. Richard Epstein, *apud* Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, p. 79.
58. Răspunsul lui Constantin Rădulescu-Motru la ancheta „În ce cred ?", în *Adevărul literar şi artistic*, anul X, nr. 573, 29 noiembrie 1931.
59. *Manifest către tinerime*, în *Contimporanul*, anul III, nr. 46, 16 mai 1924, p. 2.

caracterizează printr-un gust al nonconformismului accentuat de fenomenul războiului care le-a cruţat şi de criza social-economică ce le-a convins că refugiul din cetate nu este o opţiune : „Ei sunt în acelaşi timp actori şi catalizatori ai istoriei”[60]. Eseul lui Robert Wohl, *Generation of 1914*, surprinde etapele care au stat la baza creării ideologiei tineretului ca formă a schimbării culturale. În opinia tineretului european, viitorul trebuia să-i aparţină. Fractura produsă de primul război mondial este, în opinia autorului, decisivă. Analizând situaţia tineretului din Franţa, Germania, Anglia, Italia, dar şi din Spania (ţară nonbeligerantă), Wohl observă că tineretul vrea o detaşare completă de trecut : „Dacă viitorul urma să fie diferit şi mai bun decât trecutul, atunci tineretul însemna noutatea”[61]. Această ideologie a tineretului se înscrie în logica mişcărilor de emancipare socială ale secolului al XIX-lea : afirmarea burgheziei, emanciparea ţăranilor, a muncitorilor, a minorităţilor naţionale şi a femeilor. Şi, la fel ca în cazurile enumerate, cei care şi-au asumat prerogativa de definire a tineretului au fost intelectualii.

Conjunctura care a permis coagularea tineretului european în jurul ideii de generaţie a fost *marele război*. Generaţiile istorice nu se definesc neapărat prin prisma unor borne cronologice. Mai degrabă, generaţiile se coagulează în jurul unui „câmp magnetic în centrul căruia se află o experienţă sau o serie de experienţe”[62]. Şi, bineînţeles, generaţiile se definesc şi prin prisma proiectului social, politic şi economic pe care îl promovează. De aceea, când vorbim de generaţii, şi mai ales de cea interbelică, atenţia nu trebuie să se aplece asupra originii celor care aderă la o nouă generaţie, ci mai degrabă asupra proiectului propus[63] de ei şi a succesului pe care acest proiect l-a avut. Aşa a fost în România Mare revista *Gândirea*, înfiinţată la Cluj în primăvara anului 1921. Conform mărturiei lui Cezar Petrescu, colaboratorii acestei reviste au fost tineri între 25 şi 35 de ani, proveniţi din diferite discipline, dar care „se înrudeau printr-o singură experienţă comună : războiul”. Astfel, revista apărea într-un moment de „criză spirituală, când afirmarea unei generaţii se închega încă dintr-un haos”. Ceea ce oferea colaboratorilor săi această revistă era „libertatea”, iar eclectismul rezultat a făcut posibilă aducerea laolaltă a numeroşi şi diverşi colaboratori, dar şi a unui public cititor. „Revista a mers odată cu timpul. De aceea, poate, atâtea altele i-au rămas în urmă, pe drum.”[64] Privită astfel, aşa şi-ar găsi explicaţia, în cazul generaţiei interbelice, atât virulenţa ideilor propuse, cât şi angajarea pe calea politicului extremist, ca formă de înfăptuire a noului.

---

60. Pascal Ory, Jean-François Sirinelli, *Les intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Éditions Armand Colin, 1986, p. 91.
61. Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge, Harvard University Press, 1979, p. 204.
62. *Ibidem*, p. 210.
63. „Mentalitatea generaţiei de la 1914, prin activism, pragmatism, prin convingerea în puterea de a remodela realitatea, prin pesimism faţă de trecut şi prin abnegaţia pentru crearea unei lumi noi şi a unui nou om, a conferit atât extremiştilor de dreapta, cât şi celor de stânga sentimentul că sunt cumva legaţi între ei. Aşa s-ar explica uşurinţa cu care mulţi dintre aceşti tineri radicali au trecut dintr-o extremă în alta” (*Ibidem*, p. 231).
64. Felix Aderca (ed.), *Mărturia unei generaţii*, Bucureşti, Casa de Editură S. Ciornei, 1929, p. 263.

Dezbaterea privind tineretul a contaminat şi spaţiul românesc. Tineretul se cristalizează şi aici într-o nouă categorie socială: „Până acum zece ani tinereţea era privită drept o situaţiune între copil şi om cumsecade [...]. Un tânăr nu putea aspira la o întrebuinţare socială, decât în momentul când toţi din jurul său, mai marii, îi acordau un certificat de perfectă şi docilă normalitate [...], când devenea un număr dintr-o serie, coincizând perfect cu tipul de mediocritate". Respingând valorile lumii vechi şi refuzând să mai fie doar o simplă verigă în lanţul generaţiilor, tineretul „nu admite să fie prins de nimeni pentru viitor, dorind să-şi păstreze mâinile absolut libere, iar spiritul într-o perfectă disponibilitate. Se înşală acei care cred că generaţia următoare va respecta obligaţiunile luate fără consimţământul ei"[65].

Moştenirea pe care războiul de reîntregire (formula prin care era cunoscut în epocă) a lăsat-o în urma sa, pe lângă „hemoragia subită" în rândul generaţiilor de intelectuali, a împărţit şi generaţiile. Dispar figuri emblematice ale spaţiului cultural românesc, din motive biologice (Petre Carp, Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, I.L. Caragiale)[66], unii devin marginalizaţi murind în deplină ignoranţă (cum s-a întâmplat cu Slavici), alţii, în schimb, care păreau să devină adevărate *spiritus rectores* ale unei noi generaţii (cazul lui Vasile Pârvan), se sting prematur. Indiferent de motivul pentru care aceştia părăsesc scena culturală şi socială, se impune schimbul liderilor generaţionali.

Dar până la alegerea sau naşterea liderilor, dezbaterea interbelică debutează cu delimitarea conceptului de generaţie, prin aceasta înţelegându-se obsesia definirii caracterelor identitare şi a misiunii proprii lor. Aceste tribulaţii precipitate reflectă o „teroare a istoriei", o apăsare care părea să lase aceste valuri de tineri neancorate din punct de vedere istoric.

Era o simplă aparenţă, pentru că *generaţia tânără*, sătulă de mimetismul occidental al generaţiilor anterioare şi degrevată de misiunea istorică a unităţii naţionale, îşi regăsea rostul în experimentarea autenticului românesc. După cuvintele lui Mircea Eliade, „[e]ram liberi, disponibili pentru tot felul de *experienţe*. În credinţa mea de atunci, *experienţele* acestea nu erau menite să încurajeze diletantismul sau anarhia spirituală. Ele ni se impuneau printr-o fatalitate istorică"[67]. Reîntoarcerea

---

65. Alexandru Mironescu, *Tineretul: o nouă categorie socială*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 4, 1934, pp. 128, 130.
66. *Universul literar şi artistic* evocă într-un serial memorialistic intitulat „Scriitorii noştri dispăruţi în timpul războiului" cele mai importante figuri care au dispărut în timpul primului război mondial. Astfel, sunt scrise medalioane în memoria lui Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Ion Luca Caragiale, Titu Maiorescu. Evident, nu se poate afirma că aceşti oameni au murit *din cauza* războiului. La fel de pertinentă este şi observaţia lui Lucian Boia, care remarca faptul că puţini dintre cei ce se făcuseră avocaţii intrării României în primul război mondial s-au înrolat voluntari sau au fost în primele rânduri ale frontului. În comparaţie cu situaţia din Franţa, patriotismul universitarilor sau al scriitorilor români apare ca unul de paradă – a se vedea Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, pp. 123-124.
67. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Hadonca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, p. 145.

spre propriul itinerar spiritual era întărită şi de sentimentul de criză pe care Occidentul părea să îl traverseze. Tot Eliade surprinde această moştenire a războiului asupra conştiinţelor: „Mitul progresului infinit, credinţa în rolul decisiv al ştiinţei şi industriei, care trebuiau să instaureze pacea universală şi justiţia socială, primatul raţionalismului şi prestigiul agnosticismului – toate acestea se spulberaseră pe fronturile de luptă”[68].

Tânăra generaţie românească, cea de-a şasea generaţie din istoria socială a României moderne conform „cronologiei” lui Mircea Vulcănescu, traversează două momente definitorii. Momentul spiritual este cel cuprins între 1925 şi 1929, unul al definirii programului şi a misiunii, concretizat în publicarea *Itinerariului spiritual* al lui Mircea Eliade (în *Cuvântul*, 1927-1928) şi a *Manifestului Crinului Alb* (*Gândirea*, 1928), redactat de Sorin Pavel, Ion Nestor şi Petru Marcu-Balş. Reacţiile provocate de aceste două texte relevă un clivaj inter- şi intrageneraţional. Oricum ar fi, faptul că numitorul comun al participanţilor la această dezbatere este ideea de *generaţie* edifică asupra preocupărilor lumii culturale a epocii.

O reacţie consistentă vine din partea lui Mihail Ralea. Pentru acesta, lumea modernă se reduce la obsesia identificării generaţionale, pentru că „generaţia e societatea fără legi vizibile a oamenilor de aceeaşi vârstă”. După îndelungi pertractări sau căutări, individul trebuie să adere la o anumită generaţie, nici prea devreme, dar oricum până să fie prea târziu: „Până la treizeci de ani orice definiţie e posibilă. Dar după aceea, orice întârziere e o inconştienţă”.

Din acest motiv, revendicările tinerei generaţii interbelice s-ar înscrie într-un proces mai larg, european, al revoltei omului împotriva pozitivismului şi a raţionalismului din *La belle époque* de la cumpăna secolelor XIX şi XX. Dacă „înaintaşii noştri au crezut fără rezerve în Darwin, în Spencer, în Haeckel, în Comte şi Marx”, tineretului interbelic nu i-a mai fost posibilă această opţiune. „Se credea atunci că civilizaţia, făcută din tehnică, ştiinţă, libertate şi capitalism, se va perfecţiona mereu. Fericirea omenească, în libertate democratică, în ameliorare capitalistă, în îmbogăţire ştiinţifică, va creşte tot timpul fără obstacol.”

Războiul, un fel de „demon absurd şi capricios”, sătul de atâta „echilibru şi speranţă”, a decantat lucrurile, îndreptând tânăra generaţie spre două alegeri: antipozitivismul (adică eliminarea raţiunii şi cultul experienţei) şi ideea de ordine (în detrimentul democraţiei, dar în favoarea ideii de dictatură). De aici şi ridicarea unei „barbarii odioase” în tineret: „Ei dispreţuiesc *civilizaţia* şi bunurile ei, pentru aspectul ei tehnic, confortabil şi – zic ei – mediocru. Voiesc să o înlocuiască cu *cultura* care e o atitudine originală şi spontană a sufletului, pe deasupra confortului, a tehnicii şi a democratizării valorilor spirituale”.

Aşa s-a născut (importată, altminteri) o pereche artificială în România interbelică: cultura şi civilizaţia. În spatele celei dintâi însă nu s-ar afla decât tineri „înfriguraţi de nerăbdare în arivism”, „ideologi cu *parti-pris*-uri nostime şi interesante”. Opţiunea lui Ralea e evidentă: „Dacă aceasta e cultura sufletului, preferăm civilizaţia mai modestă a materiei. Ceea ce lipseşte poporului nostru sunt

68. *Ibidem*, p. 144.

libertatea, şoselele, dreptatea şi curăţenia străzilor. Ne trebuie câţiva oameni de caracter şi câteva mii de *water-closete* sistematice. De atitudini literare delicioase în subiectivismul lor capricios şi picant, ne putem dispensa la urma urmei. Nu ne trebuie lux, când nu avem necesar".

Tocmai de aceea, Ralea îndeamnă la canalizarea eforturilor tinerei generaţii spre terenul etic: „Revendicăm pentru onoarea acestui popor puţin sentiment tragic al existenţei şi puţină amărăciune conştientă". Cât despre „obsesia ordinii" şi elogiul dictaturii, viziunea lui Ralea e mai mult decât limpede: cum poţi pretinde instaurarea dictaturii plecând de la premisa că democraţia nu a funcţionat? Care democraţie? Cea care nu a fost? Iar dictatura, dacă nu e „adusă cu asentimentul majorităţii poporului, adică după o revoluţie", devine „o exploatare de clasă". „Şi, ceea ce e mai grav, se confundă foarte des, mai ales la noi, *ideea de ordine* cu *ideea de oprimare.*" Se impune deci un nou contract social, care să cuprindă întreaga societate: „Căci ordinea nu poate fi o *constrângere*. Ca să fie definitivă şi durabilă, ea trebuie să fie o *adeziune*"[69]. În scurt timp, Ralea îşi pierde încrederea în proiectul propus de noua generaţie, mai ales aşa cum transpare el din *Manifestul Crinului Alb*, acuzat că ar fi un program incoerent care, deşi condamnă trecutul, sfârşeşte prin a-i face apologia şi a-l lua drept reper de reformare. Obsesia identificării tinerei generaţii duce la un „război feroce declarat generaţiei mai vechi" de nişte „mizerabili", care s-ar face vinovaţi de „jemanşifism şi indiferenţă, de scepticism şi criticism, de individualism şi, în fine, de egotism voluptuos". Spre stupoarea lui Ralea, sfârşitul *Manifestului* proclamă totuşi solidaritatea cu trecutul. „Mărturisim că nu mai înţelegem nimic", dar anticipează că aceşti tineri vor apela la un trecut cât mai îndepărtat şi mai uşor de redesenat, astfel încât vor fraterniza cu Ştefan cel Mare, pe care îl vor declara „ortodox şi mistic". Doar aici tinerii se vor refugia în ideea de ortodoxie, convinşi că astfel vor putea să „reformeze metodele şi spiritul vechi". Numai că această pornire spre ortodoxie în conjuncţie cu o „plenitudine a vitalităţii şi a lubricităţii senzuale" va sfârşi în rasputinism: „După o copioasă mâncare, în care devora două curci şi un purcel fript, după doi litri de votcă şi zece împreunări sexuale, Rasputin cădea în extaz şi vedea pe Dumnezeu. [...] Alianţa între vitalismul orgiac şi năzuinţa către extaz în acelaşi timp este şi caracteristica, cel puţin teoretică, a tinerei mişcări ortodoxe româneşti"[70].

George Călinescu nu este la fel de dur faţă de „generaţia bombastică", aceea care deocamdată „vrea ceva cu pasiune, fără să ştie ce anume, vrea să afirme cu violenţă, fără să fie încă în stare, vrea să dărâme tot, fără să poată construi"[71]. Pentru tânărul istoric literar, spectrul prospectiv este cel care va (in)valida programul: „Declaraţiile cu caracter de manifest sau confesiune au o valoare pur documentară

---

69. Mihai Ralea, *Misiunea unei generaţii (cronica ideilor)*, apărut în *Viaţa Românească* din ianuarie 1928. Publicat apoi în Mihai D. Ralea, *Atitudini*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1931, pp. 120-126.
70. *Idem*, *Rasputinism*, apărut în *Viaţa Românească* din decembrie 1928. Publicat în Mihai D. Ralea, *Atitudini*, pp. 332-340.
71. George Călinescu, *Generaţia bombastică*, în *Viaţa literară*, anul III, nr. 91, 27 octombrie 1928, pp. 1-2.

îi inspiră simpatia, aprobarea şi încrederea întrucât dovedesc o *fierbere spirituală*, prevestitoare de act. Nu ne interesează atât conţinutul, cât forma declaraţiunii. Cu alte cuvinte, manifestele nu se discută, ci se păstrează pentru a le confrunta cu faptele"[72].

Faptele reprezintă cea de-a doua fază, nespirituală (1929-1932), una a decepţiilor, în care criza economică şi instituţională, şomajul intelectual şi repudierea culturală aruncă *generaţia tânără* în braţele luptei politice, extremiste chiar[73]. În acele momente *tânăra generaţie* nu mai era doar un simplu concept biologic. Această generaţie s-ar fi transformat într-o „grupare socială bio-psiho-istorică", în care intervalele de vârstă sunt apropiate[74] şi în care „conştiinţa solidarităţii" are ca resort intim memoria unui eveniment istoric izbucnit în momentele de formaţie intelectuală.

Cu atât mai mult zdruncinarea conştiinţei acestei generaţii şi acutizarea precoce a sentimentului istoricist o îndrumă spre experimentarea autenticului ca formă de *joc la sfârşitul istoriei* (în sensul pe care îl dă acestui concept Francis Fukuyama). Tocmai asta încearcă să nege *tânăra generaţie* : ideea că istoria s-a sfârşit. Asemenea unui proces de *transmutatio mundi*, ei redescoperă spiritualul ca esenţă a individului şi constată că *totul trebuie trecut „prin foc şi sabie"*. Alexandru Vianu nu ezită să se facă avocatul unei astfel de soluţii radicale. Cauza? Omul modern este caracterizat prin „încordare" spirituală, o existenţă care se derulează într-o „dualitate contradictorie" marcată de „dezorientare şi încordare, criză şi posibilitate"[75]. Tocmai de aceea tineretul devine singurul mijloc de „fortificare a vieţii publice", iar fascismul devine pentru autor un model de urmat, mai ales că e singurul tip de regim politic care „a lansat în lume un anumit stil eroic al existenţei, potrivit unei epoci de tragism şi vitalitate"[76]: „Dacă tineretul reprezintă valoarea universală a epocii acesteia, numai autenticitatea lui, modul direct al realizării, atitudinea conformă cu sine şi seriozitatea autocontrolului sunt garanţiile unei integrări efective în actualitate şi ale conştiinţei unei misiuni excepţionale. Din însuşirea morală a sincerităţii decurge calitatea intelectuală a omului tânăr de astăzi"[77].

---

72. *Idem*, *„Crinul alb" şi „Laurul negru"*, în *Viaţa literară*, anul III, nr. 92, 3 noiembrie 1928, p. 1.
73. Mircea Vulcănescu, *Generaţie*, în *Criterion. Revistă de arte, filosofie şi literatură*, anul I, nr. 3-4, 1934, pp. 3-6, studiu reluat şi în volumul Mircea Vulcănescu, *Tânăra generaţie. Crize vechi în haine noi. Cine sunt şi ce vor tinerii români ?*, ed. Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Compania, 2004, pp. 41-75.
74. Enumerarea anilor de naştere a corifeilor *tinerei generaţii* este edificatoare pentru această solidaritate biologică, de vârstă : 1904 – Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Dumitru Georgescu, 1905 – Petru Comarnescu, 1907 – Traian Herseni, Mircea Eliade, Dan Botta, 1909 – Anton Golopenţia, Constantin Noica, 1911 – Emil Cioran.
75. Alexandru Vianu, *Libertate şi cultură*, Bucureşti, Tiparul Universitar, 1937, p. 23. Culegerea de texte apare postum (autorul murise în 1933), fiind rezultatul comasării tuturor articolelor pe care Al. Vianu le publicase în revistele de cultură româneşti mai ales după 1930. Volumul este prefaţat de către Tudor Vianu, fratele autorului.
76. *Ibidem*, p. 25.
77. *Ibidem*, p. 26.

O astfel de revoluţie propune *tânăra generaţie*, înălţimea acestor aspiraţii plasând-o din punct de vedere etic deasupra vechii generaţii politicianiste. 1918 este un an atipic pentru români ; criza pe care România o traversează în perioada interbelică se mai întâlneşte ca amploare doar în sânul statelor învinse, ca Ungaria şi Germania, sau în Italia care, deşi câştigase războiul, pierduse pacea. România, dimpotrivă, deşi pierduse războiul, reuşise să câştige pacea (Sorin Alexandrescu). Se pare totuşi că a fost un succes insuficient pentru o generaţie care vedea în trecut o istorie a imposturii. Ceea ce trebuia să fie un moment de continuare a consolidării statului român şi de refondare a consensului social se transformă într-o ruptură care antagonizează societatea românească, dând naştere unei dezbateri de amploare între oportunitatea continuării occidentalizării şi necesitatea reîntoarcerii la origini, la autentic, la tradiţie.

Menţionam mai sus că *tânăra generaţie* interbelică se remarca prin nonconformism. Nonconformismul, în opoziţie cu valorile vechii Românii, se traducea pentru ei prin anticapitalism, antiliberalism şi antiraţionalism, încercând prin aceasta să reînnoiască noţiunile dezbaterilor politice. De aici se naşte şi polarizarea[78] în jurul clivajului dreapta-stânga, vizibil mai ales în presă. Se impune aici o paranteză mai amplă. Printre numeroasele schimbări pe care marele război le-a provocat, una pare a fi trecută prea uşor cu vederea : apetenţa publicului pentru actualitate, dorinţa de informare rapidă asupra problemelor. Dacă istoria s-a accelerat, omul a preferat să intre şi el în această cursă a informării. Rolul de colportor al informaţiei şi-l asumă presa, care explodează în perioada interbelică[79]. De la ziare regionale la ziare centrale, oficioase şi presă ilegală, orientări ideologice diferite, hebdomadare sau mensuale, reviste ilustrate până la broşuri, cu tiraje şi număr de apariţii foarte variate, toată această explozie a publicisticii relevă un aspect esenţial : lectura ca formă de informare. E drept, nu putem stabili un număr exact al cititorilor, într-o ţară în care jumătate din populaţie era totuşi analfabetă. Dar, dincolo de aceste neajunsuri, trebuie să remarcăm că presa renunţă sau trece în plan secundar rolul său informativ, devenind un formator de opinie şi chiar un formator al unei culturi de masă. Esenţială devenea acum provocarea unei anumite atitudini. Adică ziarele îşi asumă rolul de a oferi oamenilor cu opinia nestructurată

78. Evident, a existat o stângă intelectuală românească, dar nu trebuie să uităm că afirmarea ei era cel puţin intimidată de caracterul ilicit al ideologiei comuniste în România, blocând prin aceasta posibilitatea unei dezbateri libere de idei. A se vedea Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, pp. 48-93.

79. Câteva date statistice sunt relevante pentru o astfel de supoziţie. Astfel, în perioada interbelică au continuat să apară sau au fost înfiinţate numeroase ziare, buletine sau reviste. Pentru marile oraşe, situaţia presei literare se prezintă astfel : Bucureşti – 415 publicaţii, Iaşi – 72, Cluj – 57, Craiova – 39, Chişinău – 25, Cernăuţi – 22, Timişoara – 19. Nu înseamnă că aceste reviste au apărut de-a lungul întregii perioade luate ca eşantion (1918-1940). Dar, chiar dacă prezenţa lor era efemeră, efervescenţa publicistică rămâne o caracteristică – *cf.* Ion Hangiu, *Dicţionarul presei literare româneşti (1790-2000)*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004, *Indice de reviste după localitatea de apariţie*, pp. 881-910.

fundamentul argumentativ pentru a putea să creadă, inoculând totodată cititorului impresia că poate avea propria sa viziune asupra societăţii.

Intelectualul român nu putea rămâne departe de acest canal prin care avea posibilitatea, în sfârşit, să ia contact cu masele, să încerce să le educe, dar şi să devină o figură populară, trăsătură importantă în era votului universal. Propaganda, îndemnurile electorale, ca şi atacurile la adresa oponenţilor politici erau un loc comun al presei româneşti din interbelic. Fiind ieftine şi finanţându-se din reclame, ziarele interbelice contribuie decisiv la afirmarea unor noi personalităţi culturale şi chiar politice[80]. Critica permanentă la adresa politicului, necesitatea primenirii, chiar a refondării spaţiului public, dar de pe alte principii, şi asumarea unei etici sociale din care politicul este evacuat : acestea ar fi doar câteva dintre elementele prin care scriitorul-intelectual se transformă într-o instanţă morală a societăţii, ceea ce în fond se transferă într-o creştere a influenţei sale asupra opiniei publice[81].

2.2.2. Intelectualul interbelic

Generaţia tânără a interbelicului, ai cărei membri sunt născuţi cu precădere în primul deceniu al secolului XX, s-a văzut prea repede obligată să participe la viaţa intelectuală, azvârlită în ea fără a avea o identitate intelectuală şi politică. Poate aici se regăsesc obsesia autenticităţii şi pulsul dezinhibării. Această dorinţă de a căuta şi de a experimenta autenticul reprezintă în fapt vălul ce trebuia să-i ascundă inconsistenţa ideologică şi lipsa de pragmatism în abordarea realităţilor societăţii româneşti. Pornind de aici, numai aşa ar putea fi interpretat slalomul stânga-dreapta al unora dintre aceşti tineri sau eclectismul doctrinei lor. Abia mai târziu, prin descoperirea spiritualului, *tânăra generaţie* simte că deţine reperele prin care îşi asumă rolul de instanţă superioară. După o etapă spiritualistă şi una socială, *tânăra generaţie* preferă să treacă Rubiconul şi să preia controlul asupra politicului. Atât în interbelic, cât şi înainte de primul război mondial, în definirea intelectualului politicul rămâne elementul antitetic.

A încerca să schimbi orientarea într-un peisaj tot mai cenuşiu era dificil. Pentru a veni cu ceva nou era nevoie de autoritate morală. În politică, mareşalul Alexandru Averescu a reuşit să-şi convertească imaginea de „părinte al soldaţilor din tranşee" în binefăcătorul ţărănimii, în timpul guvernării sale fiind demarată reforma agrară. Ţăranii uitaseră că el se aflase printre cei care au condus reprimarea răscoalei de

---

80. Ca exemplu sugestiv reamintesc aici cazul ziarului *Cuvântul*, înfiinţat de Nae Ionescu în mai 1926 cu sprijinul lui Pamfil Şeicaru. *Cuvântul*, prin apariţia şi anvergura sa, consolida rolul intelectualului jurnalist în presa românească interbelică, Pamfil Şeicaru şi Nae Ionescu urmărind să creeze o mişcare asemănătoare celei a lui Maurice Barrès şi a lui Charles Maurras din Franţa. Şeicaru era de altfel convins că forţa mişcării lui Maurras exprimă „rolul hotărâtor al intelectualilor în viaţa modernă". A se vedea Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, pp. 106-107.
81. Liviu Maliţa, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundaţia Culturală Română, 1997, p. 27.

la 1907. Poate părea un transfer reuşit al autorităţii militare în plan moral şi, prin aceasta, în capital politic. De fapt, este rezultatul unei amnezii precoce combinate cu manipulare discursivă. Pentru publicul informat, astfel de mecanisme nu conduceau la rezultatul dorit. Când trebuia să te adresezi şi unui altfel de public, autoritatea morală era chiar necesară, mai ales dacă te adresai unui public elevat, dar foarte restrâns, care distingea între reformă şi formă, între schimbare şi transformare sau, pe scurt, între modern şi modernizare.

Aşa a fost cazul lui Camil Petrescu, care credea că a venit momentul să-şi spună cuvântul în viaţa socială a României. Tânăr (născut în 1894), studiase filosofia la Universitatea din Bucureşti, dar hotărâse să se înroleze ca voluntar în armata română, această experienţă fiind convertită într-unul dintre cele mai strălucitoare romane ale literaturii române : *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (1930 – ediţia princeps). Dar, până la consacrarea sa literară, marcat de trauma războiului, spiritual, dar şi fizic (fiindu-i afectat auzul), Camil Petrescu editează un săptămânal care trebuia să trezească conştiinţa intelectualilor.

Săptămâna muncii intelectuale şi artistice (ianuarie-martie 1924) devine prima încercare de coagulare a conştiinţei intelectualilor. Petrescu pare un om fascinat de ideea de clasă, ca motor al istoriei. Şi, dacă intelectualii vor să devină ceea ce doar teoretizează, atunci şansa lor este să devină o clasă. „Lucrătorii manuali pornesc de la ideea de clasă. Ţărănimea o afirmă, burghezia o practică. Numai unii miei intelectuali vor să sugă şi la oi străine. [...] Sub domnia burghezimii, muncitorii intelectuali care nu pot accepta protecţia, dacă pot păstra măcar neutralitatea, *pot să câştige o pâine*. În cazul când nu sunt mulţumiţi cu asta trebuie să părăsească şi postul pe care îl au, căci sunt *persecutaţi*. Dacă ţăranii îndură greul neoiobăgiei, poeţii mor prin ospicii."[82] Tonul satiric şi denigrator al lui Petrescu lasă să se întrevadă geneza unui spirit revoluţionar. Dar nu e vorba doar de un spirit revoluţionar-declamativ, atât de des întâlnit în societatea românească, şi nu e vorba nici de un intelectual care se pune în căutarea unei justiţii sociale generale ; nu, Petrescu militează pentru intelectuali şi numai pentru ei, manifestând neîncredere faţă de celelalte clase. Dar să cităm cuvintele lui : „*Săptămâna muncii intelectuale şi artistice* nu este numai o publicaţie de alarmă socială şi politică, numai o publicaţie menită să sporească numărul celor ce se vaită, atât de numeroşi în ţara românească. [...] Gazeta noastră îşi propune să se consacre exclusiv intereselor muncitorilor intelectuali", federalizarea acestora fiind singura soluţie de a însemna ceva, de a avea „un instrument de acţiune". „Ce atitudine vom avea faţă de celelalte categorii sociale ? Vom fi alături de cele oprimate luptând împreună împotriva abuzivilor. *Dar nu ne vom confunda în niciun caz cu niciuna dintre ele şi nici nu vom deveni o simplă anexă a lor*"[83], spectrul dictaturii muncitoreşti

82. Camil Petrescu, *Muncitorii intelectuali şi ideea de clasă*, în *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice*, Bucureşti, anul I, nr. 1, 5 ianuarie 1924, p. 1. Sublinierile îi aparţin lui Camil Petrescu.
83. Camil Petrescu, *Ce ne preocupă...*, în *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice*, Bucureşti, anul I, nr. 3, 18 ianuarie 1924, p. 1.

din Rusia, ca şi cel al dictaturii ţărăneşti din Bulgaria fiind argumente în scopul păstrării independenţei intelectualului.

Deşi revoluţionar în acţiune, Petrescu nu simpatizează concepţia marxistă, pentru că nu vede în capital motorul societăţii. *„Muncitorimea intelectuală se va organiza nu ca să se mecanizeze, ci ca să impună societăţii actuale şi statului o nouă concepţie de administraţie, [prin care] statul modern să fie în acelaşi timp instrument de dreptate socială şi de progres cultural."*[84] Petrescu este printre primii care schiţează portretul intelectualului care, pe lângă apărarea principiilor democratice, ar trebui să devină iniţiator al transformării sociale şi al dezvoltării comunitare.

Dar atât de receptivă a fost intelectualitatea românească la acest apel, încât după numai 11 numere *Săptămâna* dispărea din peisajul publicistic. Deşi adunase nume importante ale culturii – Felix Aderca, Ilarie Voronca, Paul Zarifopol, Perpessicius –, *Săptămâna* devine istorie, fiind, poate, prima publicaţie care s-a arătat preocupată de soarta intelectualului într-o societate de clase. Într-un interviu acordat lui Felix Aderca, Petrescu vorbeşte de noocraţie ca „o idee descoperită, nu născocită". Delimitarea societăţii între muncitori intelectuali şi muncitori manuali, deşi greu de realizat („...mi s-a adus obiecţiunea că n-aş putea face o distincţie între clase, că n-aş putea spune dacă un corector de ziar, bunăoară, e un intelectual, iar şeful de atelier – care cheltuieşte numai forţă cerebrală – e un muncitor manual"), „trebuie să se facă ! ... Prin această delimitare ajungem în chip firesc la *ştiinţifizarea* vieţii sociale, în sensul organizării". Cât despre blestemul de a fi intelectual, aici Petrescu identifică două cauze. Primul element incriminat este „chiar Statul ! Prin şcoli, prin toate instituţiile lui, creează, laudă şi transformă în glorie creaţia intelectuală – şi apoi când, supunându-te acestei extraordinare presiuni, te laşi în voia instinctului tău de artă sau de cercetări ştiinţifice, Statul te lasă în mizeria propriilor mijloace, victimă sau a editorului sau a ignoranţei publicului". A doua cauză ar fi o lege organică, în virtutea căreia „toate clasele sociale tind spre intelectualism", pentru că „fascinaţia intelectualismului e uriaşă", făcând din „clasa intelectualilor magnetul de atracţie al tuturor claselor. E firească, biologică, instinctuală tendinţa tuturor oamenilor, din orice clasă ar face parte, spre exasperarea facultăţilor intelectuale." Eşecul proiectului noocratic pare că l-a reîntors spre sine : „Reţine acest adevăr : fiecare contează în literatură prin viaţa pe care a trăit-o. Şi încă o lege : au talent scriitorii care trăiesc izolaţi, individualizaţi – individualităţi. Scriitorii în clan nu sunt niciodată artişti, au numai talent".

După acest interviu, Aderca vede în Petrescu un om care îşi transformă faptele în propriul său ideal : „Batjocura pe care o aruncă de atâtea ori poeziei pure («prostiei pure») e revolta omului care îşi datoreşte izolarea de azi în bună parte tocmai faptului că a urmărit, împotriva tuturor ispitelor finaliste şi remuneratorii, un ideal de artă pură"[85]. Un intelectual care a ştiut dintotdeauna că „[d]e altfel,

84. Camil Petrescu, *Materialism, maşinism, psichologism*, în *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice*, Bucureşti, anul I, nr. 5, 2 februarie 1924, p. 1.
85. Felix Aderca, *Mărturia unei generaţii*, pp. 247-254.

neutralitatea este o iluzie. A nu adera este o imposibilitate. Simpla prezenţă şi este o solidaritate. Arătam într-altă parte avatarurile lui Panait Istrati, omul care nu vrea *să adere*. Astăzi, oriunde (afară de Franţa), oricărui intelectual i se cere *să se pronunţe* şi nicio manifestare, în afară de cadrul obiectiv ştiinţific, nu e lipsită de coloratura socială".

Acesta este motivul central în virtutea căruia Petrescu lupta pentru „introducerea în istorie a intelectului ca principiu regulativ". „Reorganizarea şi redistribuţia socialului în ecuaţii condiţionate intelectual, aceasta e ULTIMA REVOLUŢIE care va face societatea omenească nu bună, dar măcar cea mai bună cu putinţă. Dincolo de ea, orice mişcare de protestare, în viitor, nu va fi decât răzvrătire." Condiţionarea noocratică a istoriei şi a lumii va rectifica şi percepţia asupra intelectualităţii, considerată drept „abulică". „Astăzi lumea suferă, fiindcă democraţiile şi statele totalitare mânuiesc armele intelectualităţii şi comandă intelectualilor, ca spânul care prin viclenie a luat armele lui Făt-frumos şi îi porunceşte apoi să-l slujească." „Căci ordinea noocrată este ordinea strictă a valorilor semnificaţiei, opusă ordinii valorilor simplu trăite." Din expunerea lui Petrescu nu putea să lipsească nici tonul sentenţios : „Ordinea noocrată e firească, e necesară şi nu poate fi evitată decât cu preţul unor convulsii nesfârşite, apocaliptice, care ar putea duce la prăbuşirea culturii"[86].

Dar polemica merge mai departe. Cel care conduce discuţia spre noi direcţii este Paul Zarifopol. În 1926 publică *Din registrul ideilor gingaşe*, o culegere de texte ce reprezintă o critică la adresa modei „omului cultivat", care a cuprins în special tineretul, siluit de societate să exerseze „excesele intelectuale", excese care se supun legii noului : adică să fii la curent cu tot ce e nou pe piaţa ideilor. „Politica, morala şi moravurile, arta, sportul, tehnica sunt materiile obligatorii pentru omul cultivat." „Cetitorul a văzut desigur că ţinta celor cuprinse în această carte e mai ales să denunţe contraziceri şi strâmbături sufleteşti şi sociale, care vin să pocească din ce în ce mai des şi mai disgraţios fizionomia omenirii cultivate."[87]

Prieten şi emul al lui Ion Luca Caragiale, Zarifopol perpetuează acelaşi soi de condescendenţă faţă de mediul social şi cultural românesc. Societatea românească este o lume în care totul se derulează la limita dintre impostură şi pragmatism. Cât îi priveşte pe intelectuali, ei sunt vinovaţii unici ai stărilor de marasm pe care societăţile le traversează, „dacă luăm vinovăţia în înţelesul cel mai strict : maximum de luciditate în momentul faptei, prin urmare maximum de răspundere". Altfel spus, „intelectualii poartă vina întreagă a vieţii istorice, pentru că ei reprezintă luciditatea societăţii"[88].

În ciuda acestei dovezi clare a vinovăţiei intelectualilor, Zarifopol se declară împotriva curentului de opinie care încearcă să acrediteze ideea unei *clase*

---

86. Camil Petrescu, *Despre noocraţia necesară. Primatul spiritului... Modalitatea persoanei... Dar condiţia intelectualului*, în *Idem*, *Teze şi antiteze*, ed. Florica Ichim, Bucureşti, Editura Gramar „100 + 1", 2002, pp. 110-113.
87. Paul Zarifopol, *Din registrul ideilor gingaşe. Pagini alese pentru a ţine la curent pe tinerii cultivaţi şi serioşi*, Bucureşti, Editura Cultura naţională, 1926, pp. 6, 273.
88. *Ibidem*, pp. 129-130.

intelectuale pornind de la principii economice, întrucât diferenţele dintre veniturile unui avocat şi cele ale unui romancier, spre exemplu, sunt atât de mari încât „nimic economic nu-i leagă pe aceşti... intelectuali". Pentru adepţii unei asemenea poziţionări, „se pare că e cu desăvârşire neglijabil faptul că medicilor, contabililor şi avocaţilor, prin natura meseriei lor, le merge bine şi multor poeţi lirici foarte prost, tot prin natura meseriei lor"[89]. În fine, pentru că intelectualul se supune unei alte etici a muncii, una care nu creează solidaritate, ci cultivă izolarea, tocmai de aceea intelectualii nu pot să constituie o *clasă*; iar lipsa lor de solidaritate se transformă in cele din urmă în cauză principală a neglijării profesiunilor intelectuale de către mediul politic. Dacă lucrătorii manuali reprezintă un factor de presiune pentru mediul politic, „intelectualii nu formează oaste pentru războiul civil, după cum nu formează nici clasă, adică o grupare determinată şi caracterizată prin anume interese economice"[90]. De altfel, e dificil să creezi o solidaritate între intelectuali, „acei oameni obsedaţi de inteligenţă" şi care refuză înrolarea în spiritul masei. De aici şi dorinţa de a imita intelectualul, dar şi de a-l anihila: „Alături de ura împotriva bogatului şi condamnarea lui radicală stătea în revoluţia creştină ca şi în acea comunistă de astăzi o ură, tot atât de veninoasă poate, împotriva intelectualului. Pentru fanatic, intelectualul este diavolul, fiindcă intelectualul se îndoieşte"[91]. Dar, „ca la să mă îngrozesc mai puţin, stărui să cred că rolul literaţilor în teroare nu are să primeze niciodată. Primitivii care o aduc şi o practică sunt şi au să fie aceiaşi, şi neliterari"[92], conchide Zarifopol.

Dar ce propuneau tinerii? Grup eclectic, parcă inconsistent, dar ambiţios şi plin de idei ce aşteptau înfăptuirea, aşa arăta în 1930 *tânăra generaţie*, care se dorea o grupare a intelectualilor. Ce înţelegeau aceşti tineri prin intelectual? Reduceau totul la un simplu act cultural? Urmăreau şi reforma socială sau chiar acapararea politicului?

În 1930 opinia publică ia act de *Apelul către intelectuali* al mareşalului Averescu[93]. Este debutul unei polemici care viza definirea intelectualului tinerei generaţii. Ziarul *Facla* se grăbeşte să decripteze acest gest, care, în esenţă, ar spune că „suntem guvernaţi de doi suverani minori. Regelui nevârstnic i s-a dat o tutelă. Votului universal, celălalt suveran şi celălalt minor, nu i s-a dat niciuna"[94]. Acesta ar fi motivul pentru care tutela intelectuală asupra poporului devine, într-un astfel de moment, mai mult decât necesară.

---

89. *Ibidem*, p. 131.
90. *Ibidem*, p. 132.
91. *Ibidem*, p. 266.
92. *Ibidem*, p. 146.
93. Alexandru Averescu, *Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic şi a cadrului legal al vieţii publice*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1782, 7 aprilie 1930, p. 4. Un an mai târziu şi Gheorghe Brătianu lansează un manifest asemănător, *Către intelectualii din întreaga ţară*, prin care îndemna la o coalizare a intelectualilor în speranţa renovării autentice a societăţii româneşti. Vezi *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 145, 21 mai 1931.
94. *Tutela intelectuală*, în *Facla*, anul IX, nr. 343, 8 aprilie 1930, p. 1.

Polemica începe să capete consistenţă odată cu reacţia lui Nae Ionescu, dar nu răspunzând direct *Apelului* averescan, ci criticând modelul intelectualului ca actor social. Cel vizat de către Nae Ionescu era Constantin Stere, căruia i se reproşa lipsa de viziune pragmatică, de înţelegere a realităţilor. Or, din această cauză „actele lui politice, pornite toate din idei, au nimerit totdeauna alături de realităţi. Domnul Stere nu înţelege un lucru [...] că funcţiunea intelectualului nu este *să creeze* teorii, ci este *să vadă* realitatea sub specia ideii"[95].

Îi urmează discipolul pe care l-a promovat la *Cuvântul*, Mihail Sebastian. Deoarece intelectualul nu se poate defini prin profesiune („...căci, dacă aşa ar sta lucrurile, ar însemna că trăim de zece ani sub dictatura intelectualilor", referire la faptul că politica în sine este „ocupaţia exclusivă a vreo două sute de avocaţi, profesori şi gazetari de diverse partide"), ceea ce îi rămâne este să fie „un creator de idei", un „om care gândeşte organizat", viziune care împrumută multe elemente din cele deja schiţate de Nae Ionescu[96]. Astfel, nefiind o categorie socială clar delimitată, intelectualii nu pot pretinde conducerea unei ţări, iar „dictatura intelectualilor este imposibilă"[97].

Criza economică scoate la iveală potenţialul subversiv şi belicos al societăţilor europene, iar Societatea Naţiunilor pare neputincioasă în faţa pericolului remilitarizării Europei. Eşecul Conferinţei de dezarmare de la Geneva (1932-1933), ca şi rezultatele nesatisfăcătoare ale Institutului Internaţional de Cooperare Intelectuală au făcut ca pacifismul ca ideologie politică să fie promovat doar de către stânga intelectuală europeană. Din acest punct de vedere, notoriu este apelul lui Stefan Zweig, *Rolul intelectualului în criza actuală*, prin care scriitorul îndemna la solidarizarea internaţională a intelectualilor şi la respingerea naţionalismului. Nu este deloc întâmplător că acest apel va fi publicat în România într-un ziar de stânga[98]. Chiar dacă firava presă de stânga din România elogia modelul intelectualului ca activist social[99], cei care dădeau tonul nu păreau convinşi de viabilitatea unei astfel de tipologii sociale. La fel trebuie privită şi receptarea nu prea entuziastă a cărţii lui Julien Benda, *La trahison de clercs*, carte rămasă netradusă în româneşte în perioada interbelică.

---

95. Nae Ionescu, *Intelectualii în politică (cazul Stere şi partidele politice)*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1791, 16 aprilie 1930, p. 1.
96. Pentru o critică pertinentă a relaţiei profesor – elev dintre Nae Ionescu şi Mihail Sebastian, a se vedea Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său. Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iaşi, Editura Polirom, 2009.
97. Mihail Sebastian, *O dictatură a intelectualilor?*, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930, pp. 1-2.
98. Apelul a fost publicat în *Facla*, anul XI, nr. 440, 1 februarie 1932.
99. „Concepţia aristocratică a ştiinţei trebuie înmormântată definitiv, odată cu lichidarea prejudecăţilor. Omul de ştiinţă trebuie să stea în serviciul colectivităţii. [...] Atitudinea unui doctrinar faţă de problema socială ori politică are mai multă eficacitate asupra opiniei publice decât zece gesturi suprapuse ale politicienilor. E creditul inepuizabil al ideii, care face din intelectual un eminent şi decisiv factor de progres social" – N. Tatu, *Intelectualul, factor de progres social*, în *Stânga*, anul I, nr. 3, 27 noiembrie 1932, p. 1.

În acest peisaj se maturizează intelectual şi Mircea Eliade. Aparţinând unei generaţii pe care lectura cărţilor unor Oswald Spengler sau Nikolai Berdiaev „o pregătise pentru o interpretare a anilor '30 în termeni de criză a civilizaţiei"[100], Eliade se alătură corului juvenil ce afişa o critică tot mai acerbă la adresa societăţii româneşti, în ansamblul, dar şi în intimitatea ei. Este o perioadă scurtă în care Eliade pare scufundat ireversibil în oceanul colectivist. *Generaţia tânără*, proiectul legionar, degringolada politică la care se adăugau efectele nefaste ale crizei economice erau fenomene ce concurau la un abandon al individualului în favoarea unui spirit colectivist salvaţionist.

Totuşi, asasinarea premierului I.G. Duca de către legionari în decembrie 1933, urmată de interzicerea mişcării legionare, dar şi a ziarului *Cuvântului*, îl determină pe Eliade să se repoziţioneze. În urma eşecului proiectului criterionist, Mircea Eliade – prin proză, prin articole sau prin luări de poziţie – se detaşează de „generaţia de la 1927", cu tot ceea ce aceasta implica. În schimb, redescoperă valenţele individualismului în persoana unei noi tipologii sociale: intelectualul. De fapt, „intelectual" pare a fi la Eliade un cuvânt prea mic, având mai degrabă valenţa unui pretext. Tocmai de aceea în articolele sale vorbeşte despre intelectual la singular, evită generalizările şi încearcă să îşi plaseze argumentele în utopii. De la ideea exaltării şi a experienţei, la critica politicianismului şi evadarea din societate, din publicistica sa rezultă un evantai de opţiuni care fac din intelectual un personaj greu de întrupat. Pare-se că nimeni nu e pregătit pentru o astfel de misiune. Cert este că niciodată Eliade nu a fost de acord cu moda intelectualismului, adevărat miraj pentru tinerii din interbelic.

Teroarea istoriei, căutarea *drumului spre centru* şi evadarea (teme atât de des întâlnite în proza sa fantastică, dar şi în interpretarea fenomenologiei religioase) fac din Eliade între 1934 şi 1935 un „prizonier al istoriei" (Florin Ţurcanu). Dezamăgit de eşecul mişcării generaţionale în care nu încetase să creadă, ceea ce îl afecta şi mai mult era cameleonismul multora dintre colegii săi „intelectuali": „Îmi repugnă laşitatea intelectualilor apolitici, care îşi descoperă deodată aderenţe cu o mişcare socială în pragul izbânzii". Lucrurile ar trebui să stea tocmai invers, pentru că „în ceasul unei revoluţii sau al unei crize intelectualul adevărat se află prea departe ca să se mai poată întoarce înapoi; el a trecut de mult pe acolo. Ceea ce pare nou pentru mase, este de mult trăit, asimilat, consumat pentru el". Să fie un Eliade detaşat de politică, de ideea de experienţă? Oricum ar fi, Eliade încearcă o repliere, preferând consecvenţa, cu toate riscurile pe care le implică ea: „Indiferenţă faţă de politică, de prezentul politic? Nicidecum. Ci numai toleranţă şi înţelegere. [...] Dar în niciun caz nu merită [...] să pactizezi cu oricine. [...] Îţi rişti viaţa? Ei şi? Acel pe care îl reprezinţi nu moare niciodată. Dacă crezi altfel, renunţă la «intelectualitate» şi fă-te om politic"[101].

100. Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade prizonierul istoriei*, pp. 268, 272 şi 276.
101. Mircea Eliade, *De ce sunt intelectualii laşi*, în *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 noiembrie 1934, p. 2.

În articolele din *Vremea* anului 1935, critica lui Eliade devine şi mai virulentă la adresa intelectualului maselor. România este creaţia „intelectualilor”, în care *intelectual* devine un concept înzestrat cu conotaţii peiorative; „S-a crezut că generaţia de după va fi o generaţie a «turnului de fildeş». Dimpotrivă. După un început majestuos şi «spiritualist», generaţia tânără s-a înregimentat în luptele politice. Nu mă interesează, acum, dacă a făcut bine sau rău, dacă şi-a trădat misiunea sau şi-a împlinit-o. Fapt este că a ascultat şi ea acelaşi imbold către acţiune imediată, socială şi politică. Aproape totalitatea personalităţilor creatoare ale României moderne şi-au consumat energia în politică. România a fost un stat creat de «intelectuali»; şi toate etapele prin care a trecut au fost soluţionate de «intelectuali»”[102]. Şi critica nu se opreşte aici: „«Elitele intelectuale» se umilesc în public, îşi calcă în picioare emblemele, recunosc din toată inima că sunt gata să asculte ordinul oricărui sergent major (comandant de batalion nazist sau cohortă proletariană) şi să-şi modifice creaţia, dacă aceasta nu corespunde întocmai sentimentelor maselor. Atitudinea masochistă nu o întâlnim numai în ţările cu regim dictatorial, ca Rusia, Germania sau Italia. Atitudinea aceasta o regăsim şi într-o ţară «democrată», ca a noastră. Nimeni nu sileşte pe artist sau gânditor să practice un asemenea masochism spiritual. Dar aşa e moda acum; să spui că inteligenţa, cultura, talentul şi chiar geniul nu fac doi bani – că totul stă în «mase»”[103].

Aceşti doi ani, 1934-1935, aduc în prim-plan un Eliade de o luciditate aproape transistorică. Totuşi, această etapă va fi urmată de angajarea sa legionară de la sfârşitul anilor ’30, o conivenţă mefistofelică. Poate această fluctuaţie într-un timp istoric destul de încărcat şi comprimat face dificilă pentru istoricul de astăzi evaluarea unilaterală a tânărului Eliade. Şi poate că tot în această ambiguitate se regăseşte succesul ulterior al strategiei sale de „uitare a trecutului”. Oricum, din perspectiva definirii intelectualului, rămân aceste texte de o aciditate corozivă la adresa societăţii româneşti. Ce propune, de fapt, Eliade? Pentru tânărul asistent „onorific” al Universităţii din Bucureşti, intelectualul e mai degrabă o himeră. Ar vrea un „turn de fildeş” sau măcar o „îngheţare” a timpului istoric. Cum asta e imposibil, preferă să rămână neutru până la detaşare completă, mai ales de politic. În necrologul scris la moartea lui Panait Istrati, Eliade conchide: „Singura şi marea armă a oricărui scriitor este independenţa sa faţă de orice formaţie politică; este conştiinţa misiunii sale, spirituale şi naţionale”[104].

Articolele din 1934-1935 nu lasă să se întrezărească viitoarea opţiune a lui Eliade. E drept că în disputa iscată în urma publicării romanului lui Mihail Sebastian *De două mii de ani*, prefaţat de profesorul său Nae Ionescu, Eliade tace. Dar e o tăcere complice, care mai târziu va irumpe într-un ton vindicativ. Iată ce notează chiar Mihail Sebastian în *Jurnalul* său, în data de 17 decembrie 1937: „În *Buna*

102. *Idem*, *Turnul de fildeş...*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 382, 31 martie 1935, p. 3. A se vedea şi Victor Durnea, Gheorghe Hrimiuc-Toporaş (ed.), *De ce scrieţi? Anchete literare din anii ’30*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 231.
103. *Idem*, *Cuvântul maselor*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 391, 9 iunie 1935, p. 6. A se vedea şi Victor Durnea, Gheorghe Hrimiuc-Toporaş (ed.), *De ce scrieţi?*, p. 233.
104. *Idem*, *Destinul lui Panait Istrati*, în *Vremea*, anul VIII, nr. 402, 25 august 1935, p. 10.

Vestire de ieri (anul I, no 244, cu data de vineri, 17 decembrie 1937), *De ce cred în biruinţa mişcării legionare*, de Mircea Eliade: «Poate neamul românesc să-şi sfârşească viaţa... surpat de mizerie şi sifilis, cotropit de evrei şi sfârtecat de străini? ...revoluţia legionară are drept ţintă supremă: mântuirea neamului..., cum a spus Căpitanul... cred în libertate, în personalitate şi în dragoste. De aceea cred în biruinţa mişcării legionare...»"[105].

Începând cu anul 1936, ideile „românismului", „naţionalismului" şi „dictaturii" devin teme recurente în discursul cultural. Puţini sunt cei care pot rezista tentaţiei de a glosa pe marginea acestor teme. Dar cartea care a avut darul de a surprinde idealul unei generaţii în anul 1936 rămâne *Schimbarea la faţă a României*, în care tânărul Emil Cioran „construieşte o adevărată pedagogie a durerii pentru atingerea transfigurării individuale"[106]. *Tânăra generaţie* acceptă necondiţionat modelul totalitarismului german, în timp ce intelectualul dispare din agenda dezbaterilor culturale[107]. Revoluţie, conducător, mase – aceasta devine noua evanghelie, în speranţa făuririi unei Românii „cu populaţia Chinei şi destinul Franţei". Tot mai firava presă de stânga nu mai reuşeşte să se facă auzită. În 1935 ziarul *Rampa* organizase o anchetă literară, *Între politică şi literatură*, care încerca să repoziţioneze într-o manieră polemică locul intelectualului în societate, o anchetă fără prea mare ecou în epocă. Totuşi, printre respondenţi se regăsesc şi nume importante. Demostene Botez, în răspunsul său, operează o distincţie între omul politic şi intelectual. Dacă cel dintâi „face politică fără niciun ideal", cel din urmă se implică în politică pentru a concretiza un ideal. „Intelectualul şi scriitorul are îndatorirea specială de a civiliza luptele politice, de a aduce în ele un sentiment de generozitate, de a face ca gorila, care dă cu coatele să meargă sus de tot, să se jeneze puţin". În schimb, Nicolae Iorga găsea „o unitate perfectă între literatură şi politică", iar Ion Petrovici îndemna să „privim politica printr-o prismă mai înaltă şi [aşa] ne-am da seama că în ea trebuie fantezie creatoare şi ţinută estetică", disipând la rându-i orice undă de incompatibilitate între literatură şi politică[108]. Când apare

105. Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, ed. Leon Volovici şi Gabriela Omăt, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, p. 133.
106. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 21.
107. Încă din 1933 tânărul Emil Cioran îşi făcea public dispreţul faţă de „inteligenţă", văzută ca o plagă a culturii române. Pentru că intelectualii sunt lipsiţi de „pasiuni mistuitoare, conflicte dramatice şi dureroase", lor le „lipseşte şi disperarea, precum le lipsesc toate marile intuiţii din care răsar adevăratele creaţii. Nu aştept nimic de la inteligenţa românească, fiindcă ştiu că orice surpriză este iluzorie. Dar voi izbi cu toată furia împotriva oamenilor inteligenţi de la noi, pentru a le releva vidul. *Sunt convins că oamenii inteligenţi au devenit inutili. Din acest motiv voi face apologia barbariei, a nebuniei, a extazului sau a neantului, dar a inteligenţei, nu*". Articolul, *Împotriva oamenilor inteligenţi*, a apărut în *Discobolul*, nr. 9, mai 1933, pp. 1-2. Citatul este preluat din Emil Cioran, *Revelaţiile durerii* (eseuri), ed. Mariana Vartic şi Aurel Sasu, Cluj, Editura Echinox, 1990, p. 109.
108. A se vedea *Rampa*, anul XXVIII, nr. 5110, 5118 şi 5123, ianuarie-februarie 1935.

cartea lui Cioran[109], mulţi vedeau în politic şansa „literaturizării" socialului. Se continua o meteahnă românească, ce stipula că transformarea realităţii ţine mai mult de exigenţe discursive decât de analize sociologice.

În acest context apare eseul lui Bucur Ţincu, *Apărarea civilizaţiei*, un răspuns la cartea lui Emil Cioran *Schimbarea la faţă a României*, „cartea-document" a tinerei generaţii. Prieten din copilărie cu Cioran, Ţincu, „un reprezentant ex-centric al generaţiei" (Marta Petreu), se opune ideilor promovate de către Cioran, reliefând pericolul reprezentat de mirajul totalitarismelor colectiviste, fie de stânga, fie de dreapta. Printr-o astfel de poziţionare, Ţincu se apropie de Eugen Ionescu, care întrezărea la rândul său pericolul „rinocerizării" societăţii româneşti. Lipsită de anvergura unui stil polemic incisiv şi cu o exprimare prea puţin comparabilă cu plasticitatea şi emfaza practicate de Cioran, cartea se vrea totuşi o „corectură discretă şi delicată a exceselor" cărţii lui Cioran[110]. Corectura esenţială face trimitere clară la intelectual, mai precis la rolul acestuia în cadrul culturii şi al societăţii.

Intelectualii ar fi „vestalele marilor idealuri ale omului", iar „existenţa lor se confundă cu a culturii înseşi". Dar „în exercitarea acestei funcţii fireşti şi organice a intelectualilor" a intervenit politica, pentru care „libertatea spiritului a devenit suspectă. Toţi intelectualii s-au simţit mai mult sau mai puţin obligaţi să adere la un punct de vedere, la un partid, la o credinţă. Independenţa intelectualilor a devenit un capitol al trecutului. O atmosferă generală s-a format astăzi pentru declararea obligatorie a parţialităţii spirituale. [...] Se susţine chiar că funcţia teoretică şi dezinteresată a muncii intelectuale este lipsită complet de sens, iar rolul intelectualilor este să se scoboare în arenă şi să devină oameni de acţiune"[111]. Mai mult, „consimţind să fie anexe ale politicii, ei au renunţat să fie ei înşişi şi au renunţat la libertate, sacrificând pentru beneficiile unui moment – privilegii permanente"[112].

Rolul intelectualilor este acela de a combate spiritul gregar care stăpâneşte Europa. Ţincu apreciază în acest sens opera unor intelectuali ca Paul Valéry, Coudenhove-Kalergi, Contele Sforza sau Thomas Mann, care militează pentru unitatea europeană şi pentru o civilizaţie creatoare. Spre deosebire de colegii săi de generaţie, Ţincu nu se fereşte să facă elogiul Franţei, al cărei calm „în agitaţia vremii noastre i-a adus multe acuzaţii de îmbătrânire şi epuizare"[113], şi identifică şi problema tineretului interbelic, pe care o denumeşte „iluzia bovarismului", adică „a crede în lucruri complet disproporţionate cu realitatea, a afişa pretenţii pe care

---

109. În 1931 Cioran enunţa necesitatea creării unei *mari culturi*. În faţa acestui program, singurul impediment era cel al mimetismului afişat de literaţii români faţă de valorile apusene. „Este o mare ironie a vieţii să mori cu conştiinţa că tu n-ai gândit nimic o viaţă întreagă şi te-ai mulţumit cu rezumarea prozaică a ceea ce au spus alţii." Un astfel de intelectual nu poate fi decât „creatorul unei culturi mici". A se vedea Emil Cioran, *Intelectualul român, I-II*, în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 78/80, 27 februarie/1 martie 1931.
110. Marta Petreu, *Un trecut deocheat*, pp. 301-303.
111. Bucur Ţincu, *Apărarea civilizaţiei*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol II, 1938, pp. 49-50.
112. *Ibidem*, p. 58.
113. *Ibidem*, p. 79.

nici tradiţia, nici posibilităţile actuale nu le permit, [...] a te hrăni cu himere care de cele mai multe ori se sfârşesc tragic". De fapt, bovarismul este un „fenomen general în Europa", un nou imperialism devenit obsesie pentru toate naţiunile, mari şi mici laolaltă: „Confundând voinţa de a fi mari cu posibilitatea reală de a fi, multe naţiuni îşi pun tot viitorul în funcţie de un vis, plin de îndrăzneală. Aceste pretenţii vor duce la conflicte permanente şi distrugătoare, căci acest imperialism nu mai este cel al Franţei exercitat prin universalitatea spiritului, ci prin dominarea efectivă a altora. Europa se va transforma într-o ceată de războinici în care nu va mai exista conştiinţa niciunei valori"[114].

2.3. Libertatea de exprimare ca esență a intelectualului

În 1937 Geo Bogza, cunoscut mai ales pentru reportajele sale, devine subiect de presă şi inculpat în justiţie pentru vina de a se fi exprimat „pornografic", acuza Academia Română prin vocea lui Nicolae Iorga, dar mai ales a lui Alexandru Brătescu-Voineşti. Corpul delict îl constituia *Poemul invectivă*, publicat cu patru ani mai devreme, în 1933, autorul suferind încă de atunci rigorile justiţiei, dar fiind achitat. Acuzat că e un „negustor de pornografie", Bogza se apără, declarând că *Poemul invectivă* este „un cumplit atentat [...] la existenţa liniştită a lumii. În paginile lui e un vitriol menit să ardă, să stupefieze şi să clatine din siguranţa lor de până acum pe oamenii împăcaţi cu soarta şi cu ei înşişi"[115].

Dezbaterile din presă, ca şi luările de poziţie se centrează mai ales pe apărarea esteticului. Arghezi, şi el inclus de presa naţionalistă printre cei pasibili de „imoralitate şi pornografie", atentând la bunele moravuri ale societăţii, este apărat de Şerban Cioculescu: „Arghezi nu teoretizează, Arghezi îşi trăieşte drama. Este pentru sine însuşi o *terra incognita*, un continent moral necunoscut. De aceea nu fac o vină prea mare acelora care nu l-au înţeles încă"[116].

Răspunsul lui Ghiţă Ionescu la ancheta *Problema moralităţii în artă* din revista *Azi* este singurul care schimbă registrul discuţiei. Punctul nevralgic al polemicii nu mai este scriitorul, moralitatea şi cititorul, ci intelectualul şi societatea în ansamblu. Iar dacă libertatea de expresie este sau ar trebui să fie pentru *toţi*, ceea ce intelectualul are este *libertatea de pronunţare*. „Vreau să ştiu adică nu *cum* se poate rosti un intelectual, ci *când* şi asupra *căror* chestiuni." În orice societate intelectualul este o prezenţă necesară, o prezenţă care se impune, şi nu care este îngăduită. „Şi acum mă întorc spre intelectualii români şi îi întreb: pentru acestea

114. *Ibidem*, pp. 119-120.
115. Geo Bogza, *Însemnări pentru un fals tratat de pornografie*, în *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, anul VI, nr. 29, iunie-august 1937, p. 2635.
116. Răspunsul lui Şerban Cioculescu la ancheta „Problema moralităţii în artă", în *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, anul VI, nr. 29, iunie-august 1937, p. 2645.

ce aţi făcut? Ce aţi făcut pentru ca atât mulţimea cât şi puternicii săi să ştie că au în voi controlul şi sfatul? [...] Tocmai înţelesul rostului lor în viaţă pare a fi fost pierdut de către intelectualii români de astăzi. Ei l-au pierdut odată cu perspectiva globală a datoriei, lăsându-i pe alţii să le compartimenteze, de unde nu mai era decât un pas până la trista fugărire de astăzi, din post în post, până în ultimul lagăr, de fildeş zice-se. Astfel s-a făcut că din conducători de neam cum erau ei, după cum spune un poet român, *s-au băgat surugii la cuvinte.*"[117]

Diferenţierile culturale din interiorul câmpului cultural interbelic devin tot mai vizibile : pe de o parte, avem „ziariştii", mai ales pe cei „socialişti", care, conform taxonomiei lui Bourdieu, ar fi dominaţii ; pe de altă parte, avem *establishment*-ul dominant, care îşi asumă rolul acuzării publice. Ca aspect pozitiv, dincolo de aceste relaţii de putere, câmpul cultural este tot mai mobil şi acceptă dialogul.

Ce rămâne de pe urma acestui excurs? Că în România interbelică a fi intelectual înseamnă a fi creator de idei, dar mai puţin activist social. Iar când creaţia devine inaccesibilă, intelectualul român acceptă şi statutul de colportor de idei. A fi intelectual devine o dorinţă de a fi sau de a deveni, mai ales în rândul tinerilor, a căror afluenţă spre universitate creşte exponenţial. Cei care făceau apologia necesităţii cultivării maselor nu se vor sfii să se contrazică mai târziu, vorbind de pericolul „proletariatului intelectual" care riscă să devină pradă uşoară pentru demagogia naţionalistă. De aici şi până la şomaj intelectual drumul era tot mai scurt şi implacabil.

În interbelic, peste tot în Europa, societăţile tânjeau după profeţii. Era o adevărată cerere socială în acest sens, provocată de moştenirea războiului, o experienţă percepută ca o tragedie, ca o ruptură ireversibilă faţă de trecut. Raportarea temporală se făcea în funcţie de acest cataclism. A fi intelectual însemna deci a răspunde unor astfel de întrebări legate de aşteptările viitorului. Când revista *Contimporanul* clama „să ne ucidem morţii!", nu îndemna doar la refuzul trecutului, ci şi la coborârea tradiţiei de pe piedestalul cunoaşterii. Cui mai putea folosi învăţătura trecutului, dacă nimeni nu a fost în stare să *pre*-vadă şi să *pre*-vină marele măcel?

Evantaiul de perspective care se răsfrânge asupra unei singure identităţi nu poate decât să fortifice viabilitatea socială a acestei noi tipologii. Cumulând principii ca meritocraţia sau promovarea socială, intelectualul devenea în ochii multora sursa unică a reformării socialului în România.

Totuşi, definiţiile de mai sus surprind identitatea intelectualului mai degrabă dintr-o perspectivă ideologică şi mai puţin sociologică. Contau, evident, opiniile divergente asupra acestei tipologii. Dar la fel de importante erau şi condiţiile sociale pentru afirmarea intelectualului. În interbelic, printre multe altele, dacă se manifestă ceva, aceea este „voinţa de totalizare" – „forma pe care o îmbracă în câmpul intelectual ambiţia de a deţine puterea absolută"[118] – care îi macină pe toţi cei ce urmăreau *să fie intelectuali*. Aşa se explică şi importanţa dobândită de

117. *Ibidem*, pp. 2646-2647.
118. Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza şi structura câmpului literar*, traducere de Laura Albulescu şi Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Art, 2012, p. 276.

filosofie (ca formă de a răspunde necesităţii de profetizare) sau cel puţin încercarea de a fi, a gândi şi a scrie pe mai multe planuri. Pierre Bourdieu, analizându-l pe Jean-Paul Sartre, vedea în dramatizarea şi vulgarizarea temelor filosofice făcute de către acesta „pregătirea intrării pieselor cu teză *atât în conversaţia burgheză, cât şi în cursurile de filosofie*”[119]. Măcar în parte, şi tot am putea spune că şi în spaţiul cultural românesc discursul intelectual se vrea un discurs social, holistic, care să-i angreneze şi pe cei de sus, dar mai ales pe cei de jos. *Schimbarea la faţă* trebuia să revoluţioneze conştiinţele, iar scriitorul să lase locul pe scenă doar intelectualului, care era mai mult decât un simplu prestidigitator de cuvinte. Iar faptul că Petrescu a fost şi romancier, şi autor de piese de teatru, dar şi filosof nu e deloc întâmplător, la fel ca şi consideraţia de care se bucura în epocă un om fără operă, dar prezent în cetate : Nae Ionescu. Este simptomul de a fi intelectualul total, pe care îl regăsim şi la Eliade. Generaţiile culturale anterioare cultivau ideea cantonării într-un anumit canon sau gen literar, încât ceea ce rezulta nu putea să pretindă mai mult decât recunoaşterea criticii literare. Pentru interbelici, scrisul nu mai este o artă, ci trebuie să fie înţesat de idei ; iar ideile se pot exprima în orice formă. Iarăşi, nu e întâmplător că mulţi dintre reprezentanţii culturii româneşti interbelice au avut atâtea proiecte care au rămas neterminate. Deşi le percepem ca eşecuri, ele relevă de fapt o stare de spirit ce viza creaţia plenară, care trebuia să surprindă „răul de a fi intelectual şi nu răul de-a fi în lumea intelectuală”[120].

Nu în ultimul rând, intelectualul îşi desfăşura activitatea şi într-un câmp cultural tot mai bine definit : universitatea (care se adaptează şi se transformă, dar a cărei misiune socială nu poate răspunde întrebării : prestatoare de servicii educaţionale sau spaţiu exclusiv al ştiinţei ?), Academia, reviste, cenacluri (cel condus de Eugen Lovinescu, Sburătorul, devine cel mai cunoscut din istoria culturală românească, după Junimea, reuşind să impună canonul modernist), edituri. „Aristocraţia inteligenţei” (Pierre Bourdieu) avea o existenţă independentă, dar mai avea şi mecanismele consacrării intelectuale. Şi aici un mare rol îl are critica. Lucrarea lui George Călinescu *Istoria literaturii române* este cea care face din „istoria literară o istorie de valori şi ca atare cercetătorul trebuie să fie în stare întâi de toate să stabilească valori, adică să fie un critic”[121]. Pentru prima dată, câmpul literar este abordat ca un univers independent, suficient sieşi, cu propriile reguli şi cu propriile mecanisme de reglare şi amendare, iar critica nu mai privea literatura ca pe un domeniu cronologic, ci ca pe unul sistematic, în care limba devine cu precădere un idiolect[122].

Ca urmare a importanţei pe care o dobândeşte critica, intelectualul român din interbelic se exprimă liber şi tot mai sentenţios. Această libertate de expresie, deşi uneori mai era încălcată, devine definitorie şi consacră. În schimb, din această

119. *Ibidem*, p. 274.
120. *Ibidem*.
121. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941, p. 6.
122. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008, p. 8.

libertate de exprimare va decurge şi manipularea realităţii, transformarea ei pentru a răspunde unor exigenţe revendicative. Astfel procedează intelectualul atunci când acţionează în chip politic. Se observă totodată o transmutaţie operată de intelectualii înşişi : trecerea de la planul experienţei către cel al aşteptării. Din acest punct de vedere, modelul ideatic al intelectualului conturat de către actorii culturali a rămas dator experienţei moştenite. Care ar putea fi motivul pentru care lucrurile s-au derulat astfel ? Pentru Caius Dobrescu, cauza este una constitutivă, cu reverberaţii până în prezent, şi anume aceea că intelectualul român s-a raportat la cunoaştere şi competenţe nu doar ca „la un instrument de manipulare a realităţii, ci, în afinitate cu atitudinea elitelor tradiţionale, ca la o *proprietate* care asigură autonomia"[123]. Pornind de la această confuzie, intelectualul nu a găsit nicio eroare în a transfera socialul în planul utopicului, la fel cum nu a fost capabil să calculeze consecinţele radicalizării discursului politic. Modelul dezirabil era pentru toţi cel al intelectualului ca purtător al unei raţiuni eterne în istorie. Ce a rămas a însemnat, până la urmă, fisura dintre planul aşteptării şi cel al derulării istoriei. Dar numai datorită acestui ecart istoria în sine are şansa de a se transforma într-un material de reflecţie.

123. Caius Dobrescu, *Inamicul impersonal*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2001, p. 206.

Capitolul 3

Munca intelectuală în România interbelică: între „biurocratism” şi „surugiu la cuvinte”

3.1. Munca: de la necesitate la obligație

Nu puţini erau istoricii, sociologii sau filosofii care considerau că diferenţa specifică a occidentalilor faţă de restul lumii constă într-o viziune aparte asupra muncii. De pildă, Jürgen Habermas era convins că societăţile occidentale sunt în esenţă „societăţi fondate pe muncă”, ajungându-se ca munca să fie factor al ordinii sociale, al promovării şi totodată al reuşitei sociale. Iar prin „(pre)ocuparea” individului munca a devenit, în ultimă instanţă, singurul „fapt social total”. Este vorba de un „parcurs ideologic” care îşi are originea în „etica protestantă” (Max Weber) şi care a permis occidentalilor să domine lumea pentru mai bine de cinci secole. Eliberarea de sub influenţa dogmei Bisericii va aduce omogenizarea tuturor societăţilor occidentale sub principiul muncii. Însă, pentru a estompa caracterul coercitiv şi alienant al muncii, s-a apelat la o metonimie: pentru că societăţile şi oamenii vor să trăiască în abundenţă şi pentru că sunt în „căutarea fericirii” (ambele instaurate ca drepturi ale omului în secolul Luminilor), munca devine principalul mijloc de (re)distribuire a acestor bunuri materiale. Astfel, munca este un factor de producţie, iar proprietatea privată devine mecanismul de a conserva ceea ce ai dobândit prin muncă. Dacă munca este o formă de pierdere a libertăţii, proprietatea privată este semnul că o parte din libertatea pierdută a fost răscumpărată, iar în timp va deveni semnul bogăţiei.

În ciuda criticii social-democrate şi marxiste, munca a devenit o normă economică ce a cucerit societatea. Educaţia, de pildă, devine tot mai mult un mecanism de *profesionalizare* şi de distribuire a capitalului uman în câmpul economic. Viaţa omului se confundă tot mai mult cu cariera sa, iar şomajul şi impactul său puternic denotă dependenţa economică şi socială a individului faţă de muncă. A avea un loc de muncă este semnul reuşitei sociale, nu numai din punct de vedere economic, ci mai ales din punct de vedere psihologic[1].

Permutările produse la nivelul cotidianului au fost astfel numeroase, cea mai interesantă din perspectiva istoriei culturale fiind raportul dintre muncă şi timp

1. A se vedea eseul de istorie culturală publicat de Dominique Méda, *Le travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2011.

liber. Ambivalenţa muncii văzute atât ca încătuşare, cât şi ca recompensă, pentru că îţi permite să îţi câştigi timpul liber, devine tot mai pregnantă. În secolul XX interiorizarea muncii ca normă socială totală a făcut să se nască ideea de timp liber, turismul fiind activitatea dezirabilă de recreere. De aici şi îndemnul: „Trebuie să călătoreşti!". Theodor Fontane, poate cel mai „realist" scriitor al secolului al XIX-lea, sintetiza foarte bine relaţia dintre muncă şi timp liber: „...unsprezece luni *trebuie* să trăieşti, pe a douăsprezecea *vrei* să o trăieşti!"[2]. În modernitate, relaţia individului cu societatea se transformă într-un pandant indisolubil prin intermediul muncii. Şi, devenită normă, munca în sine reuşeşte să escamoteze dihotomia adevăr/fals sau altele asemănătoare. Totul se reduce la muncă şi totul provine din muncă.

3.2. Intelectualul şi noua etică a muncii: responsabilitatea socială

Legătura dintre intelectuali şi muncă este una destul de dificil de surprins. Dificultatea survine în primul rând din accepţia generală a înţelegerii intelectualului, ca apărător şi promotor al unei noi ordini morale. Mai apoi, transformarea creaţiei artistice într-o marfă (deci rezultat al muncii) impune crearea unei pieţe de desfacere a bunurilor rezultate, simbolice şi economice totodată.

Pentru Pierre Bourdieu, conjuncţia dintre muncă şi intelectuali se dezvoltă începând cu secolul al XIX-lea, când influenţa educaţiei ca motor de creare a unei pieţe de consum a mărfurilor artistice devine indispensabilă. Numai educaţia este cea care transformă opera de artă din bun economic într-un bun simbolic, pentru că educaţia este cea care-i oferă codul de descifrare. Dar, până atunci, „într-un univers social divizat în *trei clase de fiinţe*, *omul care munceşte* (adică la fel de bine agricultorul, zidarul sau soldatul, ca şi vânzătorul ambulant, comisul sau chiar doctorul, avocatul, marele negustor, boiernaşul, birocratul), *omul care gândeşte* şi *omul care nu face nimic* şi care se dedică vieţii elegante, ei bine, artistul, spune Balzac, este o excepţie. Trândăvia sa este o muncă, iar munca o odihnă; este rând pe rând elegant şi neglijent; îmbracă, după plac, cămaşa plugarului şi hotărăşte ce frac să poarte bărbatul la modă; nu urmează legi, ci le impune. Fie că se străduieşte să nu facă nimic sau că meditează la o capodoperă, fără a părea că se străduieşte; fie că-şi duce calul cu o zăbală de lemn sau mână, pe picior mare, caii unei trăsuri; fie că n-are doi poli ai lui sau aruncă aurul cu amândouă mâinile, el este întotdeauna expresia unei mari gândiri şi domină societatea"[3].

Tipul de intelectual care se afirmă în secolul al XIX-lea urmăreşte să obţină şi independenţa economică, şi pe cea politică. În secolul romantismului, profesiunile

---

2. Theodor Fontane, *apud* Hasso Spode, *Turistul*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 106.
3. Pierre Bourdieu, *Economia bunurilor simbolice*, traducere de Mihai Dinu Gheorghiu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, pp. 122-123.

liberale reprezentau o poziţie intermediară între puterea economică şi prestigiul intelectual. Pentru un prestigiu total, intelectualul alege să obţină independenţa câmpului artistic. Acesta este şi motivul pentru care toţi literaţii secolului al XIX-lea devin promotori ai ideii de artă pură. Dacă arta este artă în sine, atunci şi artistul este o tipologie socială independentă. Treptele de consacrare ale acestei arte urmăresc să păstreze numele de operă de artă doar pentru lucrul fără preţ, pentru opera pură şi dezinteresată. Bourdieu constată că dicţionarele secolului al XIX-lea lăudau dezinteresul artiştilor care promovează un nou tip de etică, pentru că ei reuşesc să transforme sărăcia într-o bogăţie refuzată, deci bogăţie spirituală : „Acest paralogism care, cu preţul unei renunţări imaginare la o bogăţie imaginară, face din mizerie avere, cum fac alţii din nevoi virtute, constituie resortul tuturor armelor simbolice folosite de fracţiunea intelectuală în lupta sa pentru dominaţie în cadrul clasei dominante"[4]. Procedând astfel, artistul sau intelectualul nu urmăreşte neapărat să producă un avantaj economic de pe urma operei sale, atitudine ce poartă numele de „denegare a economiei" ; ceea ce vizează el este acumularea unui capital simbolic, adică amorsarea prestigiului şi a autorităţii. În perioada de ascensiune a capitalismului, intelectualul devine o figură ingenuă a-capitalistă.

Odată desăvârşită autonomia economică, intelectualul are deja construită imaginea figurii tutelare capabilă să intervină în „câmpul politic *în numele autonomiei* şi al valorilor specifice unui câmp de producţie culturală ajuns la un înalt grad de independenţă faţă de diferitele puteri"[5]. Inventarea intelectualului, desăvârşită de Zola, nu înseamnă doar o autonomizare a câmpului intelectual, ci este un proces simultan cu cel de constituire a unui corp de profesionişti ai politicii. Prin intermediul acestei opoziţii, câmpul artistic evoluează, devine câmp intelectual, exprimând prin aceasta trecerea de la *artă pentru artă* la *artă socială*. Născut din ostilitatea faţă de politic, dar mai ales faţă de cei care urmăreau să reintroducă politicul în câmpul literar, intelectualul decide să intervină în câmpul politic, dar de pe alte poziţii : ca instanţă morală şi misionar al unor idealuri[6] ; adică, parafrazându-l pe Weber, intelectualul face saltul de la responsabilitatea morală spre responsabilitatea socială.

Concurenţa cu câmpul politic este cea care îl obligă pe intelectual să fie mai mult decât un expert într-un anumit domeniu, pentru că, prin implicarea sa în *orice* problemă a societăţii, intelectualul se situează *dincolo de competenţa sa*. Aici apare şi diferenţa esenţială dintre savant şi intelectual : dacă primul este preocupat de ştiinţă, evacuată de orice urmă de morală, intelectualul abuzează de *celebritatea sa* prin asumarea unor poziţii radicale. Prin aceasta, intelectualul maschează ecartul dintre cunoaşterea sa ştiinţifică şi aprecierile pe care le realizează la adresa politicului şi, implicit, la adresa societăţii[7]. Delimitarea dintre intelectuali şi

4. *Ibidem*, p. 191.
5. *Idem*, *Regulile artei. Geneza şi structura câmpului literar*, traducere de Laura Albulescu şi Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Art, 2012, p. 178.
6. *Ibidem*, p. 180.
7. Jean-Paul Sartre, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Paris, Éditions Gallimard, 1972, p. 13.

savantul apolitic devine evidentă. În viziunea intelectualului, rolul învăţământului în societatea capitalistă se rezuma la pregătirea specialiştilor în cunoaşterea ştiinţifică şi la formarea „servitorilor sistemului hegemonic", „gardienii tradiţiei"[8]. Toţi aceştia - dar mai ales primii - nu sunt în ochii intelectualului nimic altceva decât specialişti în cunoaşterea practică. Ei nu sunt (încă) intelectuali, dar din rândul lor se recrutează şi se formează intelectualii[9]. Pentru Sartre, intelectualii veritabili sunt cei care văd interstiţiile şi resorturile intime ale sistemului, un sistem care - dincolo de aparenţele mobilităţii sociale şi ale consacrării academice - nu face altceva decât să perpetueze imobilismul. Ceea ce îi lipseşte acestui „corp al specialiştilor" este tocmai diagnoza morală a sistemului. Ei bine, doar îmbrăţişarea eticului şi denunţarea viciilor sistemului se constituie în elemente ale debutului intelectualului. Prin aceasta, *intelectualul nu este un apărător al unei morale*, ci creator şi promotor al unei *morale expansive*.

3.3. Munca intelectuală într-o societate agrară. Opţiunile *umanioarelor*: birocratism sau artă pură

S-ar părea că pentru intelectual munca în sine este o activitate total dezinteresată. Numai că viziunea de mai sus reprezintă opţiunea unor intelectuali singulari, chiar dacă emblematici. De altfel, accepţia pe care aceştia o dau intelectualului face din această figură o identitate intangibilă. Deşi literaţii erau principala pepinieră a intelectualilor, intelectualii nu au râvnit neapărat la o încadrare birocratică, la fel cum a fi universitar nu te făcea neapărat intelectual. Deşi intelectualul devine o *ocupaţie*, de cele mai multe ori e o ocupaţie neremunerată, pentru că mai întâi de toate munca intelectuală începe şi se sfârşeşte cu idei[10].

Cum au stat lucrurile în spaţiul românesc? Aici, pentru unii „munca intelectuală" a fost văzută ca o formă de participare la efortul naţional de construire a unui stat modern şi a unei naţiuni. Astfel, deşi în cazul francez intelectualul urmăreşte să-şi afirme autonomia faţă de câmpul economic, dar şi faţă de cel politic, în România intelectualul - cu puţine excepţii - este remorca voinţei politice. Prin edificarea identităţii intelectualului pe soclul scriitorului-militant al secolului al XIX-lea, absorbit de cauza naţională, se creează „modelul literatului-intelectual care îmbină succesul literar cu prestigiul universitar", toate acestea contribuind la o sporire a „prestigiului social al scriitorului" până în interbelic, ceea ce ar fi trebuit să se traducă într-un capital de consacrare, adică în acel capital care să-i rezerve dreptul la întâietate sau cel puţin la un statut privilegiat în societate[11].

8. *Ibidem*, p. 27.
9. *Ibidem*, p. 17.
10. Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009, p. 3.
11. Liviu Maliţa, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane - Fundaţia Culturală Română, 1997, p. 42.

Un alt element care a întârziat recunoaşterea muncii intelectuale ca activitate socială independentă a fost dificila tranziţie de la societatea de ranguri spre o societate de clase. Cauza e una constitutivă. Pentru elita românească a secolului al XIX-lea, educaţia nu a fost construită ca un mecanism al promovării sociale, ci ca o instituţie menită să conserve anumite privilegii. În ciuda reformelor introduse prin Regulamentele Organice, care urmăreau să creeze un corp birocratic profesionalizat, „descendenţii aristocraţiei sunt puţin stimulaţi să se instruiască în condiţiile în care numele şi apartenenţa socială sunt suficiente pentru a deţine orice slujbă în aparatul statului, fără a avea competenţele necesare"[12]. Constanţa Vintilă-Mihăilescu inventariază o serie de cazuri de tineri aristocraţi cu studii necesare pentru anumite cariere lucrative, dar care sfârşesc prin a îmbrăţişa cariera politică, „de fapt, adevărata carieră"[13]. Astfel, marea boierime îşi prezervă privilegiile, rămânând la conducerea statului în funcţii înalte, până în preajma primului război mondial. Un alt avantaj era şi imobilismul mentalului colectiv, în care boierul nu era „imaginat" ca o persoană ce munceşte.

Astfel se ajunge ca „munca intelectuală", de altfel un fundament pentru crearea unei clase birocratice, să fie una lipsită de atributele responsabilităţii şi profesionalizării. Cauza primordială s-ar regăsi într-o arhitectură precară a sistemului educativ, incapabil să creeze „funcţionari loiali slujbei. [...] Slujbaşul este tributar unei persoane şi nu unei instituţii impersonale"[14], de aici şi renunţarea la ideile de profesionalizare sau responsabilitate. Se preferă în schimb practicarea unor relaţii care pot aduce beneficii imediate (linguşeală, fidelitate faţă de protector, servicii private), care fac inutile specializările educaţionale stricte (ştiinţele exacte, ingineria, agronomia etc.). Tot aici s-ar regăsi şi cauza pentru care studiile juridice sunt atât de „vânate" de tinerii ce urmează la universitate o specializare care lasă loc „filierelor speculative", dar riscă să transforme sistemul educaţional într-o „trăncăneală ineficientă"[15].

În siajul acestei mentalităţi păguboase, în 1912, A.D. Xenopol nu poate defini intelectualitatea românească decât prin prisma „ocupaţiilor intelectuale", fapt pentru care istoricul ieşean critică şcoala românească, acuzată că este incapabilă să-şi împlinească principala atribuţie, aceea de a contribui la dezvoltarea comunitară : „Viciile sistemului de instrucţie din România sunt, pe de o parte, că nu ştie cum să-l cointereseze pe ţăran, care uită imediat tot ce a învăţat la şcoală ; de cealaltă parte, toate instituţiile de educaţie ale statului nu fac altceva decât să pregătească elevii doar pentru ocuparea de funcţii publice. Aşadar, pe de o parte avem o proporţie nejustificat de mare de analfabeţi ; de cealaltă parte, o pletoră de postulanţi la cariere publice. Acesta-i marele păcat al civilizaţiei româneşti. Românii, imediat ce şi-au cizelat spiritul prin studiu şi cultură, nu fac altceva decât să fugă de ocupaţiile liberale şi caută să se angajeze în serviciul public". Clasa

12. Constanţa Vintilă-Mihăilescu, *Evgheniţi, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernităţi româneşti*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2013, p. 89.
13. *Ibidem*, p. 95.
14. *Ibidem*, p. 253.
15. *Ibidem*, p. 252.

cultivată preferă deci să se angajeze la stat sau în funcţiile administrative ale statului, în dauna profesiunilor independente, care chiar pot aduce bogăţie societăţii în ansamblul ei[16].

Fie că se pretindeau scriitori, intelectuali sau savanţi, toţi aceştia vor fi prinşi în malaxorul politicului. Este o mentalitate care se prelungeşte şi în perioada interbelică, atunci când a te ridica împotriva nedreptăţilor veacului era o formă de a-ţi deschide calea spre cariera politică : „Prin spiritul său critic, vocaţia libertăţii şi refuzul înregimentării, scriitorul devine suspect în ochii omului politic"[17]. De aceea, încet-încet, sunt atraşi spre mirajul politicului. Intelectualii devin ministeriabili sau cel puţin râvnesc la o slujbă în cadrul aparatului administrativ : „Expresie a unei opţiuni existenţiale personale, întoarcerea sa spre politică are atunci şi semnificaţia unei amare disperări. Scriitorul nu face politică doar dintr-o irepresibilă voinţă de afirmare, ci şi din exasperare existenţială"[18]. Într-adevăr, într-o societate în care scrisul este perceput mai mult ca *loisir*, ca vocaţie şi nu ca profesie, în care circulaţia cărţii este foarte restrânsă şi în care editurile oferă scriitorului mai degrabă *bacşişuri*, nu onorarii, pentru opera lor intelectuală, a fi scriitor e sinonim cu a duce un trai mizer.

Totuşi, revoluţia electorală şi educaţională a supradimensionat corpul acestor aspiranţi la funcţiile publice sau la politică. Euforia educaţională interbelică a făcut ca universităţile româneşti să se umple de tineri generoşi şi dornici să se pună în slujba *statului cultural*. În scurt timp, mediul universitar a devenit unul prea aglomerat, iar în învăţământul mediu necesităţile de cadre au fost rapid stinse, astfel încât şomajul intelectual devine acut. Ceea ce părea o cale sigură spre mobilitate socială se transformă într-o „meritocraţie a celor aleşi dinainte". Aceşti tineri vor găsi drept singur vinovat de această situaţie chiar statul român, pentru că îşi neglijează funcţia culturală. De aici şi imaginea că statul e bolnav în toată structura sa. Dacă unii au încercat să-l renoveze, radicalii credeau că însăşi structura statului trebuie eliminată.

În prima variantă, scriitorii încep o luptă pentru recunoaşterea economică, şi nu numai simbolică, a statutului lor, primul pas fiind înfiinţarea Societăţii Scriitorilor Români, în 1909, care îşi asumă prerogativele unui sindicat. Mai apoi, în 1923 se adoptă *Legea proprietăţii literare şi artistice*, prin care se defineşte proprietatea artistică şi intelectuală. O altă formă de accedere la stipendii este şi jurnalismul, dar un jurnalism despre care mulţi cred că mai degrabă deformează decât formează, loc al luptelor sterile între protagoniştii literaturii prin pamflete. Polemica este aproape inexistentă, însă rămân vizibile coteriile, adevărate mecanisme de plătit poliţe între vanitoşii scriitori, care trăiesc cu impresia că singurele idei ce merită atenţie sunt doar cele care le aparţin.

Astfel, la începutul perioadei interbelice percepţia muncii intelectuale se confunda cu perceperea intelectualilor înşişi de către societate : „Între *imaginea publică*,

---

16. A.D. Xenopol, *L'intellectualité roumaine* (extrait de la *Revue Internationale de l'Enseignement* de 15 mai et 15 juin 1912), Paris, 1912, pp. 14-15.
17. Liviu Maliţa, *Eu, scriitorul*, p. 55.
18. *Ibidem*, p. 61.

imaginea de sine şi *statutul social şi profesional* al scriitorului nu există o concordanţă. El se imaginează ca o *elită* socială, dar este receptat ca o *figură excentrică* şi are un statut profesional modest. Hiatusul dintre conştiinţa şi imaginea de sine şi statutul său public nu are cum să nu-l nemulţumească"[19].

3.4. Profesionişti, experţi, ingineri

Munca intelectuală nu se reduce numai la sfera *umanioarelor*; revoluţia industrială şi fenomenul de diferenţiere socială au contribuit la ascensiunea modelului tehnocratului şi expertului. Profesionalizarea însemna deprindere manuală şi informaţii ştiinţifice cât mai detaliate. Deşi România nu avea o economie care să impună un număr mare de specialişti, asta nu a însemnat că nu a existat o mişcare pentru legiferarea, protejarea şi chiar promovarea muncii intelectuale aplicate.

Într-o primă fază, Constituţia din 1923 nu a reprezentat un câştig pentru o astfel de muncă intelectuală, aspect criticat de Asociaţia Generală a Inginerilor din România (AGIR), nemulţumită că profesioniştii rămân uitaţi de puterea politică. Primul pas a fost înfiinţarea CAPIR-ului (Confederaţia Asociaţiilor de Profesionişti Intelectuali din România) ca instrument de presiune asupra puterii politice. O iniţiativă memorabilă, dar efemeră, este şi *Munca intelectuală*, supliment al *Buletinului AGIR*, ziar care promovează câteva idei centrale, ca salarizarea uniformă a profesioniştilor intelectuali sau demararea unui proiect naţional de lucrări publice pentru refacerea ţării. În fond, acestea erau revendicări care să permită instaurarea muncii intelectuale şi a profesionistului intelectual în vârful noii arhitecturi sociale: „Masele au fost chemate la viaţa publică, la conducere aproape, însă fără a li se da putinţa de pregătire. În *masa electorală* a votului universal, prestigiul numărului acoperă glasul timid al intelectualului-alegător. Cât despre eligibilitate, abia preoţii şi învăţătorii, ca elemente în imediat contact cu *numărul*, obţinură dreptul de reprezentare". Desconsiderarea socială a muncii intelectuale se prelungeşte şi în plan economic, rezultând o „deprimare morală a intelectualităţii, cu repercusiune profundă în toate păturile sociale, atât de susceptibile, de neîncrezătoare"[20]. Miza era în ultimă instanţă recunoaşterea muncii intelectuale ca factor de producţie, la fel de important ca munca manuală şi capitalul, pentru că munca intelectuală prin invenţie şi inovaţie stimulează creşterea economică, în timp ce organizarea muncii manuale pe principii raţionalizate (*maşinismul*) conduce la creşterea productivităţii. În România interbelică totuşi, rolul *muncii intelectuale profesionale* părea pentru mulţi dispensabil, profesioniştii intelectuali nefiind incluşi nici măcar în legile de ocrotire socială (cât despre ajutorul de şomaj, acesta va fi inclus în categoria politicilor sociale destul de târziu, în 1929).

19. *Ibidem*, p. 187.
20. Petru Budu, *Munca intelectuală*, în *Munca intelectuală*, anul I, nr. 1, 24 aprilie 1924, pp. 1-2.

În momentele de impact major al efectelor crizei economice, specialiştii AGIR vor vorbi de o subcategorie a şomajului intelectual, anume „şomajul tehnic-industrial”. Dacă şomajul intelectual loveşte „profesiunile libere”, „ramura tehnică” este şi ea parte a acestui tip de şomaj, la fel ca şi „ramura vocaţională”. Efectele nefaste ale crizei economice asupra profesioniştilor intelectuali se datorau şi lipsei unei legislaţii riguroase a profesiunilor intelectuale, a măsurilor de protejare a titlurilor academice şi a privilegierii muncii manuale într-o societate în care agricultura era fundamentul inerent al statului român. Coagularea unei conştiinţe de clasă trebuia să fie primul pas în recunoaşterea profesioniştilor intelectuali ca grup socio-profesional distinct.

3.5. Tentative de construire a conştiinţei de clasă a intelectualilor

Una dintre puţinele reviste care au încercat inocularea unei conştiinţe de clasă intelectualilor a fost *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice* a lui Camil Petrescu. Intelectualul român trebuia să se impună în viaţa socială a României. Revista era concepută ca un „instrument de acţiune” pentru recunoaşterea prin lege a muncii intelectuale şi pentru închegarea unei confederaţii generale a muncii intelectuale care să apere interesele intelectualilor : „Necesitatea organizării capitaliste a răsturnat scara valorilor intelectuale favorizând nu pe cei merituoşi, ci pe cei utili clasei burgheze. Vom pleda pentru verificarea acestei false distribuiri de roluri care dăunează progresului intelectual”[21]. Mijlocul ales este cel al luptei politice, aşa cum a mai procedat în România ţărănimea, care reuşise să obţină ceea ce înainte de 1907 părea de-a dreptul utopic : împroprietărirea şi votul universal. „Singuri muncitorii intelectuali (care poartă singuri şi răspunderea progresului cultural) au fost surprinşi nepregătiţi şi risipiţi.”[22]

Primul pas pe care muncitorii intelectuali (intelectualii veritabili ar fi puţini ! , exclamă Petrescu) trebuie să îl facă este să impună o nouă viziune asupra ideii de muncă : dacă burghezia are o concepţie materialistă asupra muncii, iar muncitorimea manuală adoptă poziţia mecanicistă, se impune în mod necesar o concepţie psihologică asupra muncii intelectuale. În accepţia burgheziei, muncitorul intelectual este remunerat doar în calitatea sa de funcţionar, şi nu de artist, „aşa că un scriitor poate trăi numai dacă e şi copist”. Tocmai de aceea muncitorimea intelectuală va trebui să militeze pentru un alt fel de etică a muncii prin care statul să devină „cel mai bun instrument de dreptate socială şi de progres social”[23].

---

21. Camil Petrescu, *Ce ne preocupă*, în *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice*, anul I, nr. 3, 18 ianuarie 1924, p. 1.
22. *Idem*, *Cine sunt „muncitorii intelectuali” ?* , în *loc. cit.*, anul I, nr. 4, 25 ianuarie 1924, p. 1.
23. *Idem*, *Materialism, maşinism, psichologism*, în *loc. cit.*, anul I, nr. 5, 2 februarie 1924, p. 1.

Totuşi, Petrescu precizează că proiectul noocratic, al statului-intelectual, nu trebuie confundat cu ideologia socialistă sau ţărănistă. Particularitatea acestui proiect este relevată de adoptarea unei noi etici a muncii. Singura condiţie – dar aproape imposibilă – era cointeresarea statului şi instaurarea unei simbioze între intelectuali şi putere : „E plină de înţelepciune povestea orbului care a luat în cârcă pe olog. Nu ca să facă o faptă bună, ci ca să poată călători şi el. Dacă noi, românii, ducem o atât de mizerabilă viaţă socială e numai pentru că, în loc să fim inteligenţi, suntem numai deştepţi. Şi s-au văzut proşti care să se înţeleagă până la capăt. Dar deştepţi niciodată". Viziunea lui Petrescu asupra noilor principii de organizare a statului se dovedeşte profund liberală, pe linia iniţiată de Adam Smith, în care urmărirea intereselor egoiste de către fiecare individ poate da naştere binelui comun : „Societatea, statul nu pot să aibă la bază decât principiul armoniei intereselor unor egoişti inteligenţi, oameni care gustă beţia de a fi cinstit, de a fi loial, de a fi brav"[24]. De aici şi necesitatea reconstruirii statului.

Problema definirii muncii intelectuale revine în dezbaterea publică în timpul crizei economice. Şomajul intelectual era deja un subiect de presă, iar statul încerca să creeze timid o legătură cât mai strânsă între învăţământul superior şi piaţa forţei de muncă. Devin numeroase jurnalele sau revistele care militează pentru apărarea drepturilor şomerilor, manuali sau intelectuali[25], dar la fel de prezente sunt şi doleanţele de eliminare a cetăţenilor străini de pe piaţa muncii din România.

Însă principala problemă a pieţei muncii pare să fi fost funcţionarismul. Şt. Antim ridică această plagă la rangul de ideologie a statului român modern, chiar din momentul fondării sale. În linii mari, funcţionarismul a fost „utilizat de pătura noastră suprapusă ca instrument menit să împiedice formarea clasei burgheze" începând cu 1864, momentul primei reforme agrare. Sistemul social rezultat reprezenta un ideal de „nedreptate socială", cu două clase, una privilegiată, iar cealaltă, de jos, „câteva milioane de ţărani a tot ascultători". Pe lângă obstrucţionarea ţărănimii de a promova social, legislaţia statului român a reuşit să împiedice transformarea burgheziei urbane minoritare în actor politic : „Pentru a-şi asigura monopolul exclusiv al guvernării, pătura noastră suprapusă a trebuit să abată burghezia autohtonă tocmai de la acele ocupaţiuni, care ar fi putut-o pregăti şi organiza în vederea adevăratului ei rol social", „făcând-o să lucreze

24. *Idem*, *Faceţi din virtute o voluptate aprigă ca un viciu (fiţi egoişti, dar nu fiţi proşti)*, în *loc. cit.*, anul I, nr. 11, 15 martie 1924, p. 1.

25. A se vedea *Şomajul. Gazetă săptămânală de cultură morală şi socială, de luptă şi revendicare a şomerilor*, Bucureşti (1930). Ziarul militează pentru o coagulare a tuturor şomerilor în vederea obţinerii unor măsuri intervenţioniste din partea statului, printre care cele mai importante ar fi : eradicarea cumulului de funcţii, proiecte finanţate de stat şi creşterea cuantumului asigurărilor sociale. A se vedea şi *Şomerul. Gazetă periodică de cultură morală şi socială*, Bucureşti (1930), sau *Gazeta şomerilor intelectuali şi manuali*, Bucureşti (1931).

în favoarea Statului marilor proprietari şi împotriva propriilor ei interese"[26]. E vorba de moda funcţionarismului, adică „punerea orăşenilor în slujbele nou-create şi mereu sporite ale Statului, cu condiţia expresă să nu mai facă politică" : „Drepturile cetăţeneşti, refuzate *de plano* burgheziei de origine străină, au fost aşadar indirect cumpărate burgheziei de origine autohtonă, pe blidul de linte al unei funcţiuni la Stat". „Dacă ar fi existat o pătură mijlocie, cu ocupaţiuni proprii ei, ea ar fi absorbit şi ar fi canalizat multe guri de la pâinea săracă a Statului. [...] Zecile de mii de slujbaşi fără viitor, de postulanţi fără slujbe şi de titraţi fără nădejde, în loc să fi ajuns o povară şi o grijă pentru Stat, ar fi format o clasă laborioasă [...]. Într-un cuvânt, o pătură mijlocie românească ne-ar fi scutit de plaga funcţionarismului."

Schema controlului politic şi social devine şi mai cizelată, explicând şi cum funcţionarii au fost menţinuţi în starea de obedienţă totală : incertitudinea locului de muncă, salariile mici (care conduceau la corupţie şi mită), dezbinarea şi compromiterea lor. Astfel, funcţionarii nici nu puteau să se solidarizeze sau să constituie o „birocraţie închisă, conştientă, de elită şi cu înrâurire în politica ţării. Funcţionarismul, lăsat să crească în sălbăticie, se pune azi, la noi, în starea cea mai acută - funcţionari mizeri pe spinarea unui buget mizer".

Acţiunile întreprinse de statul român în 1934, prin eliminarea din sistemul bugetar a funcţionarilor inutili şi prin crearea unui debuşeu pentru licenţiaţi în mediul privat (datorită *legii pentru protejarea muncii naţionale*), ar fi reprezentat doar simple paliative. Soluţia majoră şi pe termen lung trebuia să fie „încurajarea formării unei adevărate burghezii orăşeneşti, care să absoarbă în ocupaţiuni proprii ei populaţia urbană, care n-are azi alte posibilităţi de existenţă decât bugetul Statului"[27]. Pe scurt, ar fi însemnat renunţarea la sistemul social-politic cu două clase : guvernanţi şi guvernaţi.

3.6. Proiectul statului cultural ca formă de (re)valorizare a muncii intelectuale

O încercare notabilă de reevaluare a muncii intelectuale a fost, poate, proiectul Statului cultural al lui Dimitrie Gusti. De altfel, proiectul urmărea utilizarea cunoaşterii ştiinţifice ca mijloc de reformare a societăţii româneşti. Scurta perioadă petrecută de Gusti ca ministru al Instrucţiunii Publice a lăsat în urmă numeroase proiecte, dar prea puţine realizări, în contextul în care „tăierile bugetare" deveniseră modul de guvernare a ţării. Totuşi, optimismul multor intelectuali se lega de prezenţa sociologului în guvern, ei sperând că se va elabora un cod al muncii intelectuale care să pună capăt „relaţiei statului cu munca intelectuală [...] ca de la cerşetor la filantrop"[28].

26. Şt. Antim, *Funcţionarismul*, în *Libertatea economică, politică, socială, culturală*, anul II, nr. 15-16, august 1934, p. 244.
27. *Ibidem*, p. 245.
28. Paul Sterian, *Un cod al muncii intelectuale*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2688, 15 octombrie 1932, p. 1.

Proiectul muncii culturale puse în slujba „ştiinţei naţiunii" elaborat de Dimitrie Gusti va fi implementat abia în timpul regimului de „dictatură regală" al lui Carol al II-lea. Acest regim politic instaurat prin Constituţia din februarie 1938 părea să fie singurul care va acorda un rol proeminent intelectualilor şi muncii intelectuale. În Parlamentul Noului Regim al Renaşterii Naţionale, categoria profesiunilor intelectuale era reprezentată de 111 parlamentari (senatori şi deputaţi). Faptul că sursa de inspiraţie a noului regim era regimul fascist italian sau nazismul german e dovedit de adoptarea devizei *Regele şi Naţiunea – Muncă şi Credinţă*, dar şi de formarea unui partid unic : Frontul Renaşterii Naţionale, înfiinţat la 15 decembrie 1938, avea ca formaţiune de bază breslele profesionale, urmând deci ca la conducerea statului să participe „toţi cei ce se dovedesc capabili, afirmându-se prin merite şi muncă"[29]. Asemănările dintre regimul carlist şi modelele german şi italian se prelungeau şi în privinţa concepţiei asupra muncii. Arhitectul noii filosofii a muncii a fost Mihail Ralea, ministru al Muncii în guvernul Renaşterii Naţionale. Pentru Ralea, ideea de profesie derivă „din marele principiu al muncii şi al credinţei, în sensul că nicăieri munca şi credinţa nu sunt mai statornic cultivate decât în cadrul profesiei". Noua Românie instaura deci un regim al muncii, iar funcţiile sociale şi politice ale statului erau asigurate de cei care, înainte de toate, erau încadraţi economic în arhitectura lui. „Va trebui să dispară tipul cetăţeanului de cafenea, al omului de pe stradă, care se pronunţă cu egală competenţă şi cu egală lipsă de răspundere în toate problemele şi în toate domeniile vieţii de Stat. [...] Trândăvia şi diletantismul vor trebui să ia sfârşit. Numai cel care este merituos în profesia lui va putea să se pronunţe şi în probleme de Stat"[30], conchidea Ralea.

Drept urmare, cultul muncii va reprezenta elementul central în propaganda noului regim. Înfiinţarea asociaţiei Muncă şi Voie Bună, instrumentalizarea propagandistică a zilei de 1 mai (care „nu mai e sărbătoarea înăcrită şi pizmaşă a muncitorilor obijduiţi de altădată, [ci] e sărbătorirea înfrăţirii româneşti prin muncă" – Mihail Ralea) şi chiar organizarea Expoziţiei Internaţionale *Muncă şi Voie Bună* la Bucureşti, în iunie 1939, erau manifestările unui regim care vedea în muncă o obligaţie civică de a contribui la binele comunităţii. Cât despre munca intelectuală, aceasta era preţuită în măsura în care se înscria în liniile trasate de noua putere. În acest sens, concepţia etică şi culturală asupra muncii era mai mult decât explicită : „Vechea distincţie între munca manuală şi munca intelectuală este azi o prejudecată. La baza valorilor oricărei culturi şi civilizaţii stă munca, decretată prin noua Constituţie ca singurul izvor de drepturi şi datorii. Ea este condiţia progresului şi criteriul selecţionării valorilor. În ordinea muncii, personalitatea umană îşi capătă atributul ei esenţial : meritul. În această ordine a muncii, agenţii

29. *Guvernul Renaşterii Naţionale. Noua Eră Constituţională (album omagial)*, Bucureşti, Tiparul românesc, [1939], p. 14.
30. Mihail Ralea, *Munca în noul regim*, în *Zece ani de domnie ai Majestăţii Sale Regelui Carol al II-lea*, vol. III, Bucureşti, 1940, p. 32.

ei sunt chemaţi la o voită colaborare, legaţi prin aceeaşi datorie sfântă a vieţii: munca. Din această colaborare este de aşteptat o cultură nouă, care va glorifica deopotrivă şi truda braţelor şi chinul minţii. Simbolul ei va fi omul desăvârşit prin muncă, şi liberat prin înfrăţirea cu ea"[31]. Reconfigurarea muncii într-o obligaţie trăda, de fapt, un reflex al tuturor regimurilor de inspiraţie totalitară, şi anume controlul total asupra individului. De fapt, organizaţia Muncă şi Voie Bună trebuia să fie instrumentul de ocupare a timpului liber al muncitorului. Pe lângă obligaţia muncii, individul era obligat şi să creadă în noul regim. Altfel spus, intelectualii trebuiau să-şi suspende raţiunea.

Singurul cadou făcut intelectualilor a fost *Legea pentru înfiinţarea şi organizarea Casei Scriitorilor*, adoptată la 20 aprilie 1939, corelată mai târziu şi cu unele drepturi în privinţa pensionării. Măsura nu a trecut neobservată; mari „scriitori de casă" ai noului regim au salutat măsura, în timp ce Mihail Ralea considera că se încheia o epocă neagră din viaţa scriitorului român: „Scriitorul de acum două-trei decenii avea un trist şi solitar destin. I se acordau fireşte toate libertăţile, inclusiv aceea de a muri de foame. Dar rămânea străin de viaţa socială, hulit adesea, dispreţuit şi ţinut departe de ea"[32].

---

31. Ştefan Cârstoiu, *Legea pentru organizarea activităţii „Muncă şi Voie Bună"*, în *Muncă şi Voie Bună*, anul II, nr. 6, 15 martie 1940, p. 9.
32. Vezi *Muncă şi Voie Bună*, anul I, nr. 5, 1 iunie 1939, p. 9 (*Casa Scriitorilor – opiniile lui Mihail Sadoveanu şi Gala Galaction*), şi anul I, nr. 8, 15 iulie 1939, p. 3.

Partea a II-a

Învățământul superior în România interbelică: supraaglomerarea universităților, proletariat intelectual și șomaj intelectual

Capitolul 4

Învățământul superior interbelic

4.1. Finalitățile educației superioare în secolele XIX-XX

Amurgul Evului Mediu a demontat unul din tabuurile impuse de Biserică, transformând banul într-o valoare direct proporțională cu trecerea timpului. *Time is money* nu mai era doar o simplă vorbă, ci devenise noua întruchipare a relațiilor economice, iar modernitatea a adăugat un plus de valoare: *knowledge is power*. A fi o persoană cultivată înceta să mai fie un simplu ideal uman, devenind o formă de a reuşi în viață. Astfel, expertul devine indispensabil în orice domeniu. De fapt, se intensifică modelul social al „omului educat", iar educația se transformă la rându-i în vectorul meritocrației.

„Revoluția științifică" (Konrad Jarausch) impunea mitul expertizei şi al competenței în societate. Totuşi, viziunile sociologilor diferă în ceea ce priveşte finalitatea educației. Abordarea funcționalistă, relevată pentru prima dată de Émile Durkheim, privilegia latura cultural-socială, în timp ce sociologul american Talcott Parsons evidenția cu precădere atributele comunitariste. Pentru sociologul francez, funcția educației era aceea de a crea solidaritatea socială, în timp ce peste ocean – într-o societate puternic industrializată – educația urmărea să inoculeze tinerilor „valoarea realizării individuale". În ambele variante, educația era mecanismul central al schimbării şi al mobilității sociale. Singurul impediment insurmontabil era acela că o astfel de „valoare" nu se putea învăța în cadrul familiei. „Familiile tratează copiii într-o *anumită* modalitate. Statutul unui copil în familie este *desemnat* [...]. În schimb, statutul unui copil în cadrul şcolii este în mare măsură *dobândit*", examenele jucând rolul unor „standarde *universale*"[1].

Opinia că educația este un proces care conduce inexorabil spre schimbare socială este împărtăşită de tot mai puțini sociologi ai educației. O viziune radicală asupra limitelor schimbării sociale prin educație este cartea lui Randall Collins, *The Credential Society*, o analiză a dezvoltării educației şi a investițiilor în capitalul uman pe care SUA le-a implementat în secolele XIX-XX. Miza lucrării este aceea de a demonta mitul educației (*educationcracy*) ca mecanism al succesului. Acceptând ideea că, în general, societățile moderne înclină balanța dinspre *atribuire* către *dobândire*, Collins remarcă totuşi că şcoala în sine este departe de modelul

1. Anthony Giddens, *Sociologie*, traducere de Radu Săndulescu şi Viviana Săndulescu, Bucureşti, Editura ALL, 2010, p. 650.

meritocratic, pentru că este „un spaţiu ineficient al învăţării care există mai ales pentru a ridica statutul profesiei şi pentru a interpune o barieră de socializare între practicieni şi nespecialişti", adică ceea ce se învaţă la şcoală reprezintă mai degrabă „standarde convenţionale de sociabilitate şi de proprietate şi abia mai apoi abilităţi instrumentale şi cognitive"[2].

Schimbarea socială şi dezvoltarea comunitară aproape că îşi pierd orice relevanţă în urma unei astfel de critici. Perspectiva neofuncţionalistă a lui John Rury ajunge la o viziune mai echilibrată : dezvoltarea economică înseamnă o mai strictă diviziune a muncii, care impune un nou tip de specializare tehnică, fapt posibil doar într-un mediu instituţional acceptat de societate şi implementat de stat. Altfel spus, cel puţin în cazul societăţilor dezvoltate a existat „o legătură între şcoală şi complexitatea tot mai mare a structurii sociale, ca rezultat direct al industrializării şi al urbanizării. Cum diviziunea socială a muncii s-a accelerat, problema şcolarizării şi a formării de profesionişti devenea stringentă pentru o societate din ce în ce mai urbanizată"[3]. Deci dezvoltarea economică este cea care ar fi cerut o dezvoltare educaţională pe măsură, iar mobilitatea socială a reprezentat atât un proiect statal de perfecţionare a forţei de muncă (*sponsored mobility*), cât şi o competiţie pentru ocuparea unor poziţii elitiste (*contest mobility*).

Ideea de universitate se schimbă şi ea. Konrad Jarausch aduce în discuţie „revoluţia scientizării" ca vector al consacrării şi dezvoltării învăţământului superior. Din acest motiv, începând cu secolul al XIX-lea universitatea occidentală face trecerea de la ideea de cercetare-învăţare spre cercetarea ştiinţifică. Filosofia îşi pierde rolul de ştiinţă a ştiinţelor, apar noi discipline, structura universităţilor se dezvoltă, pregătirea tehnică devenind şi ea parte a învăţământului de înaltă calificare, iar revistele şi organizaţiile ştiinţifice reprezintă repere ale gradului de modernizare pentru fiecare societate în parte. Noua misiune a universităţii declanşează la nivel social necesitatea expertizei (*need for expertize*). Într-o societate cu o gamă tot mai largă de necesităţi (medicale, sociale, economice, politice, militare etc.) şi cu o amplificare a mobilităţii capitalului uman, se impunea crearea unui sistem universal de expertiză. Sistemul credenţial al diplomei universitare eliberate de autoritatea supremă, statul, reprezenta garanţia autenticităţii expertizei, reducând spectrul imposturii. Astfel, profesionalizarea reprezintă un proces al „dezideratelor practicienilor, politicilor de stat şi dorinţelor clienţilor, interacţionând cu un sistem universitar înnoit"[4].

Cu toate acestea, Konrad Jarausch constata că maxima latină *non scholae, sed vitae discimus* („nu pentru şcoală, ci pentru viaţă învăţăm") a reprezentat o problemă recurentă în istoria educaţiei superioare. În schimb, faptul că cercetările istorice au analizat cu precădere ceea ce se întâmplă *în universitate* şi prea puţin ceea ce se

2. Randall Collins, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York-San Francisco-London, Academic Press, 1979, pp. 5, 17, 19.
3. John L. Rury, *Education and Social Change. Contours in the History of American Schooling*, 3rd edition, New York-London, Routledge, 2009, p. 17.
4. Konrad Jarausch, *Graduation and Careers*, în Walter Ruegg (ed.), *A History of University in Europe*, vol. 3 : *Universities in the 19th and early 20th centuries, 1800-1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 369.

întâmplă *după absolvirea universităţii* cu valurile de profesionişti ar fi privilegiat o analiză mai degrabă instituţională a universităţii. Lipsa unor abordări care să surprindă legătura dintre universitate, absolvenţi şi societate a vitregit analiza anumitor fenomene socio-politice din ultimele două secole de cauza lor primordială.

Trebuie reamintit că în acest interval cronologic asistăm la o diversificare, o extindere şi o profesionalizare a sistemului universitar în întreaga Europă, pe o axă nord-sud, iar apoi vest-est, simultană fenomenului de răspândire a modelului economic capitalist. La mijlocul secolului al XIX-lea, în Europa erau 98 de universităţi, în care învăţau circa 80 000 de studenţi sub îndrumarea a 5 000 de profesori, pentru ca la începutul celui de al doilea război mondial să fie 200 de universităţi, cu aproximativ 600 000 de studenţi şi 32 000 de cadre universitare[5]. Dacă universitatea era forma supremă de consacrare, nici puterea studenţimii nu putea fi ignorată. Astfel, în ultimele două secole, studenţimea şi absolvenţii de studii superioare se prezintă ca o nouă forţă revoluţionară : ei sunt cei care luptă pentru emancipare naţională, apoi pentru democratizarea regimurilor politice, pentru decolonizare şi, în egală măsură, ajung să susţină proiectele totalitariste ale perioadei interbelice. Conflictul permanent pe care îl au cu statul seamănă cu cel dintre David şi Goliat, în care studenţimea şi intelectualii compensează slăbiciunea politică prin ideologii ce au justificat şi idealizat scopurile urmărite[6].

Acutizarea spiritului revoluţionar devine mai puternică în perioadele de acumulare a unui „proletariat academic", semnalat ca atare în 1830-1840, 1880-1890, în perioada interbelică (mai ales în jurul anilor 1930), în 1960-1970, dar şi mai recent, după 2008. Termenul în sine apare pentru prima dată în Germania, este preluat de francezi, iar în perioada interbelică se răspândeşte în aproape toată Europa[7]. Ar fi vorba de un fenomen recurent care contribuie la izbucnirea unor puternice mişcări revoluţionare, ca „primăvara popoarelor" (1848), eliberarea şi unificarea naţiunilor europene (1860-1890), opţiunile pacifiste sau totalitariste ale perioadei interbelice sau mişcările *occupy* sau *indignados* din zilele noastre. Deşi orientate politic, pretutindeni şi dintotdeauna, mişcările studenţeşti au fost motivate economic.

Relaţia învăţământului superior cu economia, pe de o parte, şi cea cu capitalul uman, pe de altă parte, duc la dezvoltarea unei scheme conflictuale între tineretul studenţesc şi stat. Dacă pentru studenţi ascensiunea socială era sinonimă cu dobândirea unui titlu academic, statele, în schimb, încearcă să limiteze constant cifra de şcolarizare din învăţământul superior. Se opun două viziuni asupra educaţiei : una liberală, a studenţilor, şi una conservatoare, a statului. De aici şi defalcarea evoluţiei oportunităţilor educaţionale în Europa în trei etape distincte cuprinse între sfârşitul secolului al XVIII-lea şi izbucnirea celui de al doilea război mondial, taxonomie propusă de Hartmut Kaelbe : o primă perioadă caritabilă (*charitable phase*), urmată de o competiţie pentru accederea în învăţământul superior (*competitive phase*) şi ajungând la ideea de stat social (*welfare state*)[8].

5. Walter Ruegg, *Foreword*, în *Idem*, *A History of University in Europe*, p. 3.
6. *Ibidem*, p. 25.
7. Fritz Ringer, *Admission*, în Walter Ruegg, *A History of University in Europe*, p. 234.
8. *Apud Ibidem*, p. 257.

4.2. Influențele europene în proiectarea universității românești

Evoluţia universităţii româneşti se înscrie parţial în această schemă. O caracteristică aparte este „întârzierea" cu care educaţia universitară este implementată în România ca selector social. Cele două universităţi – Iaşi (1860) şi Bucureşti (1864) – sunt printre ultimele care apar în zona central-est-europeană, România devansându-i din acest punct de vedere doar pe bulgari şi pe sârbi (la Sofia se înfiinţează o universitate în 1904, iar la Belgrad în 1905). O altă particularitate împărtăşită de toate statele din această regiune este transformarea universităţii în mecanism de emancipare cultural-naţională. S-ar putea vorbi de o viziune funcţionalist-culturalistă, care atribuie educaţiei rolul de inoculare şi de fortificare a unor constructe identitare.

Viziunea rămâne neschimbată pentru o bună perioadă şi în epoca interbelică. De pildă, lucrarea Irinei Livezeanu *Cultură şi naţionalism în România Mare* evidenţiază amploarea „ofensivei culturale" în primul deceniu interbelic, privilegiind astfel un tip de abordare constructivistă. Văzută ca o încercare de a alfabetiza şi de a culturaliza populaţia românească, dar şi de a estompa ecartul dintre români şi minorităţile naţionale (mai ales în provinciile nou alipite – Basarabia, Bucovina, Transilvania), „ofensiva culturală" însemna extinderea şi obligativitatea învăţământului de 7 ani pentru toţi copiii de vârstă şcolară, ca şi crearea de facilităţi educaţionale pentru persoanele adulte. România Mare trebuia să fie mai ales un stat românesc. Constantin Angelescu, artizanul acestei politici educaţionale, era convins că alfabetizarea şi educaţia erau valori în sine, care puteau să contribuie la culturalizarea maselor şi la inocularea unui spirit naţional autentic[9].

Dezvoltarea sistemului de învăţământ superior în România s-a făcut după modelul german, cunoscut ca modelul humboldtian. Alexander Von Humboldt este cel care a trasat misiunea Universităţii din Berlin (înfiinţată în 1810), în care ideea de cercetare ştiinţifică era un scop în sine. Spre deosebire de modelul napoleonian care urmărea diversificarea educaţională pentru a corespunde cererilor socio-economice, universitatea germană milita pentru crearea unei „republici a intelectualilor", separată de societate[10]. Simptomatică pentru influenţa modelului german în creionarea universităţii româneşti a fost, de exemplu, reticenţa corpului universitar din România de a recunoaşte şcolilor superioare tehnice, agronomice sau comerciale dreptul de a elibera diplome de licenţă sau de doctorat ; abia după 1930 aceste instituţii vor fi aşezate sub directa autoritate a Ministerului Instrucţiunii Publice, până atunci fiind considerate instituţii de pregătire profesională.

În parte, reticenţa corpului universitar din România se explică prin gradul scăzut de profesionalizare a României, cu o populaţie majoritar angrenată în

9. A se vedea Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998.
10. Christophe Charle, *Patterns*, în Walter Ruegg, *A History of University in Europe*, pp. 44-53.

agricultură. Şi, în contextul lipsei unui proiect clar de schimbare socială şi de dezvoltare economică a României, educaţia rămânea la stadiul de vector al conştiinţei naţionale. Constantin Angelescu, ministrul Instrucţiunii Publice, era convins că şcolii româneşti îi revenea rolul de „unificare sufletească a tuturor cetăţenilor acestei ţări" şi de „educare morală a tineretului". De altfel, în timpul mandatului său a încurajat înfiinţarea şi construirea de şcoli primare şi secundare într-un ritm alert[11]. Drept urmare a acestei politici, ministrul Angelescu ajunge să îşi câştige renumele de „doctorul Cărămidă"[12].

În cadrul acestui proces, rolul universităţii româneşti era acela de a forma o nouă elită, mai ales română, care să înlocuiască străinii din oraşele noilor provincii. Universitatea trebuia doar să producă un număr cât mai mare de absolvenţi în speranţa „românizării" administraţiei statului. Teoretic, universitatea ar fi trebuit să contribuie la desăvârşirea procesului de emancipare a ţăranilor, ai căror fii sunt încurajaţi să urmeze studii superioare. Astfel, viaţa intelectuală ar fi devenit mult mai „românească" decât înainte de război, şi aceasta pentru că universitatea a fost delegată să (re)creeze şi să cultive civilizaţia românească. În plus, democratizarea societăţii româneşti părea posibilă doar prin simpla lărgire a sferei de recrutare a studenţilor. Educaţia devenea lipsită de orice conotaţie socio-economică, în favoarea desantului naţional. Numai că într-o lume în continuă schimbare educaţia ca scop în sine nu va întârzia să-şi arate limitele.

Au fost şi voci care au încercat să tragă un semnal de alarmă. Încă din 1921 Petre P. Negulescu, într-un proiect de reformă a universităţilor (rămas la acest stadiu), surprindea câteva dintre problemele cu care se confrunta învăţământul superior românesc, identificându-i două tare importante : un intelectualism exagerat şi o specializare împinsă prea departe : „Plângerea care se ridică de pretutindeni este că şcoala dă, de drept, celor care trec printr-însa, ceea ce s-a luat obiceiul de a se numi *ştiinţă de carte*, dar nu le dă putinţa să stăpânească viaţa, adaptându-se uşor şi deplin cu realităţile ei. Le dă adică o sumă de cunoştinţe luate de-a gata

11. Dacă în anul şcolar 1918-1919 existau 8 081 şcoli primare şi 13 600 de învăţători, în 1937-1938 se ajunsese la 17 385 de şcoli primare cu 47 914 învăţători. În privinţa şcolilor normale, evoluţia este mult mai sinuoasă : 1919 – 25 de şcoli normale cu 14 450 de elevi, 1928 – 101 de şcoli normale cu 25 410 elevi, iar în 1938 – 71 de şcoli normale cu 14 964 de elevi. În privinţa şcolilor secundare practice şi teoretice (de stat sau private), evoluţia este următoarea : 1919 – 67 de şcoli, 1928 – 356 de şcoli, 1933 – 290 de şcoli, 1937 – 299 de şcoli. A se vedea Constantin Angelescu, *Evoluţia învăţământului primar şi secundar în ultimii douăzeci de ani*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XXVIII, nr. 5-6, mai-iunie 1940, pp. 163-242.

12. Constantin Kiriţescu, *Portrete : oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, capitolul *Dr. Constantin Angelescu*, pp. 328-354. Kiriţescu atrage atenţia asupra unui fenomen birocratic încurajat de Angelescu în perioada ministeriatului său, şi anume datele exagerate din statisticile provenite din teritoriu. Din acest motiv, Angelescu ar fi fost o „victimă a mistificărilor". Cert este că şi din mărturia lui Kiriţescu ministrul liberal acorda un rol esenţial învăţământului primar – ca formă de alfabetizare a populaţiei – şi şcolilor normale – ca mecanism de pregătire a unui număr cât mai mare de învăţători.

din spusele altora, dar nu le dă putinţa să priceapă prin ei înşişi lucrurile lumii şi să le mânuiască cu siguranţă şi cu succes"[13]. Consecinţa acestui intelectualism promovat de către învăţământ nu este altceva decât o masă de tineri titraţi, al căror verbalism îi împinge să ceară vieţii „cu atât mai mult cu cât sunt mai puţin în stare să răspundă necesităţilor ei"[14]. Acesta ar fi motivul pentru care Negulescu consideră necesară o reformă a învăţământului, ce ar trebui să coincidă cu trecerea de la *şcoala pasivă* la cea *activă* sau *şcoala muncii*, în care elevii să-şi creeze singuri, prin experienţă, cunoştinţele de care au nevoie în viaţa cotidiană[15]. Pentru realizarea acestui deziderat un prim pas trebuia să fie şi armonizarea învăţământului secundar cu cel superior, deoarece ciclul secundar era axat pe formarea *culturii generale*, în timp ce universitatea era prin excelenţă locul specializării. Soluţia întrevăzută de către autorul acestui proiect era cea a reintroducerii anului pregătitor, aşa cum a existat la facultăţile de filosofie şi litere în intervalul 1897-1909, un demers ce se inspira din tradiţia franceză a claselor pregătitoare (*la khâgne*)[16].

4.3. Universitatea europeană şi noile provocări socio-economice în perioada interbelică

Temerile lui Negulescu erau împărtăşite la nivel european şi chiar mondial în dezbaterile relative la rolul universităţii într-o lume în plină schimbare. Educaţia în sine se transformă într-un set de preocupări chiar la nivelul relaţiilor internaţionale. În încercarea de a acţiona preventiv, dar şi de a responsabiliza mişcarea intelectuală, Societatea Naţiunilor promovează ideea cooperării intelectuale internaţionale, ca formă de a combate curentele gregare, precum naţionalismul şi xenofobia. Astfel, în 1922 se înfiinţează Comisia Internaţională de Cooperare Intelectuală, în rândul căreia au activat nume importante ale ştiinţei, ca filosoful Henri Bergson, fizicianul Albert Einstein sau romancierul Thomas Mann. Iar în 1926, ca ramură executivă a acestei comisii, se înfiinţează la Paris Institutul Internaţional de Cooperare Intelectuală (precursorul UNESCO), finanţat de către statul francez. Propunându-şi să aducă în discuţie şi să propună soluţii Societăţii Naţiunilor pentru problemele care pot apărea în domeniul educaţiei şi al cooperării intelectuale, editarea buletinului lunar *Coopération Intellectuelle* devine o arhivă a preocupărilor intelectuale şi instituţionale la nivel european. Printre aceste preocupări, un impact deosebit l-au avut universitatea şi rolul ei într-o societate traumatizată de memoria războiului şi în curs de schimbări structurale.

---

13. Petre P. Negulescu, *Reforma învăţământului*, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1927, p. XII.
14. *Ibidem*, p. XVII.
15. *Ibidem*, pp. XXVIII-XXIX.
16. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988, *passim*.

Pentru Societatea Naţiunilor promovarea drepturilor tineretului devine o prioritate impusă de noile realităţi sociale. Încă din secolul al XIX-lea studenţii îşi promovează tot mai mult drepturile, militând pentru „reformarea" universităţii, în sensul unei participări mai largi a studenţilor în administrarea unităţilor de învăţământ superior, dar şi în scopul de a estompa tradiţiile aristocratice ale trecutului. Altfel spus, universitatea trebuia să devină o „republică autonomă" şi fieful studenţimii care îşi propunea programatic să lupte împotriva legilor şi a măsurilor luate de regimurile politice corupte[17].

O problemă aparte cu care se confruntau universităţile europene în perioada interbelică a fost şi cea a „suprapopulării universitare", văzută drept cauză directă a fenomenului de „şomaj intelectual". Pe lângă acest fenomen, profesionalizarea societăţii şi mirajul mobilităţii sociale prin educaţie impuneau părăsirea modelului humboldtian de universitate şi implementarea ideii de universitate ca formă de pregătire pentru economie (*learned professions*).

În dorinţa de a găsi cât mai repede soluţii pentru estomparea acestui fenomen, Comisia Internaţională de Cooperare Intelectuală urma să colaboreze în această chestiune cu Biroul Internaţional al Muncii (Geneva) şi cu Confederaţia Internaţională a Studenţilor (înfiinţată în 1924, având sediul central la Bruxelles). Primul pas, demarat în 1929, era cel al centralizării de date statistice din cât mai multe ţări pentru cuantificarea fenomenului de „suprapopulare a universităţilor", după care Biroul Internaţional al Muncii (mai ales Comitetul Consultativ al Profesioniştilor Intelectuali) urma să realizeze o „statistică a ofertei de profesionişti intelectuali", dar şi a şomerilor intelectuali. În sfârşit, prin coroborarea acestor date şi prin efortul concertat al tuturor acestor trei instituţii, rezultatul scontat era propunerea de noi metode de proiecţie educaţională, printre cele mai importante fiind şi cea a orientării profesionale.

Nu a lipsit nici dezbaterea teoretică privitoare la rolul universităţii în lumea interbelică, aşa cum a fost lucrarea *The University in a Changing World*. Walter Kotschnig, unul dintre editori, arată că studiile reunite în volum sunt rezultatul conferinţelor organizate de International Student Service, în contextul crizei universităţii postbelice. Astfel, pentru prima oară această organizaţie a reuşit să aducă la discuţii atât profesorii, cât şi studenţii, pentru a găsi mecanisme de redresare a unor fenomene ca supraaglomerarea universităţilor, racordarea educaţiei superioare la piaţa muncii, necesitatea orientării profesionale sau a criteriilor de admitere a

---

17. Un exemplu edificator în acest sens este cel al studenţilor din Córdoba (Argentina), care în 1918 au întocmit un *Program de reformă a universităţii* (cunoscut sub numele de *Manifiesto de la Reforma Universitaria*) în care promovau ideea autonomiei universitare şi cooptarea studenţilor în administrarea universităţilor (*co-gobierno* – co-management). Nu în ultimul rând, documentul menţiona nu numai dreptul, ci şi responsabilitatea tineretului universitar de a reforma – politic, social, economic, cultural, moral – societatea în ansamblul ei. Această iniţiativă stă la baza proliferării organizaţiilor studenţeşti la nivel naţional şi internaţional. A se vedea William D. Angel (ed.), *The International Law of Youth Rights : Source Documents and Commentary*, Kluwer Academic Publishers, 1995, pp. 3-4.

studenţilor. Indirect, aceste probleme ridicau semne de întrebare cu privire la scopurile universităţii, finalităţi care au scos la iveală concepţii diferite de la stat la stat şi de la continent la continent. Modelele de configurare a educaţiei superioare, prezentate pe larg în această lucrare, erau cele care se bucurau de o largă influenţă în lume (modelul francez, german, englez, american, dar şi modelul fascist italian şi cel sovietic), fiind copiate – parţial sau integral – mai ales de statele nou-apărute după Congresul de Pace de la Paris.

Pentru Kotschnig, criza universităţii interbelice ar fi fost cauzată de însăşi evoluţia ideii de universitate, îndeosebi odată cu Iluminismul. Dacă universitatea Evului Mediu promova concepţia de *unitas intellectus* (Toma d'Aquino), prin care „credinţa şi cunoaşterea au devenit una şi aceeaşi", Iluminismul aduce în prim-plan ideea de raţiune: „În raţiune se regăseau atât unitatea lumii, cât şi căile de-a o înţelege. La început raţiunea a dat o nouă strălucire universităţii, dar pregătind totodată şi calea spre decăderea ei. *Raţiunea* a fost imediat înlocuită de sora ei geamănă, *utilitatea*. La rândul ei, utilitatea a dus la subordonarea universităţilor principiului *raţiunii de stat* şi altor finalităţi. Astfel, s-a ajuns ca Universitatea să nu mai fie legată prin nimic de sarcina ei fundamentală, aceea de a căuta şi a reflecta asupra adevărului"[18].

Din acest motiv, universitatea ca spaţiu al adevărului şi al ştiinţei trebuia să lase locul universităţii ca loc de formare profesională; de aici şi propunerile, tot mai numeroase în secolul al XIX-lea, de a înlocui universitatea cu şcolile profesionale şi tehnice. Reacţia „romantică" împotriva acestui curent de opinie a venit din spaţiul german, care credea că universitatea trebuie să rămână spaţiul exclusiv al ştiinţei pure: „Pe tărâmul raţiunii pure, subiectul şi obiectul sunt identice, iar natura şi istoria devin o singură entitate". Tocmai de aceea, ştiinţa pură ar fi totuna cu anihilarea dihotomiei impuse de spiritul iluminist între utilitate şi raţionalitate. În ciuda acestei reacţii, filosofia a început să-şi piardă poziţia de „alfa şi omega ale unei veritabile universităţi"[19].

Această criză a cunoaşterii a schimbat şi optica asupra produsului universităţii, elita, identitate care se cristalizează sub influenţa ideii de cunoaştere şi de om, pe care societatea o impune. Secolul naţionalităţilor şi-a lăsat amprenta şi aici, prin promovarea modelului geniului naţional, pe care universitatea era obligată să-l cultive. Numai că noua elită nu ar mai urmări cauza adevărului şi a justiţiei universale, ci ar subordona-o cauzei naţionale; de aici şi ideea de „trădare a intelectualilor" (Julien Benda). Iar ruptura provocată de război a accentuat criza universităţii, ridicând numeroase semne de întrebare cu privire la responsabilitatea universităţii în declanşarea războiului.

Universitatea interbelică se vedea ameninţată şi de potenţialul protestatar al studenţilor întorşi de pe front. În timp ce profesorii preferau un autism în faţa „memoriei tranşeelor", tineretul părăsea *civitas academica*, fiind interesat tot mai mult de problemele din afara universităţii. Această propensiune spre social

18. Walter Kotschnig, *The University in a Changing World*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World (A Symposium)*, London, Oxford University Press, 1932, p. 5.
19. *Ibidem*, p. 6.

şi politic era mult mai pronunţată cu precădere în ţările în care războiul a intervenit ca un hiatus social, politic şi etnic. Era cazul Germaniei şi al multor state succesorale din Europa Centrală şi de Est, iar universitatea a fost inexorabil angrenată în aceste dileme. Kotschnig nu îşi ascunde pesimismul cu privire la viitorul universităţii europene. Contaminată şi defalcată între numeroasele aspiraţii naţionale, „concepţia unitară a universităţii, care a caracterizat perioadele anterioare, a fost fracturată. Astăzi ea mai este doar o amintire şi o speranţă”[20].

Din analiza modelelor francez, german şi englez, se remarcă faptul că universitatea europeană se confrunta după 1920 cu un flux fără precedent de aspiranţi la titluri academice. De aici şi transformarea studenţilor într-un grup cu un potenţial de presiune socio-economică şi politică. Cei care au reuşit să evite acest curent au fost englezii, printr-o atentă selecţionare a studenţilor. Drept urmare, în Anglia standardele educaţionale au rămas ridicate, iar absolvenţii bine pregătiţi aveau şanse de inserţie socială mult mai mari. „Este evident că o prea mare populaţie universitară [...] poate duce la două rezultate nefaste. Se poate ajunge la congestionarea universităţilor [...]. Ceea ce ar urma ar fi şomajul intelectual şi încadrarea defectuoasă a forţei de muncă specializate; iar proletariatul intelectual nu este nimic altceva decât sămânţa mişcărilor revoluţionare, politice şi economice.”[21]

Peste ocean universitatea reuşise să-şi găsească rolul de mediere între capitalul uman şi societate. În opinia lui Abraham Flexner, universitatea europeană accentuează doar latura intelectuală; în schimb, universitatea americană este preocupată mai mult de latura socială a educaţiei, ca mecanism de creare a spiritului de solidaritate civică şi de pregătire pentru profesiunile economice.

Pe lângă această particularitate, educaţia superioară americană îşi crea propriii anticorpi pentru evitarea problemei supraaglomerării. Având două tipuri de universităţi (de stat şi private), aici s-a putut implementa un program mai larg de ameliorare a sistemului de selecţie a studenţilor, mai întâi în universităţile private, iar mai apoi şi în cele de stat: „Competiţia pentru un număr cât mai mare de studenţi a încetat, făcând loc unei competiţii a excelenţei”. Şi, pentru a nu descuraja tineretul să urmeze educaţia superioară, un puternic accent s-a pus pe orientarea profesională încă din timpul studiilor secundare. De aici şi dezvoltarea studiilor psihologice de depistare a trăsăturilor individuale necesare unei anumite cariere, evitându-se consecinţele nefaste ale psihologiei eşecului asupra tineretului. Iar drept urmare a dialogului constructiv dintre universitate şi studenţi, s-a trecut la o revizuire radicală a *curriculum*-ului universitar, cu scopul de a ameliora procesul de învăţare şi de a centra actul pedagogic pe student: „Ar fi corect să afirmăm că unele dintre cele mai stimulatoare contribuţii la nivelul educaţiei superioare la nivel internaţional se vor regăsi în sfera unor relaţii mai creative atât între student şi facultate, cât şi la nivelul metodelor didactice universitare”[22].

---

20. *Ibidem*, p. 21.
21. Ernest Barker, *Universities in Great Britain*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World*, p. 104.
22. Abraham Flexner, *American Universities as Institutions of Learning*, în Walter Kotschnig, Elined Prys (eds.), *The University in a Changing World*, pp. 150, 159.

Pe scurt, dilema universităţii interbelice se rezuma la impactul ideii de democratizare totală a societăţii. Eliminarea barierelor economice (taxele universitare) şi a celor culturale (concursurile de admitere) părea pentru cei care se reîntorseseră de pe front o formă de justiţie socială. Numai că paradoxul era iminent : ca urmare a „democratizării" educaţiei şi, implicit, a supraaglomerării universităţilor, riscul transformării absolvenţilor de studii superioare în declasaţi, nicidecum în membri ai elitei, creştea exponenţial.

Marea criză economică (1929-1933) a accentuat fenomenul şomajului intelectual, făcând din acest subiect o temă principală a agendei Societăţii Naţiunilor[23]. După ce în noiembrie 1934 comitetul Organizaţiei Internaţionale a Studenţilor a însărcinat fiecare organizaţie naţională să studieze anumite aspecte ale acestui fenomen, la 10 şi 11 aprilie 1935 Secretariatul General al Societăţii Naţiunilor va găzdui conferinţa *Şomajul tineretului universitar*[24]. Dezbaterea asupra acestui fenomen era motivată astfel : „Pericolele ce rezultă din lipsa de locuri de muncă pentru această categorie de tineri pot leza nu doar ordinea socială, ci şi viitorul profesiilor liberale şi al întregii vieţi intelectuale".

Dezbaterea a plecat de la premisa că şomajul intelectual este parte integrantă a şomajului ca fenomen adiacent marii crize economice, o criză care prin scăderea abruptă a veniturilor şi a puterii de cumpărare a afectat cererea de servicii profesionale intelectuale. De fapt, economiile se confruntau cu un blocaj financiar. De aceea, mulţi economişti considerau că redemararea procesului de creştere economică şi prin aceasta a puterii de cumpărare va duce la o creştere a consumului de servicii intelectuale. Fernand Maurette[25], director adjunct al Biroului Internaţional al Muncii, propunea în acest sens câteva remedii pentru redimensionarea activităţii din domeniul profesiunilor intelectuale. Expozeul lui Maurette evidenţiază percepţia la nivel european a unor remedii care în istoriografia românească sunt interpretate doar ca mecanisme de excludere etnică, precum şi impactul social, politic şi economic al problemei şomajului intelectual în viziunea organizaţiilor internaţionale implicate în această dezbatere.

Primul remediu preconizat era cel al reducerii numărului de profesionişti intelectuali prin stabilirea unui număr maxim de studenţi pentru fiecare universitate în parte. Maurette echivalează această procedură cu ideea de *numerus clausus*, dar unul care se axează pe creşterea taxelor universitare. Singurul impediment ar fi fost eliminarea sau descurajarea potenţialilor studenţi care din punct de vedere intelectual îndeplinesc condiţiile unui efort intelectual prelungit, dar care din punct de vedere social sunt incapabili să susţină efortul financiar al studiilor universitare. Oricum, în accepţia lui Maurette, ideea în sine nu trebuie interpretată rasial, etnic sau sexist. Printre celelalte soluţii pentru limitarea efectelor şomajului intelectual

---

23. La Geneva, în 21-23 septembrie 1933, a avut loc o *Conférence d'experts sur le surpeuplement des universités*, organizată de către L'Entre-Aide universitaire internationale.
24. Dezbaterile integrale ale acestei conferinţe au fost publicate *in extenso* în *La Coopération Intellectuelle. Revue de l'Institut International pour la Coopération Intellectuelle*, 1935, nr. 53-54, pp. 325-428.
25. *Ibidem*, pp. 327-335.

se numărau eliminarea cumulului de locuri de muncă, respingerea muncitorilor intelectuali străini, limitarea accesului femeilor în rândul profesioniştilor intelectuali (măsuri negative) ; încurajarea emigrării profesioniştilor intelectuali, mai ales în afara Europei[26], înfiinţarea unor birouri de plasare, reducerea duratei de muncă pentru profesioniştii intelectuali (măsuri pozitive) ; şi concursuri de admitere atât la universitate, cât şi pentru obţinerea unui loc de muncă ; orientarea profesională[27] (ca măsuri de selecţie).

Pentru a obţine efectele scontate, măsurile propuse urmau să fie implementate pe termen mediu şi să fie însoţite de o redimensionare a educaţiei, vizat fiind mai ales învăţământul secundar. Acesta din urmă, din cauza caracterului său generic, devenise la nivelul percepţiei publice o simplă anticameră a învăţământului superior, care la rândul său *trebuia* să asigure accesul către profesiunile intelectuale. Dezvoltarea învăţământului secundar practic şi schimbarea percepţiei publice asupra muncii manuale erau tot mai necesare.

Un memoriu aparte a fost cel prezentat de către Fédération Internationale des Femmes Diplômées[28], care milita pentru accesul nediscriminatoriu al femeilor atât la educaţie, cât şi pe piaţa forţei de muncă, manuală sau intelectuală. Dacă accesul la studiile superioare nu mai era o problemă din punct de vedere legislativ, situaţia economică şi legislaţia muncii tolerau o discriminare pe criterii sexuale. Eroarea fundamentală, incriminată de conducerea acestei federaţii, era ideea deja încetăţenită că fenomenul şomajului ar fi cauzat de prezenţa femeilor în câmpul muncii. Mai mult, se încerca acreditarea ideii că activităţile casnice reprezintă o activitate economică, de aici decurgând cea de-a doua idee discriminatorie, conform căreia „locul femeilor este înăuntrul lor". Analiza prezentată de către federaţie nega această abordare, considerând că scopul activităţii economice este profitul. Or, nici măcar pentru mediul rural activitatea casnică a femeii nu mai putea fi considerată o activitate economică, având în vedere că şi gospodăria ţărănească devenise tot mai dependentă de bunurile economice disponibile numai în comerţ. Măsurile legislative adoptate în diferite ţări şi prezentate în cadrul acestei conferinţe surprindeau amploarea fenomenului de discriminare a femeilor în câmpul muncii[29].

26. Printre destinaţiile posibile – ţările „noi" (*pays „neufs"*), ale căror economii duc lipsă de profesionişti intelectuali : America Latină, Canada, Filipine, China, Australia, statele sudice ale federaţiei americane, coloniile sau teritoriile sub mandat. În acest caz, problema frecventă era cea a echivalării diplomelor de studiu.
27. International Institute for Intellectual Cooperation susţinea această idee, considerând că prin analiza evoluţiei pieţei de muncă intelectuală şi prin ghidarea studenţilor spre anumite profesiuni intelectuale fenomenul poate fi stopat. În continuarea acestei idei, Committee of Representations of International Student Organizations (1926-1940) propunea în 1935 dezvoltarea nomenclatorului de profesiuni intelectuale, care să ducă la crearea de noi ocupaţii recunoscute prin legislaţie.
28. *Ibidem*, pp. 363-371.
29. Spre exemplu, în Belgia, prin legea din 20 iulie 1932, femeile căsătorite puteau avea un loc de muncă numai cu acordul soţului, iar în Olanda, printr-un decret regal din 1924, femeile care aveau un loc de muncă în aparatul administrativ al statului urmau să-l piardă dacă se căsătoreau.

Rezoluţia finală stipula că Fédération Internationale des Femmes Diplômées se opune măsurilor care limitează accesul femeilor la cariere intelectuale din considerente sexiste sau de mariaj, măsuri discriminatorii care „aduceau atingere familiei, bază fundamentală a societăţii".

O altă problemă discutată în cadrul acestei conferinţe a fost şi cea a definirii şi delimitării activităţilor intelectuale, ca formulă unică de calculare a numărului de şomeri intelectuali. Situaţia era recunoscută de reprezentanţii Biroului Internaţional al Muncii care, în lipsa unei definiţii acceptate de către toate statele, se afla în imposibilitatea de a cuantifica amploarea acestui fenomen la nivel mondial.

Uniunea Mondială a Studenţilor Evrei excludea ideea de limitare a numărului studenţilor în universităţi, în care vedea o formă de „suicid intelectual", adică o formă de eludare a problemei, nicidecum o rezolvare. Mai mult, respingea categoric ideea de *numerus clausus* (social, sexual sau etnic), atrăgând atenţia asupra faptului că nemulţumirile studenţimii sau cele ale profesioniştilor intelectuali pot fi manipulate politic în anumite ţări. În cele din urmă, rezoluţia finală a acestei conferinţe va elimina ideea de *numerus clausus* din setul de măsuri de estompare a fenomenului de şomaj intelectual, consensul agreat fiind reformarea educaţiei în general.

O analiză complexă a fenomenului de suprapopulare a universităţilor şi a celui de şomaj intelectual a fost expusă în cadrul acestei conferinţe de către Walter Kotschnig, din partea L'Entre-aide universitaire internationale, comunicare intitulată *Planless Education*. Prin alegerea acestui titlu Kotschnig îşi motiva de fapt noua sa politică educativă, cea de *educaţie dirijată*. Considerând că şomajul intelectual este cauzat de creşterea numărului de studenţi în mai toate universităţile din lume (cu puţine excepţii), dar şi de scăderea cererii de forţă de muncă în profesiunile intelectuale, autorul invoca necesitatea realizării de studii de predicţie pentru fiecare profesiune în fiecare ţară. Aceste studii de predicţie a pieţei – continuă autorul – trebuie întreprinse pe termen lung şi coroborate cu factorii de dezvoltare economică şi de diferenţiere socială, astfel putând fi estimat numărul de *titraţi* necesar fiecărei societăţi şi, implicit, fiecărei economii naţionale.

Tabelul 4.1. *Numărul de studenţi înmatriculaţi în 1913, 1925 şi 1932 şi ritmul de creştere a populaţiei studenţeşti, având ca reper anul 1913 (%)*

Ţări	**1913**	**1925**	**1932**	**%**
România	5.930	29.930	–	–
Bulgaria	1.822	5.905	8.709	377,9%
Lituania	2.088	6.747	8.584	311,1%
Japonia	57.378	166.898	206.264	259,5%
Polonia	15.000	37.125	49.770	231,8%
Australia	4.576	8.285	9.483	172,3%
Grecia	3.345	11.726	8.409	151,4%
SUA	424.411	822.895	989.757	133,2%
Olanda	5.500	9.438	12.725	124,09%
Norvegia	2.169	4.170	4.830	122,6%

Franţa	41.044	49.732	82.655	101,4%
Spania	19.858	29.366	35.992	81,2%
Danemarca	4.808	6.575	8.575	78,3%
Suedia	6.363	8.989	11.302	72,6%
Italia	28.026	43.436	47.723	70%
Germania	77.143	88.096	129.606	68%
India	55.093	79.065	90.034	63,4%
Austria	18.749	19.852	25.092	31,2%
Ungaria	17.105	15.645	16.002	–6,5%
Elveţia	3.609	4.832	5.194	43,9%

Sursa: *La Coopération Intellectuelle*, 1935, nr. 53-54, p. 339. Autorul precizează că, pentru unele dintre state, datele statistice nu provin din anii aleşi ca eşantion, în acest caz fiind preluate datele din anii proximi.

Walter Kotschnig îşi va dezvolta analiza statistică, iar în 1937 va publica *Unemployment in Learned Professions*[30], în care şomajul intelectual este tratat ca problemă socială ce poate afecta întreaga societate. Delimitările conceptuale propuse de către autor, ca şi integrarea şomajului intelectual în complexul de schimbări socio-economice şi politice din primul deceniu interbelic conduc la interpretarea plurivalentă a acestui fenomen ce poate deveni sursă explicativă a succesului de care s-au bucurat anumite ideologii în epocă.

Prima delimitare conceptuală pe care autorul o întreprinde este noţiunea de *student*. Preluând definiţia profesorului Vicenzo Castrilli, expert statistician în cadrul Institutului Internaţional pentru Cooperare Intelectuală, calitatea de student „ar trebui să fie conferită oricărei persoane căreia i s-a permis accesul într-o instituţie de învăţământ superior. Iar incluse în această categorie sunt numai aşezămintele în care instrucţia serveşte unui dublu scop: al progresului ştiinţific şi al instruirii profesionale"[31]. Totuşi, autorul atrage atenţia asupra necesităţii delimitării în cadrul anchetelor statistice a diferitelor tipuri de studenţi: *full-time students*, *part-time students* (lumea anglo-saxonă), *étudiants ordinaires*, *auditeurs*, *élèves libres* (lumea francofonă) etc. Lipsa acestei distincţii în statisticile din numeroase ţări reprezintă o sursă majoră de erori în stabilirea dimensiunii fenomenului de suprapopulare a universităţilor şi implicit a şomajului intelectual, conchide Kotschnig.

Din punct de vedere geografic, studiul nu furnizează date referitoare la coloniile imperiilor europene, America Latină, China şi URSS, din cauza imposibilităţii obţinerii de date statistice sau din cauza nesemnalării acestui fenomen în arealurile amintite. Altfel spus, suprapopulaţia universitară ar fi un fenomen specific zonelor care, într-o măsură mai mare sau mai mică, erau angrenate în procesul de modernizare.

30. Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, London, Oxford University Press, 1937.
31. *Ibidem*, p. 4.

Primul aspect analizat statistic este cel al evoluţiei înscrierilor de studenţi, datele statistice fiind actualizate până la nivelul anului 1934 şi racordate la populaţia totală a ţărilor incluse în eşantion.

Tabelul 4.2. *Totalul înscrierilor de studenţi în instituţiile de învăţământ superior în 1913, 1925, 1930, 1932 şi 1934. Ritmul de creştere a populaţiei studenţeşti având ca reper anul 1913 (%)*

Ţări	1913	1925	1930	1932	1934	1913-1934%
Anglia	27.728	41.606	47.826	50.755	50.638	182,6%
Australia	4.576	8.285	9.483	–	–	207,2%
Austria	18.129	19.852	–	23.954	19.297	106,5%
Belgia	8.532	9.848	10.845	11.456	11.038	129,4%
Bulgaria	1.822	5.905	8.037	8.709	–	477,9%
Canada	–	47.059	51.250	59.252	–	125,9%
Cehoslovacia	13.477	26.167	28.892	31.793	20.142	223,7%
Danemarca	2.707	4.193	5.021	5.363	5.405	199,7%
Elveţia	9.486	8.105	8.501	9.536	10.545	111,2%
Estonia	1.841	4.988	3.913	3.343	3.366	182,8%
Franţa	41.044	58.507	73.601	82.655	87.152	212,3%
Germania	76.847	89.481	132.090	129.606	106.764	138,9%
Grecia	3.345	11.726	–	8.409	–	251,4%
India	36.284	93.741	100.349	105.238	–	290%
Italia	28.026	44.906	44.460	47.723	51.003	181,9%
Iugoslavia	8.400	10.673	14.539	14.174	15.267	181,7%
Japonia	9.527	50.727	67.555	69.985	70.162	736,5%
Letonia	2.088	7.194	8.577	8.584	8.066	386,3%
Norvegia	2.294	4.154	4.622	5.164	5.387	234,9%
Olanda	5.568	9.438	11.489	12.725	13.683	245,7%
Polonia	15.203	37.125	48.155	51.770	49.599	326,2%
România	5.930	29.366	40.300	39.027	39.670	668,9%
Spania	19.858	29.366	–	35.992	–	181,2%
SUA	332.696	822.859	971.584	989.757	–	297,5%
Suedia	6.363	8.989	–	11.302	–	177,6%
Turcia	2.914	3.930	4.443	5.403	7.020	240,5%
Ungaria	18.238	15.229	16.229	16.002	15.659	85,8%

Sursa: Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 13

Tabelul 4.3. *Ponderea numărului de studenţi în totalul populaţiei*

Ţări	Număr de locuitori/student		Creştere%
	1934	1913	1913-1934
India	3.354(1932)	8.684(1912)	258,9%
Japonia	919(1933)	5.787	629,7%
Anglia	885	1.470	166,5%
Italia	808	1.270	157,2%
Grecia	760(1932)	1.438	189,2%

Belgia	734	895	121,9%
Danemarca	657	1.045	159,1%
Spania	655(1932)	1.022	156%
Polonia	648(1933)	827(1925)	127,6%
Germania	604	872	144,4%
Olanda	579	1.116	192,8%
Ungaria	554	1.174	211,6%
Suedia	543(1932)	886	163,2%
Norvegia	522	1.074	205,7%
Cehoslovacia	489	544(1925)	111,3%
Franţa	480	969	201,9%
România	454	1.311	288,8%
Elveţia	387	476	123%
Austria	344	1.000(aprox.)	290,7%(aprox.)
Estonia	332	536(1920)	161,5%
Letonia	236	726(1920)	307,7%
SUA	125(1932)	290(1910)	232%

Sursa: Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 13

Depistarea cauzelor pentru fluxul ascendent spre studii universitare al tineretului devine pentru Kotschnig modalitatea de a putea propune şi soluţii. Şi, în acest demers, autorul începe prin a încadra şomajul intelectual în evoluţiile structurale ale economiei la nivel mondial, mai ales de la începutul secolului XX. Deşi este un fenomen cu efecte preponderent sociale, şomajul intelectual trebuie înţeles ca parte a unui proces mai larg de schimbare socio-economică, culturală şi politică chiar, schimbare survenită după încheierea primului război mondial.

Coeficientul demografic oferă primele indicii ale unei anomalii. Tabelul 3 atestă o creştere tot mai mare a populaţiei studenţeşti faţă de ritmul de creştere a populaţiei din ţările respective. Japonia este de departe lider din acest punct de vedere (629,7% – coeficientul de creştere a populaţiei studenţeşti/populaţie totală a ţării), ultimul loc în acest clasament fiind ocupat de Cehoslovacia (111,3%). În medie, în decurs de două decenii, ritmul de creştere a populaţiei studenţeşti a fost de 2 până la 3 ori mai mare decât cel al populaţiei totale. Un prim simptom al acestei creşteri este în strânsă legătură cu rata natalităţii. Astfel, coeficientul de creştere a populaţiei studenţeşti relevă că datorită studiilor universitare vârsta mariajului a crescut foarte mult (apropiindu-se de 30 de ani), iar familiile cu 1-2 copii încep să fie tot mai numeroase, mai ales în vestul Europei. Dincolo de vidul demografic provocat de primul război mondial, creşterea nivelului cultural-educativ al populaţiei tinere, alături de progresele în domeniul medicinei de la începutul secolului XX (care au redus rata mortalităţii infantile şi au condus la o creştere a duratei medii de viaţă) şi de răspândirea metodelor contraceptive au contribuit la un declin al natalităţii, mai ales în societăţile occidentale. Familia restrânsă numeric devine un model social. Iar din punct de vedere financiar, aceste familii constituiau nucleul social al celor cu resurse materiale suficiente pentru a putea susţine studiile universitare ale propriilor copii. Având în vedere că statele interbelice nu „sponsorizau”

educaţia superioară (*sponsored mobility*), criteriul economic se transformă în mecanism de restrângere a corpului studenţesc la cercul celor care proveneau din familii înstărite. Aşadar, familiile mici sunt preocupate mai ales de ideea unei educaţii cât mai elevate a propriilor copii, variabilă sociologică mai mult decât vizibilă în cazul SUA, unde populaţia studenţească se triplează în decursul a aproape 20 de ani. Iar din punct de vedere economic se acreditează ideea că un nivel de educaţie cât mai înalt al capitalului uman este direct proporţional cu performanţa economică (a se vedea Tabelul 4.4), de unde şi creşterea numărului de studenţi pe ansamblu, dar mai ales dezvoltarea fără precendent în această perioadă a învăţământului superior tehnic.

Tabelul 4.4. *Produsul intern brut/locuitor (dolari internaţionali Geary-Khamis 1990) şi rata analfabetismului în diferite ţări europene*

	Produsul intern brut		**Rata analfabetismului**	
	1913	**1938**	**cca 1900***	**1938**
Media 1-12	*3.688*	*4.818*	***14,05%***	
1. Austria	3.465	3.559	23,8%	
2. Belgia	4.220	4.832	31,9%	5,6%
3. Danemarca	3.912	5.762	4%	...
4. Elveţia	4.266	6.390	2%	
5. Finlanda	2.111	3.589	7%	0,9%
6. Franţa	3.485	4.466	17,4%	3,8%
7. Germania	3.648	4.994	4%	...
8. Italia	2.564	3.316	48,5%	21,6%
9. Marea Britanie	4.921	6.266	10%	...
10. Norvegia	2.501	4.337	5%	
11. Olanda	4.049	5.250	13%	
12. Suedia	3.096	4.725	2%	0,1%
Media 13-16	***1.934***	***2.016***	***50,4%***	
13. Grecia	1.592	2.677	60%	40,8%
14. Irlanda	2.736	3.052	13,7%	...
15. Portugalia	1.250	1.747	75,9%	48,7%
16. Spania	2.056	1.790	52%	23,2%
Media 17-23	***1.695***	***1.980***	***67,6%***	
17. Albania	811	?	–	
18. Bulgaria	1.534	1.595	72,1%	31,4%
19. Cehoslovacia	2.096	2.882	–	4,1%
20. Iugoslavia	1.057	1.356	79,7%	45,2%
21. Polonia	1.739	2.182	–	23,1%
22. România	1.741	1.242	78%	54,3%
23.Ungaria	2.098	2.655	40,7%	6%
24. *Rusia/URSS*	***1.488***	***2.150***	***73%***	

* % din populaţia peste vârsta de intrare în sistemul educaţiei şcolare (n.a.).
** Ţări vest-europene dezvoltate (după clasificarea autorului).
Sursa: Bogdan Murgescu, *România şi Europa*, pp. 190, 211, 219

Un alt factor specific societăților occidentale pe care Walter Kotschnig îl aduce în discuție este gradul tot mai mare de urbanizare[32]. Datorită acestuia, cea mai mare parte a studenților provine din mediul urban și mai ales din centrele urbane universitare, în timp ce proporția studenților originari din mediul rural (unde familiile cu mai mulți copii sunt mult mai numeroase decât în orașe) devine tot mai mică. Această generalizare are la bază interpretarea datelor statistice din SUA, Olanda și Ungaria[33], singurele țări care au prevăzut în anchetele lor distincția între cele două medii sociale de proveniență a populației. Deși eșantionul analizat nu poate fi reprezentativ, totuși ponderea mai mare a studenților cu proveniență urbană în totalul populației universitare este firească, având în vedere că acest tip de pregătire educațională era singurul care multiplica exponențial șansele dobândirii unui loc de muncă în mediul urban. În sprijinul acestei supoziții, Bogdan Murgescu remarcă faptul că la nivelul a 12 țări vest-europene dezvoltate din punct de vedere economic (țările 1-12 din Tabelul 4.4) repartiția forței de muncă masculine în cele trei sectoare economice a evoluat astfel : în agricultură – a scăzut de la 27% (în 1920) la 22% (în 1940) ; în industrie – a rămas la nivelul de 44% ; în sectorul de prestări servicii – a crescut de la 29% (în 1920) la 34% (în 1940). În schimb, în țările mai puțin dezvoltate din Europa, agricultura a continuat să fie principala ocupație a populației apte de muncă (62% din populația masculină în 1920 și 57% în 1930), diferența migrând mai ales spre industrie, în contextul în care sectorul de prestări servicii avea o pondere restrânsă în economiile naționale[34].

Tabelul 4.5. *Distribuirea forței de muncă salariate în Olanda, 1889-1930*

Sector	1889	1899	1909	1920	1930
Agricultură	32%	30%	27%	23%	20%
Industrie	32%	34%	34%	36%	36%
Comerț și transport	16%	16%	18%	18%	21%
Alte ocupații	20%	20%	21%	23%	23%
Total	100%	100%	100%	100%	100%

Sursa : Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 47

32. În perioada interbelică, ritmuri agresive de urbanizare au avut Spania, Danemarca sau URSS. „Și din punctul de vedere al urbanizării, ca și din cel al scăderii mortalității și natalității sau din cel al diminuării polarizării sociale, epoca interbelică reprezintă o etapă semnificativă în modernizarea structurii sociale [...]. Per total, epoca interbelică a adus evoluții naționale și regionale foarte diferențiate și o sporire a divergenței economice în interiorul Europei" (Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500-2010*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 210).
33. Preluând datele unui studiu realizat de către Vincenzo Castrilli, Walter Kotschnig conchide că în 1930 44% din totalul studențimii maghiare provenea din mediul urban universitar. În cifre absolute, erau 398 de studenți la 100 000 de locuitori din mediul urban universitar, în timp ce în mediul rural erau 90 de studenți la 100 000 de locuitori (Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 47).
34. Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 210.

Un alt factor care a provocat creşterea populaţiei studenţeşti erau schimbările politice petrecute la sfârşitul primului război mondial. Drept exemplu este dat statul român, dar ar fi vorba de un fenomen specific – cu ponderi diferite – tuturor statelor succesorale: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Lituania, Letonia, Estonia. În aceste cazuri, statul ar fi fost cel care, în ideea de a forma o nouă elită intelectuală, politică, administrativă, economică etc., a încurajat înscrierile masive ale tineretului la studii universitare. Într-o primă fază, dezvoltarea bruscă a învăţământului superior de după război corespundea unor necesităţi reale[35], dar menţinerea unui asemenea flux de studenţi şi după 1928 ar fi transformat aceste ţări în locuri ale unui acut şomaj intelectual.

În fine, Kotschnig atrage atenţia asupra unei concepţii sociale tot mai răspândite, dar interpretate deformat în numeroase ţări, conform căreia şcoala reprezintă o pregătire pentru viaţă. De aici ar proveni „fetişismul diplomei" (mai ales al celei universitare), ca formă a promovării sociale. Educaţia superioară devine pentru mulţi un *summum bonum* al progresului individual şi o şansă de accedere în serviciul civil al statului. În final, autorul găseşte o culpă şi instituţiilor statului, care prin organizarea defectuoasă a învăţământului secundar şi prin accentuarea decalajului dintre învăţământul tehnic şi cel teoretic au încurajat fluxul de pretendenţi la studii superioare. Nici atitudinea universităţii nu ar fi fost una responsabilă din punct de vedere social, căci ea a văzut în creşterea numărului de studenţi o formă de consacrare a prestigiului academic şi de creştere a puterii sale financiare.

Lucrarea lui Walter Kotschnig a suscitat un interes deosebit la nivel internaţional în rândul specialiştilor în probleme de dezvoltare educaţională. Rezultat al unei anchete demarate încă din 1933 de International Student Society, concluziile acestui studiu sunt discutate la Paris, între 26 şi 28 iulie 1937, în cadrul Conferinţei Internaţionale a Învăţământului Superior. Era ultima astfel de întrunire din perioada interbelică, printre organizaţiile invitate regăsindu-se Biroul Internaţional al Muncii, Biroul Internaţional pentru Educaţie şi Institutul Internaţional pentru Cooperare Intelectuală. La lucrări au participat peste 200 de delegaţi, oficiali şi administratori ai învăţământului de toate gradele din peste 40 de state[36]. Totuşi, conferinţa se dovedea tardivă, în contextul în care cooperarea internaţională sub auspiciile Societăţii Naţiunilor îşi dovedea ineficienţa în combaterea tendinţelor expansioniste ale Italiei, Japoniei sau Germaniei. Drept consecinţă, cooperarea internaţională pe

35. Walter Kotschnig, *Unemployment in Learned Professions*, p. 51.
36. La această conferinţă, din partea României a participat Constantin Kiriţescu, căreia i „s-a făcut onoarea de a fi desemnat vicepreşedinte al Conferinţei, demnitate pur formală, deoarece Conferinţa a lucrat numai pe secţiuni". Mai mult, pentru că trebuia să ajungă şi la lucrările Conferinţei Internaţionale a Învăţământului de la Geneva, „a trebuit să plec de la Paris, unde participam la lucrările Conferinţei asupra suprapopulaţiei universitare şi şomajului intelectual, şi unde prezentasem un referat. Am lăsat în locul meu, ca observator, pe tânărul Eugen Ionescu, şeful serviciului relaţiilor internaţionale din direcţia mea de la minister, viitorul dramaturg" (a se vedea C. Kiriţescu, *O viaţă, o lume, o epocă*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979, pp. 247, 253).

plan intelectual sau educativ devenea imposibilă. În rezolvarea problemei şomajului intelectual, războiul s-a dovedit un paliativ inoportun şi cinic.

4.4. Universitatea în România Mare: origini, structură şi ideologie

Istoriografia românească a interpretat dezvoltarea universitară ca o latură a dezvoltării socio-economice a societăţii româneşti. Astfel, unii autori semnalează faptul că încă din perioada regulamentară deţinerea unei diplome universitare reprezenta condiţia esenţială pentru accederea într-o funcţie oficială în statul român[37]. Se omite însă analiza grupului-ţintă, adică a beneficiarilor acestui sistem de instrucţie. În schimb, se acreditează ideea că ar fi existat un imbold socio-economic suficient pentru înfiinţarea a două universităţi prin amplul program de reforme al lui Alexandru Ioan Cuza, la Iaşi (1860) şi la Bucureşti (1864). În fapt, funcţia universităţii era una a pregătirii pentru poziţii elitiste, iar în ce priveşte concepţia de dezvoltare datora mult modelului german humboldtian, prin prisma laturii sale ştiinţifice. Indiferent de studiile urmate, mai toţi fiii de boieri se îndreptau spre funcţiile administraţiei centrale sau spre cariera politică - un prim motiv pentru care studiile juridice erau la mare căutare. Dintre toţi liderii politici dintre 1866 şi 1914, numai Ion Brătianu urmase Politehnica din Paris. Elita politică românească, în special cea care a făcut parte din guvernele româneşti, era formată cu precădere din avocaţi, doctori în drept la Paris, fapt valabil atât pentru reprezentanţii liberali, cât şi pentru cei ai conservatorilor[38].

Evident, nu trebuie omis rolul desantului naţional, un curent specific arealului sud-est-european, cu atât mai mult cu cât aici se dezvolta un profund proces de *risorgimento* naţional. Din acest punct de vedere, rolul universităţii era acela de a sluji naţiunea prin dezvoltarea instrucţiei şi progresul ştiinţei[39]. Tocmai aceste motivaţii erau explicite în legea instrucţiunii publice din 5 decembrie 1864 : „...facultăţile formează un institut naţional, în care se vor propune toate ramurile ştiinţelor, fără nicio excludere" ; „...în viitor, niciun june nu va mai putea fi primit în serviciile publice ale statului, de nu va fi înzestrat cu testimoniile sau diplomele necesare, conform cu natura postului ce va ocupa"[40].

37. „Propunerile de acest gen vizau o instituţionalizare foarte exactă a învăţământului de grad universitar prin legarea lui atât de stat, cât şi de nevoile dezvoltării societăţii" - Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Editura Eikon, 2003, p. 47.
38. Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească, 1866-1900*, Bucureşti, Editura ALL, 1998, p. 113.
39. Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare*, p. 49.
40. *Apud* Lucian Nastasă (ed.), *Antisemitismul universitar (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN Kriterion, 2011, p. 14.

4.4.1. Sistemul educației superioare în România interbelică: reconfigurări instituționale şi finalități sociale

Perioada interbelică aduce cu sine o dezvoltare a sistemului de învăţământ superior pe toate cele trei laturi: ştiinţific, tehnic şi vocaţional, astfel că în 1936 în România funcţionau 29 de instituţii de învăţământ superior (a se vedea Tabelul 4.6), faţă de 25, numărul instituţiilor care funcţionau în arealul geografic al României Mari şi înainte de 1914 (dar sub jurisdicţii statale diferite). În acest cadru al dezvoltării instituţionale, preocupările legislative pentru armonizarea şi stipularea finalităţilor educaţiei superioare deveneau stringente. Polemica perioadei interbelice cu privire la rolul universităţii în societate pleca de la două premise, antagonice în epocă: pentru unii universitatea trebuia să cuprindă o latură civică (cultivarea democraţiei sau a viziunilor etatist-totalitare), pentru alţii doar o latură tehnologică (existând voci care clamau necesitatea renunţării la viziunea clasică a universităţii ca loc al cunoaşterii, propunând o orientare aplicativă, pragmatică, după modelul american). Pe scurt, universitatea în perioada interbelică trebuia ori să fie spaţiu al conservării şi al stimulării cunoaşterii ştiinţifice, ori să pregătească studenţii pentru practicarea anumitor profesii. Ceea ce pare a fi fost doar o dispută complementară, şi anume autonomia universitară, reprezintă de fapt esenţa universităţii. Autonomia crescută a universităţii e specifică modelului german, cultivând spiritul unei republici a savanţilor total detaşati de societate. Pe de altă parte, influenţa majoră a statului în universitate se traduce printr-o corelare a învăţământului superior cu cererile impuse de dezvoltarea economică şi socială.

Tabelul 4.6. *Instituţii de învăţământ superior în România în 1936*

Nr. crt.	Titulatura instituţiei	Facultăţi/Specializări
1.	Universitatea Bucureşti	7: Teologie, Drept, Litere, Ştiinţe, Medicină, Farmacie, Medicină veterinară
2.	Universitatea Iaşi	6: Teologie, Drept, Litere, Ştiinţe, Medicină, Agronomie
3.	Universitatea Cluj	4: Drept, Litere, Ştiinţe, Medicină
4.	Universitatea Cernăuţi	4: Drept, Litere, Ştiinţe, Teologie
5.	Academia de Drept Oradea	1: Drept
6.	Şcoala Politehnică Bucureşti	6: Construcţii, Mine, Electro-mecanică, Industrie, Silvicultură, Aviaţie şi Armament
7.	Şcoala Politehnică Timişoara	2: Electro-mecanică, Mine
8.	Academia de Comerţ şi Industrie Bucureşti	
9.	Academia de Comerţ şi Industrie Cluj	
10.	Academia de Studii Agronomice Bucureşti	
11.	Academia de Studii Agronomice Cluj	

12.	Academia de Arhitectură Bucureşti	
13.	Institutul de Educaţie Fizică Bucureşti	
Total*	12	29

* Totalul ia în calcul doar instituţiile care funcţionau independent în 1935. Astfel, Oradea nu mai este cuantificată. 29 reprezintă totalul facultăţilor şi al şcolilor tehnice superioare.
Sursa : Constantin Kiriţescu, *Problema „educaţiei dirijate"*, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, anul XIV, 1936, vol. II, pp. 851-852

Reformele întreprinse în domeniul educaţional interbelic au încercat să trateze unitar educaţia ca factor de dezvoltare comunitară şi ca pregătire a forţei de muncă. George Antonescu, director al Institutului Pedagogic Român, semnala necesitatea racordării principiilor educative şi pedagogice cu realitatea socială pentru a se evita căderea educaţiei româneşti în „diletantism periculos" sau chiar în „ştiinţă pură fără efecte practice". Ideile sale necesită o analiză mai atentă, pentru că surprind filosofia care a stat la baza reformării şcolii româneşti. Pentru autor pedagogia modernă se manifestă prin două direcţii distincte ale actului educativ : *idealismul pedagogic* (care are drept scop formarea omului ca om) şi *realismul pedagogic*, care reprezintă pregătirea omului pentru viaţa practică. În România Mare educaţia nu s-a ghidat după niciunul dintre aceste două tipuri de pedagogie. În schimb, s-a realizat o „sinteză" între cele două viziuni – *idealismul activ*, vizibil în reformele şcolare din 1924 (pentru ciclul primar) şi 1928 (pentru ciclul secundar) întreprinse de Constantin Angelescu. Privit astfel, învăţământul ar avea două ramuri distincte : *cultura generală* (şcoala primară – 4 ani, gimnaziul – 3 ani, liceu, şcoala normală sau seminarul – 4 ani şi universitatea) ; şi *cultura profesională* (şcoala inferioară şi superioară de comerţ, agricultură şi meserii, academia comercială, de agricultură, politehnica etc.). Indiferent de alegerea făcută de elev, punctul de plecare comun era *şcoala primară unitară*, respectându-se „principiul unităţii organice a învăţământului şi al liberei circulaţii a culturii"[41]. Din această perspectivă, *ofensiva culturală*, *culturalizarea maselor* iniţiată de Angelescu în 1924 se înscrie în procesul mai larg care urmărea ridicarea nivelului economic, politic şi cultural al naţiunii române. În această manieră, după votul universal masculin şi împroprietărirea ţăranilor, era rândul învăţământului. Motivaţia legii învăţământului din 1924 este precisă în acest sens : „Votul obştesc şi împroprietărirea cer democratizarea învăţământului, adică răspândirea cât mai largă a culturii în straturile adânci ale poporului"[42]. Singurul aspect negativ semnalat *ab initio* de către G. Antonescu era posibilitatea convertirii *idealismului activ* în *idealism contemplativ*, mai ales în rândul tinerilor şcolari români, pentru care elocinţa, cultura enciclopedică şi rafinamentul manierelor se transformă într-un ideal social, *moda intelectualului*[43]. Din

41. G.G. Antonescu, *Educaţie şi cultură*, Bucureşti, Editura Cultura Românească, 1935, p. 56.
42. *Legea învăţământului din 1924, apud Ibidem*, p. 136.
43. „Majoritatea tinerilor, cari au terminat studiile şcolare, sunt atât de preocupaţi să-şi creeze posibilităţi de viaţă uşoară, care să le satisfacă toate capriciile, fără a le cere vreo sforţare, şi atât de puţin înţelegători pentru idealurile înalte, care cer muncă şi

punct de vedere statistic, efectele acestei reforme a învăţământului care avea ca piatră unghiulară a întregului sistem ciclul primar nu au reuşit să estompeze rata analfabetismului. În schimb, acel *idealism contemplativ* începe să se manifeste prin creşterea populaţiei studenţeşti imediat după 1919 (a se vedea Tabelele 4.7 şi 4.8).

Tabelul 4.7. *Numărul analfabeţilor din România şi din alte ţări europene*

Rang	Ţara	Nivel cifre absolute	Anul estimării
1	România	9.806.800	1930
2	Italia	6.948.400	1931
3	Polonia	5.543.700	1931
4	Spania	4.834.700	1940
5	Iugoslavia	4.464.200	1931
6	Portugalia	2.948.200	1940
7	Grecia	1.962.300	1928
8	Bulgaria	1.457.400	1934
9	Franţa	1.326.500	1936
10	Cehoslovacia	479.500	1930
11	Ungaria	466.200	1941
12	Belgia	402.200	1930
13	Finlanda	21.900	1930
14	Suedia	6.400	1930

Sursa: Gheorghe Dobre (coord.), *Economia României în context european*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Ştiinţifice „Memoria Oeconomica", 1996, p. 117

Aşadar, România se situa pe primul loc în privinţa analfabetismului în Europa (în cifre absolute), peste jumătate din populaţia ţării fiind analfabetă. Oarecum paradoxal, şi în privinţa numărului de studenţi România se situa pe primele locuri ale Europei, devansând state ca Austria, cu o puternică tradiţie universitară. Acest aspect nu putea trece neobservat în rândul celor care erau preocupaţi de liniile directoare ale învăţământului universitar românesc.

Tabelul 4.8. *Numărul studenţilor în România şi în alte ţări europene în 1938*

Rang	Ţara	Nivel mii persoane	% din total
1	Franţa	78.973	18,5
2	Italia	77.429	18,2
3	Polonia	49.534	11,6
4	Spania	29.249	6,9
5	România	26.489	6,2
6	Cehoslovacia	25.684	6
7	Austria	18.678	4,4
8	Iugoslavia	15.505	3,6

sacrificii, încât pare că ar fi fost formaţi pentru a sprijini criza morală, nu pentru a lupta contra ei" (*Ibidem*, p. 162).

9	Olanda	12.592	3
10	Suedia	12.112	2,8
11	Ungaria	11.747	2,8
12	Belgia	11.566	2,7
13	Elveţia	9.530	2,2
14	Bulgaria	8.585	2
15	Finlanda	8.046	1,9
16	Grecia	7.851	1,8
17	Danemarca	6.970	1,6
18	Portugalia	6.182	1,5
19	Irlanda	5.372	1,3
20	Norvegia	4.229	1
Total	**1 + ... + 5 + ... + 20**	**426.323**	**100**

Sursa : Gheorghe Dobre (coord.), *Economia României în context european*, p. 118

4.4.2. Universitatea Bucureşti în perioada interbelică: analiză statistică

În vara anului 1927, ca urmare a hotărârii Senatului Universităţii din Bucureşti, se înfiinţează Oficiul Universitar, menit a „înfăptui o temeinică politică socială studenţească", prin care universitatea ar fi trebuit să devină o „universitate socială"[44]. Secţiile Oficiului Universitar denotă activităţile pe care urma să le aibă această instituţie – secţia 1 : Informaţii şi documente privitoare la viaţa universitară naţională şi din străinătate ; secţia 2 : Asistenţa socială ; secţia 3 : Orientarea de studii şi orientarea profesională ; secţia 4 : Anchete, studii şi publicaţii. Chiar în primul număr al revistei editate de către Oficiul Universitar, intitulată *Călăuza studentului*, Paul Sterian îşi propune să analizeze un fenomen tot mai îngrijorător, cel al suprapopulaţiei universitare. Studiul său de caz are în prim-plan Universitatea din Bucureşti, unde creşterea numărului de studenţi după primul război mondial fusese remarcabilă şi îngrijorătoare în acelaşi timp : „Avem tot dreptul şi toată mândria de a poseda o mişcare universitară care, prin numărul studenţilor, să se poată clasa printre primele în lumea întreagă. Însă creşterea pripită a populaţiei studenţeşti trebuie să ne dea de gândit"[45].

Studiul statistic al lui Paul Sterian devine prima încercare de analizare a fenomenului de „supraaglomerare a universităţilor". Evoluţia statistică a populaţiei studenţeşti din cadrul Universităţii Bucureşti (evoluţia numerică totală, pe sexe, pe etnii şi pe confesiuni) merită o atenţie specială din două motive : devine una dintre cele mai mari universităţi ale lumii din punctul de vedere al populaţiei universitare (Tabelul 4.9) şi în epocă era considerată o *universitate naţională* (în comparaţie cu Cluj, Iaşi sau Cernăuţi, percepute ca universităţi de provincie).

44. Această instituţie funcţiona pe lângă Rectoratul Universităţii din Bucureşti, Dimitrie Gusti fiind iniţiatorul acestui demers şi primul director al instituţiei.
45. Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viaţa studenţească între 1864-1928*, în *Călăuza studentului. Vademecum Academicum 1928-1929*, Oficiul Universitar Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1928, p. 66.

Tabelul 4.9. *Cele mai mari universităţi din lume în 1924-1926*

	Universitatea	Nr. studenţilor	Anul
1	Universitatea Columbia New York	34.200	1925
2	Universitatea Paris	22.500	1925
3	Universitatea New York	20.800	1925
4	Universitatea Londra	18.400	1926
5	**Universitatea Bucureşti**	**15.698**	**1925**
6	Universitatea Philadelphia	15.008	1925
7	Universitatea Berlin	10.800	1926
8	Universitatea Boston	10.800	1926
9	Universitatea Viena	9.300	1925
10	Universitatea Pittsburg	9.300	1925
11	Universitatea Madrid	9.300	1925
12	Universitatea Moscova I	9.100	1925
13	Universitatea Varşovia	8.500	1926
14	Universitatea cehă Praga	8.200	1925
15	Universitatea Buenos Aires	7.700	1925
16	Universitatea Iowa City	7.500	1925
17	Universitatea München	7.400	1926
18	Universitatea Riga	6.300	1925
19	Universitatea Fordham New York	6.300	1925
20	Universitatea Lvov	6.100	1926
21	Universitatea Leipzig	6.000	1926
22	Universitatea Cracovia	6.000	1926
23	Universitatea Tokyo	6.000	1924
24	Universitatea Tbilisi	6.000	1925
25	Universitatea Budapesta	5.900	1924
26	Universitatea Oxford	5.800	1926
27	Universitatea Köln	5.500	1926
28	Universitatea Napoli	5.300	1925
29	Universitatea Moscova II	5.100	1924
30	Universitatea Leningrad	4.500	1925
31	Universitatea Baltimore	4.500	1925
32	Universitatea Chicago	4.500	1925
33	Universitatea Cambridge	4.500	1925
34	Universitatea Glasgow	4.500	1925
35	Universitatea Dorpat	4.500	1925
36	Universitatea Dorpat (Tartu)	4.500	1925

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viaţa studenţească între 1864-1928*, p. 57

Conform statisticii lui Paul Sterian, Universitatea din Bucureşti se situa pe locul 5 în lume (cu o populaţie studenţească ce o depăşea cu mult pe cea a mai celebrelor universităţi Oxford sau Cambridge) şi pe primul loc în Europa Centrală şi de Est (depăşind cu mult universităţile din Viena, Berlin, Budapesta sau Moscova). E drept

că fluxul ascendent spre studiile universitare devine tot mai vizibil după primul război mondial, fiind o caracteristică mondială (Tabelul 4.10). În schimb, România depăşea cu mult media de studenţi pe universitate. Problema suprapopulaţiei universitare din România capătă accentele vizibile ale unei supraaglomerări, care pune la îndoială atât capacitatea logistică a desfăşurării actului educaţional (laboratoare, săli de studiu, biblioteci etc.), a asigurării unui confort cotidian (cămine, cantine etc.), cât şi, mai ales, a calităţii actului educaţional, în contextul în care numărul profesorilor universitari din România era foarte mic.

Tabelul 4.10. *Dezvoltarea universităţilor şi creşterea populaţiei studenţeşti în diferite ţări în 1921-1926*

Ţări	Nr. universităţilor	Nr. studenţilor	Nr. stud./univ.	Nr. stud./1 milion locuitori
Germania	23	74.000	3.217	1.137
Rusia	24	72.000	3.000	500
Anglia	16	54.000	3.375	1.260
Franţa	17	53.000	3.117	1.360
Italia	25	31.000	1.240	763
Polonia	7	27.000	3.857	1.070
Spania	11	26.000	2.363	1.200
Japonia	31	25.100	809	443
România	4	21.000	5.250	1.300
Cehoslovacia	4	15.000	3.750	1.100
Austria	4	12.000	3.000	1.850
Iugoslavia	3	10.000	3.333	830
Ungaria	5	10.000	2.000	1.250
Belgia	5	10.000	2.000	1.270
Elveţia	7	7.800	1.114	1.960
Suedia	5	7.300	1.460	1.215
Australia	6	7.300	1.216	1.215
Olanda	6	6.900	1.150	950
Bulgaria	2	4.400	2.200	860
Danemarca	1	4.000	4.000	1.180
Portugalia	3	3.600	1.200	600
Irlanda	3	3.100	1.033	1.030
Norvegia	1	3.000	3.000	1.070

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viaţa studenţească între 1864-1928*, p. 59

Populaţia studenţească a Universităţii Bucureşti cunoaşte până în anul 1915 o creştere graduală (o medie de 50-100 de studenţi pe an pentru intervalul 1901-1915), urmată de o scădere bruscă provocată de participarea României la primul război mondial. Dacă pentru intervalul 1918-1922 creşterea se poate explica prin promoţiile succesive ale căror studii secundare sau superioare au fost întrerupte de război, după 1923 evoluţia nu mai găseşte decât explicaţii socio-culturale, „emanciparea completă a ţărănimii" fiind una dintre acestea. Calcularea indicelui de creştere este

făcută de către Paul Sterian luând ca reper anul 1915 (Tabelul 4.11). Totuşi, ca urmare a schimbărilor politice pe care România le-a suferit după 1918, reperul ar trebui să fie anul 1925 (15 698 = 100). Din punct de vedere statistic, anul 1925 reprezintă primul an „normal", cel al decantării studenţilor din punctul de vedere al promoţiei[46]. Începând cu acest an se observă că indicele de creştere a evoluat astfel: 1927 - 132%, 1929 - 146%, 1932 - 101%, 1935 - 103%, 1938 - 75%, 1940 - 74%. Paradoxal, evoluţia nu mai apare drept evoluţie, ci drept regres. Dacă pentru anii 1928 şi 1929 creşterea numărului studenţilor se explică prin desfiinţarea clasei a opta din învăţământul secundar[47], în anul 1932/1933 este evidentă scăderea numărului de înscrieri, cel mai probabil ca urmare a crizei economice. Iar pentru anul 1935 numărul mic de studenţi se explică prin reintroducerea clasei a opta în învăţământul secundar. Totuşi, trendul descendent de după 1935 găseşte şi o explicaţie de ordin demografic. Promoţiile din intervalul 1935/1936-1938/1939 din învăţământul superior corespund din punct de vedere al natalităţii intervalului 1916-1919 când, din cauza războiului şi a epidemiilor provocate de asistenţa medicală precară, natalitatea a avut un nivel scăzut, în timp ce mortalitatea infantilă era destul de ridicată. Statisticile cuprind doar pierderile din Vechiul Regat, unde se estimează că ar fi murit peste 400 000 de nou-născuţi. Coroborat cu cei 250 000 de militari şi 430 000 de civili morţi, rezultă un deficit total de 14% faţă de populaţia antebelică[48].

Tabelul 4.11. *Evoluţia populaţiei studenţeşti la Universitatea din Bucureşti, 1901-1940. Indicele calculat în funcţie de anul 1915 (4 380 = 100)*

Înainte de război			După război		
Anul	**Nr. total**	**Nr. indice**	**Anul**	**Nr. total**	**Nr. indice**
1901	3.966	90	**1921**	8.953	203
1902	3.765	85	**1922**	9.835	224
1903	4.012	91	**1923**	11.092	252
1904	3.925	89	**1924**	12.905	291
1905	4.307	97	**1925**	15.698	356
1906	4.367	99	**1926**	18.090	434
1907	3.884	88	**1927**	20.385	482
1908	3.487	79	**1928**	22.019	502
1909	3.392	77	**1929**	22.972	524
1910	3.147	71	**1930**	19.445	443
1911	3.224	73	**1931**	17.788	406
1912	3.267	74	**1932**	15.636	356
1913	3.489	79	**1933**	18.203	415
1914	3.450	78	**1934**	17.255	393
1915	4.380	100	**1935**	16.320	372

46. În 1924-1925, nu mai avem în acelaşi an de studiu mai multe promoţii, aşa cum s-a întâmplat între 1918 şi 1924.
47. Din această cauză, în 1928 s-au prezentat la înscriere două serii de candidaţi - bacalaureaţii cu 7 clase şi cei cu 8 clase.
48. B. Murgescu, *România şi Europa*, p. 222.

1916	2.701	61	**1936**	14.338	327
1917	2.903	66	**1937**	14.276	325
1918	6.272	142	**1938**	11.806	269
1919	7.563	172	**1939**	11.289	257
1920	7.155	163	**1940**	11.722	267

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viaţa studenţească între 1864-1928*, p. 49 ; *Anuarul Universităţii din Bucureşti* 1921/1922-1940/1941

Evoluţia pe sexe a populaţiei studenţeşti din Universitatea Bucureşti atestă fenomenul de „emancipare a femeilor". De la „marile absente ale istoriei", cum îşi intitula Nicolae Iorga o conferinţă susţinută în 1905, femeile devin tot mai prezente în viaţa socio-culturală a României Mari. Totuşi, statutul femeilor – şi în sistemul educaţional – rămânea unul de „inegale ale egalilor" (Mihaela Miroiu). Prezenţa crescută a femeilor în universităţile româneşti devine tot mai vizibilă odată cu anul universitar 1927-1928. Până în 1940, ponderea femeilor în populaţia studenţească bucureşteană oscilează între un sfert şi o treime din total, la prima vedere ca urmare a schimbărilor survenite la nivelul societăţii româneşti, care acorda un rol tot mai important potenţialului feminin. Şi aceasta chiar dacă din punct de vedere politic femeile erau lipsite aproape complet de drepturi, iar previziunile unei emancipări economice păreau destul de restrânse. Dar, analizate în detaliu, datele statistice relevă limitele acestei emacipări. Spre exemplu, investiţia intelectuală a familiilor româneşti în femei era destul de restrânsă ca efort financiar. Prezenţa lor este majoritară în cadrul Facultăţilor de Litere la toate cele patru universităţi româneşti, unde studiile erau cel mai puţin costisitoare, financiar vorbind. La fel de adevărat este că la secţiile de farmacie femeile depăşeau procentual bărbaţii, deşi aici costurile şcolarizării erau mai ridicate. Oricum, acest trend creiona o puternică divizare pe principii sexiste a pieţei muncii, femeile urmând a activa în domenii „destinate" lor : educaţie, sănătate, asistenţă socială. Până la urmă, educaţia în sine devenea o formă de a perpetua supremaţia bărbatului în toate sectoarele vieţii sociale. În ciuda acestor „neajunsuri" (percepute ca atare şi ca urmare a unei analize retrospective), trebuie precizat că în epocă prezenţa femeilor în universităţi a fost percepută ca un semn al progresului, care a avut darul de a revoluţiona conştiinţele, pe lângă numeroasele animozităţi provocate mai ales în rândul profesorilor.

Tabelul 4.12. *Evoluţia populaţiei studenţeşti la Universitatea Bucureşti pe sexe, 1901-1940*

Anul universitar	Total studenţi	Studenţi	Studente	Studente%
1901-1902	3.966	3.699	297	7%
1902-1903	3.765	3.467	298	7,9%
1903-1904	4.012	3.718	294	7,3%
1904-1905	3.925	3.655	270	6,9%
1905-1906	4.307	3.907	337	7,9%
1906-1907	4.367	4.063	304	7%

1907-1908	3.884	3.611	273	7%
1908-1909	3.487	3.175	303	8,9%
1909-1910	3.392	2.960	438	12%
1910-1911	3.147	2.716	431	13%
1911-1912	3.224	2.686	538	16,9%
1912-1913	3.267	2.783	484	14,9%
1913-1914	3.489	2.992	497	14%
1914-1915	3.450	2.804	546	16%
1915-1916	4.380	–	–	–
1916-1917	2.701	–	–	–
1917-1918	2.903	–	–	–
1918-1919	6.272	–	–	–
1919-1920	7.563	–	–	–
1920-1921	7.155	–	–	–
1921-1922	8.953	–	–	–
1922-1923	9.853	–	–	–
1923-1924	11.092	–	–	–
1924-1925	12.905	10.081	2.824	21,9%
1925-1926	15.698	11.861	3.837	24,4%
1926-1927	18.090	13.329	4.761	26,3%
1927-1928	20.385	14.423	5.962	29,2%
1929-1930	22.972	15.777	7.195	31,3%
1930-1931	19.445	14.379	5.066	26%
1931-1932	17.788	13.168	4.620	26%
1932-1933	15.636	11.343	4.293	27,4%
1933-1934	18.203	13.074	5.129	28,1%
1934-1935	17.255	–	–	–
1935-1936	16.320	11.609	4.711	28,8%
1936-1937	14.338	10.210	4.128	28,7%
1937-1938	14.276	10.338	3.938	27,5%
1938-1939	11.806	8.429	3.377	28,6%
1939-1940	11.289	8.011	3.278	29%
1940-1941	11.722	8.435	3.287	28%

Sursa : Paul Sterian, *Date statistice privitoare la viaţa studenţească între, 1864-1928*, p. 51 ; *Anuarul Universităţii din Bucureşti* 1921/1922-1940/1941.

Tabelul 4.13. *Numărul de studenţi la Universitatea Bucureşti, 1915/1916-1941/1942. Evoluţia pe facultăţi*

	Facultatea							**Total**
An	**Drept**	**Litere**	**Ştiinţe**	**Medicină**	**Farmacie**	**Teologie**	**Med.Vet.**	
1915/16	2622	**523**	219	**715**	70	**231**	0	**4380**
1916/17	2556	**127**	18	**0**	0	**0**	0	**2701**
1917/18	2556	**129**	0	**181**	37	**0**	0	**2903**
1918/19	3576	**634**	750	**1117**	88	**255**	46	**6466**
1919/20	3996	**757**	807	**1531**	119	**258**	10	**7478**

1920/21	4224	793	856	1729	157	268	101	7155
1921/22	4711	1022	938	1565	195	401	121	8953
1922/23	5091	1419	1142	1418	162	443	160	9835
1923/24	5536	1636	1213	1408	652	478	169	11092
1924/25	5790	2192	1552	2201	197	772	201	12905
1925/26	6970	3293	1637	2290	667	652	189	15698
1926/27	7760	4725	1778	1920	667	1012	228	18090
1927/28	7762	6424	2280	1616	797	1206	300	20385
1928/29	8463	6652	3094	1591	769	1116	333	22018
1929/30	8825	6752	3167	1772	995	1135	326	22972
1930/31	9693	3133	3011	858	948	1413	389	19445
1931/32	8862	2361	3112	1071	992	953	427	17778
1932/33	6825	2611	2931	1062	963	806	438	15636
1933/34	8858	3524	2650	1030	835	874	432	18203
1934/35	8067	3560	2300	1036	1192	668	432	17225
1935/36	7559	3460	2037	987	1048	828	401	16320
1936/37	6626	3033	1566	1041	826	840	406	14338
1937/38	6626	3035	1574	1215	540	841	445	14276
1938/39	5075	2519	1104	1148	568	967	425	11806
1939/40	5310	1771	927	1283	602	977	419	11289
1940/41	5483	1656	800	1605	766	988	424	11722
1941/42	5361	1534	674	1695	1002	896	474	11636

Sursa: *Anuarul Universităţii din Bucureşti* 1920/1921-1940/1941. Pentru anii 1915/1916-1919/1920 şi 1941/1942, datele au fost extrase din Adina Berciu-Drăghicescu (ed.), *Istoria Universităţii din Bucureşti. Documente 1864-1972*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, p. 257.

Tabelul 4.14. *Studenţii Universităţii Bucureşti, 1925/1926-1940/1941 repartizaţi după naţionalitate*

An	Români	Unguri	Germani	Evrei	Alţii	Total
1925/26	12.678	26	56	2.521	417	15.698
1926/27	–	–	–	–	–	18.090
1927/28	17.161	40	110	2.502	572	20.385
1928/29	18.733	64	159	2.565	497	22.018
1929/30	19.402	75	132	2.773	590	22.972
1930/31	16.162	82	143	2.664	394	19.445
1931/32	14.186	98	130	2.673	691	17.778
1932/33	12.464	53	88	2.441	590	15.636
1933/34	15.007	69	101	2.516	510	18.203
1934/35	–	–	–	–	–	17.225
1935/36	13.827	116	174	1.793	410	16.320
1936/37	11.642	96	128	1.340	732	14.338
1937/38	12.179	65	134	1.172	726	14.276
1938/39	10.768	39	60	612	327	11.806
1939/40	10.200	55	90	636	308	11.289
1940/41	11.262	18	68	0	374	11.722

Sursa: *Anuarul Universităţii din Bucureşti* 1925/1926-1940/1941.

Repartizarea studenţilor pe naţionalităţi atestă faptul că elementul românesc era majoritar în universitatea din capitală, variind de la 82,5% în anul 1924/1925, până la 81,3% în anul 1934/1935, pentru ca în anul 1939/1940 să ajungă la 90,3%, ca urmare a legislaţiei antisemite adoptate după 1938. Dacă prezenţa ungurilor şi a germanilor (am inclus aici saşii, şvabii şi germanii) este foarte scăzută (prezenţa lor este mai consistentă la Universitatea din Cluj), în schimb evreii au dat cel mai mare număr de studenţi neromâni la Universitatea din Bucureşti. De exemplu, în anul universitar 1925/1926, evreii reprezintă 16,5% din totalul studenţilor înscrişi şi 83,5% din totalul studenţilor neromâni înscrişi. În 1929/1930 (anul de vârf al populaţiei studenţeşti la Universitatea din Bucureşti), evreii reprezintă 12,1% din totalul general şi 77,7% din totalul studenţilor neromâni, procente apropiate de cele din anul 1935/1936 (11% din total şi 72% din totalul studenţilor neromâni). În fine, în 1939/1940, numărul evreilor scade considerabil, reprezentând 5,6% din total şi 58,4% din totalul studenţilor neromâni. O prezenţă interesantă printre studenţii străini la Universitatea din Bucureşti o reprezintă studenţii bulgari, care urmează cu precădere cursurile facultăţilor de medicină veterinară şi de agronomie.

4.4.3. Repartizarea geografică a studenților Universității din Cluj

Prezentarea originii geografice a studenţilor din universităţile româneşti interbelice reprezintă un mecanism statistic care poate releva două aspecte esenţiale : migraţia internă a studenţilor spre anumite centre universitare şi amploarea „importurilor" de studenţi din ţări limitrofe României sau chiar mai îndepărtate. Redesenarea hărţii politice a Europei şi mai ales a celei Centrale şi Sud-Estice a afectat procesul de migraţie studenţească, în condiţiile în care centrele universitare „imperiale" (Viena, Budapesta, Berlin, Paris etc.) sunt tot mai mult concurate de universităţile „naţionale", din capitala fiecărui stat succesoral. Aşa ar trebui interpretată înfiinţarea anumitor universităţi, cum este cazul celei româneşti de la Cernăuţi. Motivaţia centrală era dorinţa autorităţilor române de a evita o „hemoragie" studenţească spre centre mai apropiate geografic de Bucovina şi cu o tradiţie universitară mult mai bogată. Aici, populaţia studenţească bucovineană avea de ales între Iaşi şi Cluj, dar şi între Lvov şi Cracovia. Iar dacă aducem în discuţie şi diversitatea etnică a acestei regiuni, în care românii deţineau doar o majoritate relativă, universitatea îşi asuma inevitabil funcţia de reper al românismului.

Din păcate, statisticile universitare nu pun un mare accent pe acest tip de radiografiere a studenţilor. Universitatea din Bucureşti nu prezintă în niciunul din anuarele sale interbelice provenienţa geografică a studenţilor, deşi era cel mai important centru universitar românesc. Nici Universitatea din Iaşi nu este mai generoasă, realizând doar pentru trei ani de studiu o astfel de statistică. În schimb, Universitatea din Cluj acordă un rol important sublinierii originii geografice a studenţilor. O explicaţie pentru atenţia acordată aici ar putea fi continuarea unor practici din perioada dualismului austro-ungar, când universităţile imperiale urmăreau „traseele geografice" ale studenţilor, în vederea contabilizării schimburilor interregionale. Oricum, din rapoartele anuale ale rectorilor celor trei centre universitare – Iaşi, Cluj,

Cernăuţi –, repartizarea geografică a studenţilor atestă că acestea nu şi-au depăşit statutul de universităţi de provincie. Şi, deşi este doar o supoziţie, se poate afirma că Universitatea din Bucureşti era în mare parte un centru universitar „naţional".

Tabelul 4.15. *Originea geografică a studenţilor Universităţii din Cluj, 1923/1924-1938/1939*

An					Străinătate			Total
	V. Regat	Transilvania	Basarabia	Bucovina	Iugoslavia	Ungaria	Altele	Total
1923/24	193	1.609	80	27	15	19	24	**1.967**
1924/25	233	1.749	99	30	16	16	32	**2.175**
1925/26	201	1.900	84	25	24	17	46	**2.297**
1926/27	270	2.147	43	20	8	32	34	**2.554**
1927/28	235	2.335	54	20	14	42	41	**2.741**
1928/29	423	2.398	53	21	15	48	63	**3.021**
1929/30	532	2.959	45	20	40	68	55	**3.719**
1930/31	542	3.243	42	39	45	83	70	**4.064**
1931/32	549	3.228	43	38	30	74	78	**4.040**
1932/33	585	3.601	47	45	40	71	80	**4.469**
1933/34	–	–	–	–	–	–	–	**4.445**
1934/35	681	3.235	72	60	31	111	110	**4.300**
1935/36	613	2.617	69	55	29	87	109	**3.579**
1936/37	628	2.244	60	24	20	97	118	**3.191**
1937/38	643	2.191	57	23	25	93	123	**3.155**
1938/39	676	2.137	43	23	22	91	102	**3.094**

Sursa: *Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I" Cluj* 1924/1925-1938/1939

Revenind la repartiţia geografică a studenţilor Universităţii clujene în perioada interbelică, câteva remarci se desprind inevitabil. Mai întâi, caracterul provincial al acestei universităţi, studenţii originari din Transilvania având o pondere care oscilează între două treimi şi trei sferturi din totalul populaţiei studenţeşti. Dar dacă în anul universitar 1927/1928 studenţii originari din Transilvania reprezentau 85,2% din totalul de 2 741, după acest an trendul devine unul constant descendent, astfel încât în 1938/1939 ardelenii erau 69,1% din 3 094 de studenţi. În schimb, evoluţia procentuală a studenţilor originari din Vechiul Regat este tocmai inversă: în 1927/1928 reprezentau doar 8,57%, pentru ca în 1938/1939 să ajungă la 21,8%[49]. O altă caracteristică: numărul populaţiei studenţeşti nu este afectat de criza economică, aşa cum s-a întâmplat la Universitatea din Bucureşti. În schimb, după 1935 scăderea devine tot mai vizibilă, probabil cauzată de un spor demografic

49. Studenţii originari din Bucovina şi Basarabia, cumulat, au reprezentat între 5,93% (1924/1925) şi 2,13% (1938/1939), numărul restrâns fiind determinat de distanţa foarte mare (cazul Basarabiei) sau de proximitatea altei universităţi (cazul Bucovinei). Universitatea din Cluj are printre cei mai mulţi studenţi veniţi din străinătate pentru studii, în anul 1937/1938 atingându-se cel mai mare procent de străini: 7,64% din totalul de 3 155 (241 de studenţi străini).

negativ în timpul primului război mondial[50], dar şi de comasarea învăţământului universitar farmaceutic la Bucureşti în 1934.

4.4.4. Studenţii „umanişti" şi „medicinişti" din Cluj: origine socială şi reuşită universitară

Doar pe baza foilor matricole ale Facultăţilor de Litere-Filosofie şi de Medicină se pot surprinde originea socială a corpului studenţesc, vârsta studenţilor la admitere, centrele urbane în care au urmat cursurile învăţământului secundar şi ponderea „reuşitei universitare" (prin aceasta înţelegând procentul celor care obţin titlul de licenţiat sau doctor din totalul celor înscrişi în acelaşi an). Anii universitari supuşi acestei analize au fost stabiliţi pornind de la următoarele criterii : 1924/1925 - primul an universitar interbelic „normal", 1929/1930 şi 1932/1933 - debutul şi sfârşitul crizei economice, 1935/1936 - revenirea la sistemul secundar de opt clase şi primul an în care Ministerul Instrucţiunii Publice decide limitarea numărului de studenţi ; în fine, 1937/1938 - ultimul an academic al unui regim politic democratic.

Centrarea analizei pe eşantionul studenţilor Facultăţilor de Litere-Filosofie şi Medicină a plecat de la următoarele premise sociologice : 1. Dacă Facultatea de Litere-Filosofie poate fi văzută ca o linie de studii permisivă, în schimb Medicina este o disciplină dură şi impune un efort intelectual de lungă durată (6 ani de studii, faţă de 3-4 ani de studii la litere-filosofie) ; 2. Între studenţii celor două facultăţi exista mai mult ca sigur o diferenţiere de ordin economic, având în vedere că taxele universitare la Medicină erau de trei sau chiar de patru ori mai mari decât la Litere (la secţia de Farmacie, anii de licenţă erau precedaţi de un stagiu de practică de 2 ani într-o farmacie de stat sau particulară) ; 3. Finalitatea economică a studiilor era total diferită : Literele puteau oferi o carieră în aparatul administrativ, în timp ce Medicina era o profesiune cu precădere liberală în România interbelică.

Evoluţia pe sexe a studenţilor înscrişi la litere-filosofie la Cluj[51] în anii universitari mai sus menţionaţi relevă o cvasiparitate (1924/1925 - 71 bărbaţi şi 73 femei ; 1929/1930 - 107 bărbaţi şi 110 femei ; 1932/1933 - 108 bărbaţi şi 126 femei ; 1935/1936 - 49 bărbaţi şi 25 femei ; 1937/1938 - 79 bărbaţi şi 74 femei). Deşi prezenţa feminină e superioară chiar în ultimul an al crizei economice, totuşi în 1935/1936 ponderea ei scade la aproximativ o treime din totalul studenţilor înscrişi în anul I. Acest aspect îşi găseşte o explicaţie parţială în reintroducerea clasei a opta în învăţământul secundar în anul şcolar 1934/1935, când numărul total al

50. Studenţii din intervalul 1934-1938 reprezintă tineri născuţi cu precădere între 1914 şi 1918.

51. Date prelucrate din SJAN Cluj, *Fond Universitatea Cluj*, dosar 427-433 (Facultatea de Litere şi Filosofie. Registru matricol nr. 800-3600). Condiţiile de înscriere şi durata studiilor de licenţă la Litere-Filosofie Cluj : în 1924/1925 - 3 ani licenţă ; 1929/1930, 1932/1933 - înscrierea se face pe baza diplomei de bacalaureat, iar durata studiilor este de 4 ani (primul este anul preparator) ; 1935/1936 şi 1937/1938 - dispare titulatura de an preparator, dar durata studiilor de licenţă rămâne de 4 ani. Bacalaureatul reprezintă criteriu de admitere.

absolvenţilor la nivel naţional a fost de 5 023, faţă de 11 564 în 1933/1934. Pe lângă acest decalaj, se constată o rată scăzută de promovabilitate la bacalaureat, de 32,5% în 1935 (1 633 de bacalaureaţi), faţă de 46,3% în 1934 (5 364 de bacalaureaţi)[52]. Deşi nu există o confirmare statistică în această privinţă, probabil că rata de promovabilitate a bacalaureatului a fost inferioară la femei.

Tabelul 4.16. *Facultatea de Litere şi Filosofie Cluj. Evoluţia pe sexe a studenţimii înscrisă în anul I de studii*

	1924-1925	1929-1930	1932-1933	1935-1936	1937-1938
Femei	73	110	126	25	74
Bărbaţi	71	107	108	49	79
Total	144	217	234	74	153

Originea socială a studenţilor confirmă ipoteza că la Litere-Filosofie predominau ruralii (1924/1925 - 76 rurali şi 68 urbani; 1929/1930 - 131 rurali, 85 urbani şi 1 neprecizat; 1932/1933 - 120 rurali, 104 urbani şi 10 neprecizaţi; 1935/1936 - 39 rurali, 32 urbani şi 3 neprecizaţi; 1937/1938 - 79 rurali, 70 urbani şi 4 neprecizaţi). Bărbaţii reprezintă 60-70% dintre cei proveniţi din mediul rural, în timp ce femeile reprezintă mai mult de 50% dintre studenţii proveniţi din mediul urban.

Tabelul 4.17. *Originea socială a studenţilor înscrişi în anul I de studii la Litere-Filosofie Cluj*

Mediu social	1924-1925	1929-1930	1932-1933	1935-1936	1937-1938
Urban	68	85	104	32	70
Rural	76	131	120	39	79
Neprecizat	0	1	10	3	4
Total	144	217	234	74	153

Din punct de vedere etnic, românii reprezintă în toţi aceşti ani 75-80% din studenţii cu origine rurală, în timp ce ponderea românilor în totalul studenţilor este de 50-60%, urmaţi de maghiari (10-25%), germani (5-10%) şi evrei (5-10%). Hinterlandul de recrutare a studenţilor este format din Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş (60-70% din totalul studenţilor). Cât despre studenţii străini, cei mai mulţi sunt cei din Ungaria sau Cehoslovacia. Dar, având în vedere că ei sunt cu precădere de etnie maghiară şi sunt născuţi înainte de 1918 (adică, din punct de vedere administrativ, în Austro-Ungaria), e dificil să fie încadraţi într-o anumită categorie, fapt ce alterează eşantionul sociologic al studenţilor străini. Cel mai probabil, aceşti studenţi erau copiii unor familii maghiare care au ales să

52. A se vedea *Anuarul statistic al României pe anii 1937-1938*, Bucureşti, Institutul Central de Statistică, pp. 244-245.

rămână în România după 1918 sau tineri evrei care au venit la studii în România din cauza legislaţiei universitare antisemite din Ungaria. Oricum ar fi, titulatura „studenţi străini" pare inadecvată.

Repartizaţi pe grupe de vârstă, cei mai numeroşi sunt studenţii de 18-21 de ani (60-70%), singurul an în care ponderea lor scade sub această medie fiind 1935/1936, din cauza mutaţiilor din învăţământul secundar prezentate mai sus. Grupa de vârstă 22-25 de ani reprezintă 10-25%, iar cei peste 25 de ani – între 8 şi 15%.

Tabelul 4.18. *Studenţii înscrişi în anul I la Facultatea de Litere-Filosofie din Cluj pe grupe de vârstă*

An univ.	18-21 ani	22-25 ani	peste 25 ani	neprecizat	Total
1924-1925	60,42%	25,69%	13,89%	0,00%	100,00%
1929-1930	73,73%	17,05%	8,76%	0,46%	100,00%
1932-1933	74,36%	12,82%	8,55%	4,27%	100,00%
1935-1936	52,70%	29,73%	14,86%	2,70%	100,00%
1937-1938	71,90%	15,03%	10,46%	2,61%	100,00%

Rata de finalizare a studiilor se apropie de cea la nivel naţional, adică 45-50% (din 144 studenţi înscrişi în 1924/1925, au obţinut licenţa 67; din 217 studenţi înscrişi în 1929/1930 – 116 licenţiaţi; din 234 studenţi înscrişi în 1932/1933 – 119 licenţiaţi; din 74 studenţi înscrişi în 1935/1936 – 34 licenţiaţi; şi din 153 studenţi înscrişi în 1937/1938 – 46 licenţiaţi). Scăderea abruptă a ponderii licenţiaţilor în totalul celor înscrişi în anul universitar 1937/1938 se explică prin mutaţiile geopolitice din vara anului 1940 (care au determinat refugiul Universităţii clujene la Sibiu). Mulţi dintre aceşti studenţi renunţă la studii, ceea ce explică numărul mare de exmatriculaţi din cauza neprezentării la cursuri (77 de exmatriculări, dintre care foarte multe au fost operate în 1948, când deja se aplica o nouă legislaţie universitară impusă de regimul comunist). Oricum, ponderea femeilor licenţiate în totalul licenţiaţilor o depăşeşte pe cea a femeilor în totalul înscrişilor, în timp ce ponderea rural-urban între studenţii înscrişi şi cei licenţiaţi se păstrează. Ca origine geografică, peste 80% dintre licenţiaţi sunt originari din Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş, în timp ce mulţi dintre studenţii retraşi sau exmatriculaţi erau originari din provinciile româneşti extracarpatice şi/sau cu origine rurală, pentru care efortul financiar al studiilor probabil că a fost mult peste aşteptări.

Tabelul 4.19. *Reuşita universitară a studenţilor înscrişi în anul I la Facultatea de Litere-Filosofie din Cluj*

An înscriere	Licenţiaţi	Exmatriculaţi	Retraşi	Decedaţi	Altele	Total
1924-1925	67	30	44	2	1	**144**
1929-1930	116	83	13	4	1	**217**
1932-1933	119	74	39	1	1	**234**

1935-1936	34	31	6	0	3	74
1937-1938	46	77	24	0	6	153

În privinţa originii sociale a studenţilor de la Medicină[53], aici predomină „urbanii" (1935/1936 - 83 urban şi 64 rural ; 1937/1938 - 102 urban şi 89 rural). Dintre studenţii „rurali", peste 50% sunt români (în 1935/1936 din 64 rurali - 36 sunt români, iar în 1937/1938 din 89 rurali - 59 sunt români), în timp ce în 1937/1938, din 102 „urbani" 50 sunt români şi 41 - maghiari, germani sau evrei. Ponderea femeilor se apropie de ponderea femeilor în totalul corpului studenţesc la nivel naţional (1935/1936 - 15 femei din 133 de studenţi, adică cca 12% ; 1937/1938 - 49 femei din 200 studenţi, cca 25%). De semnalat că ponderea scăzută a femeilor în anul 1935/1936 (12%) coincide cu situaţia de la Litere-Filosofie în acelaşi an (cca 30%, media interbelică fiind de cel puţin 50% la aceasta din urmă). Aceste similitudini converg spre ipoteza unui număr foarte mic de femei bacalaureate în acel an. În schimb, la secţia de Medicină originea geografică a studenţilor este mult mai diversă: cca 50% din studenţi sunt din teritoriul intracarpatic, iar cca 20% din străinătate, în special din Bulgaria (1935/1936 - din 148 de studenţi 71 sunt din Ardeal, Banat şi Crişana-Maramureş, în timp ce 27 din străinătate; 1937/1938 - din 200 de studenţi 94 sunt din Ardeal, Banat şi Crişana-Maramureş, în timp ce 44 sunt din străinătate).

Faptul că pentru tineri Medicina reprezenta o decizie bine articulată şi probabil luată încă din timpul studiilor secundare este vizibil în ponderea covârşitoare a grupei de vârstă 18-21 de ani a studenţilor înscrişi: 1935/1936 - 121 de studenţi din 148; 1937/1938 - 155 studenţi din 200 (cca 80%). Oricum, faptul că grupa de vârstă 18-21 prevalează atât la Litere-Filosofie, cât şi la Medicină-Farmacie (şi se situează pe un trend ascendent) confirmă ideea că ecartul temporal dintre finalizarea studiilor medii şi înscrierea la facultate devine tot mai mic. Altfel spus, studiile superioare sunt percepute ca etapă necesară a completării investiţiei educaţionale (care în epocă nu era nicidecum percepută ca o etapă obligatorie).

Tabelul 4.20. *Studenţii înscrişi în anul I la Facultatea de Medicină-Farmacie din Cluj, pe grupe de vârstă*

An univ.	18-21 ani	22-25 ani	Peste 25 ani	Neprecizat	Total
1924-1925	45,95%	21,62%	5,41%	27,03%	100,00%
1929-1930	55,26%	31,58%	13,16%	0,00%	100,00%
1932-1933	46,15%	32,31%	4,62%	16,92%	100,00%
1935-1936	81,76%	14,86%	2,70%	0,68%	100,00%
1937-1938	77,50%	16,50%	1,50%	4,50%	100,00%

53. SJAN Cluj, *Fond Universitatea Cluj*, Facultatea de Medicină şi Farmacie Cluj. Registru matricol 1935-1936 şi 1937-1938.

Notă: anii 1924/1925, 1929/1930 şi 1932/1933 cuprind studenţii secţiei de Farmacie, iar 1935/1936 şi 1937/1938 – studenţii mediciniști. La secţia de Farmacie, eşantionul statistic este afectat de numărul mare de subiecţi în cazul cărora foile matricole nu precizează anul naşterii.

Promoţiile analizate ar fi trebuit să finalizeze studiile în 1941, respectiv 1943; din acest motiv gradul de reuşită universitară (din 148 de studenţi înscrişi în 1935/1936 doar 8 au obţinut titlul de doctor, iar din cei 200 de studenţi înscrişi în 1937/1938, 52 au fost declaraţi doctori) probabil că nu este valid din punct de vedere statistic. Ar mai trebui adăugat că Medicina era o facultate foarte severă (admiterea se făcea pe bază de examen) şi foarte costisitoare (taxa de înscriere era de 1 500 de lei, în timp ce taxa pentru laboratoare era de 2 000 de lei).

Universitatea din Cluj a fost de-a lungul întregii perioade interbelice cel de-al treilea centru universitar ca număr de studenţi. Totuşi, dacă Iaşul s-a „îmbogăţit" cu alte două facultăţi (care funcţionau la Chişinău – Teologia şi Ştiinţele Agricole), Universitatea din Cluj a avut doar patru facultăţi. Faptul că studiul teologic nu era inclus în universitate ar fi putut contribui la desprinderea acestei instituţii de modelul *universitas litterarum* şi evoluţia spre o *universitas scientiarum*[54]. Oricum, Clujul şi-a păstrat caracterul de universitate regională, iar faptul că mare parte a studenţilor străini proveneau din fostul spaţiu austro-ungar atestă că graniţele impuse de sistemul versaillez nu au afectat într-o mare măsură fenomenul de *peregrinatio academica*. De fapt, în special pentru evreii maghiari, Clujul a reprezentat o posibilitate aflată în proximitate geografică şi ieftină. La fel de adevărat este că prezenţa masivă a evreilor la Medicină, dar mai ales la Farmacie a contribuit la escaladarea unui discurs antisemit de către anumite asociaţii studenţeşti ale românilor. Dar faptul că până în 1938 nu se observă oscilaţii majore din punct de vedere etnic în corpul studenţesc clujean confirmă că ideea de *numerus clausus* în universităţile româneşti a rămas până în 1938 la stadiul de revendicare, mai ales a studenţimii naţionaliste.

4.4.5. Evoluţia populaţiei studenţeşti în perioada interbelică: universităţi, academii comerciale şi şcoli tehnice superioare

Pentru a surprinde evoluţia învăţământului superior tehnic şi comercial în raport cu cel ştiinţific devine utilă o comparaţie între cele patru universităţi româneşti, cele două academii comerciale (Bucureşti şi Cluj) şi cele două politehnici (Bucureşti şi Timişoara)[55].

54. Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare*, pp. 280-281.
55. Nu sunt incluse în analiza statistică Academiile de Arte Frumoase, de Muzică, Institutul de Educaţie Fizică sau Academia de Ştiinţe Agricole din Cluj, absenţa lor neafectând major ponderile dintre tipurile de învăţământ superior. În plus, multe dintre aceste instituţii au fost înfiinţate mai ales în cel de-al doilea deceniu interbelic. Din cauza lipsei datelor statistice pentru anii aleşi, tabelul a fost completat cu date din anii proximi eşantionului.

Tabelul 4.21. *Evoluţia populaţiei studenţeşti în universităţi, politehnici şi şcoli comerciale superioare în 1921-1938*

Anul	**Universităţi**				**Politehnici**		**Şcoli comerciale**		**Total**
	Bucureşti	Cluj	Cernăuţi	Iaşi	Bucureşti	Timişoara	Bucureşti	Cluj	
1921/22	8.953	1.967	1.252	3.970	776*	226	676	107	17.927
1924/25	12.905	2.175	914	4.634	869*	419	1.059	290	23.265
1928/29	22.019	3.021	1.741*	5.099	948*	440	2.505	473*	36.264
1929/30	22.972	3.719	2.031*	5.522	1.240*	408	2.581	463*	38.936
1933/34	18.203	4.469	3.247	6.914	1.414	427	3.555*	629*	38.858
1935/36	16.320	3.579	2.694	5.983	1.512	405	3.860*	884*	35.237
1937/38	14.276	3.155	2.630	3.320	2.091	397*	2.612*	855*	29.336

Sursa: Pentru perioada 1920-1940, datele statistice au fost preluate din *Anuarele Universităţilor* din Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Cernăuţi; *Anuarul Şcolii Politehnice* din Timişoara şi din Bucureşti; *Anuarul Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti* şi *Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale Cluj. Dare de seamă.* Datele statistice marcate cu asterisc (*) sunt preluate din *Anuarele statistice ale României.*

Multe dintre concluziile enunţate mai sus pentru cazul Universităţii din Bucureşti se aplică şi pentru evoluţia numerică a populaţiei studenţeşti în perioada interbelică (vezi Tabelul 4.21). Ca pondere, învăţământul universitar predomină: în anul 1921/1922 populaţia studenţească din universităţi reprezenta cca 90% din totalul de 17 927, în 1929/1930 – cca 88% din 38 936, pentru ca în 1937/1938 să coboare la cca 80% din 29 336. Din perspectiva cifrelor absolute, numărul studenţilor care urmau cursurile politehnicilor şi şcolilor comerciale şi industriale superioare a crescut continuu: 1921/1922 – 1 785 studenţi, 1924/1925 – 2 637, 1928/1929 – 4 366, 1929/1930 – 4 692, 1933/1934 – 6 025, 1935/1936 – 6 661, 1937/1938 – 5 955 studenţi. Mai mult, indicele de creştere a populaţiei studenţeşti din politehnici şi şcoli superioare comerciale şi industriale este superior celui al populaţiei universitare. Dacă luăm ca an de referinţă anul 1921/1922[56], observăm că în intervalul 1921-1938 populaţia studenţească din învăţământul tehnic superior se triplează (262,85% în 1929/1930, 373,16% în 1935/1936 şi 333,61% în 1937/1938), în timp ce populaţia din universităţi are un indice de creştere ce oscilează între 212,15% (1929/1930, apogeul) şi 144,85% (în 1937/1938). Creşterea constantă a populaţiei studenţeşti din învăţământul superior tehnic se explică şi prin dezvoltarea economiei româneşti, mai ales după 1933. Dezvoltarea industriei (mai ales a celei extractive) şi apariţia unor noi ramuri ca industria chimică sau electrotehnica impuneau necesitatea formării şi promovării unor noi cadre.

56. În 1921/1922 în universităţi erau 16 142 de studenţi, iar în şcolile tehnice superioare 1 785 de studenţi. Aceste date constituie anul de referinţă pentru calcularea indicelui de creştere a populaţiei studenţeşti corespunzătoare fiecărei linii de studii.

4.4.6. Legea învățământului din 1932: context și motivații

Creşterea rapidă a populaţiei studenţeşti în România, mai ales după 1925, a alarmat autorităţile româneşti de resort. O primă măsură pentru a redresa dimensiunile corpului studenţesc a fost Legea pentru înfiinţarea bacalaureatului din martie 1925 (*Monitorul Oficial* nr. 54 din martie 1925), examen care ar fi contribuit la o mai bună selectare a elementelor ce se îndreptau spre universitate. Mai apoi, în dorinţa de a (re)defini universitatea, studentul, corpul profesoral şi latura socio-economică a învăţământului superior, se ia în discuţie promulgarea unei legi unitare, care să reglementeze funcţionarea acestui înalt for de ştiinţă şi cultură.

Prezentarea viziunilor partidelor politice asupra legii învăţământului universitar relevă atmosfera tumultuoasă în care s-a implementat această reformă, dar şi motivaţiile care au stat în umbra articolelor de lege adoptate. În fine, legea în forma ei finală este dovada relaţiilor de putere politică, academică şi universitară existente în 1932 în România Mare.

Într-o primă fază, proiectul de lege este adus în dezbaterea Senatului. Printre primii care iau cuvântul în această chestiune îl regăsim pe Petre Tomescu, care identifica trei scopuri ale învăţământului universitar : cultivarea ştiinţei, pregătirea de specialişti şi cultura generală a maselor (prin extensiuni universitare sau universităţi populare şi prin ţinerea la curent a absolvenţilor cu evoluţia ştiinţifică). În ceea ce priveşte ultima misiune, senatorul considera că aceasta este cuprinsă în lege într-un „mod incomplet". Cât despre autonomia universitară, aceasta era, de fapt, punerea în practică a legii din iunie 1931 (a autonomiei universitare), prin care „s-a săvârşit cel mai mare efort pentru a scoate Universitatea românească de sub puterea influenţelor şi oportunităţilor politice", dar şi „putinţa de a se adapta la toate necesităţile spirituale ale timpului". „Este natural ca Universitatea [...] să aibă toată libertatea gândirii şi a conducerii", fapt finalizat prin legea privind universităţile din aprilie 1932. Printre inovaţiile aduse de această lege, Tomescu enumera posibilitatea „fixării locurilor disponibile în anul întâi al învăţământului universitar". Ca recomandare, Tomescu credea că „este momentul, poate unicul moment, să se unifice" învăţământul farmaceutic la Bucureşti.

Dimitrie Marmeliuc, profesor universitar la Facultatea de Litere şi Filosofie din Cernăuţi şi senator liberal, accentua riscurile pe care le incumbă principiul autonomiei universitare : „Autonomia universitară este o realizare care va da cu siguranţă universităţilor noastre un mare îndemn spre idealurile culturale şi naţionale pe care universităţile trebuie să le urmărească". Dar, cum dubla misiune a universităţii este cea de cercetare ştiinţifică a adevărului şi de educaţie a viitorilor slujitori ai organismului de stat, „autonomia universitară nu poate să fie absolută şi nici nu trebuie să fie absolută. Statul, care dă toate mijloacele de întreţinere pentru universităţi, are dreptul de a controla întrebuinţarea acestor mijloace, atât din punct de vedere spiritual cât şi din punct de vedere material". Drept urmare, autonomia universitară ar trebui înţeleasă doar ca „libertatea învăţământului universitar, condiţionată de libertatea de cercetare şi de expunere". Printre neajunsuri – acordarea de personalitate juridică facultăţilor, fapt care ar putea „vătăma unitatea organică a universităţii".

Constantin Angelescu, fost ministru liberal al Instrucţiunii Publice, ca orice politician aflat în opoziţie, şi-a propus să evidenţieze principalele neajunsuri ale acestei reforme. În primul rând, Angelescu ar fi vrut o reformă a întregului învăţământ superior, pentru că acesta se divide în învăţământul ştiinţelor pure şi învăţământul ştiinţelor aplicate. Oricum, era necesară reformarea învăţământului universitar „în raport cu îndrumările şi cerinţele României de astăzi". Apoi, Angelescu propunea măsuri drastice împotriva tradiţiei cumulării de norme, dar şi împotriva profesorilor „ambulanţi", care locuiesc în Bucureşti, dar au catedre în provincie (uneori cu funcţii permanente la Bucureşti). Pentru rezolvarea acestui inconvenient, se impunea introducerea unui amendament prin care profesorii universităţilor din provincie să aibă domiciliul în respectiva localitate, iar „dacă profesorul nu se duce acolo, el se consideră demisionat". În privinţa problemei „pletorei" studenţeşti, cauza ar fi concepţia greşită asupra rolului universităţii: „Se crede, domnilor, că din moment ce are cineva o diplomă de la universitate, fie de licenţă, fie de doctorat, a doua zi trebuie să aibă imediat în mâna cealaltă şi funcţia respectivă. [...] Eu am avut ocazia să [...] arăt că această pletoră provine din mai multe cauze: din cauza organizării defectuoase a liceului din 1898 [care nu limita numărul de elevi pe clasă – *nota mea*], din cauza lipsei de şcoli profesionale şi, al treilea, din cauza uşurinţei cu care se trec examenele la unele facultăţi". Pentru a elimina moda „funcţionarismului", Angelescu propunea înfiinţarea unei şcoli speciale pentru cei care urmăresc cariere administrative, iar pentru o mai bună orientare a studenţilor – „adaptarea învăţământului nostru universitar în raport cu nevoile actuale ale României de astăzi".

O problemă aparte, care, prin natura dezbaterilor, releva caracterul universităţii de instituţie cultural-educativă supremă, a fost dreptul universităţilor de a elibera diplome de inginer. Împotriva acestei măsuri s-a ridicat inginerul Constantin Barbacioru, profesor la Politehnica din Bucureşti, văzând în ea o lovitură de graţie dată învăţământului politehnic, tratat ca o şcoală tehnică inferioară universităţii. Drept dovadă a unei astfel de mentalităţi este poziţia lui C. Angelescu, pentru care „politehnicile creează ingineri de şantier, ingineri de fabrică care aplică ştiinţa, pe când, din contră, universitatea creează alţi ingineri, ingineri de control, de laborator". Cu alte cuvinte, Politehnica era considerată o simplă şcoală practică: „Universitatea face oameni de ştiinţă şi este natural ca dumneavoastră (către Barbacioru) să faceţi oameni practici, faceţi ingineri de şantier, iar ceilalţi – ingineri de laborator, care caută să perfecţioneze ştiinţa".

Nicolae Iorga, ca principal autor al legii, prezintă legea ca emanaţia exclusivă a universitarilor şi a universităţii. Din postura de ministru, rolul său era acela de păstrător al ordinii şi al moralităţii în domeniul educaţiei şi al culturii. Totuşi, Iorga nu ascunde faptul că pentru el universitatea este, „în primul rând, elaboratoare de ştiinţă", apoi „pregăteşte profesori" şi „o a treia funcţiune: să răspândească pe cât se poate mai mult cultura într-o societate", prin intermediul extensiunilor universitare. Ca mecanism decizional, Iorga nu este de acord cu acordarea de prerogative prea largi Consiliilor facultăţilor sau Senatelor universitare, principiu ironizat ca „foarte democratic: este aproape sovietic". „Trebuie să monarhizăm

puţintel şi Facultăţile, şi Universităţile", „noi trebuie să ne gândim a face din rector stăpânul Universităţii, pentru ca stăpânul Universităţii, dacă poate fi stăpân şi îl ţin curelele, să rămână, iar dacă nu îl ţin curelele şi nu poate, să lase locul altuia, pe care îl vor ţinea curelele şi care poate. Acesta este un post de răspundere. Nu este suficient să ai numai un scaun de prezidat şi să te ascunzi după speteaza lui ca să prezidezi"[57].

Ultimul cuvânt în dezbaterea Senatului l-a avut Nicolae Dănăilă, în calitate de raportor al legii. Intervenţia sa enumeră factorii care au dus la o schimbare a universităţii româneşti la începutul secolului XX şi care făceau necesară o reformare a învăţământului: „Primul este sforţarea continuă şi perseverentă pe care Universitatea românească a făcut-o pentru a se adapta tuturor nevoilor naţionale şi în special spiritului timpului". După perioada maioresciană, a „adolescenţei ştiinţifice, epocă în care s-a recomandat acea cumpătare în expresie şi scris", a urmat perioada „maturităţii ştiinţifice", „concepţia naţionalismului ştiinţific care are astăzi pe cel mai puternic reprezentant al ei în domnul ministru al instrucţiunii publice (N. Iorga)".

A doua caracteristică a fost dezvoltarea unei infrastructuri „pentru a contribui la progresul ştiinţei în genere, şi în special de a se ţine în pas cu universităţile occidentale". În ceea ce priveşte racordarea la modelul occidental, Dănăilă aduce drept argument creşterea exponenţială a populaţiei studenţeşti a Universităţii bucureştene imediat după 1918 (situând-o pe locul patru, conform unei statistici a anului 1930, după universităţile Columbia din New York cu 36 000 de studenţi, Berlin cu 33 000 de studenţi, Paris-Sorbona cu 26 000 de studenţi şi Bucureşti cu 22 000 de studenţi). Mai mult, având în vedere că numărul studenţilor străini la Universitatea bucureşteană era incomparabil mai mic faţă de celelalte universităţi menţionate, Dănăilă nu ezită să afirme că România are cea mai mare „universitate naţională". Şi ca structură, Universitatea Bucureşti ar fi la fel de bine dezvoltată, cu 7 facultăţi şi 3 secţii de ştiinţă aplicată. Din punctul de vedere al activităţii ştiinţifice, în anuarul pe 1929/1930, „din 132 de profesori universitari, numai 29 din ei au dat însemnări bibliografice ale activităţii lor ştiinţifice şi [...] din aceste însemnări bibliografice rezultă că aceşti 29 de profesori, singuri, au comunicat 400 de memorii ştiinţifice". Evident, pentru Dănăilă aceasta trebuia să fie dovada genialităţii şi a hărniciei profesorului universitar român. În schimb, Dănăilă trece foarte uşor peste faptul că restul de ¾ dintre profesorii Universităţii Bucureşti nu şi-au publicat memoriul ştiinţific, fiindcă cel mai probabil nu aveau *ce* să menţioneze!

În ceea ce priveşte spiritul inovativ al legii, autonomia universitară, „deşi limitată", dă universităţii toată libertatea de mişcare în organizarea studiilor sau în recrutarea corpului profesoral. Totuşi, pentru buna dezvoltare a universităţii, se acordă prerogative lărgite Consiliului Universitar, la fel cum pentru a „împiedica dezvoltarea anormală a unei universităţi în dauna ei sau în dauna altora" se pun bazele Consiliului Interuniversitar.

---

57. A se vedea *Monitorul Oficial al României. Partea a 3-a. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 38, 19 martie 1932 – *Dezbaterea privind proiectul de lege de reorganizare a învăţământului universitar* (şedinţa din 7 martie 1932).

Dănăilă demontează şi polemica învăţământ teoretic/învăţământ practic, considerând de bun augur integrarea acestuia din urmă în universitate. Exemplele de organizare universitară pe care le enumeră par să îi dea dreptate, cu excepţia universităţilor din spaţiul central-european, construite sub influenţa modelului german. Cauza care explică această particularitate germană ar fi „o enorm de mare greşeală [...] pe care era s-o săvârşească şi universitatea noastră. Universitatea germană a socotit că este nedemn de ea să se ocupe de ştiinţele aplicate. Şi atunci s-au abandonat toate ştiinţele tehnice şi aplicate, lăsându-se pe seama şcolilor de meserii", motiv pentru care chiar Politehnica germană derivă din aceste şcoli de meserii. Astfel, pentru universitatea germană ştiinţa aplicată a fost „ceva dezonorant, la un moment dat". Dănăilă crede că prin această lege a universităţilor se pune capăt unei mentalităţi care a întârziat acceptarea studiului ştiinţelor aplicate la universitate cu mai bine de 10 ani, fapt catalogat de unii drept o „profanare a ştiinţei". În ciuda acestei pledoarii, Dănăilă nu explică motivele pentru care universitatea urmărea să concureze neloial incipientul învăţământ superior politehnic.

În ceea ce priveşte dezideratul lui Tomescu de concentrare a învăţământului superior farmaceutic la Bucureşti, ar fi „hazardat să primim acest amendament şi [pentru] că este nevoie ca în prealabil să fie consultaţi acei care sunt în cauză. Noi nu putem lua hotărâri în această chestiune"[58].

În momentul în care proiectul ajunge în dezbatere la Adunarea Deputaţilor, camera decizională, atmosfera devine tot mai încordată, atât în Parlament, cât şi în societate. Dezbaterea propriu-zisă este precedată de interpelări cu privire la protestele studenţilor din capitală, provocate atât de colportarea proiectului de lege referitor la învăţământul universitar, cât şi de adoptarea unor noi reglementări în privinţa profesioniştilor avocaţi. Cea mai importantă era obligativitatea doctoratului juridic drept condiţie de practicare a avocaturii, ceea ce însemna o prelungire a duratei de studii pentru studenţii în Drept. De partea studenţilor se afirmă dr. Gr.L. Trancu-Iaşi, profesor universitar de Drept şi deputat liberal, care acuză guvernul Iorga-Argetoianu de „brutalităţi". În prima fază, Nicolae Iorga pare a-i da dreptate deputatului liberal, afirmând că studenţii „protestează împotriva faptului că avocaţii mai bătrâni monopolizează meşteşugul – aceasta este adevărat [...]; că stagiarii sunt nedreptăţiţi şi că studenţii au intrat în Universitate sub un regim şi aceasta înseamnă un angajament care s-a luat faţă de dânşii şi acum, în mijlocul studiilor lor, se trezesc cu un alt regim, aşa încât, dacă ar fi ştiut de la început că au să înveţe atâţia ani, se duceau la medicină sau aiurea". În schimb, atitudinea sa faţă de proteste este intransigentă: nici guvernul, nici Parlamentul nu vor adopta modificări legislative sub presiunea străzii, preferând o calmare a spiritelor chiar şi cu intervenţia armatei: „Sunt două feluri de studenţimi. Este o studenţime naţionalistă, care poate să comită anumite excese, dar nu se poate coborî niciodată la scene ca acestea din urmă. Dar sunt aşa-numiţii studenţi săraci. Studenţii săraci reprezintă comunismul, intrat în rândurile studenţimii universitare. Ca rector, o ştiu. Este un organ al studenţimii sărace, care [...] a fost confiscat de mai multe

58. *Idem*, nr. 39, 22 martie 1932 (şedinţa din 8 martie 1932).

ori şi în care se spune: «Nu este deosebire naţională, ci sunt săraci şi sunt bogaţi. Săracilor, aruncaţi-vă asupra celor bogaţi». Şi de la Iaşi mi s-a semnalat acelaşi lucru. Ei bine, dacă este vorba să dăm tineretul ţării pradă câtorva oameni fără conştiinţă, nu noi vom fi aceia care ne vom împovăra conştiinţa cu astfel de crimă; ci noi vom întrebuinţa toată rigoarea legilor, împotriva oricui, de orice vârstă, de orice profesie, care nu înţelege că aici este o ţară de rânduială, pe care nimeni nu are voie să o compromită prin asemenea acte".

Dr. Nicolae Lupu condamnă strategia lui Argetoianu de „potolire a spiritelor agitate", adică „întâi represiune şi după aceea dreptate". Printre cauzele mişcărilor studenţeşti – tot mai dese şi mai radicalizate – Lupu identifică şi „această politică nenorocită de a scoate crema satelor timp de 15 ani, cum am făcut de la război încoace, luând oamenii cei mai inteligenţi din sate spre a-i proletariza, aducându-i la oraşe şi băgându-i la Facultatea de Drept şi în alte facultăţi, care nu pot să le dea o pâine". Din acest motiv, deşi recunoaşte că va deveni impopular, Lupu preferă soluţii care să meargă „până la desfiinţarea temporară a unor facultăţi [...], fiindcă vom fi siliţi să facem acest lucru din cauza sărăciei". Cât despre protestul studenţilor în Drept şi Medicină provocat de prelungirea perioadei de studii, Lupu cere ca noile reglementări să nu se aplice retroactiv[59].

Raportorul Romulus Cândea, creionând mecanismul care a dus la declanşarea tulburărilor studenţeşti, identifică o „greşeală care ne-a cuprins pe toţi în societatea noastră": „Ţipăm, toate categoriile de cetăţeni, necontenit: drepturile noastre; doar aşa, din când în când, mai mult în surdină şi cu oarecare discreţie, se mai aminteşte de îndatoriri". Adoptând o poziţie moralizatoare, Cândea îşi îndeamnă toţi colegii să fie „recunoscători domnului ministru al instrucţiunii publice, pentru că acest proiect de lege e bun", mai ales că „Universităţile trec azi printr-o mare criză şi trebuie să-şi împlinească menirea din două puncte de vedere: de ştiinţă şi de pregătire pentru cariera profesională". Acestor două scopuri li se adaugă şi extensiunea universitară, adică „tendinţa Universităţilor de a răspândi cât mai mult cunoştinţele în cercurile largi ale poporului". Ar fi vorba de o idee de origine britanică, prin care studenţii îndeplinesc un rol social de răspândire a culturii. Din toate aceste considerente, Cândea declară că partidul liberal va vota proiectul de lege propus de Iorga – peroraţie încheiată firesc cu „aplauze prelungite" de pe băncile „majorităţii".

Totuşi, divergenţele continuau să persiste. Iată-l pe deputatul C.D. Buşilă, care se declară împotriva introducerii învăţământului ştiinţelor aplicate la universitate, din simplul motiv că s-ar face o concurenţă „neloială" Politehnicilor. „Nu este raţional de a avea două învăţăminte similare chiar în acelaşi oraş. [...] Trebuie să ajungem să creăm într-un singur loc şi într-un singur fel inginerii de care viaţa economică publică şi privată a ţării are nevoie." Buşilă invocă cheltuielile duble pe care le-ar impune noua lege, dar şi o scădere a standardelor de selecţie, cu scopul de a atrage cât mai mulţi studenţi, atât de către Universitate, cât şi de către Politehnică.

---

59. A se vedea *Monitorul Oficial al României. Partea a 3-a. Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, nr. 67, 8 aprilie 1932 (şedinţa din 23 martie 1932).

Numai că această defalcare ar fi fost rezervată viitorului. Cel puţin la această concluzie ajunge Iorga, care acuză şi o anumită mentalitate întâlnită la mulţi universitari, în virtutea căreia ştiinţele aplicate ar fi inferioare celor pur teoretice. Experienţa dezbaterilor acestui proiect de lege l-ar fi convins de existenţa unui „ciocoism academic", adică indignarea „savanţilor abstracţi" de a sta la discuţii cu profesorii Politehnicilor sau ai şcolilor superioare de comerţ. În schimb, Iorga ar vrea ca „practicul să fie universitar şi universitarul să fie practic. Aceasta este soluţia viitorului".

În privinţa studenţimii şi a problemelor cu care se confruntă aceasta, D.G. Grigorovici remarcă rezultatele Institutului de Ştiinţe Sociale al profesorului Dimitrie Gusti. Institutul „trebuie să fie mărit şi să fie sprijinit în orice privinţă financiară şi morală de către statul român, fiindcă studenţimea care vine în atingere cu activitatea acestui institut nu mai este turbulentă, nu mai este violentă, pentru că i s-au deschis ochii pentru o ştiinţă neutrală, pentru o ştiinţă necondiţionată, pentru a vedea cum merge evoluţia şi încotro merge. De aceea cred că universităţile noastre trebuie să fie şi ele încălzite şi animate de acest suflu nou, de acest spirit introdus de domnul profesor Gusti. Universităţile pot să fie mulţumitoare unui bărbat care a ieşit din mijlocul lor, că a sprijinit această mişcare sociologică pe care a adus-o în mijlocul studenţilor, îndrumându-i pe căi moderne de cercetare şi la sate şi în toate părţile României. Rezultatele minunate care s-au obţinut ne folosesc şi nouă, în studiile noastre viitoare. [...]

Universitatea, care a fost *Universitas* a profesorimii şi a studenţimii, nu îşi împlineşte complet scopul. Acea intimitate, acel contact mai mare între studenţi şi între profesori nu există deocamdată.

Noi dorim intensificarea nu numai a acestui contact, dar şi extinderea contactului între universitate şi populaţie, şi respectarea acestor noi mişcări etice colectiviste, care sunt viitorul nostru. [...] Numai prin contactul cu ştiinţa neutră vor înţelege că evoluţia nu cunoaşte salturi şi viitorul nostru este numai atunci în mâini bune, dacă creierul naţiunii noastre, adică intelectualii, sunt bine pregătiţi şi merg în fruntea maselor"[60].

În asentimentul deputatului social-democrat Grigorovici era şi V.G. Ispir, adept al (re)instaurării principiului de strânsă colaborare dintre studenţi şi profesori. În realitate, relaţia student-profesor avea la bază „sentimentul de luptă de clasă între lucrători şi patroni"[61]. Pentru o mai bună formare a studentului ca viitor profesionist şi cetăţean-model, Ispir propune modelul „cetăţii universitare". La fel, propune şi intensificarea extensiunilor universitare care nu sunt altceva decât „interesul pe care profesorii şi studenţii trebuie să-l aibă pentru popor, adică dorinţa de a întinde cultura generală în popor. Concepţiunea modernă a Universităţii nu mai este ca Universitatea să fie o cetate de fildeş, în care mandarinii să se încânte de ştiinţa descoperirii lor. Ceea ce este pe deplin dovedit este că ştiinţa trebuie dusă în masele

---

60. *Ibidem*, nr. 71, 15 aprilie 1932 (şedinţa din 28 martie 1932).

61. La această afirmaţie, Nicolae Iorga a replicat: „Cu deosebirea că muncitorii lucrează pentru patron, pe când studentul lucrează pentru viitorul lui. Este mare deosebire. Nu noi ne folosim de munca lor, ci ei se folosesc de munca noastră".

adânci ale poporului, pentru ca poporul să câştige, căci atunci când, pe de o parte, progresul în domeniul ştiinţei la Universitate şi, pe de altă parte, cultura generală din popor se unesc, atunci progresul social este asigurat. În sensul acesta avem acum asociaţiile şi misiunile universitare. Universitatea devine în serviciu social. [...] Am văzut astfel de colonii, unde studenţii, nu în timpul cursurilor, ci în timpul vacanţei, vin în mijlocul sărăcimii. În timpul acesta se întâmplă două mari lucruri sociale bune. Pe de o parte, studenţii, viitorii conducători de mâine ai poporului, iau contact cu realităţile sociale şi prin aceasta îşi amendează o mulţime din cunoştinţele lor ; iar pe de altă parte, poporul fiind în legătură cu tineretul entuziast, ia cunoştinţele bune de la Universitate şi prin aceasta se amendează calitatea poporului. [...] Eu înţeleg ca acest serviciu social să fie idealul ştiinţei [...]".

Criticile nu priveau doar misiunea universităţii. De pildă, deputatul N. Vrăbiescu se declara împotriva metodelor de recrutare a corpului profesoral propuse prin această lege. Astfel, în loc să „votăm o lege a ştiinţei, astăzi vom vota o lege a profesorilor sau mai degrabă a unor profesori, care au crezut că datoria cea mai însemnată într-o asemenea lege este aceea de a-şi asigura interesele lor"[62]. Cât despre vocea extremiştilor, A.C. Cuza era cel mai virulent. Pentru el, criza universitară poate fi rezolvată doar prin eliminarea străinilor, în special a „jidanilor" : „...*numerus clausus* în ceea ce priveşte admiterea în Universitate şi în profesiunile libere şi *numerus nullus* în ceea ce priveşte funcţiunile publice. Pentru că este inadmisibil ca Ţara Românească să fie condusă, administrată şi mai puţin încă judecată de jidani. Aceasta nu se poate"[63].

În cele din urmă, la 22 aprilie 1932 este promulgată legea învăţământului superior universitar din România, prima lege care unifica organizarea celor patru universităţi româneşti şi care a beneficiat de o primire elogioasă din partea membrilor

62. *Ibidem*, nr. 73, 18 aprilie 1932 (şedinţa din 29 martie 1932). În ciuda acuzaţiilor de nepotism pe care legea le-ar instaura, Ion Petrovici considera mecanismul chemării la catedră drept „o foarte bună idee". Răspunsul său denotă o vanitate ipocrită, mecanismul chemării fiind echivalat cu cel al transferului, „cu singura diferenţă că se sporeşte demnitatea omenească şi estetica gestului. Profesorul nu mai cere. La transferare trebuie să facă petiţie. Dacă a fi chemat este o cinste, a cere este o mică jenă. Nu mai vorbesc de cazul când cererea ţi-a fost refuzată şi când această mică jenă se transformă chiar în jignire". *Ibidem*, nr. 74, 19 aprilie 1932 (şedinţa din 30 martie 1932).

63. Dr. N. Lupu : „Desigur, *numerus nullus* şi la impozite". A.C. Cuza : „Aceasta e concluzia noastră : *numerus clausus* pentru introducerea în Universitate, deocamdată, căci atunci când vom veni noi n-o să mai fie vorba de *numerus clausus*, o să-i dăm pe toţi afară". „S-a citat aici numele lui Hitler. Mâine Hitler va fi stăpânul Germaniei şi Hitler va lua măsuri pentru eliminarea jidanilor din Germania, iar noi îi vom urma exemplul." Manfred Reifer : „Atunci vine revizuirea tratatelor". N. Lupu : „Va fi mâine Hitler stăpânul Germaniei, dar poimâine vor fi comuniştii, aceasta fără discuţie ; aşa a început totdeauna comunismul întâi, printr-o mişcare antisemită". A.C. Cuza : „Aceasta este sperietoarea jidanilor pe care o cunoaştem". N. Lupu : „Dumneata eşti prefaţa bolşevismului în România, fără să o ştii". *Ibidem*, nr. 75, 20 aprilie 1932 (şedinţa din 31 martie 1932).

parlamentului[64]. Se introduce ideea de îndrumare spre învăţământul superior încă din anii ciclului secundar. Art. 68 relua ideea că înscrierea se face pe baza diplomei de bacalaureat (dispărând definitiv categoria studenţilor *audienţi*, adică cei care nu aveau o diplomă de absolvire a studiilor secundare), „rămânând ca în viitor să se ţină seama de specializarea literară sau ştiinţifică a celor care cer înscrierea". Înscrierile în anul I au un caracter provizoriu, iar durata minimă a studiilor nu putea fi mai mică de patru ani, din care primul an era unul de îndrumare. Titlurile acordate erau cele de licenţiat, doctor, inginer sau doctor-inginer (ultimele două titluri erau acordate doar de Facultatea de Ştiinţe), iar Ministerul de Instrucţie era unicul autorizat să „vizeze diplomele pentru a putea fi folosite la ocuparea funcţiunilor în Stat" (art. 70).

Ca principiu, se admitea definirea universităţii ca esenţă a spiritului naţional[65], în timp ce problema comasării învăţământului superior tehnic cu cel teoretic rămânea suspendată. Constantin Kiriţescu, director al Direcţiei Învăţământului Superior începând cu anul 1928, remarca şi el disproporţia dintre funcţiile sociale ale învăţământului superior : creaţia ştiinţifică şi formarea cadrelor specializate. Kiriţescu considera „o eroare curentă a atribui celei dintâi preponderenţă asupra celei de a doua şi a crede că universitatea e chemată a produce în prima linie cercetători, şi numai în a doua linie, ca ceva accesoriu, oameni pentru cariere. Necesităţile reale ale vieţii cer tocmai dimpotrivă"[66]. Dar pentru Kiriţescu adoptarea unei astfel de viziuni reprezintă pretextul pentru restrângerea sau chiar anularea ideii de autonomie universitară, pentru că „organizarea universităţilor, spre a corespunde adevăratei lor funcţiuni sociale, nu poate fi încredinţată exclusiv ei înşişi, fără primejdia de a se izola în câmpul preocupărilor pur ştiinţifice, ci trebuie să fie rezultatul unei colaborări permanente cu statul, ale cărui interese e ţinută să le cunoască şi să le satisfacă"[67].

---

64. A se vedea N. Dănăilă, *Cuvântări rostite în Senat, iunie 1931 şi noiembrie 1931*, Bucureşti, Tipografia Copuzeanu, 1932 ; Romulus Cândea, *Reforma învăţământului superior, discurs rostit la Senat*, Cernăuţi, Editura Glasul Bucovinei, 1931.
65. N. Dănăilă surprinde două faze distincte în dezvoltarea învăţământului superior românesc : faza maioresciană, stăpânită de o concepţie mecanică asupra actului de cultură, şi perioada interbelică, ce îşi găseşte resorturile în cadrul concepţiei naţionalismului ştiinţific, „sub imperiul căreia trăim şi de sub imperiul căreia nu trebuie să ieşim niciodată" (a se vedea N. Dănăilă, *Cuvântări rostite în Senat*, p. 31).
66. Constantin Kiriţescu, *Autonomia învăţământului. O contribuţie la reforma universităţilor*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1932, p. 44.
67. *Ibidem*, p. 45. „Autonomia neţărmurită şi necontrolată este însă legată şi de o primejdie morală pentru universitatea însăşi", Kiriţescu vizând prin această formulare tocmai obiceiul de înfiinţare de noi catedre, laboratoare, posturi etc., prin intermediul cărora să se asigure un soi de sinecure acoliţilor potentaţilor din mediul universitar, generând o hipertrofiere a mediului universitar care, în cele din urmă, afectează şi randamentul studentului ce se vede obligat să asiste la cât mai multe cursuri-balast intelectual : „...sub pretextul nevoii de specializare se creează posturi inutile, ce au în vedere întâi omul, care apoi trebuie să-şi inventeze specialitatea şi să-şi motiveze utilitatea" (*Ibidem*, p. 47).

Toţi factorii decizionali erau convinşi că această segregare a universităţii de şcolile superioare tehnice, ca şi devalorizarea învăţământului practic *in genere* au determinat afluenţa masivă a tineretului şcolar doar spre latura teoretică. Romulus Cândea vorbea de problema proletariatului intelectual, a cărui pondere este calculată prin raportarea numărului de studenţi la cel al numărului de elevi din şcolile secundare. Conform unei statistici invocate de către vorbitor, în România anului 1931 ar fi existat un număr de 27 217 studenţi universitari la 83 000 de elevi în învăţământul secundar, spre deosebire de SUA, unde celor 600.000 de studenţi le corespundeau 4 250 000 de elevi secundari, deci în România raportul studenţi/elevi secundari era de 1/3, în timp ce peste ocean era de 1/7. Ministrul Instrucţiunii de atunci, Nicolae Costăchescu, nu se arată atât de îngrijorat de acest aspect, cât mai degrabă de faptul că pentru studenţii români „idealul unic este să ocupe o funcţiune la stat”[68]. „Ce mă îngrijeşte este că studentul nu iese din Universitate apt de a face o îndeletnicire care să-i procure mijloacele de trai în diferitele ramuri de activitate”, idee accentuată de către prof. dr. Iacob Iacobovici, care afirma că primejdia este că „la noi din 10 studenţi 8 merg la teoretică şi numai doi la tehnică. În Germania merg, din 10, 8 la tehnică şi 2 la teoretică”[69].

În ciuda acestor polemici, prin adoptarea *Legii pentru organizarea învăţământului superior universitar* din 22 aprilie 1932 se remarcă o cantonare în liniile modelului humboldtian, numai dacă ne referim la faptul că universităţile sunt considerate „instituţii de stat autonome” şi „aşezăminte de învăţământ universitar teoretic şi aplicat, precum şi instituţii de cercetări pentru progresul ştiinţei şi răspândirea culturii”. Apar şi câteva elemente de noutate, ca înfiinţarea Consiliilor Universitare, dar mai ales a Consiliului Interuniversitar[70] (la nivel naţional), care era format din rectorii şi decanii tuturor instituţiilor de învăţământ superior din România. În cele din urmă, Consiliul Interuniversitar va deveni instrumentul prin

68. O formulare asemănătoare întâlnim şi în discursul fostului ministru liberal al Instrucţiunii Publice, care declara că „Şcoala nu este chemată să dea funcţiuni, şcoala este chemată să dea cultură. Şi, cum spuneam şi în trecut, nu înseamnează că dacă ai diploma, dacă ai certificatul de şcoală într-o mână, în mâna cealaltă trebuie să ţi se dea funcţiunea. *Şcoala e obligată să dea cultură; şcoala nu e obligată să dea funcţiuni*” (*subl. mea*) – Constantin Angelescu, *Discurs rostit în şedinţa Senatului de la 7 iulie 1931 relativ la Legea învăţământului secundar*, Bucureşti, 1931, p. 22.
69. Romulus Cândea, *Reforma învăţământului superior*, pp. 68-69.
70. „Art.12. Un Consiliu Interuniversitar format din rectorii tuturor universităţilor şi decanii tuturor facultăţilor din ţară va putea fi consultat de Ministerul Instrucţiunii, ori de câte ori va fi nevoie, în interesul învăţământului universitar şi se va putea întruni şi din proprie iniţiativă, când interesele universitare o vor cere. Marele Consiliu Interuniversitar este convocat de ministrul instrucţiunii din proprie iniţiativă sau după cererea motivată a Senatului unei Universităţi. El se va întruni la Minister şi va lucra sub preşedinţia ministrului, iar în lipsa acestuia sub preşedinţia unui rector desemnat de Consiliu însuşi. Directorul învăţământului superior va lua parte la toate şedinţele Marelui Consiliu Interuniversitar” (a se vedea *Lege pentru organizarea învăţământului universitar*, în *Monitorul Oficial*, nr. 96, 22 aprilie 1932).

care statul va încerca să „corecteze" excesele autonomiei universitare. Deteriorarea climatului politic în anii '30, ca şi prezenţa multor universitari în viaţa politică românească vor conduce spre o limitare a autonomiei universitare, legiferată în 1932. Cel care a rămas apărătorul acestui principiu a fost Nicolae Iorga, ferm convins că universitatea este şi trebuie să rămână un spaţiu autonom al ştiinţei şi al progresului intelectual. Punctul său de vedere releva o caracteristică esenţială a universităţii româneşti interbelice: deşi din punct de vedere statistic pare a fi devenit un mecanism de învăţământ de masă, universitatea a rămas mai degrabă „un bastion al activităţilor culturale elitiste, dar prea puţin conectat la imperativele sociale şi economice ale ţării"[71].

Era eşecul educaţiei centralizate, care se transformă din proces de alfabetizare a populaţiei României într-un mecanism subtil de „diferenţiere socială în România interbelică, beneficiile educativ-culturale fiind în mare măsură limitate la o pătură relativ subţire a populaţiei"[72]. Concluzia la care ajunge Bogdan Murgescu este aceea că statul român interbelic acorda puţină importanţă investiţiei în capitalul uman, de unde şi ponderea analfabeţilor de 54,3% în cadrul populaţiei totale la nivelul anului 1938[73]. Chiar dacă România avea 1,3 studenţi la 1 000 de locuitori, acest raport devine mai degrabă îngrijorător, reflectând caracterul antagonic al societăţii.

Caracterul antagonic al societăţii româneşti era dat şi de acutizarea procesului de polarizare socială, prin care disparităţile dintre mediul rural şi cel urban creşteau necontenit. Perioada interbelică amplifică imaginea României de „ţară a contrastelor sociale şi economice"[74]. Diferenţele vizibile dintre oraş şi sat pot constitui din punct de vedere psihologic un factor decisiv în provocarea fluxului ascendent al populaţiei universitare. În contextul în care oraşul era perceput ca loc al bunăstării şi al promovării sociale (mai ales prin dobândirea unui loc de muncă în serviciul civil al statului), „goana" spre universitate se confundă cu goana după ascensiune socială. Lipsa unui plan de dezvoltare pe termen mediu şi lung a societăţii devine cu atât mai vizibilă în procesul de distribuire bugetară: „Bugetul statului a fost în întreaga perioadă interbelică un formidabil mecanism de redistribuire a mijloacelor dinspre mediul rural spre mediul urban, contribuind astfel la accentuarea constrastelor sociale şi compromiţând în mare măsură intenţiile idealiştilor care încercau să-i ajute pe săteni"[75]. Polarizarea socială nu era doar un semn al inechităţii sociale, ci şi „un handicap pentru orice strădanie de ridicare a eficienţei economice"[76]. Nu ar fi greşit dacă am afirma că această viziune evoca un „egoism al elitelor", care înţelegeau prin modernizare redistribuirea

71. Jan Sadlak, *Higher Education in Romania 1860-1990: Between Academic Mission, Economic Demands and Political Control*, în *Special Studies in Comparative Education*, nr. 27, State University of New York at Buffalo, November 1990, p. 17.
72. Bogdan Murgescu, *România şi Europa*, p. 219.
73. *Ibidem*. Autorul ia în calcul atât problema mortalităţii infantile, cât şi speranţa medie de viaţă la naştere pentru a evidenţia precaritatea politicilor faţă de capitalul uman.
74. *Ibidem*, p. 271.
75. *Ibidem*, p. 272.
76. *Ibidem*.

bogăţiei unui stat agricol spre minoritatea urbană. Comparaţia dintre România şi Bulgaria pe care o realizează Bogdan Murgescu[77] este încă o dovadă că România nu demarase un proces de modernizare din punct de vedere social. Rata crescută a natalităţii (factor ce împiedica o creştere a venitului naţional pe cap de locuitor), păstrarea raportului antebelic dintre populaţia urbană şi cea rurală[78], ca şi slaba dezvoltare industrială ca formă de a reloca economic suprapopulaţia rurală denotă caracterul structural „defect" al României, incapabilă să demareze un proces de dezvoltare comunitară şi de diferenţiere socială. În acest sens trebuie înţeles mirajul provocat de universitate şi pandantul său, meritocraţia, ca unică alternativă a reuşitei sociale.

4.5. Orientarea profesională şi selecţiunea valorilor: o dezbatere fără ecou

Cel mai longeviv ministru al Instrucţiunii Publice din perioada interbelică, liberalul Constantin Angelescu, cu mandate în 1922-1926 şi 1933-1937[79], adept al concepţiei haretiene asupra educaţiei, era convins că doar prin simpla creştere a numărului de edificii şcolare şi a corpului profesoral alfabetizarea[80] va deveni un

---

77. Cauzele progresului Bulgariei se datorează în special ascensiunii ţărănimii bulgare încă de la înfiinţarea statului. Prin acordarea de drepturi funciare, ca şi prin drepturile politice, combinate cu o politică educaţională de reducere a analfabetismului şi de diversificare a produselor agricole, ţărănimea bulgară a contribuit la succesul economiei Bulgariei mai ales în anii 1930 : „Nu în cele din urmă, alfabetizarea şi atenţia acordată în sistemul educativ cunoştinţelor tehnice, agricole şi economice au contribuit la progresele agricole din Bulgaria anilor '30" (*Ibidem*, pp. 272-274).
78. În 1910, populaţia rurală din Vechiul Regat reprezenta 82,8% din totalul populaţiei, în timp ce în 1930 procentul populaţiei rurale este de 79,9% în întreaga Românie Mare.
79. Din punctul de vedere al vârstei, toţi miniştrii Instrucţiunii Publice din perioada interbelică erau persoane născute între 1869 (Constantin Angelescu) şi 1882 (Ion Petrovici, ultimul ministeriat înaintea instaurării dictaturii regale). Ca formaţie intelectuală, regăsim doi importanţi sociologi (Dimitrie Gusti şi Petre P. Negulescu), literaţi (Octavian Goga, Nicolae Iorga) sau oameni politici de carieră (I.G. Duca). Ca origine geografică, cu excepţia lui Octavian Goga, toţi ceilalţi miniştri proveneau din Vechiul Regat, aceasta putând fi şi o explicaţie pentru desconsiderarea sau tratarea de pe poziţii etnocentriste a problemei minorităţilor naţionale după 1918. În acelaşi timp, vârsta înaintată, faptul că aceşti miniştri erau tributari ideii de educaţie „enciclopedică", drept scop în sine, poate reprezenta un motiv în plus pentru explicarea reticenţei lor în faţa introducerii unor idei directoare noi în educaţie. O excepţie de la aceste „reguli" a fost Dimitrie Gusti. Pentru lista completă a miniştrilor Instrucţiunii Publice din perioada interbelică, a se vedea Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi (1916-1938)*, Bucureşti, Editura Silex, 1996.
80. Spre exemplu, numărul şcolilor primare a crescut de la 8 081 în 1919 la 17 385 în 1938, iar în 1930 rata alfabetizării a ajuns la 57%, la o populaţiei a României de aproximativ

proces inexorabil şi ireversibil. Mai mult, unificarea culturală a tuturor românilor, *ofensiva culturală*, urma a fi puternic sprijinită de stat mai ales în regiunile multietnice, mărturie stând încercarea de a crea un *cordon cultural*[81] la graniţa de nord-vest a României Mari.

În ciuda acestor investiţii majore, politica educaţională de alfabetizare a populaţiei nu a fost un succes, aşa cum o atestă şi recensământul populaţiei din 1930. Procentul insignifiant de absolvenţi de şcoli profesionale sau de şcoli superioare profesionale (politehnici, şcoli comerciale etc.) în comparaţie cu absolvenţii de ciclu primar relevă imaginea unei educaţii „enciclopedice" precare, dar prea puţin o educaţie cu finalităţi economice (Tabelul 4.22).

În 1924, Iosif Gabrea aduce printre primii în discuţie necesitatea orientării profesionale, care reprezenta deja în statele occidentale „supremaţia ştiinţei în faţa ignoranţei şi a întâmplării". Cu atât mai stringentă i se pare introducerea acestui principiu, în contextul în care „Alegerea profesiunilor [în România] se face mai mult după înclinări de moment, convorbiri întâmplătoare, după simplă imitaţie sau speranţe de câştig mare, după recomandarea ocazională a unui amic sau vecin, după vreun afiş atrăgător, după vreo lectură..."[82]. Aici se regăseşte şi principala critică la adresa modelului cultural al educaţiei interbelice, care nu deţine mecanismele coercitive prin care elevii să fie îndreptaţi şi spre profesiunile inferioare, deşi rezultatele şcolare impun multor doritori „să înveţe carte [...] ocupaţiuni cu mai puţină pretenţie de învăţătură [...]. Să luăm seama ca nu cumva sub masca avântului spre cultură să se ascundă pofta latentă după raiul birocraţiei. Avântul s-a produs şi e general. Trebuie doar bine dirijat!"[83]. Pentru o mai bună implementare a unei astfel de măsuri de depistare şi valorificare a capacităţilor individuale, educaţia trebuia să-şi dea mâna cu medicina. Urmărirea evoluţiei elevului căpăta valenţe prognostice în privinţa rolului economic ce i se putea atribui, în acest sens institutorul fiind obligat să întocmească o fişă pedagogică ce releva capacităţile cognitive ale elevului, în timp ce medicul urma să precizeze în fişa medicală tendinţele fizice[84]. De altfel, idealul dezvoltării armonioase a psihicului, dar şi a fizicului elevului se traduce din punct de vedere pedagogic prin importanţa de care încep să se bucure educaţia fizică în învăţământul interbelic şi sportul în general.

---

18 milioane de locuitori (Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, pp. 48-49). Comparativ, în 1912 în Vechiul Regat recensământul evidenţia un procent de 39,3% ştiutori de carte dintr-o populaţie de cca 5,7 milioane de locuitori (Leonida Colescu, *Statistica ştiutorilor de carte din România*, Bucureşti, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1913, p. 12).

81. Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, p. 58.
82. Iosif Gabrea, *Orientarea profesională*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XII, 1924, nr. 2, p. 89.
83. *Ibidem*, p. 98.
84. Dr. Bogrovan, *Rolul medicului în orientarea profesională*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XIII, nr. 6, 1925, pp. 353-357.

Tabelul 4.22. *Populaţia României de la recensământul din 29 decembrie 1930, după gradul de instrucţie*

Gradul de instrucţie	**Total**		**Bărbaţi**		**Femei**	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
Total	8.250.183	100%	4.893.947	100%	3.356.236	100%
Extraşcolară	126.078	1,5%	73.059	1,5%	53.019	1,6%
Primară	7.018.263	85,1%	4.172.988	85,3%	2.845.275	84,8%
Secundară	708.581	8,6%	369.945	7,6%	338.636	10,1%
Profesională	263.579	3,2%	170.749	3,5%	92.830	2,8%
Universitară	91.139	1,1%	69.844	1,4%	21.295	0,6%
Alte şcoli superioare	42.543	0,5%	37.362	0,8%	5.181	0,9%

Sursa: *Breviaire statistique de la Roumanie 1940*, p. 20.

Ar trebui spus că orientarea profesională reprezenta un curent pedagogic de răspândire europeană, al cărui ecou era tot mai important şi în România, care încerca să transforme educaţia dintr-un proces „enciclopedic" într-unul „societal", indicând prin aceasta joncţiunea dintre cunoaşterea ştiinţifică şi puterea politică modernă, al căror pol central devine capitalul uman[85]. Dar transferul cultural nu înseamnă că o idee îşi păstrează sensul iniţial, acest fapt fiind valabil şi pentru teoria *orientării profesionale*. Altfel spus, orientarea profesională devine, la unii dintre cei care s-au angajat în această polemică, negarea principiului egalităţii de şanse şi, extrapolând, a ideii de meritocraţie. Spre exemplu, Florian Ştefănescu-Goangă pleacă de la premisa că aptitudinile şi capacităţile intelectuale reprezintă o moştenire atavică a individului, educaţiei revenindu-i mai degrabă rolul de a cuantifica această zestre şi, în funcţie de rezultatele obţinute, de a clasifica şi îndruma (a se citi *a elimina*) indivizii spre profesiunile sau rolurile sociale corespunzătoare nivelului lor de inteligenţă. Într-o astfel de optică, examenul de inteligenţă ar reprezenta chiar soluţia pentru inflaţia universitară din România, o inflaţie cu atât mai gravă cu cât „în raport cu populaţia ţării, numărul studenţilor noştri e de aproape de două ori mai mare decât la orice alt popor din Occident. Şi notaţi că studenţimea noastră se recrutează dintr-o populaţie în care 50% sunt analfabeţi [...]. Din astfel de elemente, în aşa fel pregătite, se vor recruta acei care vor ocupa în viitor profesiunile şi funcţiunile superioare din statul nostru. Iată perspectiva viitorului", îşi încheie Goangă într-o notă pesimistă atitudinea faţă de politica de *ofensivă culturală* iniţiată de Constantin Angelescu. Ceea ce este oportun pentru statul român ar fi, în schimb, o *naţionalizare a capitalului uman*[86], o altă formulă a ideii de etnocraţie

85. Michel Foucault numeşte această paradigmă „tehnologia politică a corpului" (*apud* Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, London-New York, Palgrave Macmillan Publishing House, 2010, p. 6).
86. Florian Ştefănescu-Goangă, *Selecţiunea capacităţilor şi orientarea profesională*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1928, pp. 60-61.

românească din perioada interbelică. Deşi România era din punct de vedere legislativ un regim democratic, intelectualii români rămâneau tributari ideii de naţiune prevalentă şi obsesiei formării unei elite naţionale, care să facă din statul *român* unul *al românilor*.

Nu mai încape nicio îndoială că o teorie care încerca să impună spiritul scientist în ierarhizarea profesiunilor în spaţiul românesc sfârşeşte în cele din urmă prin a se alinia curentului de naţionalizare a statului. Ceea ce trebuia să fie o selectare a indivizilor după trăsăturile psiho-cognitive constitutive se transformă într-un proces de *identificare* a unei noi elite, a cărei legitimitate se fonda pe postulatele psihologiei experimentale. Diferenţa dintre abordarea lui Ştefănescu-Goangă şi cea a lui Edmond Claparède devine tot mai limpede. Pentru cercetătorul francez este „în spiritul democraţiilor actuale ca diversele funcţii sociale să fie încredinţate indivizilor potrivit meritelor pe care le au şi nu în virtutea cine ştie căror privilegii"[87]. De cealaltă parte, Goangă considera că primul război mondial a provocat României cele mai mari pierderi din Europa în capital uman (calculat proporţional). Din acest motiv, statul român nu îşi mai poate permite „luxul de a lăsa în întuneric, neîntrebuinţate, talentele şi energiile superioare umane, ce zac necunoscute în rezervorul imens al naţiunii noastre ; nici nu putem rămâne indiferenţi la imensa risipă de forţe sufleteşti, ce rezultă din distribuirea lor întâmplătoare, de cele mai multe ori nepotrivită şi neeconomică, în diferitele profesiuni şi ramuri de activitate"[88].

De astfel de critici nu a fost ocolită nici universitatea, căreia i se contesta funcţia de spaţiu exclusiv al ştiinţei. Modificările legislative, cea mai importantă în privinţa învăţământului superior fiind legea din aprilie 1932, urmăreau să transforme universitatea în prestator de servicii educaţionale, impunându-i-se sarcina de a se adapta şi de a participa la procesul de transformare socială şi dezvoltare comunitară. Bineînţeles, imixtiunea statului în autonomia universitară era privită cu reticenţă de către corpul *cetăţii universitare*. Cu atât mai mult se impunea o schemă ştiinţifică prin care apariţia statului în viaţa universitară să nu apară ca un act arbitrar, ci să devină o conlucrare spre câştigul ştiinţei şi al societăţii deopotrivă. Tocmai acesta va fi rolul orientării profesionale. În pandant cu selecţiunea valorilor, ideea de orientare profesională îşi are originea în necesitatea de a stimula randamentul muncii, taylorismul reprezentând o astfel de abordare ştiinţifică de eficientizare a interacţiunii dintre capitalul uman şi cel tehnologic. În această nouă schemă, şcolii îi revenea rolul de a realiza o asemenea selecţie, pentru că „numai în acest chip reuşim să dăm şcolii simţul binefăcător al contactului cu realitatea".

În cele din urmă, orientarea şi selecţiunea reprezintă etape succesive ale aceluiaşi scop : utilizarea optimă a capitalului uman din punct de vedere economic. Dacă orientării îi revenea rolul de a descoperi care este profesia ce se potriveşte

87. Edmond Claparède, *Orientarea profesională. Probleme şi metode*, Bucureşti, 1928, p. 79.
88. Florian Ştefănescu-Goangă, *Selecţiunea capacităţilor şi orientarea profesională*, p. 71. Ca recomandare pentru statul român, Goangă propunea „organizarea cât mai temeinică şi serioasă a Instituţiei Orientării Profesionale".

aptitudinilor individului, selecţiunea înseamnă a-i alege pe cei mai buni. Oricum, „orientarea profesională înainte de toate tinde la succesul şi, dacă se poate, la fericirea individului. Nu e mai puţin adevărat însă că ea satisface în chip indirect şi interesele comunităţii. Cu alte cuvinte, orientarea face în acelaşi timp o operă individuală şi una socială", pentru că rostul ei este să „îndrumeze pe un individ, în cele mai multe cazuri un adolescent, adesea însă un adult, un om fără de lucru sau un mutilat, spre profesia în care are cei mai mulţi sorţi de izbândă, întrucât ea corespunde aptitudinilor lui sufleteşti şi fizice"[89]. Din punct de vedere cultural, filosofic chiar, orientarea profesională reprezintă „materializarea" percepţiei asupra omului ca individualitate distinctă, renunţând la postulatul omului general care prin achiziţionarea de cunoştinţe, prin educaţie şi prin voinţă proprie poate îmbrăţişa orice profesiune.

George Banu, directorul *Revistei de Igienă socială*, era, la rându-i, preocupat de accentuarea procesului de diviziune a muncii şi de specializare a lucrătorilor, manuali sau intelectuali, cu impact şi asupra psihicului celui angajat. Printre consecinţele nefaste ale procesului de *taylorizare* a muncii ar fi fost şi cea a transformării lucrătorului într-un „element cu totul accesoriu, eliminându-i aproape complet participarea psihică". Pe scurt, muncitorul devine „un simplu automat productiv. [...] Orientarea profesională vine şi instalează o *economie raţională*, premeditată, a capitalului uman. Ea reuneşte în mod ideal calităţile psihice şi cele sanitare ale muncitorului cu interesele patronului, ale economiei naţionale şi ale sănătăţii organismului colectiv"[90]. Astfel, pentru Banu orientarea profesională şi igiena muncii se încadrează în sfera mai largă a igienei sociale, prin care statele moderne urmăresc să dirijeze şi chiar să intervină în dezvoltarea capitalului uman al fiecărei societăţi, intervenţie care se ghidează nu pe principii altruiste, ci pe ideea de justiţie socială şi de interes naţional. Înlocuirea umanitarismului cu idei de sorginte „economică" este enunţată explicit de către Banu, care amintea că igiena muncii se datora unui calcul financiar „în virtutea căruia a preveni invaliditatea e mult mai economicos decât a întreţine apoi nonvalori sociale pentru toată viaţa"[91].

---

89. E. Claparède, *Orientare profesională*, pp. 11, 17-18.
90. George Banu, *Igiena muncii. Studiu de igienă şi politică socială*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale Göbl & Fiii, 1935, pp. 113-114.
91. *Ibidem*, p. 10. Mai târziu, George Banu va face trecerea de la *igiena socială* la *igiena rasei*, prin care se studiază toţi factorii biologici, sociali şi economici care pot influenţa – pozitiv sau negativ – evoluţia societăţii şi, prin aceasta, calităţile rasiale, fizice sau mentale ale generaţiilor viitoare. Deşi Banu nu agreează ideea că prin igiena rasei s-ar justifica ştiinţific tendinţa unor grupuri umane de a se considera superioare altora, totuşi igiena rasei afirmă primatul colectivităţii şi al intereselor acesteia asupra individului. Plecând de la premisa că nu instituie, ci doar constată diferenţele rasiale şi pe cele biologice dintre indivizi, igiena rasei are drept scop trasarea liniilor de intervenţie în politica demografică a fiecărui stat. Aplicarea principiilor igienei rasei necesită o politică *intervenţionistă*, o redresare dirijată a valorilor colectivităţii (rasă, naţiune, etnie, dar şi clase sociale). Mai mult, igiena rasei ar reprezenta renunţarea la vechea concepţie pasivă, a selecţiei doar pe criterii naturale. Totuşi, autorul nu ascunde faptul că scopurile igienei rasei se confundă în mare parte cu cele ale eugeniei, aşa cum au fost ele formulate de către Galton.

In 1924, în cadrul unei conferinţe la Praga se pun bazele Comitetului Internaţional de Organizare Ştiinţifică a Muncii. În acest for se regăseau reprezentanţi ai Belgiei, Bulgariei, Iugoslaviei, SUA, Franţei, Italiei, Poloniei, României etc. şi se întreţineau relaţii de colaborare cu organizaţiile omoloage din alte state puternic industrializate, ca Anglia sau Germania. În România, la nivel instituţional se remarcă înfiinţarea Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii în 1927, din iniţiativa Uniunii Generale a Industriaşilor. Deşi la prima vedere pare a fi mai degrabă un demers pur economic, acest institut urmărea să includă între preocupările sale şi problema selecţiei şi orientării profesionale, prin studii statistice şi aplicări legislative în sistemul de învăţământ românesc. Aspectele sociale ale organizării ştiinţifice a muncii urmăreau, printre altele, „ridicarea sentimentului de demnitate profesională şi instaurarea echităţii sociale printr-un nou sistem de salarizare". Mai mult, se preciza că, la nivel european, organizarea ştiinţifică a muncii nu reprezenta o concepţie „inspirată de un naţionalism economic strâmt" şi nici nu „trebuie privită ca o armă de concurenţă economică", ci trebuia să devină un prilej de colaborare şi standardizare[92]. Tocmai în acest scop Comitetul Internaţional de Organizare Ştiinţifică a Muncii va conlucra cu Biroul Internaţional al Muncii de la Geneva şi cu Institutul Internaţional pentru Cooperare Intelectuală, asociere care se va accentua în anii crizei economice din 1929-1933. Începând de acum, orientarea profesională devine un punct central al dezbaterilor în privinţa finalităţilor educaţiei. Criza economică a însemnat şi redimensionarea sferei de intervenţie a statului.

Concepţia sa, dezvoltată în perioada de zenit a ideilor eugeniste promovate de germani, s-ar justifica din punct de vedere statistic prin faptul că populaţia disgenică consumă resursele financiare ale statului. Banu atrage atenţia asupra faptului că tocmai concepţiile umanitariste sunt cele care au dus la crearea unui mare număr de instituţii ce *favorizează* elementele inferioare în detrimentul celor normale. Prin aceasta „jocul natural al forţelor de reproducţie şi al selecţiei este paralizat; rezultă din aceasta o contraselecţie, degenerescenţa, o ameninţare la adresa raselor şi o decădere a celor mai bune fragmente ale raselor" (p. 23). Din acest motiv igiena rasei trebuie să afirme primatul colectivităţii şi al intereselor acesteia asupra individului. Mai mult, pentru Banu umanitarismul înseamnă „favorizarea părţii sănătoase a societăţii, şi nu a deficienţilor" (p. 25). Pentru detalii, a se vedea George Banu, *L'hygiène de la race. Étude de biologie héréditaire et de normalisation de la race*, Bucureşti-Paris, Imprimeria Naţională, 1939, *passim*.

92. *Organizarea ştiinţifică a muncii în Europa*, în *Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii*, 1927, anul I, fascicula V, p. 70.

Capitolul 5

Şomajul intelectual: cauze şi efecte. Preocupări statistice şi dezbateri de presă

În 1932 este publicată conferinţa *Statistică şi politică şcolară*[1] a lui Iosif Gabrea, în care critica la adresa sistemului de învăţământ este construită plecând de la principiile orientării profesionale – de fapt, de la lipsa acestora din măsurile de planificare a politicii universitare din România. Conform analizei statistice, tineretul cu vârste între 5-18 ani reprezintă 21,3% din populaţia ţării, tineret[2] care se încadrează în limitele învăţământului primar şi secundar. Analizând originea socială a elevilor, din cei aproximativ 3,8 milioane, 87,1% provin din mediul rural, iar 12,9% din cel urban. În schimb, foarte puţini dintre elevii din mediul rural reuşesc să continue cursurile învăţământului secundar (circa 86 000, adică 2,3% din cei aproximativ 3,3 milioane de elevi rurali). Astfel, Gabrea afirma că analfabetismul rămânea în continuare o problemă, având în vedere că din cei circa 3,8 milioane de tineri cu vârstă şcolară 1,5 milioane erau neşcolarizaţi în anul 1928-1929. Din cauza acestor carenţe majore, Gabrea propune ca învăţământul primar să capete o orientare practică: „Şcoala primară are să-şi aprecieze roadele nu atât după numărul elevilor trecuţi la învăţământul secundar, ci după câţi oameni de ispravă a dat societăţii din cei care au rămas *numai* cu învăţământul primar"[3].

Analiza cuprinde şi observaţii interesante asupra învăţământului superior, dezaprobând punctul de vedere al unor universitari care, în faţa numărului mare de studenţi, învinuiau tineretul de un presupus „orgoliu al învăţăturii". Calculând numărul de studenţi din cele patru universităţi corespunzător anului 1928/1929, Gabrea găseşte motive să considere că „refrenul *sunt prea mulţi studenţi !* este de două ori nedrept". Mai mult, raportându-se la numărul de licenţiaţi şi doctori pe care universităţile îl promovează anual, ar fi „în total 2 564 de licenţiaţi şi doctori. Ceea ce revine la 8,2% faţă de studenţii înscrişi şi 1 licenţiat la 7 020 de locuitori ! ".

---

1. Iosif Gabrea, *Statistică şi politică şcolară*, Bucureşti, Editura Institutului Pedagogic Român, 1932. Studiul va fi publicat şi în *Revista generală a învăţământului*, anul XX, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1932, pp. 15-30, şi nr. 3-4, martie-aprilie 1932, pp. 123-132.
2. „Atât din punct de vedere fizic, cât şi spiritual, spre tineret – a cincea parte a populaţiei Ţării – trebuie să-şi întoarcă educatorii privirea şi acţiunea! Lumea mai bună, pe care o năzuim, cu tineretul trebuie să înceapă!" (*Ibidem*, p. 11).
3. *Ibidem*, p. 15.

Altfel spus, numărul celor care termină studiile superioare ar fi, de fapt, prea mic ! In schimb, ceea ce cu temei critica Gabrea era repartizarea defectuoasă a tineretului în învăţământul superior, „cu totul necorespunzătoare structurii vieţii noastre sociale şi nevoilor de viitor. Deşi 87,1% din populaţia Ţării se ocupă cu *agricultura*, singura activitate pe care se sprijină în cele din urmă economia Statului, şi deşi nu avem colonii de administrat pentru care să se pregătească jurişti şi oameni de administraţie, totuşi 38% din tineretul universitar se îndreaptă spre facultăţile de drept. Este aceasta o orientare a tineretului în acord cu interesele sociale ? ", încheie retoric Iosif Gabrea. Tocmai numărul mare de avocaţi, mai ales din mediul urban, este cel care a impus obligativitatea dobândirii titlului de doctor drept condiţie *sine qua non* a practicării profesiunii de avocat. Printre altele, supraaglomerarea profesiunilor juridice a dat naştere ideilor de restrângere a accesului minoritarilor în corpul avocăţesc. În opinia lui Gabrea, se impunea schimbarea politicii şcolare într-una bazată pe realităţi, „întemeiată pe siguranţa cifrelor statistice, iar nu pe dibuieli dictate de consideraţii subiective"[4].

Cu un an mai devreme, în 1931, George Banu, secretar general al Ministerului Muncii, publica *Şomajul în România*[5], în care tratează acest fenomen economic care îşi face simţită prezenţa în societatea românească începând cu 1927. Constatând lipsa unui cadru legal general pentru evaluarea acestui fenomen al neocupării forţei de muncă, Banu schiţează o strategie pentru organizarea problemei şomajului, care ar trebui să conţină trei linii esenţiale : prevenirea, combaterea şi asistenţa. Ultimul palier denotă inexistenţa unei disocieri la nivel terminologic între asiguraţi şi asistaţi[6] social, trădând prin aceasta caracterul pregnant agrarian al statului român, care nu lua în calcul mecanismele economice ale contributivităţii angajaţilor prin sistemul de taxe şi impozite ca formă de creare a unui fond al solidarităţii sociale. Această lacună în cultura economică a politicienilor români nu poate duce cu gândul decât la faptul că statul român privea existenţa materială a cetăţenilor ca pe o problemă individuală, nicidecum ca pe o componentă a politicilor sociale. Viziunea lui Banu referitoare la asistenţa şomajului denotă eschiva statului român în a-şi asuma şi această povară, dar şi încercarea de a impune o etică în care munca devine obligaţie socială din partea cetăţeanului-muncitor. În fine, dacă

4. *Ibidem*, pp. 17, 18, 25.
5. George Banu, *Şomajul în România*, Bucureşti [f.e.], 1931.
6. Dacă în categoria asistaţilor social întâlnim grupurile vulnerabile, care nu îşi pot procura din motive obiective (handicap etc.) venituri salariale, în schimb în categoria asiguraţilor social sunt incluşi toţi cei care au prestat o anumită activitate şi care prin sistemul contributivităţii beneficiază de mecanismele sociale de protecţie (în caz de boală, deces, şomaj etc.). G. Banu afirma necesitatea creării unei distincţii între muncitorul-şomer şi „elementele inapte", ca şi reconsiderarea şomajului, care este privit ca o formă de „caritate", şi nu ca un drept câştigat : „Şi din punct de vedere moral considerăm că e o scădere de prestigiu pentru muncitorul valid, atunci când este aşezat alături de elementele inapte, făcând parte dintr-o clasă degradată deseori fizic şi moral" (*Ibidem*, p. 36).

ajutorul de şomaj devine inevitabil, acesta însemna un ajutor material, iar primirea lui era condiţionată de prestarea unei sarcini indicate de oficiile publice de plasare.

Anuarul statistic al României evidenţiază lipsa preocupărilor de cuantificare a ratei şomajului[7], cel puţin până în momentul în care efectele crizei economice devin tot mai vizibile – motiv în plus ca încercările de calculare a ratei şomajului să devină foarte dificile pentru perioada interbelică, aducând în sprijinul acestei aserţiuni chiar datele prezentate de *Enciclopedia României*, în fond *opus magnum* al şcolii sociologice gustiene şi rodul interpretării datelor culese în timpul recensământului din 1930. Capitolul II *Oamenii*[8] din volumul III al *Enciclopediei României* prezintă tabloul populaţiei active a României, care, din totalul de 18 052 900, se ridica la 10 542 900, adică 58,4% din totalul populaţiei. Ponderea mare a populaţiei active în cadrul întregii populaţii depăşeşte unele state occidentale industrializate, ca Germania, Franţa etc., singurul stat care devansează România din acest punct de vedere fiind URSS. Situaţia ar fi fost justificată de efectele reformei agrare din 1920, care a „fixat în agricultură noi categorii de populaţie", iar „forma necesară de exploatare îmbrăcată de această nouă proprietate [mică şi mijlocie], care deţine majoritatea, a fost aceea a unei exploatări primitive familiale"[9]. Aceasta ar fi şi explicaţia pentru care majoritatea covârşitoare a populaţiei active (82,7%) se află concentrată în mediul rural, mediului urban revenindu-i un procent de 17,3% (adică 1 823 900 de locuitori), în cadrul căruia predomină „clasa" funcţionarilor din instituţiile publice[10]. Însă gradului mare de ocupare a forţei de muncă nu îi corespundea şi o eficienţă a muncii, populaţia românească fiind întruchiparea unui factor de producţie cu un randament scăzut. Indicatorul la nivel macroeconomic care surprinde această realitate este venitul naţional (VN), care pentru anul 1938 (apogeul dezvoltării economice interbelice) era de 76 de dolari SUA/locuitor, mult sub nivelul Marii Britanii (378 de dolari SUA/locuitor), dar devansând Bulgaria şi Iugoslavia (ambele cu 68 de dolari SUA/locuitor)[11].

Un an mai târziu, în 1932, George Banu analizează şi fenomenul şomajului intelectual, un fenomen care, în comparaţie cu şomajul manual, este „cu mult mai

---

7. În 1922-1926, *Partea IX – Industria* includea şi capitolul *Asigurările muncitoreşti*, care la rândul său înfăţişa situaţia *Fondului Asigurării de boală* şi a *Fondului Asigurării de invaliditate din ¼cauză de½ boală şi bătrâneţe*. Din 1927, *Chestiunile muncitoreşti şi sociale* devin parte autonomă în cadrul *Anuarului*, care restituia problema *Asigurărilor muncitoreşti* şi a *Oficiilor Publice de Plasare*. Începând cu 1931 se cuantifică separat şomajul pe profesiuni, dar fără a se încerca o calculare a ratei acestui fenomen.
8. Capitolul debutează cu o frază a regelui Carol al II-lea: „Suntem un popor de plugari şi munca pământului să ne fie cea mai de seamă mândrie" (*Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, Imprimeriile Naţionale, 1939, p. 39).
9. *Ibidem*, p. 43.
10. „Faţă de satul românesc omogen, tradiţionalist şi cu un ritm de viaţă lent, oraşul se prezintă activ, uneori trepidant şi cu o structură profesională mult diferenţiată. Aproape întreaga viaţă economică, politică şi administrativă şi socială este concentrată în oraşele ţării noastre, în raport direct cu mărimea sau importanţa populaţiei lor" (*Ibidem*, p. 48).
11. Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iaşi, Editura Polirom, p. 217.

brutal şi cu caracter de ascendenţă permanentă [...]. Dacă şomajul manual rămâne mult distanţat faţă de statele occidentale, cel intelectual a atins în scurt timp nivelul celor mai evoluate state din Apus"[12]. Fenomenul s-ar explica prin afluxul de populaţie rurală spre mediul urban, prin democratizarea culturii şi prin „suprapunerea culturalizării cu pretenţia exercitării unei profesiuni", dar substratul s-ar datora unei politici sociale şi educaţionale greşite, ale cărei efecte pe termen mediu sau lung nu au putut fi anticipate. Banu inventariază toate tipurile de şomaj intelectual, definind muncitorul intelectual ca persoana „care-şi scoate mijloacele de existenţă dintr-o muncă în care efortul spiritual, cu tot ce comportă el ca iniţiativă şi personalitate, predomină asupra efortului fizic"[13]. Astfel, şomajul intelectual ar fi un fenomen care afectează deopotrivă industria, corpul funcţionarilor publici, pe cel al cadrelor didactice, al artiştilor, ziariştilor, arhitecţilor, avocaţilor, corpul medical şi farmaceutic etc. Drept cauză principală a acestui fenomen (pe lângă criza economică) ar fi numărul exagerat de mare de licenţiaţi care pretind prestarea unei munci non-manuale, lipsa unei prognoze asupra pieţei muncii intelectuale şi dezorientarea tineretului, care acordă atenţie doar educaţiei universitare şi mai puţin posibilităţilor de integrare în câmpul muncii. De aceea, măsurile pentru combaterea şomajului intelectual ar trebui să ducă la o mai bună organizare a profesiunilor şi a profesioniştilor intelectuali care, constituiţi în asociaţii profesionale, ar urma să calculeze valoarea cererii pe piaţa muncii intelectuale. Oricum, pentru Banu şomajul intelectual reprezintă *„o problemă de a cărei soluţionare depinde însuşi echilibrul Statului*"[14].

Un prim pas s-a făcut în ianuarie 1933, când se pun bazele Confederaţiei Asociaţiunilor Profesioniştilor Intelectuali, al cărei scop era de „a dezvolta solidaritatea între toate profesiunile intelectuale şi apărarea intereselor lor"[15]. În cadrul şedinţelor acestei confederaţii erau prezentate periodic situaţiile profesioniştilor intelectuali[16], fiind organizată şi o comisie pentru studierea cauzelor fenomenului

12. George Banu, *Şomajul intelectual în România*, p. 3.
13. *Ibidem*, p. 6. Definiţia este preluată după decizia celui de-al IV-lea Congres Internaţional al Muncitorilor Intelectuali, desfăşurat la Paris în septembrie 1927.
14. *Ibidem*, p. 44.
15. A se vedea statutul publicat în *Buletinul Informativ al Confederaţiei Profesioniştilor Intelectuali din România*, nr. 1, martie 1933, pp. 7-14.
16. Încercând să surprindă amploarea acestui fenomen de şomaj intelectual la nivel european, Confederaţia Profesioniştilor Intelectuali invită personalităţi din diferite ţări central-europene să susţină conferinţe în care să prezinte situaţia profesioniştilor intelectuali. Astfel, în data de 20 aprilie 1934, V. Koscinsky susţine conferinţa *Le chômage des travailleurs intellectuels en Pologne*. Pentru conferenţiarul polonez, problema şomajului intelectual nu se rezumă doar la imposibilitatea plasării forţei de muncă în câmpul profesiunilor intelectuale. Şomerul intelectual ar fi persoana care, prestând o profesiune liberală, câştigă sub minimul pieţei. Una dintre soluţiile găsite de statul polonez a fost crearea la 4 septembrie 1933 a unui institut de reconversie profesională pentru şomerii intelectuali. Dar ceea ce Koscinsky consideră a fi principala cauză a şomajului intelectual în Polonia nu ar fi lipsa locurilor de muncă în domeniul profesiunilor intelectuale, numărul lucrătorilor intelectuali nefiind foarte mare. Mai degrabă am avea de a face cu o

de şomaj intelectual[17], precum şi a măsurilor de combatere a acestui flagel. Printre măsurile de combatere agreate de confederaţie se regăsesc stoparea angajării de străini în domeniul industriei şi chiar eliminarea celor de naţionalitate neromână atât din industrie, cât şi din administraţie[18]. Rezultatul acestei acţiuni de promovare a intereselor Confederaţiei Profesioniştilor Intelectuali va fi adoptarea *Legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 161 din 16 iulie 1934. Chiar şi aşa, Confederaţia îşi exprima nemulţumirea faţă de regulamentul de implementare a acestei legi[19], deşi legea impunea ca ponderea elementului românesc să fie de cel puţin 80% din totalul angajaţilor în orice industrie din România, atât în activităţile manuale, cât şi în cele intelectuale şi de conducere. Trebuie notat că abordarea situaţiei profesioniştilor intelectuali din România, mai ales pe criterii exclusivist etnice, va deveni tot mai pregnantă în activitatea Confederaţiei Asociaţiilor de Profesionişti Intelectuali din România (CAPIR) după 1935.

O analiză a fenomenului de supraproducţie universitară care tindea să se transforme în şomaj intelectual a fost realizată de Constantin Kiriţescu, care între 1920 şi 1940 a fost mai întâi director general al Direcţiei Învăţământului Secundar, iar apoi al Direcţiei Învăţământului Superior. Prezenţa sa neîntreruptă de-a lungul întregii perioade interbelice face din Kiriţescu unul dintre cei mai avizaţi observatori ai sistemului educaţional românesc[20]. Un aspect aparte îl reprezintă activitatea

---

repartiţie geografică defectuoasă (urban-rural) şi cu propensiunea tinerilor doar spre anumite profesiuni, în timp ce altele sunt ignorate. Pe lângă rezolvarea acestor două probleme, ar fi necesar să „se sporească cererea pentru serviciile intelectuale", autorul dând ca exemplu Iugoslavia, care, prin înfiinţarea cooperativelor agricole dotate cu dispensare şi chiar spitale, oferea de lucru absolvenţilor de Medicină. A se vedea V. Koscinsky, *Le chômage de travailleurs intellectuels en Pologne*, în *Buletinul Informativ*, anul II, nr. 7-12, iulie-decembrie 1934, pp. 2-17.

17. În 1934, Confederaţia a trimis mai multe memorii către Consiliul de Miniştri, prin care milita pentru înfiinţarea unui Oficiu Central al Şomajului Intelectual pe lângă această instituţie.
18. Gheorghe Chelaru, Cezar Cristea, *Problema şomajului românesc. Aspectul tehnic-industrial*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934. Lucrarea este de fapt rezumatul unui Congres AGIR desfăşurat la Galaţi în anul 1934, ca mecanism de presiune asupra guvernului Tătărescu pentru a adopta cât mai repede proiectul de lege privind promovarea profesioniştilor români în industrie.
19. *Buletin Informativ al Confederaţiei*, anul II, nr. 7-12, iulie-decembrie 1934, pp. 18-26.
20. Kiriţescu a scris prima lucrare care tratează participarea României la primul război mondial (*Istoria războiului pentru reîntregirea României 1916-1919*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 2 vol.), dar a fost preocupat şi de rolul filmului şi al educaţiei fizice în instrucţia elevului (*Cinematograful în educaţie şi învăţământ*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1934] ; *Idem*, *Cenzura filmelor cinematografice*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1934 ; *Idem*, *Istoria educaţiei fizice. Curs*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1936).

sa pe plan internaţional, în special în cadrul Societăţii Naţiunilor, ale cărei programe educaţionale a încercat să le implementeze şi în educaţia românească[21].

Deşi activa în cadrul Ministerului Instrucţiunii, Kiriţescu nu a ezitat să constate că afluenţa tot mai mare a tinerilor spre învăţământul secundar şi superior teoretic era o consecinţă a „ofensivei culturale" declanşate de dr. Constantin Angelescu, adică realizarea „operei de democraţie culturală". Limitele acestei supradimensionări a învăţământului devin vizibile în timpul marii crize economice, când numeroase şcoli rurale şi secundare sunt desfiinţate. Cât priveşte instituţiile de învăţământ superior, Kiriţescu semnala problema supraaglomerării lor, fapt ce putea conduce la un acut şomaj în domeniul profesiunilor intelectuale.

Viziunea sa asupra ideii de şomaj este una total negativă. Văzut ca un accident, nu ca un fenomen inerent unei economii capitaliste, şomajul s-ar datora în principal supraproducţiei induse de primul război mondial, iar numărul mare de şomeri la nivelul Europei în momentul de apogeu al crizei economice ar fi dovada unui dezechilibru periculos: „Ultima statistică a şomeurilor industriali indică cifra înspăimântătoare de 30 de milioane! Tot atâţia oameni de două ori neproductivi: întâi, prin aceea că nu sporesc cu nimic bogăţia; al doilea, că devin un element parazitar pentru societăţile politice din care fac parte. Acestea trebuiesc să-i întreţină de teamă a-i vedea devenind elemente de distrugere socială"[22].

De cealaltă parte, şomajul intelectual se prezintă „sub forma lipsei de ocupaţie a muncitorilor intelectuali, fie că sunt profesionişti liberi, fie că sunt aspiranţi la cariere retribuite de stat sau de instituţii private", deoarece *„marfa produsă de munca intelectuală nu se mai poate desface pe o piaţă, care este saturată de ea"*[23]. Cauzele[24] pe care le găseşte acestui fenomen nu diferă esenţial de cele prezentate de autorii menţionaţi mai sus, dar trebuie accentuată una dintre ele: tendinţa tinerilor titraţi de a rămâne în marile centre urbane universitare. Această repartiţie geografică defectuoasă a titraţilor face ca, spre exemplu, „oraşele mari să aibă un medic la 500 locuitori (Cernăuţi), la 750 (Galaţi, Arad), la 1 000 (Craiova, Iaşi), la 3 000 (Bucureşti) locuitori, pe când la ţară este unul la 5 000-10 000 şi chiar mai mult". Lipsa de empatie cu aspiraţiile intelectualului „ieşit proaspăt din Universitate, [care] preferă să-şi plimbe paşii melancolici şi privirile de rezvrătit

---

21. *Idem*, *Societatea Naţiunilor şi şcoala*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1927. A fost implicat şi în promovarea păcii prin educaţie, un rol esenţial fiind acordat evaluării şi revizuirii manualelor şcolare, mai ales a celor din statele vecine. Iniţiativa a fost lansată de *Centrul european al Fundaţiei Carnegie pentru pacea internaţională*, din partea României fiind însărcinat să propună o analiză a promovării păcii prin educaţie Simion Mehedinţi (a se vedea Simion Mehedinţi, *Şcoala păcii. Sentimentele şcoalei române faţă de ideea războiului. Rezultatele cercetării făcute din însărcinarea Dotaţiei Carnegie*, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1928).
22. Constantin Kiriţescu, *Şomajul intelectual* (extras din *Viaţa Românească*, aprilie 1933), Bucureşti, 1933, p. 6.
23. *Ibidem*.
24. Criza economică, nivelul scăzut de civilizaţie al românilor, dezechilibrul între necesităţile societăţii şi lipsa de orientare în specializările intelectuale (*Ibidem*).

pe asfaltul Căii Victoriei, etalându-şi ca o ameninţare titlul de şomer intelectual", este peremptorie. Soluţia propusă? „*Înapoi la sate!* Trebuie să fie unul din cuvintele de ordine ale celor pe care-i preocupă anumite discordanţe ale vieţii noastre sociale", statului revenindu-i rolul de a contabiliza şi de a redistribui forţa de muncă acolo unde este nevoie şi chiar de a-i reeduca pe cei care şi-au greşit cariera[25].

5.1. Centrele urbane ca loc al şomajului intelectual. Bucureşti (studiu de caz)

Toţi analiştii fenomenului de şomaj intelectual se arătau îngrijoraţi de deficienţele existente în repartiţia geografică a absolvenţilor de studii superioare. Tendinţa tinerilor absolvenţi de studii superioare de a rămâne în marile oraşe nu este doar o caracteristică a României. Revoluţia industrială a însemnat în plan social şi apariţia unui nou tip de comunitate, oraşul, ca centru economic, comercial, politic, administrativ, adunând sub o singură umbrelă populaţii diverse : nobili, burghezi, ţărani, imigranţi, intelectuali, analfabeţi.

Noile oraşe aveau un puternic caracter funcţionalist, dorind să înlăture anatema de oraş morbid, focar de boli, aşa cum era privit în Evul Mediu. Cheia de boltă în proiectarea oraşului modern era asigurarea a patru funcţii : locuire, muncă, recreere şi trafic, iar toate aceste funcţii trebuiau să fie strict delimitate din punct de vedere arhitectural. Nu puţini au fost cei care au deplâns dispariţia vechiului oraş, ca spaţiu al regăsirii şi al inspiraţiei. Charles Baudelaire, un veritabil *flâneur*, era un astfel de critic şi se arăta contrariat de dispariţia vechilor norme. El nu putea accepta faptul că noul oraş poate rupe distanţele dintre bogaţi şi săraci, intelectuali şi analfabeţi. Acest lucru se datora totuşi mai ales apariţiei spaţiilor publice de divertisment, ca parcurile sau pieţele. Era opera avangardiştilor, cel mai notabil exemplu fiind Le Corbusier, ei fiind cei care doreau un oraş aerisit, cu bulevarde largi şi cu numeroase spaţii verzi. Dacă oraşul este o oază de verdeaţă, atunci şi oamenii vor fi sănătoşi. Arhitectura va crea, afirma el, o metropolă mai ordonată, mai eficientă şi mai egalitară, prin adaptarea tehnicilor industriale moderne şi a esteticii avangardiste. Pe scurt, oraşul devine spaţiul social al tuturor posibilităţilor, dar şi al prohibiţiilor[26].

Care a fost evoluţia Bucureştiului în perioada interbelică? Sabin Manuilă, fondatorul şcolii statistice româneşti, este cel care a realizat o analiză a capitalei, atât din punct de vedere demografic, cât şi din punct de vedere economic, educaţional şi social. Utilizând datele statistice ale recensământului din 1930, perspectiva

---

25. *Ibidem*, pp. 15, 20, 22.
26. Donald James, *Metropolis. City as a Text*, în Robert Bocock, Kenneth Thomphson (eds.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992, pp. 417-470.

demografică a capitalei României atestă procesul de românizare urbană, perceput de Manuilă ca o „fatalitate biologică" graţie natalităţii crescute a populaţiei româneşti în comparaţie cu minorităţile naţionale[27].

Într-adevăr, Bucureştiul a cunoscut o adevărată explozie demografică în primul deceniu interbelic: de la o populaţie de 341 321 de locuitori în 1912, capitala va număra 639 040 în 1930. Sociologii români găsesc explicaţia acestei creşteri a populaţiei cu 65% în primul rând în „fenomenul de atracţie pe care marile centre comericale şi industriale l-au exercitat întotdeauna asupra populaţiei înconjurătoare şi, în al doilea rând, prin mărirea, concentrarea şi complexitatea din ce în ce mai accentuată a aparatului administrativ"[28]. Practic, din totalul populaţiei Bucureştiului mai sus menţionat, doar 260 904 era originară de aici, mai mult de jumătate făcând parte din fluxul uman provocat de mirajul capitalei[29]. Tendinţa este vizibilă şi în piramida vârstelor oraşului Bucureşti. Cel mai numeros grup, numărând 277 317 de persoane, corespunde limitelor 20-39 de ani (43,39% din populaţia capitalei), urmat de 1-19 ani (217 995, adică 34,12%), pe ultimul loc clasându-se cei cu vârsta peste 40 de ani (143 728 sau 22,49%)[30]. Putem doar intui că în categoria de vârstă 20-39 de ani se regăsesc numeroşi tineri veniţi din provincie în căutarea unei cariere strălucite. Mulţi dintre ei riscau să îngroaşe rândurile celor ce nu puteau beneficia de statutul social pe care îl râvneau, dar pe care considerau că îl merită graţie studiilor.

Structura pe profesiuni a populaţiei Bucureştiului denotă faptul că în unele instituţii publice procentul funcţionarilor care aveau studii superioare era mult peste media de la nivelul întregii ţări. Într-o ţară în care populaţia alfabetizată reprezenta 55,8%, iar în cadrul acesteia cea cu pregătire superioară însuma 1,6% (133 007, în care se cuprind atât universităţile, cât şi alte şcoli superioare), existau domenii de activitate economică în care ponderea titraţilor trecea de 10% din totalul populaţiei active bucureştene. Faptul se explică prin concentrarea masivă de instituţii publice centrale, dar şi prin dezvoltarea economică a oraşului. A-ţi face un rost în Capitală devenea o formă a ambiţiilor sociale ale fiecăruia.

Totodată, Bucureştiul era, de departe, cel mai important centru universitar al României interbelice (Tabelul 5.1). Gestionarea unui flux foarte mare de studenţi devenea o problemă de dezvoltare urbană, într-un oraş nepregătit să ofere condiţii de viaţă optime pentru o populaţie cu o origine geografică foarte diversă.

---

27. Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populaţia României (cu o anexă cuprinzând populaţia Bucureştiului după datele recensământului general din 29 decembrie 1930)*, Bucureşti, Editura Imprimeria Naţională, 1937, p. 54.
28. *Ibidem*, pp. 21-22.
29. Dintre cei 378 136 locuitori stabiliţi în Bucureşti, cei mai mulţi proveneau din Muntenia şi Dobrogea (111 684); urmau Transilvania, Banat, Crişana (81 790), Moldova (56 791) şi Oltenia (41 195) - *Ibidem*, pp. 110-111.
30. *Ibidem*, p. 116.

Tabelul 5.1. *Populaţia studenţească în Bucureşti*

Anul	**Centrul universitar Bucureşti**					**Total**
	Universitate	Politehnică	Comerţ	Educaţie fizică	Arhitectură	
1921/22	8.953	776	676	0	0	**10.405**
1924/25	12.905	869	1.059	0	110 (1925-1926)	**14.943**
1928/29	22.019	948	2.505	0	229	**25.701**
1929/30	22.972	1.240	2.581	0	286	**27.079**
1933/34	18.203	1.414	3.555	0	379	**23.551**
1935/36	16.320	1.512	3.860	180	300	**22.172**
1937/38	14.276	2.091	2.612	148	305	**19.432**

Sursa : *Anuarul Statistic al României*, 1933, 1937-1938, 1939-1940

Dacă raportăm totalul populaţiei studenţeşti la totalul populaţiei capitalei, luând ca reper anul 1930 (27 079 studenţi la o populaţie totală a capitalei de 639 040), procentul obţinut este de aproximativ 4%. Deşi nu pare un procent foarte mare, trebuie precizat că vorbim de o populaţie formată în mare parte din tineri veniţi la studii în capitală, căreia instituţiile de învăţământ superior trebuiau să îi asigure cazare şi un spaţiu didactic adecvat, dar şi servicii medicale de calitate. Anuarele Universităţii din Bucureşti nu prezintă în tabelele statistice originea socială şi geografică a studenţilor. În schimb, printre anchetele iniţiate de Seminarul de Sociologie, Etică şi Politică al lui Dimitrie Gusti se numără şi un studiu foarte amănunţit, întocmit de Roman Cresin. *Ancheta sociologică asupra vieţii studenţeşti*[31] prezintă rezultatele statistice ale unui demers întreprins în toamna anului 1930 în rândul studenţilor Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti, facultate care, ca număr de studenţi, se situa pe locul doi în cadrul Universităţii din capitală, după cea de Drept. Conform statisticii Ministerului Instrucţiunii Publice, pentru anul 1930-1931 la această facultate au fost înscrişi 3 133 de studenţi (1 255 de studenţi şi 1 878 de studente), dar respondenţii au fost în număr de 2 309, dintre care 540 (24% din totalul respondenţilor) erau înscrişi simultan la două facultăţi, iar 244 la două secţii din cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie. În baza acestor date, autorul anchetei trage concluzia că rata de participare a studenţilor a fost de 81,5%[32], dintre care cel mai mare număr era reprezentat de fete, care totalizau aproape 1/3 din populaţia feminină a întregii universităţi. Pe lângă aspectele referitoare la opţiunile şi motivaţiile alegerii acestei facultăţi sau la interesul acordat studiului şi promovării cercetării ştiinţifice, ancheta repartizează studenţii şi după mediul de provenienţă. Dincolo de minoritatea în care se află populaţia studenţească de origine rurală (în contextul în care la nivel naţional populaţia rurală reprezenta circa 80% din totalul de 18 milioane), ceea ce

31. Publicat în *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, anul XIV, 1936, vol. II, pp. 633-747.
32. Din cele 2 309 chestionare completate, 668 aparţineau băieţilor, iar 1 641 fetelor.

trebuie reţinut este ponderea studenţilor originari din Bucureşti. Prin extrapolare, acceptând o pondere a populaţiei studenţeşti originare bucureştene de 25% din totalul de 27 079, ar rezulta un număr de circa 20 000 de studenţi care proveneau din afara capitalei.

Tabelul 5.2. *Repartizarea studenţilor după mediul de provenienţă*

Locul naşterii	Studenţi	Studente	Total	Total%
Bucureşti	62	262	324	14,03%
Urban	224	916	1.140	49,37%
Rural	382	463	845	36,6%
Total	668	1.641	2.309	100%

Sursa : Roman Cresin, *Anchetă sociologică asupra vieţii studenţeşti*, p. 651

Starea de sănătate a corpului studenţesc nu era de neglijat, în condiţiile în care mediul de viaţă al studenţilor se putea transforma într-un focar de epidemii atât pentru ei, cât şi pentru oraş. Astfel de analize statistice a stării de sănătate a studenţilor se regăsesc în *Revista de igienă socială*. Primul studiu, realizat de Emil Pogojeanu[33], medicul-şef al dispensarului Academiei de Înalte Studii Comerciale din Bucureşti, reprezintă evaluarea medicală a candidaţilor pentru anul preparator din sesiunea de admitere octombrie 1933. După cum menţionează şi autorul acestui studiu, chiar înfiinţarea dispensarului medical al acestei instituţii devenise o necesitate, având în vedere starea precară de sănătate a studenţimii, la care se adăugau epidemiile destul de frecvente. Deşi fusese instituită ca criteriu eliminatoriu, evaluarea medicală a candidaţilor nu a avut neapărat un caracter eliminatoriu.

Din cei 1 209 candidaţi, 1 194 proveneau din România, repartizaţi astfel pe provincii, medii de locuire şi vârstă :

Tabelul 5.3. *Studenţii anchetei după origine geografică, mediu social şi vârstă*

Provincia	Băieţi	Fete	Total	Procente
Muntenia	539	173	712	59%
Oltenia	174	16	190	16%
Moldova	108	24	132	11%
Basarabia	45	7	52	4,5%
Dobrogea	41	12	53	4,5%
Ardeal	32	8	40	3,5%
Banat	8	0	8	1%
Bucovina	6	1	7	1%
Total	953	241	1.194	100%

33. Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populaţia studenţească : examenul medical al candidaţilor la Academia Comercială*, în *Revista de igienă socială*, anul IV, nr. 6, iunie 1934, pp. 338-345.

Mediu	Băieţi	Fete	Total	Procente
Oraş	711	215	926	76%
Sat	255	28	283	24%
Total	966	243	1.209	100%

Vârsta	Băieţi	Fete	Total	Procente
> 19 ani	218	65	283	23%
19-20 ani	381	131	512	43%
21-25 ani	359	45	404	33%
26-30 ani	6	1	7	0,6%
31-40 ani	1	1	2	0,3%
< 40 ani	1	0	1	-
	966	243	1.209	100%

Sursa: Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populaţia studenţească*, pp. 338, 340 (la tabelele al doilea şi al treilea, autorul ia în calcul toţi studenţii, inclusiv pe cei din străinătate)

În urma examenului medical s-a constatat că în antecedentele medicale ale candidaţilor figurau boli contagioase (cca 50% – tifos exantematic, paludism etc.), boli venerice (14%) şi afecţiuni pleuro-pulmonare (6%). Din punctul de vedere al vârstei, „rezultă de aci că 23% din candidaţi sunt sub vârsta potrivită studiilor făcute, în timp ce 34% sunt trecuţi de etatea mijlocie a prezentării la o facultate. Explicaţia procentului atât de ridicat al candidaţilor trecuţi de vârsta intrării la facultate, mai ales la băieţi, se găseşte în împrejurarea că mulţi din ei erau funcţionari la instituţii particulare sau de stat, cărora noile legi le cer studii superioare pentru menţinerea în posturi. Cel mai în vârstă dintre candidaţi (43 ani) era controlor financiar într-un judeţ din Oltenia”[34]. Din punctul de vedere al dezvoltării fizice, „305 candidaţi, adică 25% din total, rămân sub greutatea corespunzătoare vârstei medii a lor. Deci, *un sfert din candidaţi sunt insuficient dezvoltaţi din punct de vedere fizic*”. Concluzia era că „starea sanitară a candidaţilor la şcolile noastre superioare este mediocră”[35].

Peste doi ani, în 1936, Pogojeanu revine cu un alt studiu medical, în care prezintă supraaglomerarea şi promiscuitatea căminelor studenţeşti, igiena personală deficitară a studenţilor, lipsa de educaţie sexuală (care provoacă un număr mare de boli venerice, dar precizând că 20-25% dintre studenţi au dobândit încă din timpul liceului astfel de boli), precum şi alimentaţia frugală şi alcoolismul, cărora li se adăuga lipsa dispensarelor medicale pentru studenţi[36]. Soluţia era implementarea „noţiunii de igienă a vieţii studenţeşti”, adică „totalitatea măsurilor care

34. *Ibidem*, p. 340.
35. *Ibidem*, pp. 341, 344.
36. Emil Pogojeanu, *O anchetă sanitară în populaţia studenţească. Igiena şi bolile în mediul studenţesc*, în *Revista de igienă socială*, anul VI, nr. 9, septembrie 1936, pp. 512-519.

trebuie luate în vederea păstrării şi a ameliorării sănătăţii biologice, integrale, a tinerimii universitare". Fiind o noţiune promovată de şcoala eugenistă de la Cluj, Ovidiu Comşia preciza că prin „sănătate biologică sau integrală, în concepţiunea modernă, se înţelege sănătatea fizică, intelectuală şi morală". Iar printre factorii exogeni care alterau calitatea vieţii studenţeşti se număra şi mediul urban, sinonim cu „individualismul, instabilitatea, democraţia, internaţionalismul, plutocraţia", adică un mediu care se poziţiona în antiteză cu biologia şi propriile ei exigenţe. „Curentele noi au venit să distrugă nota biologică pe care familia trecutului o cultiva instinctiv, sub influenţa categorică a religiei, a tradiţiei şi a spiritului de conservare etnică."[37]

Trebuiau, deci, găsite soluţii pentru creşterea calităţii vieţii studentului, pentru că această stare de lucruri se putea transforma în sursă de frustrare şi chiar de radicalizare. Mişcările studenţeşti plecau şi de la cauze de ordin cotidian, nu numai de la promovarea unor deziderate xenofobe.

În aceste condiţii, Petru Comarnescu propune conceptul de *cetate universitară*, ca „mediu prielnic pentru educaţie", prin care, pe de o parte, legătura dintre studenţi şi profesori se intensifică, iar, pe de altă parte, organizarea vieţii studenţeşti şi interacţiunea colegială se pot transforma în mecanisme de estompare a rivalităţilor, dar şi a frustrărilor proprii. Pe baza experienţei sale ca student atât în Anglia, cât şi în SUA, Comarnescu prezintă modele de *cetăţi universitare*, aşa cum erau Oxford sau Harvard, a căror organizare intensifică şi sistematizează activitatea acestor universităţi: „În Universităţi cu facultăţi şi laboratoare răzleţite studenţii rămân nişte străini care se ignoră sau se asociază la întâmplare. Dimpotrivă, într-o Cetate Universitară raporturile dintre studenţi fiind mai intime şi mai continue, schimbul de idei şi de sentimente devine mai serios, mai posibil de verificat şi mai autentic. [...] *Facultăţile disparate pot pregăti buni intelectuali, dar nu pot crea adevărate personalităţi*"[38]. „Tipul de student produs de o *cetate universitară posedă, în rezumat, mai mult simţ social, ştiinţa de a coopera şi a înţelege pe ceilalţi oricât de diferiţi ar fi ei, precum şi dorinţa de a promova în faţa judecăţii celorlalţi caracterul său moral şi abilitatea sa intelectuală şi fizică.*" Înfiinţarea unor astfel de *cetăţi universitare* în România, pe lângă creşterea calităţii vieţii cotidiene a studentului, i-ar asigura şi o mai bună dezvoltare intelectuală şi consolidarea unei stime de sine cât mai crescute, care ar putea fi o soluţie în faţa „individualismului anarhic, atât de răspândit la noi", dar şi în înlesnirea „comunicării între studentul de la oraş şi cel de la sat"[39].

Printre promotorii acestei idei s-a numărat şi Sabin Manuilă, pentru care cetatea universitară trebuia plasată în afara tumultului citadin, concepută după un plan bine stabilit, în medii cât mai naturale. Din experienţa sa de medic, Manuilă era

37. Ovidiu Comşia, M. Zolog, *Igiena şi igiena socială a vieţii studenţeşti (extras)*, Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1936, pp. 5, 20.

38. Petru Comarnescu, *Cetatea universitară. Documentări teoretice şi concrete asupra cetăţilor universitare din străinătate şi asupra posibilităţilor de realizare la noi*, în *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, anul XI, 1933, pp. 201-202.

39. *Ibidem*, p. 206.

convins că viaţa agitată a unei metropole poate afecta dezvoltarea tineretului studenţesc, aşa cum era şi mediul bucureştean. Mai mult, prin acest tip de concentrare a activităţilor, s-ar pune capăt şi modelului *studentului plimbăreţ*, asupra căruia strada (ca factor social) îşi pune amprenta: „Numai o viaţă de muncă intensă, intelectuală, într-un mediu propriu unde studentul să se deprindă cu ritmul de a munci, cu eforturi fizice ar fi o adevărată binefacere pentru moralitatea intelectualităţii noastre de azi, care este de calitate inferioară”[40].

Într-un oraş în care populaţia studenţească tot mai numeroasă nu mai putea fi controlată, devenind mai degrabă o masă de manevră la dispoziţia mişcărilor politice radicale, *cetatea universitară* devenea echivalentul unui panopticum. Supravegherea şi disciplinarea studenţimii trebuiau să devină mecanisme de control social, la fel ca şi limitarea numărului de pretendenţi la studiile superioare. Prin promovarea unui astfel de proiect, se subînţelegea că educaţia nu mai reprezenta o opţiune personală, ci devenea un proces dirijat de stat. Însă retardul schimbării acestei viziuni era relevat de amploarea fenomenului de şomaj intelectual. Tânăra generaţie se simţea obligată să atragă atenţia asupra acestui flagel. Într-o economie şi într-o piaţă a muncii în care libertatea şi libera circulaţie a forţei de muncă erau idealuri şi prea puţin realităţi, tineretul credea că *statul trebuie obligat să ofere de lucru tinerilor universitari, în fond elita intelectuală a ţării*. Era firesc ca statul să fie găsit vinovat de situaţia precară a tineretului. Iar atunci când statul a crezut că prin limitarea numărului de studenţi poate găsi o rezolvare pentru problemele tineretului, ei bine, tocmai tânăra generaţie s-a opus unei astfel de iniţiative, reclamând încălcarea libertăţii accesului la cultură. Moda intelectualului se dovedea puternic ancorată în mentalitatea tinerilor, la fel ca şi modelul statului paternalist.

5.2. Şomajul intelectual, între percepţie publică şi viziuni subiective

Şomajul intelectual a reprezentat o preocupare pentru toate jurnalele şi revistele de specialitate, dar întâlnim numeroase referinţe şi în însemnările private ale multor tineri. Prin apelul la presă şi la jurnalele unor tineri intelectuali ai acelei perioade, voi încerca să reconstruiesc în linii mari percepţia publică asupra acestui fenomen, la care se adaugă şi viziunile (uneori de un subiectivism evident) ale celor afectaţi de acest flagel. Dacă plecăm de la premisa că istoria culturală poate să surprindă şi să *re-dea* spiritul vremii (*Zeitgeist*)[41], ne aflăm în faţa unui sugestiv capitol de istorie culturală. Iar cum istoria culturală urmăreşte să evidenţieze marginalitatea, în acest caz marginalul este însuşi şomerul intelectual, un marginal produs de societate, a cărui suferinţă materială ar fi putut fi estompată. Ceea ce

40. Petru Comarnescu, *Cetatea Universitară Bucureşti. Planul de discuţii al acestei vitale probleme naţionale. Planul de organizare al Cetăţii Universitare propus de dr. Sabin Manuilă*, în *Vremea*, anul VI, nr. 277, 26 februarie 1933, p. 5.
41. Peter Burke, *What Is Cultural History ?*, Malden Mass, Polity Press, 2008, pp. 20-30.

scăpa rezolvării însă erau de cele mai multe ori consecinţele sociale şi psihologice. Astfel se poate justifica apelul la jurnalele sau memoriile unora dintre aceşti „protagonişti", ce relevă un evantai de tribulaţii sfârşite (nu în puţine cazuri) cu îmbrăţişarea radicalismului. Un ultim argument în favoarea unei astfel de abordări: dacă presa românească a contribuit la transformarea acestui subiect într-unul reprezentativ pentru problemele sociale ale României interbelice, investigarea jurnalelor şi a memoriilor conferă o şi mai mare intesitate umană unei probleme care se confunda pentru unii cu viaţa cotidiană.

Să începem cu presa. Ziarele şi revistele cu orientare ideologică de stânga analizate în cadrul acestui demers sunt *Mişcarea*, *Rampa*, *ABC* şi *Era nouă*, în timp ce din rândul ziarelor cu orientare de dreapta am ales *Cuvântul*. Dar, indiferent de orientarea ideologică, datorită presei acest subiect (strâns legat de cel al supraaglomerărilor universităţilor şi al inflaţiei de titraţi) devine agendă publică. Astfel, chiar dacă datele statistice relative la această problemă sunt parcimonioase, presa reverberează consecinţele acestui fenomen, cu urmări negative mai ales pentru tânăra generaţie.

Pentru jurnaliştii care au abordat acest subiect, şomajul intelectual includea neajunsurile vieţii de student, dar şi alte fenomene sociale negative care împiedicau ascensiunea socială a multor tineri, cum erau corupţia, nepotismul sau *tradiţia cumulului*. Nu puţini erau cei care vedeau acest tip de şomaj ca principală cauză a tentaţiei suicidului în rândul multor tineri. Mai mult, şomajul devine chiar subiect de literatură, ca în nuvela lui Alexadru Sahia *Şomaj fără rasă*, în romanul lui Panait Istrati *Biroul de plasare*, în timp ce Gib Mihăescu oferă o frescă fidelă a vieţii studenţeşti din Bucureştiul interbelic în romanul *Zilele şi nopţile unui student întârziat*.

Dacă am încerca să depistăm tipologia socială a celor care abordează acest subiect, observăm că reprezentanţii *tinerei generaţii* sunt cei care semnalează această problemă. Criticul literar Perpessicius afirma că în România „şcoala ucide", găsind o explicaţie a numărului mare de elevi sau studenţi care se sinucid din cauza acelor curricula şcolare foarte încărcate, ce puteau provoca lesne căderi nervoase[42]. În privinţa vieţii universitare, consternarea se referea la naivitatea tinerilor studenţi care au dat crezare demagogiei şcolare ce i-a făcut pe mulţi să viseze la „birocratism, tocul la ureche şi [să fie] bursier al statului"[43]. Nu au lipsit nici tonalităţile sarcastice - de pildă, la Paul Sterian, pentru care şomajul intelectual era doar un alt „subiect la modă". Ironia ar reieşi din însăşi această denumire, pentru că „şomajul intelectual, dacă nu ne înşelăm, înseamnă un intelect care ar înceta să funcţioneze". Mai mult, prin faptul că foarte puţini studenţi reuşesc să-şi finalizeze studiile, ceilalţi devin inutilizabili în plan social. Tocmai de aceea „intelectualul român este muncitor necalificat. Rămâne toată viaţa salahor nespecializat

42. Perpessicius, *Şcoala ucide*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1493, 19 iunie 1929, p. 1.
43. Ion Conea, *Nenorocita viaţă de student*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1332, 6 ianuarie 1929, pp. 1-2.

şi fără formaţie. [...] Mai putem vorbi de un şomaj intelectual sau, pur şi simplu, de un faliment al învăţământului?"[44].

Printre primii care propun dezbaterii publice acest subiect îl regăsim pe Mihail Sebastian[45]. Colaborator şi apoi redactor la *Cuvântul* începând din 1927, Sebastian are ca temă predilectă a publicisticii sale din această perioadă învăţământul, cu precădere finalitatea învăţământului superior şi problema *şomajului intelectual*. Articolele sale împotriva politicii educaţionale româneşti sunt destul de dure, vrând prin aceasta să aducă la cunoştinţa publicului drama acelei *pletore* de absolvenţi care nu îşi găseşte rostul în societate. Este un motiv în plus de a propune restrângerea accesului la educaţie superioară, dar şi un argument cu greutate de a condamna statul pentru incapacitatea sa de a utiliza acest capital uman. Cu toate acestea, Sebastian găseşte şi cuvinte de laudă la adresa ministrului ţărănist al Instrucţiunii Publice, „domnul" G.G. Mironescu, cu ajutorul căruia reuşeşte să obţină o bursă de studii în Franţa. Admiraţia pentru acest ministru, pe care nu ezită să o împărtăşească şi în paginile ziarului *Cuvântul*, are „o explicaţie foarte terestră: bursa pe care Mironescu i-a acordat-o"[46].

Revenind la tema educaţiei, articolele sale se remarcă prin atacuri împotriva politicii educaţionale iniţiate de liberali, mai ales în timpul mandatului lui Constantin Angelescu. Aversiunea sa faţă de liberali reprezenta în fond înscrierea pe linia impusă de Nae Ionescu care, în 1929, vedea în ţărănism singura ideologie autentică şi valabilă pentru România. Problema supraproducţiei de intelectuali şi a incapacităţii încadrării absolvenţilor[47] devine deci un prilej de critică la

44. Paul Sterian, *Intelectualul necalificat*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3029, 30 septembrie 1933, p. 1.
45. Depistarea preocupărilor relative la tema şomajului intelectual în publicistica lui Mihail Sebastian se datorează şi lucrării Martei Petreu *Diavolul şi ucenicul său. Nae Ionescu-Mihail Sebastian*, Iaşi, Editura Polirom, 2009. După cum afirmă şi autoarea, lucrarea constituie o demontare a „mitului Sebastian" din cultura română, perceput – mai ales prin prisma *Jurnalului* său – ca o figură a elitei româneşti de orientare autentic democratică. De fapt, în activitatea publicistică a lui Sebastian ar exista două etape distincte – măcar prin tonalitate – care relevă un spirit prins în dezbaterile vremii asupra ideilor ce captau atenţia tineretului românesc: autoritarism, colectivism, naţionalism, stat totalitar etc. Prima etapă, ocultată sau poate nesondată cu acribia necesară, din biografia lui Sebastian este cea petrecută în redacţia *Cuvântului* între 1927 şi 1934, când viitorul diarist se remarcă printr-un ataşament de o cecitate impardonabilă faţă de mentorul său, Nae Ionescu. Chiar dacă ulterior Sebastian va încerca să se disculpe, afirmând că „Un *Cuvântul* gardist mi se părea – şi mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil", publicistica – de la cea culturală, trecând prin social, dar mai ales cea politică – din intervalul cronologic amintit mai sus evidenţiază un spirit „moderat de extremism de dreapta", care evită să discute problema antisemitismului, poate tocmai din dorinţa de a evita o polemică legată de originea-i proprie.
46. *Ibidem*, p. 38.
47. Mihail Sebastian, *8 clase*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1600, 4 octombrie 1929; *Idem*, *Un reformator şi un interview*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1602, 6 octombrie 1929 (în acest articol Sebastian acuză reticenţa ministrului Nicolae Costăchescu în rezolvarea

adresa politicianismului, care nu face altceva decât să promoveze incompetenţa, un astfel de caz în opinia tânărului gazetar fiind existenţa unor „universitari imbecili", ca Mihail Dragomirescu[48].

Dacă în 1929 considera că principala cauză a eşecului învăţământului românesc era gratuitatea sa care lăsa poarta deschisă oricui, în 1932 începe totuşi să militeze împotriva introducerii unor taxe de studii ca o formă de *numerus clausus* (fără a folosi această expresie), propunând în schimb instituirea unor examene exigente de competenţă[49].

Problema şomajului intelectual va fi atacată frontal mai ales după 1933, când tonalităţile articolelor lui Sebastian devin tot mai vehemente, aducându-se în discuţie rolul social şi economic al universităţii. Poate că o explicaţie a acestei abordări belicoase s-ar regăsi în ruptura dintre Nae Ionescu şi regele Carol al II-lea, ca şi în aversiunea crescândă a profesorului faţă de liderul liberal Duca, reorientare vizibilă în noua agendă editorială a *Cuvântului*. În articolul *Nişte şomeuri care vor avea de lucru* Sebastian evocă greva generală de la Universitatea din Paris, grevă a studenţimii cauzată de economiile bugetare decretate de către statul francez, care se traduceau în fapt prin reducerea unor posturi şi funcţiuni publice: „Nici statul francez, opulent şi gospodar cum îl ştim, nu-şi mai poate hrăni noile contingente de tineri intelectuali". Acest fenomen al şomajului intelectual, care este răspândit în toate ţările europene, „la noi în proporţii nebănuite de mizerie", are caracterul unei maladii sociale doar în Franţa, „statul clasic al burgheziei", unde tânărul burghez era educat să parvină: „A parveni este un termen peiorativ numai la noi, unde, orice s-ar spune, gustul aventurii şi al libertăţii este mai ascuţit. În mentalitatea franceză însă, a parveni este un fapt onorabil, care se plăteşte ce e drept cu

---

problemei „proletariatului intelectual" şi militează pentru desfiinţarea anului preparator de la universităţi şi revenirea la învăţământul secundar cu 8 clase). A se vedea şi *0,03%*, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1614, 18 octombrie 1929 („Pentru ca intelectualul să fie o realitate socială, ar trebui să îndeplinească o funcţie, să reprezinte un oficiu, să fie încadrat de o necesitate. [...] Intelectualul român e neîncadrat. Rezum la această afirmaţie drama lui şi a vieţii noastre"). Critica la adresa liberalilor, care sunt singurii responsabili de acest fenomen al supraproducţiei universitare din cauza concepţiei lor prea permisive, este continuată în 1931 prin articolele *Pentru studenţii respinşi*, în *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 octombrie 1931, şi *Selecţia studenţilor*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ianuarie 1932.

48. Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său*, pp. 30-31.

49. *Selecţia fiscală la şcoală*, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2686, 13 octombrie 1932. De comparat cu Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său*, pp. 67-68. Autoarea interpretează poziţia lui Sebastian în sensul că acesta ar fi militat pentru un *numerus clausus economic*, afirmând chiar că printr-o astfel de cerere ar avea multe în comun cu cererile antisemiţilor. A se vedea şi Olimpiu Pascu, *Selecţiunea prin cens a valorilor ?*, în *Dreapta*, anul I, nr. 2, 23 decembrie 1931, p. 2: „Bătrânul proverb *ai carte ai parte* e răsturnat deodată cu capul în jos: *ai parte ? Ai carte*". Roşu era convins că Universitatea este „producătoare de biurocraţi intelectuali" (Nicolae Roşu, *Stavilă la Universităţi ?*, în *Curentul*, anul IV, nr. 1117, 5 martie 1931, p. 1). A se vedea şi Timon, *Dumping universitar*, în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 89, 12 martie 1931.

multă tenacitate şi cu un desăvârşit respect al valorilor de muncă, ierarhie, modestie". Această reformă, „care lasă în nesiguranţă câteva generaţii de tineri studenţi, este un germene de disoluţie burgheză, mult mai grav decât aparenţele faptului, la urma urmelor anodin". Anticipând parcă radicalizarea tineretului european, Sebastian îşi încheie acest articol pe un ton sentenţios: „Sunt foarte multe şanse ca societatea de astăzi să moară tocmai prin seriile întregi de proletari intelectuali, pe care îi aruncă dincolo de marginile ei, cu o neglijenţă ce seamănă grozav a sinucidere. Şi atunci şomeurii ăştia vor avea de lucru"[50].

Sebastian semnalează existenţa unei astfel de probleme şi în societatea noastră, în articolul intitulat sugestiv *300 de licenţiaţi*, referindu-se la cei 300 de absolvenţi ai Facultăţii de Drept din Bucureşti, care reprezintă „300 de candidaţi la şomaj": „Ce vor face aceşti tineri, pe care în fiecare an universităţile noastre îi aruncă pe stradă cu o hârtie oficială în buzunar şi cu o inaptitudine totală în faţa unei societăţi sărace, în care toate locurile sunt ocupate şi toate drumurile închise?"[51].

Polemica este reluată în *Şomajul intelectual*, care relevă şi accentele cel puţin anticapitaliste (dacă nu chiar socialiste) ale tânărului Sebastian. „Pretutindeni maşina de stat şi angrenajul social se dovedesc insuficiente şi incapabile să cuprindă în cadrul lor generaţiile noi, pe care le refuză, pentru care nu mai găsesc întrebuinţare şi cărora nu le mai poate da condiţii normale de existenţă, muncă şi creaţie. [...] O societate care nu mai are ce face cu tinerii ei este o societate virtual căzută. Acesta e cel mai sigur simptom de înţepenire şi de moarte. Fenomenul aparţine întregului eşafodaj social burghez..."[52]. Pentru statele occidentale, problema şomajului intelectual depinde de incapacitatea acelor economii de a absorbi, de a oferi debuşeuri în muncă. În schimb, pentru cazul României acest simptom este o dovadă a inflaţiei universitare, care îşi regăseşte cauza în „exagerata invazie de diplome şi diplomaţi pe care învăţământul nostru superior o întreţine şi o încurajează an cu an", „un sistem de învăţământ care trăieşte în vid şi produce în vid". Opunându-se soluţiei alese de guvern de a limita numărul studenţilor[53] (văzând în această politică o îngrădire cu „sârmă ghimpată" a Universităţii[54]), Sebastian se raliază ideii de educaţie dirijată, „căci nu e suficient să trânteşti uşa universităţii în nasul unor întregi generaţii de tineri, ci trebuie să mai ştii ce faci cu aceşti tineri, pe care i-ai lăsat în stradă. Îi trimiţi spre sinucidere sau spre revoluţie? Spre una sau spre alta în orice caz, dacă nu le găseşti o întrebuinţare"[55].

---

50. Mihail Sebastian, *Nişte şomeuri care vor avea de lucru*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2864, 14 aprilie 1933, p. 1.
51. *Idem*, *300 de licenţiaţi*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2952, 15 iulie 1933 p. 1.
52. *Idem*, *Şomajul intelectual*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 august 1933, p. 1.
53. Sebastian reaminteşte şi de măsura de reintroducere a bacalaureatului în 1925 tot ca formă de limitare a numărului studenţilor şi de practica anilor pregătitori sau a examenelor de admitere care şi-au dovedit inutilitatea, nereuşind să stopeze procesul de creştere a populaţiei universitare.
54. Mihail Sebastian, *Sârmă ghimpată în jurul Universităţii*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2982, 14 august 1933, p. 1.
55. Mihail Sebastian, *Şomajul intelectual.*

Sebastian nu a fost singurul din redacţia *Cuvântului* care s-a aplecat asupra acestui subiect, dar tema educaţiei superioare în România a reprezentat un subiect predilect în publicistica sa. În schimb, aşa cum am văzut mai sus, tonalităţile sale se schimbau, poate şi în funcţie de politica redacţională sau, în egală măsură, în funcţie de evoluţia gândirii sale politice. La o concluzie asemănătoare ajunge şi Petre Chiricuţă, care surprinde, pe lângă dependenţa financiară de stat a tinerilor titraţi, şi un paradox: *„...să fim noi singura ţară pe lume cu un popor de crâncen analfabetism moral-cultural social şi totuşi... să suferim de... şomaj intelectual"*[56]. La fel, nici Mircea Eliade nu a rămas străin de acest subiect. În schimb, el alege să se solidarizeze cu cei „cel puţin şase mii de tineri muritori de foame, şase mii de creiere şi suflete de elită", care nu mai vor să rişte „ratarea definitivă sau tuberculoza pentru un simplu cuvânt mare, pentru *bărbăţie*, pentru *răbdare*. Nu mai riscă, pentru că văd pe alţii ocupând două, trei catedre, văd oameni învârtiţi până la sfidare prin proptele politice, văd ce vede toată lumea"[57].

Cezar Petrescu este un alt nume cu rezonanţă care se alătură acestei polemici. Cel care a încercat să scrie „o cronică românească a secolului XX" (după modelul *Comediei umane* a lui Honoré de Balzac) vedea în „dumpingul universitar" cauza „cerşetoriei în haine negre". Pentru Petrescu era o „situaţie riguros paradoxală: surplus de intelectuali în ţară de analfabeţi"[58], situaţie pentru care găsea ca principal vinovat statul: „Politica învăţământului nostru [în primul deceniu interbelic] viza efectul demagogic al strălucirilor statistice. Se numărau zecile de mii de înscrişi la şcolile secundare, miile de studenţi la cutare ori cutare facultate; nicio clipă nu se ţinea socoteală că la capătul acestor numărători aştepta bilanţul sinistru al şomajului intelectual, adică al cerşetorismului în haine negre"[59]. „Reforma

56. Petre Chiricuţă, *Şomaj - intelectual ?*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2984, 16 august 1933, p. 11. Într-un alt articol, Chiricuţă propunea ca soluţii pentru această problemă interzicerea cumulului de funcţii, dar şi dispersarea licenţiaţilor în toate zonele României, mai ales la sate: „Statul să dezrădăcineze în popor primejdioasa convingere curentă: *intelectualitatea o profesie la Stat*" (Petre Chiricuţă, *Şomajul „intelectual"*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 august 1933, pp. 1-2).

57. Mircea Eliade, *Congresul licenţiaţilor*, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 august 1933, p. 1: „...m-am mişcat mereu printre tinerii şomeuri intelectuali şi ştiu că vorbele, încurajările, îndemnurile la bărbăţie nu mai preţuiesc nimic. [...] Oamenii aceştia vor o pâine. Şi o cer pentru că ştiu că se găseşte pâine, că sunt locuri, sunt bani. Deci, să se termine odată cu mitologia *crizei*". Eliade nu e singurul care semnalează problemele ce ar putea decongestiona sfera profesiunilor intelectuale: nepotismul, tradiţia cumularzilor, neimplicarea statului în proiecte de anvergură economică ce ar putea mobiliza masa de şomeri. A se vedea şi *Şomajul intelectual*, în *Facla*, anul XI, nr. 467, 22 august 1932, p. 2.

58. Cezar Petrescu, *Cifre pe marginea dumpingului universitar*, în *Curentul*, anul IV, nr. 1118, 7 martie 1931, p. 1.

59. *Idem*, *Dreptul la cultură şi şomajul intelectual*, în *Curentul*, anul VI, 2 septembrie 1933, pp. 1-2. Articolul lui Petrescu este precedat de luările de poziţii ale lui Pamfil Şeicaru, cea mai radicală fiind cea din articolul *Înşelătorul miraj al diplomelor*, în *Curentul*, anul VI, 13 august 1933, p. 1.

învăţământului [...] trebuie să despice cele două noţiuni până acum confundate. Cultura care este un drept şi diploma care nu mai înseamnă un drept." Altfel spus, gata cu moda birocratismului şi cu visul intelectualizării. Studenţii trebuie să înceteze „să se mai formeze după chipul şi asemănarea burgheziei româneşti. Adică au căpătat o patalama şi râvnesc la alta, care să le dea drept la un os, fie el chiar secătuit de măduvă"[60].

Presa de stânga este cea care a evidenţiat cu precădere efectele sociale negative ale şomajului intelectual. Pentru aceasta, nu numai demagogia şcolară şi idealul birocratismului au contribuit la o avalanşă de pretendenţi spre titlurile universitare ; o cauză la fel de importantă ar fi migraţia tinerilor dinspre sat spre oraş, conduşi doar de exuberanţa specifică unui tânăr student : „Împerechiaţi puritatea sufletească a unui neexperimentat care nu ezită să-şi făurească idoli, cu imposibilitatea de a pătrunde într-un cerc ermetic închis de şperţ, de nepotism şi de birocratism şi veţi obţine amărăciunea ori revolta lui. [...] Studentul e răzvrătit de orânduiala pe care el o vrea conformă cu idealurile sale, cu absolutul de cinste şi de dreptate în viaţa individuală şi colectivă. De la această răzvrătire până la anarhism nu este decât un pas ; cei mai slabi, exaltaţii, fac şi acest pas, dar majoritatea rămâne la revoltă"[61]. Articolele presei de stânga se remarcă printr-un puternic sentiment de empatie cu cei care sunt afectaţi de şomaj. Aici apare o distincţie majoră faţă de maniera în care ziarele sau revistele de dreapta au ales să evoce acest fenomen. Modalitatea aleasă este de a publica unele dintre aceste „poveşti cutremurătoare", care dădeau intensitate şi dramatism, umpleau de tragic şi apropiau cititorul de şomerul intelectual. De exemplu, revista *ABC* evocă gestul disperat al unui tânăr student care dă un ultimatum societăţii să îi găsească un loc de muncă în maximum 48 de ore, alternativa fiind sinuciderea. Nu ştim dacă s-a ajuns la acest final tragic şi nedorit, dar concluzia jurnalistului care a publicat această scrisoare deschisă este tulburătoare : „Adolescenţii noştri sunt împinşi spre mormântul prematur deschis pentru dânşii, datorită unor cauze sociale, datorită relei organizări a învăţământului spre care îi îndeamnă statul, pentru ca după aceea să-i lase pradă mizeriei şi amărăciunilor"[62].

Un alt subiect era mizeria vieţii de student. Dan Petraşincu este cel care a realizat o investigaţie cu rolul de a surprinde o *felie* din viaţa unui student venit din provincie, care suferă de foame şi ale cărui stimă de sine şi încredere într-un viitor mai bun sunt năruite de multă vreme. Oriunde ar fi, studentul român este un marginal care se vede obligat să evite spaţiile publice de teamă să nu atragă priviri compătimitoare. Din acest motiv, în privirea studentului îl putem întrezări „pe tatăl cinstit de mâine, pe politicianul corupt de poimâine sau pe Raskolnikovii de peste o oră". Iată de ce „a fi un student şomer e totuna cu a fi un veşnic candidat la suicid. [...] Unde începe şi unde se sfârşeşte adevărata şomerie a intelectualului student? În clipa în care şi-a pus în gând să înveţe, sau atunci când şi-a luat

60. Cezar Petrescu, *8822*, în *Curentul*, anul VI, 21 octombrie 1933, p. 1.
61. I. Rancea, *Studenţimea în faţa realităţilor. Năzuinţe şi idealuri*, în *ABC*, anul I, nr. 21, 29 noiembrie 1934, p. 7.
62. *Desrădăcinaţii*, în *ABC*, anul I, nr. 17, 24 noiembrie 1934, p. 1.

licenţa?"[63], încheie retoric Petraşincu. Un tânăr intelectual pare să fi găsit răspunsul la această dilemă, care identifică vinovatul în persoana şomerului intelectual: „Am avut prea multe iluzii şi niciun ideal. Acesta e defectul generaţiei noastre. Suntem prea grăbiţi. [...] Cum poţi avea un ideal, dacă nu poţi realiza un scop: pâinea de toate zilele..."[64].

O viziune aparte este cea a lui Emil Cioran, tânăr student la Filosofie în perioada marii crize economice. Cumva surprinzător, şi totuşi în deplin acord cu pesimismul care i-a caracterizat opera, Cioran creionează o anumită „psihologie a şomerului intelectual", care s-ar integra în mentalitatea omului modern: „Faţă de omul generaţiilor antecedente, omul contemporan reprezintă un stil specific de viaţă, care este îmbibat în elementele lui esenţiale de psihologia şomerului". „Înainte individul era integrat – atât biologic, cât şi social – organic în viaţă. Era într-un anumit fel omul substanţial, cu consistenţa lăuntrică până la fixitate. [...] Omul substanţial trăieşte în acelaşi cadru de viaţă. De aici omogenitatea lui interioară. Şi tot de aici consecvenţa în gesturi şi atitudini care nu se mai găsesc astăzi decât la puţini, şi nu la cei mai buni. A fi consecvent înseamnă într-un anumit fel a te închide pentru multiplicitatea aspectelor vieţii, reacţionând identic. Dar mai înseamnă şi altceva: sărăcie lăuntrică. Or, ceea ce caracterizează pe şomerul intelectual, ca expresie tipică a vremii noastre, este o plinătate lăuntrică rezultată din contradicţiile în care trăieşte." Astfel, atunci când axa intrinsecă este afectată de problemele cotidiene, mentalitatea şomerului intelectual este copleşită de sentimente de nemulţumire, revoltă şi chiar de tentaţia extincţiei. Acest text poate fi văzut ca o primă mostră a concepţiei cioraniene a pesimismului, al cărei nucleu ar fi renunţarea la tot, adoptând în schimb ideea radicalizării. În exaltările şomerului intelectual, Cioran depistează „spiritul escatologic al culturii contemporane": „Există în spiritul lor [al şomerilor intelectuali] neliniştit şi frământat presimţiri triste, presimţiri de sfârşit [...] [care] iau forma ciudată şi demonică a iubirii sfârşitului, a presimţirii într-o exaltată bucurie a unei prăbuşiri apropiate"[65].

O altă consecinţă a şomajului intelectual ar fi însăşi devalorizarea ideii de muncă intelectuală; de fapt, a fi şomer intelectual devine un prim pas într-un mai lung proces de degradare socială a individului, ce poate ajunge şi până la forme de dispreţ public. În ochii opiniei publice şomajul în sine este totuna cu sărăcia, nesiguranţa, mizeria, dar trezeşte şi sentimente de compasiune. Faptul că mulţi tineri – studenţi sau şomeri – au ales forma suicidului ca mecanism de evadare şi-ar putea găsi o explicaţie în atitudinea ostilă sau cel puţin indiferentă a societăţii. Totuşi, presa a încercat să prezinte şi alte aspecte ale vieţii de şomer intelectual care ar fi sugerat că „viaţa nu-i aşa de grea". În această manieră a procedat ziarul *Rampa*, care a ales să descrie „viaţa de zi cu zi" dintr-o cantină

63. Dan Petraşincu, *Studenţii, eternii şomeri...*, în *Reporter*, anul II, nr. 14, 14 martie 1934, p. 4.
64. Titus Ionescu, *Drama universitară*, în *Universul*, anul LII, nr. 337, 7 decembrie 1935.
65. Emil Cioran, *Psihologia şomerului intelectual*, în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 134, 8 mai 1931, p. 1.

bucureşteană, unde se serveau mese pentru şomerii intelectuali şi manuali deopotrivă. Este drept că articolul are mai degrabă tonalitatea unui pamflet, din care nu puteau lipsi ironia, umorul şi chiar dispreţul. Astfel, se precizează că această cantină avea două intrări separate, pentru fiecare categorie de şomeri. La fel, dacă şomerii manuali credeau că prin aceste prânzuri gratuite „boierii îşi fac pomană", şomerul intelectual nu are cuvinte de mulţumire pentru aceste gesturi. Şomerul intelectual este convins că aceasta este o datorie a bucătarilor, a ospătarilor şi, în ultimă instanţă, a statului. În faţa unei astfel de „ingratitudini", autorul acestui reportaj, romancierul Constantin Coman, identifică un bun pretext pentru a-şi exprima dispreţul faţă de şomerii intelectuali, care nu ar fi decât o masă de studenţi şi de oameni fără nicio profesie: „99 de meserii şi 100 de nenorociri", toţi nişte „rataţi", conchide autorul reportajului. Nu aceeaşi atitudine o are şi patronul acestei cantine, care crede că prin gestul caritabil „îi flatează şi îi răsfaţă" pe şomerii intelectuali. Un astfel de exemplu de flatare a orgoliului şomerului intelectual ar fi modul în care este prezentat meniul pentru fiecare dintre cele două categorii de „clienţi fideli". De exemplu, ceea ce pentru un om obişnuit este „ciorbă bătută cu zarzavat şi pâine prăjită" pentru şomerul intelectual este „cremă de zarzavat cu crutoane"; „fasolele cu cârnaţi" devin „casoletă cu frankfurteri", iar „laptele sburat" este „boule de neige"[66].

Colajul de articole ar putea crea impresia unui decupaj tendenţios. Deşi cronologic articolele excerptate se suprapun în bună parte cu perioada marii crize economice, totuşi numărul mare de ziare care au existat în România interbelică riscă să transforme acest excurs într-un eşantion cel mult interpretativ, dar prea puţin reprezentativ. Tocmai pentru a înlătura această aparenţă, prezentarea cazului revistei *Generaţia nouă* devine necesară. Revista a avut o perioadă scurtă de apariţie (1934-1935), dar faptul că şomajul intelectual a reprezentat agenda editorială a acesteia transformă *Generaţia nouă* într-un barometru edificator. Cronologic, revista se înscrie în perioada în care apar primele măsuri legislative cu caracter xenofob de rezolvare a problemelor din societatea românească, de la limitarea accesului în învăţământul superior şi până la măsuri de „protejare a muncii naţionale". Dacă până în 1933 studenţimea românească era preocupată de rezolvarea problemelor profesionale, cum era şi şomajul intelectual, începând cu acest an valurile de antisemitism se înmulţesc. „Revendicările au trecut de această dată peste tradiţionalul *numerus clausus*. Studenţii cereau acum un *numerus nullus* necondiţionat."[67] Radicalizarea tineretului universitar coincide cu perioada de ascensiune a mişcării legionare. Totodată, apar noi partide politice cu revendicări xenofobe, aşa cum a fost Frontul Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, care a promovat ideea de *numerus valahicus*.

66. Constantin Coman, *Menu pentru şomerii intelectuali*, în *Rampa*, anul XX, nr. 5765, 31 martie 1937, p. 1.
67. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, pp. 208-209.

Revenind la *Generaţia nouă. Organul licenţiaţilor universitari (sub direcţia Asociaţiei licenţiaţilor în Litere şi Filosofie din România)*, primul număr a apărut în data de 25 martie 1934, având ca motto distihul: *Munţii noştri aur poartă,/ Noi cerşim din poartă-n poartă.* Articolul-program prezenta direcţia editorială a ziarului: „Deşi şomajul face la noi de câţiva ani victime, nicio publicaţie n-a înţeles să-şi ia *à cœur* nici strigarea pericolului social ce ameninţa şi cu atât mai puţin indicarea remediilor radicale". Recunoscând că unele cotidiene centrale au abordat problema şomajului (dar numai sub forma reportajelor, ceea ce ar fi fost insuficient), acest ziar „vine să umple un gol adânc simţit": „Prin aceasta vom dovedi că s-a transformat porecla în renume, că suntem cu adevărat o *generaţie nouă*". Paul B. Marian, în articolul *Un tineret disponibil*, constata că problemele întâmpinate de tinerii titraţi în dobândirea unui loc de muncă ar fi provocat o stare de apatie. Dar de la a nu crede în nimic la a crede în orice este un singur pas, autorul atrăgând atenţia asupra potenţialului de radicalizare pe care îl implică şomajul intelectual: „Astfel, chiar în descurajarea lui cea mai aprigă, tineretul rămâne veşnic pregătit. Neîncrezător, sceptic poate, dar DISPONIBIL pentru lupta de mâine". Tocmai de aceea redactorii revistei urmăresc să deschidă o anchetă care să găsească soluţii „la această problemă, care-i aceea a nevoilor tineretului de azi, fără ţel, fără dorinţi, fără pâine şi fără acel MÂINE, pe care tineretul tuturor generaţiilor trecute l-a avut veşnic în faţă"[68]. Apelul va rămâne fără rezultate, în numărul imediat următor Paul B. Marian exprimându-şi dezamăgirea: „Spun: [acest tineret] nu ştie şi nu vrea să reacţioneze, căci de putut ar putea foarte bine. În loc să umble, în haine roase [...] pe la uşile tuturor autorităţilor şi mai-marilor acestei ţări, ce nici nu stă să-i asculte, s-ar grupa, solidari, cot la cot, suflet lângă suflet, minte lângă minte, şi ar şti să-şi impună dezideratele lor. Dacă nu prin buna lor pricepere – prin numărul lor. Căci numărul lor va constitui atunci o forţă, de care va trebui să se ţină seama"[69].

Măsurile pentru combaterea şomajului intelectual, articol din acelaşi număr, reprezintă un memoriu adresat Majestăţii Sale, regele Carol al II-lea, autorul fiind I.G. Dimitriu, licenţiat în Litere al Universităţii din Bucureşti în 1926 şi preşedinte al Asociaţiei Licenţiaţilor în Litere şi Filosofie. Printre măsurile propuse, cele mai importante erau: adoptarea unei legislaţii împotriva cumulului de funcţii, centralizarea tuturor instituţiilor de învăţământ în resortul educaţiei, retrogradarea funcţionarilor care nu au studii necesare funcţiilor pe care le ocupă şi eliminarea femeilor funcţionare, urmând a rămâne în funcţii doar cele nemăritate şi fără copii. Problema cumularzilor a fost foarte bine exploatată publicistic de această revistă, în tot anul 1934 fiind publicate articole şi memorii concertate împotriva cumulului de funcţii, urmărindu-se modificarea legii din 2 aprilie 1931, cunoscută şi sub numele de „legea Mironescu". Printre „cumularzii-delincvenţi" apărea şi numele lui Sabin Manuilă. Cel mai dur articol pe acest subiect a fost pamfletul *Dulăii*:

68. A se vedea *Generaţia nouă*, Bucureşti, anul I, nr. 1, 25 martie 1934, pp. 1-2.
69. Paul B. Marian, *...dar şi dezinteresat*, în *Generaţia nouă*, anul I, nr. 2, 10 mai 1934, p. 3.

„Voi, tineri, care aţi îmbătrânit aşteptând să vă vină rândul [...], voi nu puteţi cumula nume, pronume, galoane şi jetoane! Vouă vă rămâne să muriţi râzând de dulăii cărora le veţi prinde câte o tinichea de coadă”[70].

Dacă în primul an de apariţie revendicările au caracter economic, în 1935 schimbările în redacţia revistei înclină tonalitatea articolelor spre o pantă naţionalistă. Aşa s-ar explica articolul scris de Baltazar Ştefan cu ocazia lansării programului politic al fostului lider ţărănist Alexandru Vaida-Voevod, intitulat *Drept aşa, d-le Vaida!* În opinia autorului, programul politic al Frontului Românesc are ca punct central „cu nimeni *Jos*, ci *Sus Românii*! Nu urâm pe nimeni, dar e legitim să iubesc pe ai mei”. Aceasta ar fi formula unui naţionalism „pozitiv şi total”, prin care „nu vreau moartea nimănui, ci viaţa fiilor patriei mele”[71]. Este adevărat că Vaida-Voevod prin *numerus valahicus* amintea de revendicarea unui *numerus clausus* a studenţimii, şi anume ocuparea funcţiilor publice şi economice ţinând cont de proporţionalitatea etnică a României Mari. Dar la fel de adevărat este că Vaida-Voevod nu a susţinut idei specific antisemite: „*Numerus clausus* era pentru antisemiţi o armă în lupta împotriva evreilor. *Numerus valahicus* voia să anuleze prejudiciul istoric adus românilor în raport cu minorităţile, superioare din punct de vedere cultural, şi formula dorinţa românilor de a avea un rol social de frunte în toate domeniile”[72]. Poate că originea ardeleană a fostului lider ţărănist a fost decisivă în reorientarea sa ideologică, Transilvania interbelică evidenţiind inferioritatea românilor - culturală şi socio-economică - faţă de celelalte minorităţi, mai ales în mediul urban. Numai că proiectul său politic nu a reuşit să canalizeze frustrările studenţimii, care se revărsa tot mai mult spre mişcarea legionară.

Ar trebui notat că în aprilie 1935, atunci când era înfiinţat Frontul Românesc, Corneliu Zelea Codreanu îl însărcina pe Ion Moţa să pună bazele Asociaţiei Generaţiei Mişcării Studenţeşti de la 1922. De aceea, regele Carol al II-lea, în dorinţa de a-şi impune controlul asupra unui tineret tot mai radicalizat, sprijină o nouă iniţiativă politică. Astfel, în iulie 1935, Liga Apărării Naţional-Creştine a profesorului ieşean A.C. Cuza şi Partidul Naţional-Agrar al poetului ardelean Octavian Goga fuzionează, dând naştere Partidului Naţional-Creştin. Vara anului 1935 reprezintă şi radicalizarea explicită a revistei *Generaţia nouă*, pentru că odată cu nr. 27-28 din 30 iunie 1935 tonalitatea articolelor devine de-a dreptul xenofobă. Redactorii sugerau că a sosit momentul renunţării la „ospitalitatea noastră milenară”, iar la rubrica *Profesorii noştri* este inclus A.C. Cuza, în timp ce la rubrica *Eroii noştri* este prezentată figura generalului Zizi Cantacuzino-Grănicerul, liderul *de jure* al partidului Totul pentru Ţară. Totuşi, în octombrie 1935 revista devine organul oficial al Asociaţiei Titraţilor Universitari şi Academici din România, persoană juridică înfiinţată la 15 iulie 1935, reunind titraţi din Litere, Drept, Ştiinţe, Teologie, Arte frumoase, Conservator şi ONEF. De asemenea, directorul I.G. Dimitriu se delimitează explicit de Asociaţia Licenţiaţilor în Litere şi Filosofie, „grupare

70. *Generaţia nouă*, anul I, nr. 13-14, 30 noiembrie 1934, p. 2.
71. *Generaţia nouă*, anul II, nr. 21-22, 31 martie 1935, p. 3.
72. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 249.

[de] tineri mici la cap şi proşti, fără un loc determinat în spaţiul legii şi cu gânduri de mărire deşartă şi parvenire fără merit"[73], cărora li se impută direcţia xenofobă pe care a avut-o revista de-a lungul verii anului 1935. Numai că nr. 35 din 25 octombrie 1935 rămâne ultimul număr al revistei.

Acest studiu de caz devine relevant din două puncte de vedere pentru evoluţia mediului politic românesc de după 1933: pe de o parte, printre soluţiile de rezolvare a şomajului intelectual se înscriu tot mai mult măsurile cu caracter naţionalist şi xenofob; pe de altă parte, devine evident că *mişcarea legionară* începe să-şi sporească influenţa în mediul universitar, atât prin anumite figuri marcante de profesori, cât şi prin acapararea organizaţiilor studenţeşti. „Partizanii lui Codreanu au cucerit mai întâi comitetele de conducere ale studenţimii, ca apoi să-şi lărgească baza în jos", următorul pas fiind căminul studenţesc, principalul loc de educaţie politică a studentului român. Astfel, intensitatea prozelitismului politic al mişcării legionare a fost favorizată şi de „structura universităţii, unica aglomerare de oameni interesaţi politic, aflaţi într-o relaţie strânsă de comunicare"[74].

O privire din interior asupra acestui subiect poate fi reconstituită prin apelul la memoriile şi la jurnalele tinerilor intelectuali, pentru care teama de eşec social devine redundantă. O menţiune este necesară: pentru tinerii intelectuali ai României din acea perioadă, cărturarul marginal şi sărac, ce ar putea spera doar la o recunoaştere postumă a meritelor sale, nu mai era un ideal. Fiind convinşi că rolul lor social este şi trebuie să fie unul util, tinerii intelectuali pretind şi luptă pentru drepturile lor economice, necesare pentru un trai decent. Chiar dacă în creaţiile literare se mai întâlnea clişeul intelectualului ratat, în viaţa reală aceşti tineri încearcă să evadeze din limitele tradiţionale ale unei economii ostile lor. Mircea Eliade nu are nicio îndoială în această privinţă: „Toţi acei intelectuali limbuţi, pretenţioşi, agresivi erau terorizaţi, fără să-şi dea seama, de spectrul *ratării*. Tema intelectualului ratat era destul de familiară romanului românesc, de la Vlahuţă la Cezar Petrescu. De obicei, însă, *ratarea* se datora opacităţii şi inerţiei mediului provincial în care erau silite să trăiască personajele, sau unor accidente personale (alcoolul, drogurile), sau, mai ales, ispitei pe care o reprezenta politica"[75].

Astfel, jurnalele devin o sursă ingenuă pentru analiza şomajului intelectual. Pe lângă descrierea evolutivă a fundalului social, diaristul redă şi aspiraţiile sale care se izbesc de lipsa potenţei financiare. În fond, jurnalul intim, gen inventat de francezi la începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care începe să se manifeste mai pregnant conştiinţa personalităţii şi a unicităţii individului în lume, este dovada cristalizării şi asumării identităţii intelectualului în spaţiul românesc. Asta nu înseamnă că jurnalul a fost un gen apreciat de toţi scriitorii. Unul dintre cei care

---

73. *O precizare necesară*, în *Generaţia nouă*, anul II, nr. 35, 25 octombrie 1935, p. 1.
74. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail"*, p. 268.
75. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Handoca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991, pp. 283-284. Despre impactul acestei probleme a şomajului intelectual şi a capcanelor financiare ale tinerilor scriitori (afectaţi de introducerea impozitului asupra dreptului de autor în 1935), a se vedea şi Florin Ţurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, pp. 300-303.

nu credeau în utilitatea jurnalului era George Călinescu, ce vedea în acesta un demers „principial nesincer". Atitudinea reticentă a lui Călinescu are şi explicaţii de ordin psihologic, încadrându-se în „impasul psihologic [în care] a nu mărturisi este un păcat şi a mărturisi ca să fii lăudat este altul". Aceste două păcate sunt principalele defecte ale jurnalelor din literatura română, care metamorfozează confesiunea fie „într-o selecţie părtinitoare a întâmplărilor", fie într-un „soi de bravadă a mărturisirii. Literatura mărturisirilor e bântuită de obsesia imaginii. Eul lucrează, harnic, la un contur atrăgător. [Dar] printr-un mecanism al cărui secret se află în scrisul la persoana întâi, lucrurile se întorc împotriva celui care se falsifică, ajustările sau confesiunea de paradă fiind deopotrivă de antipatice pentru autor"[76]. Aceasta ar fi schema dihotomică la care recurge orice scriitor ce alege să îşi scrie *propria viziune asupra vieţii*. Călinescu, obsedat de *ideea de redare a realităţii*, nu putea să nu fie conştient de implacabilul naturii umane, care preferă tot timpul să *interpreteze şi să codifice* realitatea. Motiv pentru care criticul literar a găsit de cuviinţă să alcătuiască o confesiune ca formă a proteismului trăirilor umane, adică un „fals jurnal". Aceeaşi atitudine era împărtăşită şi de Camil Petrescu : „Acest jurnal este o absurditate. [...] Dar va trebui să înregistrez în note, fie şi agramate, zigzagurile îndoielilor mele cotidiene. În conflictul acesta pe care îl am cu toată lumea, am nevoie de un martor, relativ obiectiv [...]"[77].

Primul aspect relevant ce se desprinde din aceste jurnale este atitudinea condescendentă a celorlalţi faţă de profesiunile intelectuale. George Călinescu surprinde într-o astfel de însemnare cotidiană percepţia negativă a actului intelectual, întrucât acest tip de preocupare ar fi lipsit de anvergură financiară : „Când cineva mă întreabă ce mai fac şi răspund, silit de aluzia lui, că scriu o carte, el adaugă : *barim iese ceva ?* Întrebare tipic românească. Adică e şi asta o meserie ca oricare alta pe care aş face-o şi eu, dacă aş şti să mă pricopsesc. Dacă întrebătorul e cumva un autor de manuale şcolare şi eu zic : *nu prea iese*, el comentează cu reproş – *Atunci e rău, boierule. De ce nu te apuci de manuale şcolare ?* ", nota criticul literar în 25 martie 1936[78].

Petru Comarnescu condiţionează anvergura succesului intelectual de potenţa materială[79]. Iar în momentul în care latura materială lipseşte, alternativa rămâne oportunismul, care implică şi compromisuri sociale. Pasajul din jurnal este sugestiv, descrie exact corvoada zilnică la care se supune autorul doar din considerente materiale : duminică 24 ianuarie 1932, „Georges şi Ana s-au înapoiat de la Bârlad,

---

76. Ioana Pârvulescu, *Rătăcirile elevului Negoiţescu* (cuvânt înainte), în Ion Negoiţescu, *Straja dragonilor. Memorii 1921-1941*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 5.
77. Camil Petrescu, *Note zilnice*, ed. Florica Achim, Bucureşti, Editura Criterion, 2008, p. 15.
78. G. Călinescu, *Fals jurnal*, ed. Eugen Simion, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 1999, p. 98.
79. Miercuri, 19 ianuarie 1932 : „Am asistat la conferinţa vie a Popei Ion Zeamă din Cornova la Institutul Social Român. Plăcut dispus de acest suflet senin şi practic, inteligent şi hazliu. *Dacă acest om de ţară ar fi fost bogat, ajungea un savant ; aşa a rămas popă de ţară*" (Petru Comarnescu, *Jurnal 1931-1937*, Iaşi, Editura Institutul European, 1994, p. 22).

unde au încheiat un act bun, util, judicios. Mă simt iarăşi mai neliniştit, mai constrâns, mă intrigă [*sic*] faţă de aceşti binefăcători ai mei, care mă ajută din datorie şi din milă, dar nu din înţelegere şi iubire faţă de mine. Confidenţele şi mărturiile lor mă plictisesc, căci mă distrag din sfera de idei şi de armonie intelectuală în care plutesc. Dar fără ei, aş muri de foame, căci în afară de Mama nimeni nu poate şi nici nu se gândeşte să mă ajute. Spiritul oportunist şi practic, însă, mă poate ajuta enorm, fără a mă ferici. Ajutorul mă leagă şi mai mult de lume, dar neajutorat poate că tot nu aş face mare lucru. Şi eu sunt un laş, oportunist, fricos faţă de nesiguranţă, dar posed viziunea unui timp mai îndelungat şi cu ea judec tot ce fac. Sunt oportunist *sub specie vitae*"[80]. În cele din urmă, din cauza acestor neajunsuri, Comarnescu va ajunge să se alăture mişcării socialiste din România, considerându-se dintotdeauna un „socialist"[81]. Dar deziluziile anilor 1932-1933 se sfârşesc odată cu dobândirea unui loc de muncă. Datorită „intervenţiei" favorabile a prietenului său Anton Golopenţia pe lângă Dimitrie Gusti, atunci ministru al Instrucţiunii Publice, Comarnescu este numit inspector în cadrul Direcţiei Teatrelor. Departe de a fi un *happy-end*, această slujbă devine pretextul unei severe introspecţii: „Am ajuns să lucrez numai pentru că sunt plătit. Felul de muncă ce mi se cere nu îmi dă nici libertate, nici stimul pentru imaginaţie. Mediocrizare, îmburghezire, dar mulţumire că am cu ce trăi"[82].

Un caz ilustrativ este cel al fraţilor Acterian, Haig, Arşavir şi Jeni, „o rară apariţie în cetatea literelor. Trei fraţi şi toţi cu darul scrisului!", după cum remarca Florin Faifer. Doi dintre ei, Arşavir şi Jeni, au lăsat moştenire jurnale preţioase, ce au puterea de a readuce la viaţă o lume, un tumult şi o speranţă care au aparţinut *tinerei generaţii*, o generaţie măcinată de problemele zilnice şi ademenită de perspectiva angajamentului politic radical. Nu e greşit să afirmăm că politicul este cel care a separat această generaţie, mai ales după 1934. Fraţii Acterian au trecut şi ei prin astfel de experienţe, în drumul lor de a deveni veritabili intelectuali.

Ca student la Drept (1929-1933), Arşavir Acterian (1907-1997) se arăta preocupat de formarea unei culturi enciclopedice, citind mai ales literatură şi filosofie. Chiar şi aşa, problemele financiare nu puteau fi ocolite. Studiile universitare fiind aproape terminate, ceea ce începe să-l preocupe pe Arşavir este independenţa financiară: „Vreau să fac ceva. Nu să citesc, nu să studiez. N-am bani să fac ce vreau şi fără bani sunt incapabil să ies din găoacea obişnuinţelor mele. Depinde de mine să-mi schimb viaţa. Câteva cuvinte, câteva gesturi şi voi fi altul. Rătăcesc lent şi visător, ca un ratat şi un idiot, pe un adevărat pustiu al faptei". În însemnările sale din 1932, această idee revine constant, alături de ideea responsabilităţii financiare faţă de propria-i familie. În data de 7 august 1932, el notează: „M. tristă, nemulţumită că e fată, că n-are bani, că n-are cu cine umbla. Preocupată de cum arată. Sinceră. E greu să fii fată cinstită şi fără bani. Îl întâlnesc pe Costică Fântâneru, care umblă să-şi găsească o catedră. S-a săturat de lipsa de bani. Mergea pe la Mircea Eliade, cu care peregrinăm apoi pe ici, pe colo, prin redacţii şi

---

80. *Ibidem*, p. 23.
81. *Ibidem*, p. 41.
82. *Ibidem*, p. 108.

librării." În data de 19 noiembrie a aceluiaşi an, ideea revine în centrul atenţiei sale: „E penibil să n-ai bani, să aştepţi, doar o pica ceva din cer. Sunt, de altfel, destul de liber, iată. Şi nu ştiu cum să-mi umplu mai plăcut ziua". Arşavir nu ascunde faptul că familia sa a văzut în studiile sale o formă de investiţie intelectuală: „[...] de-aş fi liber şi neîndatorat familiei care aşteaptă de la mine ceva, dac-aş fi suficient de tare să mă rup de toate obligaţiile care mă leagă de lucruri străine mie, care mă falsifică, mă înstrăinează de mine, aş încerca să fiu înţelept. Nici mai mult, nici mai puţin. Cântărindu-mă mai bine însă, îmi dau seama de puţinătatea mea. [...] Cert este că trăiesc într-un penibil provizorat spiritual"[83]. Răspunsul la aceste probleme va veni câţiva ani mai târziu, când, alături de fratele său Haig, Arşavir va adera la extremismul şi xenofobia predicate de mişcarea legionară. Nu au fost singurii care au făcut astfel de „alegeri".

Jeni Acterian (1916-1958), mai tânără decât Arşavir, a fost o martoră plină de empatie a problemelor cu care familia ei s-a confruntat. La 16 octombrie 1935, ea notează: „Membrii genialei mele familii trăiesc de azi pe mâine. Până când? Până acum mă socoteam un fel de copil şi nu-mi puneam întrebarea. În curând însă voi avea 20 de ani şi constat cu amărăciune că lucrurile merg din ce în ce mai rău. Ei sunt atât de convinşi că nu e nimic de făcut, că nici nu încearcă să se gândească la o soluţie. Ba înclin să cred că le e frică să privească problema în faţă. Câtă vreme lucrurile merg aşa, e încă bine. Dacă însă vreo catastrofă stă să vină, ei bine, ei aşteaptă ca această catastrofă să se producă spre a o vedea". De fapt, problemele financiare ale familiei sunt cele care o determină pe tânăra Jeni să renunţe la studiile superioare de matematică, în favoarea celor de filosofie. Motivul a fost acela că la cea din urmă specializare taxele erau mult mai mici, deşi admite că „nu e nimic de făcut cu filosofia". Nu încetează să noteze absolut tot ce se petrece în jurul ei: în familie, pe stradă, la facultate, unde pesimismul şi tristeţea studenţilor se transformă la unii în tentaţia suicidului. Dintre cei apropiaţi ei, singurul care i se pare că suferă *într-adevăr* este Emil Cioran, „omul trăirii autentice totale". Pesimismul lui este atât de intens, încât „simţi că toate amorurile şi averile pământului nu-l pot schimba şi nu-l pot scoate din suferinţă". Pentru ceilalţi, totul se reducea la simple probleme financiare. Spre exemplu, mărturia personală a lui Ion Frunzetti cum că ar vrea să se sinucidă „nu reuşeşte să-mi suscite mila. Îmi vine să zâmbesc. Adevărul e că nu-l pot lua în serios. Toate suferinţele lui sunt clasicele suferinţe (nu mai puţin reale, desigur) ale unui adolescent în mizerie: prima dragoste, familia care nu înţelege, studenţia, lipsa de bani. Prea e clar că toate *neliniştile metafizice* s-ar evapora într-o secundă dacă fata aceea (sau alta) l-ar iubi din nou şi dacă ar avea câteva mii de lei pe lună asigurate"[84]. Poate cucerită de „pesimismul cioranian", Jeni vede dincolo de cotidianul plin de mizerie. Nu la fel au procedat şi fraţii ei, care considerau că singurul răspuns pentru această stare socială poate fi dat doar de politică. Numai că mişcarea în care au crezut n-a

83. Arşavir Acterian, *Jurnal 1929-1945, 1958-1990*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, pp. 71, 85, 114, 120.
84. Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulţumit, 1932-1947*, ed. Doina Uricariu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, pp. 115, 125, 206-207.

reuşit să facă din România „o ţară ca soarele sfânt de pe cer". În ianuarie 1941, din cauza angajamentului său legionar, Haig este arestat, prilej pentru Jeni de reflecţie ideologică, de respingere a extremismului şi de a milita pentru independenţa totală a intelectualului faţă de politic: „Nenorocirea a început [pentru Haig], desigur, în momentul în care s-a băgat unde nu trebuia... *Qu'est-ce qu'il cherchait dans cette galère ?!!!* A căutat probabil o certitudine... a crezut că găseşte în sfârşit o soluţie pentru toate îndoielile care îl chinuiau, pentru frica de moarte, pentru frica de viaţă... de ratare... Cum nu pot oamenii rezista lucizi multă vreme? Simt probabil la un moment dat că sunt la capătul disperărilor şi atunci se aruncă în prima credinţă, în prima certitudine care le iese în cale. Credinţă? Certitudine? Aventură? Mare ghinion!"[85].

Un ultim exemplu este cel al romancierului Camil Petrescu, şi el marcat de sentimentul eşecului tocmai din cauza lipsei banilor. Maturizat brusc de experienţa războiului, dramatismul său interior este mai puternic ca la oricine altcineva. Aşa s-ar explica frecvenţa ideii de sinucidere din jurnalul său. În plan literar, nu ezită să transfere această tentaţie personajelor din romanele sale, poate ca formă de defulare. Un fragment din jurnalul său este grăitor pentru a-i vedea starea de spirit: „28 iunie 1931: Nu mai am nicio perspectivă. Într-o ţară, în care oamenii sunt conduşi numai de capriciul bestialităţii lor, nu pot spera nimic. Sunt exclus de la toate posibilităţile vieţii. Ca să merg pe stradă, trebuie să cheltuiesc un capital de energie şi atenţie, cu care alţii pot citi un volum.

Aci, unde totul se aranjează *în şoaptă*, eu rămân veşnic absent. Nu pot cere nicio slujbă publică. Nu pot trăi din scrisul meu: piesele nu mi se joacă, romanul nu mi-a adus mai mult decât aduce atâta scris unui copist. Din ziaristică nu pot trăi.

Şi apoi, e necesar să trăiesc? Dacă nu mă pot realiza, adică dacă nu pot pune la punct acele nenorocite de caiete filosofice? Cel puţin să iau aci hotărârea că nu mă voi sinucide înainte de a le transcrie.

Cum e posibil, pe de altă parte, să mă fi îngrozit atât de mult gândul morţii când eram bolnav astă-iarnă şi să mă împac acum atât de mult cu gândul sinuciderii?"[86].

5.3. De la dispreţul opiniei publice la intimitatea unor conştiinţe dezorientate

Indiferent de sintagma folosită pentru a descrie acest fenomen (şomaj intelectual, dumping universitar, inflaţie de titraţi, proletariat intelectual, suprapopulaţie universitară), cert este că toţi cei care s-au arătat interesaţi de subiect nu-i ascundeau eventualele consecinţe politice. Aşa cum marea criză economică a contribuit în Germania la o împărţire antagonică a societăţii între comunişti, social-democraţi

---

85. *Ibidem*, p. 335 (însemnare din data de 21 martie 1941). Probabil că fragmentul francez este o parafrazare a mult mai celebrei replici din comedia *Vicleniile lui Scapin* de Molière: *Que diable allait-il faire dans cette galère ?*
86. Camil Petrescu, *Note zilnice*, p. 26.

şi nazişti, erau destui care credeau că şi în România este posibil un astfel de scenariu. Timon, un pseudonim cel mai probabil, considera că „nerezolvarea problemei proletariatului şi a şomajului intelectual va duce ţara la o primejdioasă aventură politică de stânga sau la o acţiune disperată de dreapta”[87].

Polemica privind şomajul intelectual din presa românească reuşeşte să surprindă într-un mod realist cauzele acestui fenomen. De la ziare de stânga sau de dreapta, cu tonalităţi mai mult sau mai puţin radicale şi indiferent dacă autorii articolelor sunt membri ai *tinerei generaţii* sau persoane trecute de mult timp de prima tinereţe, problema preocupă. Totuşi, soluţiile propuse se înscriu încă în *establishment*-ul politic al statului român interbelic, o formă de democraţie care se străduia să funcţioneze. Asasinarea premierului Duca la 30 decembrie 1933 pe peronul gării din Sinaia de către Nicadori releva totuşi o stare de angoasă şi un început de radicalizare a tineretului şi a societăţii româneşti în ansamblul ei. Dialogul şi schimbul de idei încep să pălească. Violenţa ia prim-planul : „De prin 1932, alunecarea spre extreme, mai ales a tinerilor, se accentuează de la an la an”[88]. Dar până ca radicalizarea să devină realitate, polemica se purta mai ales cu argumente, în speranţa găsirii unor soluţii viabile. Rolul intelectualului în societatea românească, precum şi şomajul intelectual reprezentau astfel de preocupări, mai ales în rândul unor tineri care încă nu îşi clarificaseră poziţionările ideologice, dar pe care problemele cotidiene şi insecuritatea economică îi puteau azvârli înspre una dintre extremele eşichierului politic. Este perioada în care Mihail Sebastian publica în paginile ziarului *Cuvântul*, fără ca originea sa să constituie un factor de excluziune, la fel cum şi Emil Cioran scrie articole pentru *Mişcarea*, ziar cu vizibile orientări de stânga. Părea încă îndepărtat momentul „huliganilor” sau al „schimbării la faţă a României”.

Poate tocmai de aceea în 1929-1933 polemica din presa românească asupra şomajului intelectual este interpretată doar în sens social şi economic. Sunt departe poziţionările care să vorbească de necesitatea excluderii străinilor din învăţământ sau, dacă apar, trec aproape neobservate. Ne referim la presa centrală, mai ales la cea culturală şi socială, pentru că publicaţiile mişcărilor extremiste, care făcuseră din necesitatea românizării o finalitate a istoriei, nu îşi ascundeau sentimentele xenofobe. Dar în faţa acestor nemulţumiri, statul a încercat să nege evidenţele.

---

87. Timon, *Proletariat intelectual*, în *Mişcarea*, anul XXIV, nr. 64, 13 februarie 1931, p. 1.
88. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011, p. 57. Interpretând o statistică întocmită de Biroul Presei din cadrul Direcţiei Generale a Poliţiei, Boia constată că radicalizarea politică, dar şi etnică, este vizibilă şi prin simpla inventariere a publicaţiilor cu caracter extremist. Astfel, în România existau în 1933 27 de publicaţii româneşti de extremă dreaptă (din care 13 ale mişcării legionare şi 10 ale LANC-ului condus de A.C. Cuza), cărora li se mai adăugau 8 titluri germane şi 2 ruseşti. De partea cealaltă, existau 4 publicaţii româneşti de extremă stângă, plus 9 maghiare şi 5 germane : „Extrema dreaptă, cum se vede, e mai puternic reprezentată, iar disproporţia dreapta-stânga devine covârşitoare atunci când luăm spre comparaţie doar titlurile româneşti”.

De aici şi proliferarea ideii că statul român este defect în structura sa constitutivă. Democraţia pierdea teren. În 1934, Constantin Rădulescu-Motru va creiona o imagine a Statului-Naţiune, când publică *Ideologia statului român*. În această broşură de popularizare, Rădulescu-Motru lansează ideea echivalenţei dintre stat şi naţiune, pentru că secolul XX este „secolul naţionalismului totalitar". Văzând naţiunea ca un întreg ce reuneşte elementul esenţial (adică ţărănimea), Motru doreşte un stat ţărănesc, care să reintre în matca firească de dezvoltare naţională : „Vechea spiritualitate a Europei i-a dat Statului român botezul ; l-a făcut democrat şi burghez şi l-a pus astfel în duşmănie cu tradiţiile naţionale. Noua spiritualitate a Europei va trebui să-l facă să renască la o menire nouă, dându-i cunoştinţa de sine. Aşa îşi va îndeplini ea menirea faţă de poporul român"[89]. Începând cu anul 1934, dezbaterea nu va mai fi în interiorul ideii de democraţie, ci va propune spre evaluare pandantul democraţie-naţionalism. Tot ce se judecă de acum înainte trece şi prin filtrul gândirii naţionaliste. Iar problema educaţiei nu făcea excepţie de la această regulă.

5.4. Răspunsul *establishment*-ului. Limitarea accesului la învăţământul superior, între criterii economice şi excluderea „minoritarilor"

Deşi din punct de vedere temporal se admite că marea criză economică a luat sfârşit în 1933, din punct de vedere economic acest an semnifică nici mai mult, nici mai puţin decât momentul relansării. Altfel spus, 1933 nu reprezenta stadiul economiei globale din 1929, ci doar momentul de redemarare a procesului de creştere economică. Cât despre cauzele crizei economice, acestea s-ar regăsi chiar în modul în care a fost reconfigurată Europa la Versailles. Prin modul în care s-au trasat graniţele, dar şi prin definirea „vinovaţilor" de dezastrul primului război mondial, se deschidea capitolul „sufocării economiilor naţionale". Ruperea legăturilor economice şi comerciale antebelice şi climatul de neîncredere ce a urmat după 1920 au condus cumva inevitabil la succesul ideii de economie naţională. Iar redresarea economică a fost gândită în aceeaşi linie : mai întâi refacerea economiei naţionale şi abia mai apoi exportul. Din acest motiv economiile europene „se sufocă la adăpostul unor frontiere consolidate fără încetare". Şi, deşi liderii europeni se lăudau cu creşterea volumului comerţului european faţă de anul 1914, „creşterea" se datora „creşterii numărului de ţări din Europa Orientală". Din acest motiv, continentul se divide între „o Europă ruinată şi una imobilă", incapabilă să aplice reforme dureroase din punct de vedere social, dar care ar fi putut aduce prosperitate în viitor. Soluţia preferată a fost „replierea naţionalistă". Din acest motiv, ţări ca Polonia, România sau Bulgaria îşi laudă succesele agricole, „doar

89. Constantin Rădulescu-Motru, *Ideologia statului român*, Bucureşti, Societatea Română de Filosofie, 1934, p. 13.

că prosperitatea cu care aceste ţări se fălesc are un nume: subdezvoltarea"[90]. Obsesia frontierelor face ca naţionalismul să devină în multe din aceste state politică de stat. Costul social al acestei decizii a fost destul de dur, „securitatea colectivă prevalând asupra promovării sociale". Chiar şi aşa, lumea părea să fie mulţumită, rămânând doar să se găsească soluţia prin care elanul modernizator să fie armonizat cu nevoia de securitate, mai ales cu cea socială. În fapt, acesta este momentul în care liderii europeni descoperă problema şomajului; depăşiţi de ritmul schimbărilor sociale şi economice, cărora li se adăuga „închiderea supapei migratoare americane în 1921", liderii europeni afirmă că au găsit soluţia. Mai ales în contextul marii crize economice, „graţie recursului eficient la mobilizarea energiilor maselor populare împotriva fatalităţii şomajului, toate regimurile anunţă inaugurarea unor lucrări de amploare [...]. În realitate, lucrările de amploare nu diminuează rata şomajului dintr-o mişcare, totuşi ele au imensul avantaj de a forja mitul unui liant social regăsit"[91].

Cert este că şomajul începe să fie perceput ca risc (sau ca pandant?) al promovării sociale. Unii au preferat să creioneze un nou model economic care să pună capăt acestei dileme. Astfel s-ar justifica „succesul corporatismului", ce poate fi aplicat în orice tip de regim politic (democratic sau autoritar) şi implementat în orice tip de economie - preponderent industrială sau preponderent agrară. În fapt, corporatismul era o reacţie conservatoare împotriva unor schimbări prea bruşte, preferându-se o întoarcere spre tradiţie, spre valorile familiei şi spre solidaritatea comunităţii naţionale. Cât despre Europa Centrală, aceasta e „sedusă de corporatism, care-i apare ca un mijloc de a reduce violenţa socială născută în timpul crizei, violenţa economică inerentă capitalismului şi violenţa extremă a războiului"[92]. Acesta este şi principalul motiv pentru care deceniul patru este marcat de un „reflux general al democraţiei" şi de adoptarea unei „conduite reacţionare". Succesul modelului sovietic şi poziţia şubrezită a regimurilor democratice de efectele crizei economice resuscitează „ipoteza unei transformări radicale a continentului [...] exact ca în perioada 1917-1921". În acest context, elitele politice îşi regăsesc „reflexele lor brutale". În scopul de a îndepărta spectrul ameninţării revoluţionare (comunistă sau fascistă), lideri ca ungurul Gömbös (1932), letonul Ulmaris (1934), bulgarul Gheorghiev (1934) sau grecul Metaxas (1936) se „erijează în lideri providenţiali şi fac să defileze miliţiile lor", în timp ce grupările politice percepute ca revoluţionare sunt persecutate: Crucile cu săgeţi ale lui Szalasi, Perkonkrust în Letonia[93].

România nu a rămas neafectată de noile curente de pe continent, iar printre modalităţile de reconfigurare a economiei româneşti se afirmă tot mai mult ideea unui *naţionalism economic*. Virgil Madgearu încercase să prezinte necesitatea unei a treia căi, *statul ţărănesc*, încă din 1927, când publică *Agrarianism, capitalism,*

90. Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european de la 1850 până la sfârşitul secolului al XX-lea*, Chişinău, Editura Cartier, 2001, pp. 334, 336.
91. *Ibidem*, pp. 391, 398.
92. *Ibidem*, p. 399.
93. *Ibidem*, pp. 408-409.

imperialism. Contribuţii la studiul evoluţiei sociale româneşti, în timp ce Mihail Manoilescu promovează teoria corporatismului, care „este astăzi *viitorul*, după cum ideea liberală era viitorul către 1789"[94]. Naţionalismul economic românesc ar însemna „lupta externă a întregii economii interne împotriva intereselor economice ale străinătăţii şi, al doilea, lupta internă de cucerire pe seama românilor a poziţiilor economice hotărâtoare"[95].

Proliferarea unor astfel de idei stătea la baza unei legislaţii economice tot mai exclusiviste în privinţa prezenţei străinilor în industrie, spre exemplu. Dar reorientării economice trebuia să îi corespundă şi o reconsiderare a finalităţilor educaţiei. Pe moment, statul încearcă introducerea unor măsuri care au aspectul unor paliative, ca reintroducerea duratei de opt ani[96] a învăţământului secundar în 1935, anul preparator la universitate, comasarea învăţământului superior farmaceutic în Bucureşti, stabilirea unui număr maxim de studenţi admişi sau obligativitatea pentru absolvenţii de Drept de a dobândi şi titlul de doctor ca o condiţie obligatorie de prestare a profesiunii de avocat.

5.4.1. Comasarea învăţământului superior farmaceutic la Bucureşti

În România interbelică învăţământul farmaceutic funcţiona în cadrul Facultăţilor de Medicină din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, având o durată de 3 ani, precedată de 2 ani preparatori. Titlul acordat era cel de licenţiat. Pe baza statisticilor universitare, se observă că acest învăţământ era dominat de femei, în timp ce în Cluj şi Iaşi studenţii de origine română erau în minoritate.

Ideea comasării învăţământului universitar farmaceutic a fost adusă în discuţie şi în timpul dezbaterilor pe marginea legii învăţământului universitar din 1932. Atunci, raportorul acestei legi din Adunarea Deputaţilor, Petre Sergescu, aducea ca argument principal faptul că la Bucureşti funcţiona încă din 1923 Facultatea de Farmacie, ca instituţie autonomă. Problema fundamentală care persista era aceea a personalului insuficient; dacă la Bucureşti mai erau necesare catedre, la Iaşi şi Cluj ar fi fost o „parigorie de învăţământ, un învăţământ ridicol".

---

94. Mihail Manoilescu, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1936, p. 13.
95. *Apud* Bogdan Murgescu, *România şi Europa*, p. 251.
96. Oricum, scurtarea duratei ciclului învăţământului secundar pare să fi fost o măsură „provizorie" şi „temporară". În expunerea de motive la *Proiectul de lege asupra învăţământului secundar din 1928* se specifica faptul că „[n]evoile noastre sociale şi economice sunt atât de mari după război, încât trebuie făcut tot posibilul ca să le satisfacem cât mai repede şi cât mai intens. [...] Golurile mari lăsate în urma războiului, înmulţirea serviciilor şi necesitatea de a avea cât mai mulţi factori productori ne cer scurtarea duratei acestui învăţământ, bineînţeles fără a periclita organizarea şi rezultatele lui" (*apud Problema învăţământului nostru secundar*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 2, februarie 1934, p. 372).

Pe lângă aceste aspecte, concentrarea învăţământului farmaceutic la Bucureşti era impusă şi de noile roluri pe care le necesita profesiunea de farmacist: rolul social, mai ales în mediul rural, şi rolul industrial, prin care „să creştem pe farmacişti din punct de vedere tehnic, astfel ca ei să poată de aici înainte să prepare singuri produsele farmaceutice pe care astăzi le aducem din străinătate"[97].

În 1934, printre priorităţile trasate în Mesajul Tronului figurau şi sănătatea publică, şi educaţia naţională. În şedinţa Senatului din 21 februarie 1934, senatorul Daniel Danielopolu, în răspunsul său la Mesajul Tronului, abordează cele două probleme. În ceea ce priveşte învăţământul superior, toate guvernele sunt învinovăţite că au confundat „Universitatea cu şcoala primară şi cu şcoala secundară", uitând că „rolul său cel mai important este în cultură". Lipsa de racordare a învăţământului superior la necesităţile economice ale ţării, ca şi rata foarte mică de finalizare a studiilor superioare (licenţiaţi sau doctori) ar reprezenta sume bugetare irosite. Se impuneau câteva „economii bugetare".

Profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti, Danielopolu prezintă stadiul precar de dotare a laboratoarelor universitare, lipsa de noţiuni elementare dobândite de studenţi pe parcursul ciclului secundar, dar şi cuantumul foarte mare al taxelor universitare. Mai mult, faptul că posturile medicale sunt „scoase la concurs" doar de Ministerul Sănătăţii (care „păstrează un foarte mare număr de medici provizorii ce alcătuiesc clientela politică") obligă mare parte dintre absolvenţi să aleagă „libera practică". Numai că nici în câmpul liberei practici situaţia nu este mai bună, pentru că „pe muncitori îi ia Casa Centrală a Asigurărilor sociale, iar pe funcţionarii căilor ferate îi ia sub ocrotirea ei Casa CFR". Altfel spus, se limita drastic bazinul de recrutare a pacienţilor de către medicii liber-profesionişti[98].

Din aceste motive, Danielopolu propune reorganizarea învăţământului superior medical prin concentrarea învăţământului farmaceutic universitar la Bucureşti. Proiectul a fost adus în dezbaterea Senatului în data de 28 martie 1934[99], Danielopolu fiind raportorul acestei legi. Motivele invocate erau: lipsa de dotări materiale a secţiilor de Farmacie din Cluj şi Iaşi şi insuficienţa personalului specializat din aceste centre (unde exista doar câte o catedră pentru Farmacie, ceilalţi profesori fiind veniţi de la Facultăţile de Ştiinţe sau de Medicină). Astfel, completarea învăţământului farmaceutic în aceste două centre nu era posibilă (din cauza austerităţii bugetare), dar nici necesară, „fiindcă numărul licenţiaţilor în farmacie a devenit considerabil, şi mare parte nu-şi găsesc întrebuinţare". Nu era omis nici faptul că la Cluj şi Iaşi secţiile de Farmacie erau dominate de „minoritari", din cauza metodei „recrutării indirecte" practicate de secţiile de Farmacie. Mai exact, Danielopolu acuză faptul că aspiranţii la secţiile de Farmacie

97. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, nr. 74, 19 aprilie 1932 (şedinţa din 30 martie 1932).
98. A se vedea *Monitorul Oficial. Partea a III-a: Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 7, 27 februarie 1934.
99. *Ibidem*, nr. 23, 19 aprilie 1934.

trebuiau în prealabil să urmeze un stagiu de practică de 1 an sau de 2 ani în farmacii (anii preparatori). Cum farmaciile din Ardeal, Moldova sau Basarabia ar fi preponderent deţinute de minoritari (dar mai ales de evrei), aceasta era în opinia senatorului o explicaţie pentru afluenţa foarte mare a minoritarilor în cadrul acestor secţii de la Cluj şi Iaşi: „Aceasta este situaţiunea, d-lor senatori, şi în chestiunea şomajului intelectual şi în chestiunea *repartizării pe neamuri* a profesiunii farmaceutice şi a studenţilor în farmacie. Dacă noi n-am avea raportul inversat între Cluj şi Iaşi pe de-o parte, şi Bucureşti pe de alta, desigur că nu am avea niciun argument. Dar ţinând seama [...] că recrutarea se face de farmaciile publice, că în regiunile care comandă recrutarea învăţământului farmaceutic la Cluj şi Iaşi *marea majoritate a farmaciilor nu e în mâna Românilor*, şi că, din contră, în regiunea care comandă învăţământul farmaceutic din Bucureşti marea majoritate a farmaciilor este în mâna Românilor, suntem obligaţi, dacă vrem, să facem unificarea învăţământului farmaceutic cerut de toată lumea [...] în Bucureşti"[100].

Drept urmare, reforma învăţământului farmaceutic se justifică prin motive de ordin ştiinţific, social şi naţional. Cel care s-a opus unei astfel de măsuri a fost Nicolae Costăchescu, fost ministru al Învăţământului în timpul guvernării ţărăniste şi profesor la Universitatea din Iaşi, căruia i se pare inacceptabil ca învăţământul farmaceutic să fie desfiinţat în cele două centre doar din cauza numărului mare de minoritari. Replica vine din partea ministrului Angelescu, care precizează că „nu ne-am gândit niciodată să împiedicăm învăţământul pentru concetăţenii noştri [minoritari]. Dar am spus că trebuie să se concentreze în Bucureşti, să vină în mediul acesta mult mai românesc". Nici Memoriul profesorilor de la facultăţile de Medicină şi de Ştiinţe din Iaşi nu a avut mai mult succes. Pentru semnatarii acestui document, ideea concentrării învăţământului farmaceutic era una „neserioasă", ei argumentând că nicăieri în lume (cu excepţia centrelor universitare Paris şi Strasbourg) Farmacia nu era o facultate independentă. Interdependenţa celor două specialităţi (medical şi farmaceutic) era valabilă în ambele sensuri, „de aceea noi considerăm luarea învăţământului farmaceutic din Iaşi şi Cluj ca amputare [...] a învăţământului medical". Cât despre prezenţa prea mare a minoritarilor la secţiile de Farmacie din Iaşi şi Cluj, soluţia propusă era ca facultăţile să impună un examen de admitere premergător stagiului de practică (elevatul), astfel încât „nu facultatea să fie obligată să primească studenţii după indicaţiile farmaciştilor, ci farmaciştii să primească elevii după indicaţia facultăţii. [...] De altfel, noi respingem şi în principiu şi în formă concepţia că trebuie să răsturnăm organizaţiile noastre de învăţământ, plecând de la ideea unei lupte cu minoritarii"[101].

---

100. *Ibidem*, nr. 24, 20 aprilie 1934. Vezi şi Daniel Danielopolu, *Activitatea parlamentară 1934-1937*, Bucureşti, Tipografia Cultura, 1937, pp. 14-15.
101. *Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930-1935*, Iaşi, Editura Universităţii Mihăilene, 1936, pp. 59-63.

Tabelul 5.4. *Evoluţia studenţilor la secţia de Farmacie din Bucureşti după naţionalitate şi sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alţii		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920[196]	65	208	–	–	–	–	–	–	23	14	310
1924-1925[197]	32	94	0	0	0	0	0	0	40	31	197
1928-1929	173	228	14	0	9	4	126	177	19	19	769
1931-1932	309	348	13	2	9	0	125	166	17	3	992
1932-1933	245	409	8	1	2	0	137	133	16	12	963
1933-1934	190	397	8	1	0	0	118	101	12	8	835

Tabelul 5.5. *Evoluţia studenţilor la secţia de Farmacie din Cluj*[104] *după naţionalitate şi sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alţii		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1924-1925	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	66
1928-1929	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	132
1931-1932		113		109		30		75		4	331
1932-1933	57	81	67	31	41	11	51	42	3	3	387
1933-1934	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	396

Tabelul 5.6. *Evoluţia studenţilor la secţia de Farmacie din Iaşi după naţionalitate şi sex*

Anul universitar	Români		Unguri		Germani		Evrei		Alţii		Total
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	
1919-1920[199]	93	104	–	–	–	–	–	–	0	0	197
1924-1925	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	446
1928-1929	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	477
1931-1932[200]	31	64	0	0	0	0	191	207	0	0	493
1932-1933	43	69	0	0	0	0	193	222	0	0	527
1933-1934	31	68	0	0	0	0	148	212	0	0	459

102. *Cf. Statistica învăţământului public şi privat din România pe anii şcolari 1919/1920 şi 1920/1921*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1924, pp. 84-91. Statistica prezintă două categorii de studenţi : români şi străini.
103. Pentru anii 1924/1925-1933/1934 datele sunt extrase din *Anuarul Universităţii* din Bucureşti.
104. Pentru toţi anii datele sunt extrase din *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand* din Cluj.
105. *Cf. Statistica învăţământului public şi privat din România pe anii şcolari 1919/1920 şi 1920/1921*, pp. 92-97. În statistică apar două categorii de studenţi : români şi străini.
106. Pentru anii 1931/1932-1933/1934, datele au fost extrase din *Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi 1930-1935*.

În luna aprilie a anului 1934, proiectul de lege este adus în dezbatere şi la Adunarea Deputaţilor. Petre C. Andrei analizează şi considerentul de ordin social care ar sta la baza acestei decizii, adică fenomenul şomajului intelectual. Pentru profesorul ieşean, „nu există şomer intelectual decât acela care are mijlocul de muncă, este pregătit şi nu poate valorifica pregătirea sa; cel nepregătit nu mă interesează, fiindcă acela nu posedă mijlocul de muncă". Numai că această măsură ar fi departe de a limita şomajul intelectual în rândul farmaciştilor; mai mult, ar intra în contradicţie cu programul guvernului de a încuraja învăţământul practic, dar şi cu starea precară a farmaciilor, mai ales în mediul rural: „Avem 1 700 de farmacii în toată ţara. Când satele noastre sunt minate de boli şi când medicamentele nu se găsesc la îndemâna ţăranului, când la sate este o farmacie la 8 000 de locuitori şi la oraşe la 5 000, credeţi dumneavoastră că este necesară o asemenea comprimare a învăţământului farmaceutic?". Ar fi deci o lovitură dată învăţământului practic, în condiţiile în care în mediul rural, mai ales în Basarabia, drogheriile sunt „un fel de magazine, unde se vinde de toate". Soluţia propusă ar fi scăderea numărului de locuitori pe farmacie şi o mai bună repartizare geografică a farmaciştilor, mai ales în mediul rural. „Ei bine, dacă titraţii noştri nu vor să se ducă la ţară şi cu toate acestea vin să facă scandal, pentru că au titluri universitare, împotriva acestora puteţi să luaţi măsuri. Înţeleg să protesteze cineva când nu are posibilitatea de plasare, dar când îi dai loc şi nu vrea să-l primească, nu mai ai nicio obligaţie faţă de el." Din acest motiv, proiectul de lege ar ascunde alte „intenţii": ar fi vorba de un proiect de lege prin care se „încurajează plecarea profesorilor cărora nu le place nici la Iaşi, nici la Cluj". Şi Ion Petrovici se declară împotriva acestui proiect, care ar fi dovada încălcării legii autonomiei universitare. Deşi iniţiatorii legii se apărau afirmând că ar fi cerut în prealabil avizul universităţilor în această chestiune, nu se precizează *ce* tip de aviz (favorabil sau nu?) ar fi primit[107].

Francisc Laar, deputat maghiar, abordează mai ales motivele de ordin naţional care ar sta la baza acestei legi. Din analiza statistică a studenţilor farmacişti de la Iaşi şi Cluj, „dumneavoastră pretindeţi că este nevoie de concentrarea învăţământului farmaceutic, sau – ca să vorbim mai pe faţă – introduceţi un *numerus clausus* şi în acest învăţământ, adică voiţi să desfiinţaţi un învăţământ, pentru motivul că într-însul învaţă şi minoritarii. [...] Domnilor deputaţi, trebuie să vă familiarizaţi cu ideea că în România întregită trăiesc şi minoritari. Ne-am născut maghiari, germani, şvabi, evrei, etc. Putem fi condamnaţi că ţinem la naţionalitatea noastră?".

Împotriva acestei legi se pronunţă şi Ion Hudiţă, deputat ţărănist, care părea convins că „în acest proiect de lege nu este vorba de interesul învăţământului sau al farmaciei, ci este vorba pur şi simplu de interesele personale a doi profesori, care vor să se transfere la Bucureşti!".

De cealaltă parte, dr. N. Hasnaş, iniţiator şi susţinător al acestei legi, consideră că prin concentrarea acestui învăţământ la Bucureşti principala consecinţă ar fi creşterea calităţii învăţământului farmaceutic. Disiparea şi slaba dotare tehnică a învăţământului farmaceutic înseamnă profesionişti slab pregătiţi şi incompetenţi, fapt care nu va putea duce la dezvoltarea unei industrii farmaceutice naţionale.

107. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, nr. 41, 24 aprilie 1934 (şedinţa din 17 aprilie 1934).

Astfel, înfiinţarea Facultăţii de Farmacie în Bucureşti ar fi un prim pas în dezvoltarea farmaciei ca ştiinţă şi ca industrie.

În fine, poziţia dr. George Banu sintetizează intenţiile legii : „Am putea spune că preocuparea legiuitorului se încadrează perfect de bine în programul de evoluţie către care năzuim noi astăzi, adică preocuparea politicii noastre naţionale, atât sub raport ştiinţific, ca să ne putem ridica la nivelul de luptă egală cu toată civilizaţia Occidentului şi mai mult sub raport economic şi social, pentru a putea să valorificăm toată averea noastră în acest câmp, până acum rămas virgin. Fie din cauza ignoranţei, fie din cauza dominaţiei unor anumiţi factori, de care oamenii noştri, foarte deseori farmacişti, s-au lăsat atraşi abdicând de la datorie, ştiinţa farmaciei nu a corespuns nici scopului ştiinţific, nici interesului naţional. Interesul individual foarte deseori primează, din care cauză se sacrifică interesele colectivităţii". Deşi „farmacistul este un intelectual pe care îl respectăm la nivel egal ca titlu", acesta „abdică încetul cu încetul şi se transformă într-un executant, foarte adeseori numai negustor, uitând orice latură de concepţiune care ridică nivelul psihologic şi intelectual ; el se restrânge adesea la formule stereotipe pe care le poate face un laborant...".

Iar dr. Ştefan Bogdan conchide : „...orice profesiune este onorabilă numai atunci când ea se exercită cu destulă ştiinţă şi cu toată demnitatea, ori aceasta nu este posibil decât dacă profesionistul – aici farmacistul – este bine pregătit. Cultura lui mai ales trebuie să fie şi este foarte variată şi foarte vastă, cultura lui nu poate fi dată de un singur profesor"[108].

Drept urmare, începând cu anul universitar 1934-1935, secţiile de Farmacie de la Cluj şi Iaşi intrau în lichidare[109], urmând ca înscrierile pentru această specialitate să se organizeze numai la Facultatea de Farmacie din Bucureşti. Câţiva ani mai târziu, în şedinţa Senatului din 24 noiembrie 1936, acelaşi Danielopolu prezintă un program de organizare a universităţii româneşti, considerată principala sursă a fenomenului de şomaj intelectual. Printre măsurile enunţate, senatorul solicită o mai atentă verificare a procesului de echivalare a diplomelor străine. În opinia sa, în mare parte aceste diplome ar fi eliberate de instituţii lipsite de prestigiu academic, adică documente de studii „uşurele, *bon pour l'Orient*" : „Cred că în echivalarea diplomelor trebuie să stabilim o regulă. Trebuie să vedem care sunt universităţile de care mai avem nevoie în situaţia de dezvoltare aşa de mare a facultăţilor noastre. Trebuie ca echivalenţa să nu fie acordată decât după stagii

108. *Ibidem*, nr. 43, 28 aprilie 1934 (şedinţa din 19 aprilie 1934).
109. Totuşi, nu au lipsit problemele administrative. Spre exemplu, Decanatul Facultăţii de Farmacie Bucureşti semnalează Ministerului Instrucţiunii Publice (într-o notă din 7 octombrie 1935) faptul că anumiţi studenţi din Iaşi au solicitat transferul la Bucureşti, dorind să li se recunoască examenele susţinute la secţia de Farmacie din Iaşi în anul academic 1934/1935. „Deoarece prin Legea pentru concentrarea Învăţământului farmaceutic acest învăţământ a fost suspendat la Iaşi pe ziua de 1 octombrie 1934 şi deoarece cursurile făcute [la Iaşi] în anul şcolar 1934-1935 nu au o bază legală, cererile studenţilor nu pot fi aprobate" (ANIC, Fond Ministerul Instrucţiunii, al Cultelor şi Artelor, dosar 512/1935, f. 84).

lungi şi examene multiple. Trebuie să ne gândim chiar la echivalarea pe bază de convenţii între State"[110].

5.4.2. Limitarea accesului la Universitate

Începând cu anul 1935, excluderea pe criterii etnice – atât din educaţie, cât şi din economie – devine agendă publică. Iar printre cei care susţineau astfel de iniţiative îl regăsim şi pe Iosif Gabrea, conferenţiar universitar la Facultatea de Litere din Bucureşti. Pentru acesta, o astfel de măsură era necesară cu precădere pentru învăţământ, deoarece sistemul educaţional a fost iniţial conceput ca principal mecanism de *românizare* a societăţii : „Totuşi, în timp ce raportul între populaţia majoritară şi minoritară este de 73% români şi 27% minoritari, populaţia şcolară a liceelor în 1932-1933 era alcătuită astfel : 61 285 români şi 44 075 minoritari ; adică 58,2% din populaţia liceelor români şi 41,8% minoritari. [...] În raport cu masa etnică, în prezent minoritarii participă la învăţământul liceal în număr *de două ori mai mare decât românii*. Şi cum drumul spre învăţământul superior *trece numai prin licee*, se înţelege cât de îngrijorătoare va fi peste câţiva ani situaţia învăţământului superior din punct de vedere naţional." Adept al „proporţionalităţii", Gabrea nu părea a fi de acord cu soluţiile politice de excludere a străinilor din învăţământ, preferând în schimb o exprimare eufemistică : „...promovarea românilor în şcoli şi funcţii, până se va atinge numărul proporţional cu masa etnică respectivă"[111]. La nivel oficial însă, ideile sale nu au avut succes.

Constantin Kiriţescu, acum în funcţia de director al Direcţiei Învăţământului Superior din cadrul Ministerului Instrucţiunii Publice, prezintă situaţia „suprapopulaţiei universitare" într-o şedinţă a Consiliului Interuniversitar din 23-24 mai 1935. Dezvoltarea învăţământului superior îi apare încă o dată ca disproporţionată faţă de „nevoile reale ale ţării", dezvoltare care stă la baza proletariatului intelectual (*şomeri în haine negre*), oameni „sustraşi de la carierele productive, nemulţumiţi şi răzvrătiţi [...] ; germeni de turburare şi anarhie"[112].

Tabelul 5.7. *Populaţia studenţească în România, 1934-1935*

Universitatea			**Total**
	Bucureşti	17.753	
	Iaşi	5.745	
	Cluj	3.990	
	Cernăuţi	2.893	
Total Universităţi			**30.381**

110. Daniel Danielopol, *Situaţia actuală a universităţilor. Program de organizare*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1937, p. 56.
111. Iosif Gabrea, *Tineretul şi şcoala românească*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XXIII, nr. 5-6, mai-iunie 1935, pp. 187, 193.
112. Constantin Kiriţescu, *Suprapopulaţia universitară*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XXIII, nr. 5-6, mai-iunie 1935, p. 166.

Politehnica			
	Bucureşti	1.054	
	Timişoara	436	
Total Politehnici			**1.490**
Academii Comerciale			
	Bucureşti	3.764	
	Cluj	931	
Total Acad. Com.			**4.695**
Academii Agricole			
	Bucureşti	374	
	Cluj	338	
Total Acad. Agr.			**712**
Academia de Arhitectură			**291**
Institutul Superior de Educaţie Fizică			**202**
Academiile de Muzică			**1.512**
Academiile de Arte Frumoase			**387**
Total general			**39.307**

Sursa: Constantin Kiriţescu, *Suprapopulaţia universitară*, 1935, p. 169

Tocmai de aceea, decongestionarea universităţilor devine pentru Kiriţescu „un capitol de *politică şcolară*", care trebuie cât mai repede implementat de către autorităţi. Printre punctele principale ale acestui program se numărau promovarea învăţământului profesional[113] şi limitarea cifrei de şcolarizare în învăţământul secundar teoretic, ca şi creşterea exigenţelor la examenul de bacalaureat.

Din 1935 Consiliul Interuniversitar se implică tot mai mult în limitarea populaţiei studenţeşti. În baza hotărârii luate în şedinţa din 11 iunie 1935 „cu privire la necesitatea reducerii numărului studenţilor Universităţilor din ţară, în raport cu posibilităţile de debuşeuri ale titraţilor şi cu cele de lucru pe care le oferă diferitele facultăţi", dar şi în baza deciziei Consiliului Rectorilor al celor patru universităţi şi al celor două şcoli comerciale care propuneau organizarea de concursuri de admitere a studenţilor din anul I, Ministerul decide la 21 iunie 1935 ca numărul studenţilor ce vor fi admişi în anul I pentru anul academic 1935-1936 să fie fixat astfel:

Tabelul 5.8. *Repartizarea studenţilor în anul I pe anul academic 1935-1936*

Universitatea									
	Teologie	Drept	Litere	Ştiinţe	Farmacie	Medicină	Med. Vet.	Agronomie	**Total**
Bucureşti	200	800	800	600	100	200	60	–	**2.760**

113. A se vedea şi Iosif Gabrea, *[teoreticieni şi] practicieni*, în *Revista generală a învăţământului*, anul XXV, nr. 9-10, noiembrie-decembrie 1937, pp. 339-346.

Iaşi	120	500	250	350	–	120	–	100	**1.440**
Cluj	–	400	200	150	–	180	–	–	**930**
Cernăuţi	350	250	150	100	–	–	–	–	**850**
Politehnica									
Bucureşti									**200**
Timişoara									**100**
Academii Comerciale									
Bucureşti						an preparator		800	**350**
Cluj						an preparator		250	**150**
Total									**6.780**

Sursa: SJAN Cluj, Fond Universitatea Cluj, dosar 182 – Rectorat. Registru Jurnal 1935, doc. 1094, ff. 7-10 (în document se precizează că „la celelalte şcoli nu e necesar a se fixa numărul studenţilor")

În documentul menţionat se preciza că fiecare facultate va fi obligată să organizeze examen de admitere[114] (constituit din două probe, cea scrisă şi cea orală), în aprecierea candidatului urmând a se ţine cont atât de cunoştinţele de specialitate, cât şi de „cunoştinţele de limba română", precum şi de „claritatea exprimării sale", media minimă de admitere urmând a fi nota 6, dar fără depăşirea numărului de locuri alocate prin tabelul de mai sus.

Universitatea din Cluj pare să nu fi fost afectată de limitarea numărului de studenţi, rectorul Florian Ştefănescu-Goangă afirmând că prin această decizie se păstrează numărul de studenţi din anul academic 1934-1935. Dar cel care se opune acestei măsuri este decanul Facultăţii de Drept, Romul Boilă, care consideră măsura de limitare a numărului de studenţi pe anul universitar 1935-1936 o încălcare a autonomiei universităţilor[115], aşa cum este aceasta prevăzută în articolul 68 din Legea

114. Obligativitatea examenului de admitere, ca şi regulamentul de înscriere la Universitate au fost publicate în *Monitorul Oficial*, nr. 144, 27 iunie 1935.

115. Romulus Boilă atrage atenţia că „s-au adus grave prejudicii drepturilor autonome ale facultăţii", dar, în urma rezoluţiei Consiliului Facultăţii de Drept din 19 noiembrie 1935, se supune deciziei Ministerului şi a Consiliului Interuniversitar. Procesul-verbal a fost trimis şi Ministerului, însoţit şi de o motivare a acestui protest al Facultăţii de Drept din Cluj. Astfel, prin „fixarea numărului de înscrieri în anul I la 400, se aşază Facultatea noastră în rangul al III-lea, când este ştiut că după Bucureşti Facultatea noastră are numărul cel mai mare de profesori şi deci posibilităţi de instruire mai mari, că este singura Facultate de drept în provincia cea mai populată a ţării şi că, în fine, acum, în urma contopirii cu Facultatea din Oradea, logic este ca Facultăţii din Cluj să-i revină şi efectivul de studenţi ce s-ar fi atribuit şi Facultăţii din Oradea. Ne mai permitem a vă atrage atenţia la violarea de lege ce s-ar comite dacă sfaturile Consiliului Interuniversitar ar fi aprobate de Dvs. şi aplicate". Un astfel de memoriu a fost trimis şi de Facultatea de Drept din Bucureşti, care „a analizat în primul rând chestiunea de a şti dacă hotărârile Consiliului Interuniversitar au sau nu caracter obligatoriu pentru Facultăţi". Evident, concluzia era negativă, Consiliul având „caracterul de simplu

învăţământului universitar, dar şi o încălcare a Constituţiei României, care stipulează egalitatea de şanse pentru toţi cetăţenii săi.

Limitarea studenţilor din universităţile româneşti era justificată de calcularea unui coeficient raportat la populaţia de 18 milioane a României, proporţia urmând a fi cea de cca 1 student/1 000 locuitori. Astfel, universităţile trebuiau să aibă un corp studenţesc de maximum 19 000 de studenţi (Universitatea Bucureşti - 8 000 de studenţi ; Universitatea Iaşi - 5 000 de studenţi ; Universitatea Cluj - 4 000 de studenţi ; Universitatea Cernăuţi - 2 000 de studenţi[116]).

În această decizie se preciza că Ministerul Instrucţiunii Publice „a intervenit şi la Ministerul Ocrotirilor Sociale să se facă o statistică a profesiunilor academice, pentru a se vedea care sunt trebuinţele reale ale Statului (medici, avocaţi, magistraţi, funcţionari etc)"[117].

Această măsură fără precendent în organizarea învăţământului superior din România a afectat bugetul multor facultăţi care, în încercarea de eludare a obligativităţii examenului de admitere, au publicat anunţurile de deschidere a sesiunii de admitere fără a mai aminti cele două tipuri de examinare, orală şi scrisă. Caracterul intempestiv al acestor măsuri risca să descurajeze înscrierea multora dintre potenţialii candidaţi[118]. Pe termen lung însă, măsura impusă în 1935 de Consiliul Interuniversitar devenea începutul anihilării ideii de autonomie universitară, de unde şi protestele numeroase ale profesorilor universitari. Era tot mai limpede că statul urmărea să acapareze educaţia superioară, în dorinţa de a o transforma în mecanism de socializare politică şi de alocare socio-economică a capitalului uman.

Tabelul 5.9. *Universitatea din Bucureşti : studenţii înscrişi în anul I în 1935/1936*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	-	-	726	97

organ consultativ", iar hotărârile sale nu pot avea decât „valoarea unor simple avize". Dar, chiar şi în atari condiţii, „Consiliul Facultăţii noastre primind totuşi acel aviz ca o sugestiune", a decis să aplice cifra de şcolarizare cerută de Consiliul Interuniversitar (a se vedea ANIC, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, al Cultelor şi Artelor, dosar 512/1935, ff. 62, 85-86).

116. A se vedea SJAN Cluj, fond Universitatea Cluj, dosar 404a, ff. 128-131, 136.
117. *Ibidem*, f. 131.
118. SJAN Cluj, Fond Universitatea Cluj, dosar 182 - Rectorat. Registru Jurnal 1935, doc. 2166, ff. 1-2. Rectorul Universităţii din Cluj, Florian Ştefănescu-Goangă, trimite în data de 27 septembrie 1935 o înştiinţare ministrului Instrucţiunii Publice, în care îi semnalează faptul că anumite facultăţi din Bucureşti, Iaşi şi Cernăuţi „au publicat în ziare că înscrierea studenţilor în anul I se va face fără examen de admitere", lovind în interesele Universităţii clujene, pentru că studenţii ar urma să „se înscrie numai acolo unde accesul e mai uşor". Goangă cerea, astfel, ministrului să intervină „fie obligând toate Facultăţile să respecte decizia (obligativităţii examenului de admitere), fie admiţând ca examenul de admitere să aibă loc numai în cazul în care cererile vor depăşi numărul stabilit".

Litere	–	–	304	458
Ştiinţe	–	–	400	100
Medicină	124	36	163	58
Farmacie	–	–	44	47
Teologie	–	–	197	1
Med. Vet.	–	–	102	5
Total an	124	36	1.936	766
	160		2.702	

Sursa : *Anuarul Universităţii din Bucureşti, 1935-1936* (la Facultatea de Ştiinţe, statistica precizează doar totalul studenţilor pe sexe : 1 582 de studenţi şi 455 de studente, datele din tabel fiind estimative)

Tabelul 5.10. *Universitatea din Iaşi : studenţii înscrişi în anul I în 1935/36*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	–	–	282	33
Litere	–	–	55	134
Ştiinţe	–	–	85	35
Medicină	–	–	108	31
Farmacie	11	3	2	6
Teologie	–	–	66	1
Agronomie	–	–	94	14
Total an	11	3	692	254
	14		946	

Sursa : *Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi pe anul academic 1935-1936*

Tabelul 5.11. *Universitatea din Cluj : studenţii înscrişi în anul I în 1935/1936*

Facultatea	An preparator		Anul I	
	B	F	B	F
Drept	–	–	328	26
Litere	–	–	96	111
Medicină	–	–	141	13
Ştiinţe	15	4	30	13
Total an	15	4	595	163
	19		758	

Sursa : *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I Cluj pe anul 1935-1936*

Tabelul 5.12. *Universitatea din Cernăuţi : studenţii înscrişi în anul I în 1935/1936*

Facultatea	**An preparator**		**Anul I**	
	B	**F**	**B**	**F**
Drept	**89**	**11**	**155**	**14**
Litere	–	–	**130**	
Teologie	–	–	**246**	**0**
Ştiinţe	–	–	**30**	**13**
Total an	**89**	**11**	**561**	**27**
	100		**588**	

Sursa : *Anuarul Universităţii Regele Carol al II-lea pe anii de studiu 1933-1936* (la Facultatea de Litere, statistica prezintă doar totalul studenţilor – 481, datele din tabel fiind estimative)

Analizând situaţia studenţilor înscrişi în anul I sau în anul preparator în cele patru universităţi în anul academic 1935-1936, se poate afirma că măsurile impuse de Ministerul Instrucţiunii Publice au avut caracter executoriu. Numai că aceste măsuri veneau şi pe fondul unei scăderi a populaţiei universitare şi din punct de vedere demografic : proaspeţii studenţi din intervalul 1935-1937 reprezintă în mare parte tineri născuţi în timpul primului război mondial. Chiar şi în lipsa unor măsuri rigide de admitere a noilor studenţi, era de aşteptat ca numărul studenţilor înscrişi să fie mult mai mic, la fel cum s-a întâmplat şi în 1936-1937. Kiriţescu caracteriza acest trend drept un „fapt accidental", pentru că anul universitar 1936-1937 „corespunde epocii de denatalitate din timpul războiului, *fluviul*" domolit un moment urmând a-şi relua „cu şi mai multă furie cursul devastator"[119]. Acesta este motivul pentru care Kiriţescu propune un nou concept educativ, de sorginte economică : *educaţia dirijată*. Apărător fervent al ideii de universitate ca spaţiu al ştiinţei, Kiriţescu se lamenta că în spaţiul românesc „cei ce urmează învăţământul superior şi special o fac în scopuri lucrative" : „Cu alte cuvinte, învăţământul superior este urmat de tineretul nostru cu intenţia de a-i servi la pregătirea unei cariere. Primejdia degenerării Universităţii într-o şcoală profesională superioară este reală şi desigur că trebuie evitată cu îngrijire"[120]. Aducând drept argument observaţiile statistice, Kiriţescu nota că „45,2% din totalul studenţilor Universităţii din Bucureşti urmează Facultatea de Drept" şi că, în general, „putem enunţa că jumătate din numărul studenţilor înscrişi ajung să termine Universitatea luându-şi o diplomă ; restul

119. Constantin Kiriţescu, *Quo vadis, Universitas? Etapa 1936 a crizei Universităţii româneşti*, în *Revista Cursurilor şi Conferinţelor*, anul I, nr. 11, ianuarie 1937, p. 42.
120. *Idem*, *Problema „educaţiei dirijate". În legătură cu suprapopulaţia universitară şi şomajul intelectual*, în *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială*, anul XIV, 1936, tom II, p. 849.

rămân cu studiile neterminate"[121]. Cauzele pentru care cei din a doua categorie nu ajung să îşi finalizeze studiile ar fi diverse, printre cele mai des întâlnite regăsindu-se schimbarea opţiunii de pregătire universitară, renunţarea la una din specializările urmate, *peregrinatio academica* sau pauperitatea.

5.5. Ascensiunea naționalismului: de la *numerus clausus* în educație la naționalismul economic

Curentele radical-naţionaliste care au perturbat universităţile româneşti în primii ani de după marea unire s-au revigorat mai ales după 1933. În 1922, la Facultatea de Medicină din Cluj, nemulţumiţi de nivelul scăzut al echipamentului didactic şi al condiţiilor de viaţă din acest centru universitar, studenţii identifică printre cauzele acestei situaţii prezenţa evreilor[122]. Dar, deşi studenţii ar fi fost de acord cu îndeplinirea câtorva dintre deziderätele legate de calitatea vieţii studenţeşti, Corneliu Zelea Codreanu este cel care va instrumentaliza în chip politic antisemitismul. Ideea de *numerus clausus* este transformată de Codreanu în axă a revendicărilor studenţeşti, iar momentul transpunerii acestui deziderat în plan politic îl reprezintă data de 4 martie 1923, adică înfiinţarea Ligii Apărării Naţional-Creştine[123]. Dar, în ciuda prozelitismului politic al LANC-ului, timp de câţiva ani antisemitismul ca parte a discursului public intră într-un con de umbră. Ceea ce îl revigorează este marea criză economică cu efectele sale negative şi imposibilitatea guvernelor conduse de liderul naţional-ţărănist Alexandru Vaida-Voevod (şeful a trei guverne între iunie 1932 şi noiembrie 1933) de a relansa economia. Într-un astfel de peisaj marcat de scăderea nivelului de trai şi de imposibilitatea statului de a oferi locuri

121. Calcularea procentului a pornit de la centralizarea numărului total al studenţilor la nivel naţional, numărul fiind divizat cu patru şi rezultând estimativ numărul studenţilor dintr-un an de curs. Raportat la acest ultim număr a fost calculată ponderea absolvenţilor diplomaţi. Astfel, în anul universitar 1923-1924, din 19 923 studenţi înscrişi circa 4 756 erau în ultimul an de studiu, dintre aceştia obţinând diploma 2 338, adică 50%. În 1925-1926, din 23 562 înscrişi (adică 5 890 pe an de studiu) au obţinut diploma 2 799 (47%), iar în 1929-1930 din 32 045 studenţi înscrişi (adică 8 011 pe an de studiu) au obţinut diploma 3 836 (47%) - *Ibidem*, p. 876.
122. Mişcări antisemite studenţeşti au izbucnit şi în alte state central-europene la scurt timp după formarea şi consacrarea prin tratate internaţionale a statelor succesorale. După ce în Ungaria încă din 1920 s-a introdus principiul *numerus clausus* ca modalitate de admitere la universităţi, începând cu toamna lui 1922 izbucnesc mişcări studenţeşti antisemite în Austria, Ungaria, Polonia şi Lituania, provocate de numirea unui savant evreu ca rector al Universităţii germane din Praga. A se vedea în acest sens Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail"*, p. 108. Detalii despre introducerea unui *numerus clausus* în Ungaria în Viktor Karady, István Kemény, *Antisémitisme universitaire et concurrence de classe. La loi du* numerus clausus *en Hongrie entre les deux guerres*, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 34, septembre 1980, pp. 67-96.
123. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail"*, p. 108.

de muncă tinerilor absolvenţi proveniţi din universităţi, antisemitismul societăţii româneşti devine tot mai puternic. Din acest moment revendicările studenţeşti nu se mai mulţumesc doar cu ideea de *numerus clausus* în universităţi, ci propun principiul *numerus nullus*, prin care elementul etnic românesc să fie favorizat în toate sectoarele vieţii sociale şi economice[124]. Această revendicare era promovată vehement de mişcarea legionară, mişcare care ar fi beneficiat şi de atitudinea favorabilă a autorităţilor în 1933[125].

Asasinarea premierului liberal I.G. Duca în decembrie 1933 a condus la scoaterea în afara legii a mişcării legionare, dar pentru scurt timp. După 1935, politica „guvernării peste partide" a regelui Carol al II-lea devine tot mai vizibilă prin încurajarea de sciziuni în rândul liberalilor şi al ţărăniştilor, dar şi prin încercarea de acaparare a mişcării legionare. Apariţia Frontului Românesc condus de Alexandru Vaida-Voevod şi revendicarea sa privind *numerus valahicus* aveau rolul de a provoca o hemoragie în rândul susţinătorilor mişcării legionare şi de a reorienta tineretul universitar spre mişcări politice care respectau regimul constituţional al ţării[126]. În încercarea sa de a impune un regim autoritar prin discreditarea tuturor partidelor politice şi, prin aceasta, a sistemului constituţional democratic, regele Carol al II-lea se lovea de influenţa crescândă a mişcării legionare, care se conturează în ochii opiniei publice după 1934 ca singura alternativă viabilă, în ciuda radicalismului său. De fapt, radicalismul politic promovat de Codreanu rezona cu naţionalismul tot mai vizibil al opiniei publice, şi mai ales cu cel al studenţimii, devenind tot mai mult „expresia unei nemulţumiri generale"[127]. Studenţimea - prin organizaţiile ei - era acaparată de mişcarea legionară[128], dovadă stând Congresul Uniunii Naţionale a Studenţilor Creştini Români de la Târgu Mureş, din aprilie 1936.

Deşi fluxul populaţiei studenţeşti începuse să scadă considerabil după 1935, şomajul intelectual rămânea în continuare o problemă esenţială a agendei publice. Agenda publică şi cea politică erau contaminate de ideea de promovare a măsurilor de protejare a economiei şi a forţei de muncă naţionale. Interpelarea lui Eugen Titeanu la adresa guvernului din februarie 1934 este simptomatică pentru un astfel de climat. Acesta condamnă politica pasivă a statului român faţă de ameninţarea de deznaţionalizare a oraşelor şi faţă de măsurile care se impun în privinţa protecţiei

---

124. *Ibidem*, p. 209.
125. În opinia lui Armin Heinen, Alexandru Vaida-Voevod ar fi sprijinit şi material Garda de Fier, fapt ce a condus la o lărgire instituţională a acestei mişcări (*Ibidem*, p. 220).
126. *Ibidem*, p. 242.
127. *Ibidem*, p. 250.
128. Traian Brăileanu, profesor de sociologie la Universitatea din Cernăuţi şi membru activ al mişcării legionare, sintetiza astfel ascensiunea acesteia după 1934 : „Se-nţelege că cei interesaţi să menţină haosul au căutat şi caută să zădărnicească cu toate mijloacele *mişcarea tineretului*, şi mai ales adâncirea acestei mişcări şi pătrunderea ei în toate ţesuturile societăţii. Demagogii uniţi cu jidanii ar vrea să limiteze mişcarea în cadrele înguste ale vieţii universitare sau, cel puţin, să o îngrădească în domeniul politicii militante unde speră să o poată înăbuşi mai lesne" (Traian Brăileanu, *Studenţii*, în *Însemnări sociologice*, anul I, nr. 9, decembrie 1935, p. 10).

muncii naţionale: „Guvernul are datoria să înţeleagă [...] necesitatea majoră de a face pe de o parte, în limitele legale şi ale echităţii, o vastă operaţiune de deparazitare care să redea muncii naţionale şi în special noilor generaţii intelectuale proletarizate, dreptul de existenţă; pe de altă parte să ridice un baraj împotriva invaziei exotice, care îndepărtează mâna de lucru românească şi determină, în dauna ordinii sociale, mişcări violente şi instinctive de conservare şi apărare etnică". Ideea de protejare a muncii naţionale ar fi, astfel, un paliativ pentru „a evita procesul de proletarizare a noilor generaţii, focar de agitaţie permanentă şi instrument de facilă speculare în mâna demagogilor fără răspundere", trimitere clară spre liderul legionarilor, Codreanu. Pentru Titeanu, membru liberal, „nu ar fi vorba câtuşi de puţin de persecutarea unora, în dauna altora, ci de legala şi fireasca politică de promovare a elementului românesc".

Octavian Goga, liderul Partidului Naţional-Agrar, merge mai departe, propunând renunţarea la regimul democratic, care a dus în special la proliferarea a două fenomene organice: corupţia şi teroarea. Adversar al votului universal care, „exercitat de o populaţiune fără pregătire, a devenit un obstacol pentru dezvoltarea şi întărirea ei", Goga identifică şi principala consecinţă a acestui regim democratic „începător": politicianizarea României. Astfel, societatea interbelică ar fi fost una profund scindată. În schimb, guvernul Tătărescu „prelungeşte incertitudinea în care ne găsim şi continuă seria încercărilor haotice, acumulând noi decepţii pe un fond de unanimă protestare, într-o vreme când lumea noastră refuză incapacitatea căptuşită cu vorbe şi cere o radicală schimbare de regim". În asentiment cu Goga, Virgil Madgearu consideră că alegerile din decembrie 1933 au dat „o puternică lovitură regimului constituţional şi parlamentar, spre marea satisfacţie a amatorilor de aventuri dictatoriale"[129].

Coroborată cu ascensiunea mişcării legionare şi mai ales cu practica *taberelor de muncă*, lipsa unui loc de muncă devine un vector al influenţei politice şi sursă a destabilizării echilibrului politic. Eşecul regelui Carol al II-lea de a-şi subordona mişcarea legionară îl obligă pe suveran să-l menţină pe Gheorghe Tătărescu în funcţia de prim-ministru, în contextul în care sprijinul liberalilor pentru *homo regius* era tot mai slab, iar ofensiva ţărăniştilor se bucura de o largă adeziune în rândul electoratului.

Primul pas a fost făcut la 7 martie 1937, când Institutul de Statistică al Ministerului de Interne întreprinde un recensământ al şomerilor intelectuali, rămas unic în Europa acelor vremuri. Rezultatul scotea la iveală existenţa a 6 197 şomeri intelectuali; chiar dacă numărul nu este deloc mare, au fost şi multe carenţe în implementarea acestui recensământ. Spre exemplu, modul în care urma să se desfăşoare colectarea datelor sociologice de pe teren: Institutul Central de Statistică distribuia către toate primăriile din ţară formularele-chestionar pe care fiecare persoană care se considera şomer intelectual era invitată să le ridice, să le completeze şi apoi să le redepună în data de 7 martie 1937 către autorităţile locale

129. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, nr. 11, 28 februarie 1934 (şedinţa din 24 februarie 1934).

care, la rândul lor, trebuiau să le trimită la Bucureşti. Evident că nu e nicio metodă ştiinţifică de colectare a datelor : ce putea să-i determine pe cei care erau şomeri intelectuali să completeze formularul şi ce putea să-i împiedice pe cei care nu erau şomeri intelectuali[130] să participe la această cercetare statistică[131] ? Ceea ce constată mulţi analişti ai perioadei nu este faptul că şomajul intelectual era o problemă centrală a societăţii româneşti, ci că, indiferent de numărul şomerilor intelectuali, un simptom este cert : deprecierea muncii intelectuale. „De cele mai multe ori o diplomă, chiar atunci când aduce un folos material, nu satisface în totul munca depusă în studiile universitare. Din această pricină, în sufletele profesioniştilor liberi încolţeşte neîncrederea, desnădejdea, picură veninul unei renunţări precoce la satisfacţiile morale şi intelectuale. Din ce în ce mai puţine triumfuri, din ce în ce mai puţine cariere strălucitoare, o nivelare unanimă care duce la afirmarea unor simple şi meschine obişnuinţe. Ratare precoce. Rutină. [...] poate ar fi fost necesar ca şomeurii intelectuali să fie întrebaţi ce cred despre situaţia lor şi cum o văd ei rezolvată? Am avea prilejul şi al unui inventar moral, nu numai numeric."[132]

Sabin Manuilă, directorul Institutului Central de Statistică şi supervizorul acestui recensământ, a răspuns acuzaţiilor venite din presă şi din mediul universitar, nemulţumit de faptul că rezultatele referitoare la şomerii intelectuali erau contestate. Manuilă nu a ezitat să afirme că unele partide politice au încercat între 1933 şi 1936 să transforme problema şomajului intelectual într-un prilej de revendicări politice şi de inventare a unor date statistice neconforme cu realitatea[133]. Iar faptul că ponderea licenţiaţilor în rândul şomerilor intelectuali era de aproximativ 10% (652 de licenţiaţi din totalul de 6 075), adică mult mai puţin decât numărul licenţiaţilor dintr-un an universitar, atestă că această problemă nu exista[134]. În schimb, Manuilă

130. A se vedea Pamfil Şeicaru, *Surprizele statisticii şomeurilor intelectuali*, în *Curentul*, anul X, nr. 3271, 11 martie 1937, p. 12. În cunoscutu-i stil de pamfletar, Şeicaru condamnă intelectualismul tinerei generaţii, considerându-l o vocaţie care nu se întrepătrunde cu ideea de muncă socială : „Nu locuri de funcţionari, ci braţe muncitoare, căci dacă au cumva aspiraţii intelectuale nimeni nu-i împiedică să-şi satisfacă pasiunea de carte, şi nu-i o ruşine să munceşti, este o ruşine să trăieşti parazitar, să fii candidat la utilizări catilinare. Mi-a fost dat să mai văd şi o foarte interesantă categorie de şomeuri intelectuali : fete cu două-trei clase profesionale disperate că nu află un loc de funcţionară. De altfel ar trebui stabilită şi o proporţie a numărului de femei ce pot fi utilizate în birouri, altfel riscăm să se elimine toţi bărbaţii".

131. *Cum se va face recensământul şomeurilor intelectuali*, în *Curentul*, anul X, nr. 3265, 5 martie 1937, p. 12.

132. *Recensământ*, în *Curentul*, anul X, nr. 3267, 7 martie 1937, p. 1.

133. Sabin Manuilă, *Le chômage intellectuel en Roumanie*, în *Affaires Danubiennes (revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est)*, nr. 2, décembre 1938, pp. 161-174.

134. „*O suprapopulare trecătoare* [a universităţilor] *nu ne dă dreptul să vorbim despre şomaj intelectual* câtă vreme numeroase specialităţi sunt lipsite de absolvenţi." Organizarea recensământului era astfel descrisă de Manuilă : „Recensământul a fost executat de Stat şi s-a pregătit timp îndelungat astfel încât orice intelectual a trebuit să ia act despre executarea lui. Înscrierea s-a făcut benevol şi deci toţi aceia care au fost *realmente* şomeri s-au înscris la recensământ. Criticile care pretindeau că nu s-au înscris

surprinde mentalităţi diferite faţă de independenţa economică la şomerii intelectuali români şi minoritari. Astfel, dacă în răspunsurile lor şomerii intelectuali români râvnesc să obţină o slujbă la stat (unde salariile sunt foarte mici), minoritarii se axează pe libera lor iniţiativă economică. Iar cum salariile din mediul bugetar erau foarte mici, chiar dacă şomajul intelectual nu ar mai fi existat, funcţionarii ar fi reprezentat în continuare o sursă de nemulţumiţi cronic.

Tabelul 5.13. *Şomerii intelectuali după gradul de instrucţie*

Grad de instrucţie	**Total**	**Urban**	**Rural**	**Total%**	**Urban%**	**Rural%**
Total	6075	3554	2521	100%	100%	100%
Licenţiaţi	652	525	127	10,7%	14,8%	5,1%
Absolvenţi studii superioare	519	397	122	3,5%	11,2%	4,8%
Bacalaureat	2544	1513	1031	41,9%	42,4%	40,9%
Şcoli normale	417	81	336	6,9%	2,3%	13,3%
4 clase secundare	1943	1038	905	32%	29,2%	35,9%

Sursa: Sabin Manuilă, *Le chômage intellectuel en Roumanie*

Chiar şi aşa, statul s-a grăbit să adopte legea muncii naţionale şi legea pentru organizarea muncii de interes obştesc, ultima promulgată la 24 martie 1937. Dacă prima lege cu privire la protecţia muncii naţionale era mai degrabă o formulă de introducere în câmpul economic a principiului *numerus clausus*[135], mai interesantă în contextul noului tablou al mişcărilor politice din România anului 1937 devine cea de a doua lege: munca în interesul comunităţii.

Motivaţiile legiuitorului sunt sugestive: „Pentru dezvoltarea sentimentului de solidaritate între diferitele straturi sociale, pentru preţuirea muncii manuale şi pentru completarea educaţiei tineretului printr-o muncă temeinică şi bine rânduită în lucrări folositoare ţării, tinerii chemaţi la pregătirea premilitară vor fi obligaţi să execute şi lucrări de folos obştesc", urmând ca „chemarea tinerilor să se facă pe baza tabelelor pregătitoare de recensământ şi potrivit dispoziţiunilor prevăzute în legea pentru pregătirea premilitară din 11 mai 1934"[136]. Legea avea caracter obligatoriu pentru toţi tinerii cu vârste între 18 şi 21 de ani, dar puteau fi cooptaţi

---

toţi şomerii au avut un caracter demagogic. Chiar dacă recensământul s-ar fi făcut cu caracter pur informativ, *un intelectual* nu putea refuza să se înscrie, câtă vreme clasa intelectualilor este în orice ţară din lume clasa cu cea mai înaltă conştiinţă cetăţenească şi de solidaritate socială" (Sabin Manuilă, *Suprapopularea universităţilor şi şomaj intelectual ?*, în *Sociologie românească*, anul III, nr. 4-6, aprilie-iunie 1938, p. 228).

135. A se vedea *Curentul*, anul X, nr. 3271, 11 martie 1937, p. 12, *Procentul de străini şi de minoritari în domeniul muncii româneşti (ce conţine proiectul de lege al muncii naţionale)*. A se vedea şi *Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 161, 16 iulie 1934.
136. A se vedea *Legea pentru organizarea muncii de folos obştesc*, art. 1, 4, în *Monitorul Oficial*, nr. 69, 24 martie 1937.

şi cei afectaţi de şomaj intelectual, aceştia din urmă având o misiune de culturalizare: „Tinerii vor fi repartizaţi la munci potrivit aptitudinilor, dezvoltării fizice şi pe cât se poate pregătirii şi studiilor lor. Astfel tinerii cu pregătire specială în domeniul muncii, sănătăţii şi culturii în general vor putea fi repartizaţi la campaniile de muncă ale Fundaţiei Culturale Regale *Principele Carol*, ori ca delegaţi la căminele culturale"[137]. Această lege, totuşi, încălca principiul constituţional al libertăţii muncii, deşi se făceau eforturi de a o subsuma prestării serviciului militar obligatoriu. Oricum, serviciul muncii era conceput ca formă de luptă împotriva şomajului tinerilor, de dezvoltare economică şi ca măsură educativă şi instructivă[138].

Dezbaterile din Parlament pe marginea acestei legi relevă misiunea acestei măsuri de contracarare a mişcării legionare, într-un an electoral cum era 1937. Aurel Neguş se declară împotriva proiectului de organizare a muncii de folos obştesc, inoportun în contextul vieţii politice tensionate. Astfel, guvernul ar trebui să „vină cu măsuri care să liniştească spiritele şi nu cu măsuri de provocaţiune". Legea în sine, prin caracterul obligatoriu al muncii, contravine Constituţiei: „Nu se poate ca, prin felul în care legiferăm, să dăm argumente celor care şi-au făcut din dispreţul şi călcarea legii un cult. Trebuie să respectăm legea, atât de sus în jos, cât şi de jos în sus, pentru că numai astfel vom putea crea acel Stat de drept, pe care îl dorim cu toţii, care să fie un echilibru între realitate şi lege, între fond şi formă". De fapt, prin modul în care este formulată şi într-un context viciat de neîncredere şi teroare, legea ar avea un singur pretext: dizolvarea taberelor de muncă legionare. Iar legiferarea sub „imperiul panicii" şi în regim excepţional „este regimul cel mai nenorocit şi cel mai prielnic pentru dezvoltarea focarelor de anarhie şi agitaţiuni".

Totodată, prin organizarea acestei munci doar sub tutela statului, s-ar da o lovitură iniţiativei particulare şi spiritului obştesc. Beni Szabo, deputat maghiar, trăgea concluzia că „a crea o instituţie pentru generaţiile viitoare, care să ne reamintească de condamnabila existenţă a fostelor lagăre de prizonieri, este ceva nedemn atât pentru tineret, cât şi pentru Stat". Iar deputatul ţărănist dr. Virgil Solomon încheie sentenţios şi premonitoriu: „Să nu dea Dumnezeu ca dumneavoastră (PNL), în ultimele luni ale guvernării, să ne aduceţi ceea ce ne temem noi: suprimarea completă a libertăţilor în această ţară".

Raportorul legii, dr. N. Hasnaş, a răspuns astfel criticilor aduse: „Tineretul trebuie să fie îndrumat numai prin ordine, disciplină şi ascultare. S-o spunem foarte clar: această lege nu este făcută pentru a înşela pe nimeni, ci numai din observaţia care s-a făcut că unii utilizează munca obştească pentru a da un nou înţeles ordinii normale a Statului nostru şi pentru aceasta Statul are nevoie să pătrundă în intimitatea acestor tabere de muncă, să le dirijeze în interesul comun, căci numai aşa vom putea merge înainte conform interesului Statului nostru"[139].

---

137. *Ibidem*, art. 14.

138. N.N. Matheescu, *Organizarea serviciului muncii pentru tineret*, în *Revista de Studii Sociologice şi Muncitoreşti*, anul III, nr. 12, noiembrie 1936, pp. 16-26.

139. *Monitorul Oficial al României. Partea a treia. Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, nr. 53, 18 iunie 1937 (şedinţa din 18 martie 1937).

Cooptarea Fundaţiilor Regale şi a serviciului de pregătire premilitară din cadrul Oficiului pentru Educaţia Tineretului Român (precursorul Străjii Ţării), ca şi stabilirea datei de 25 aprilie ca „ziua muncii de interes obştesc" relevau caracterul mai degrabă propagandistic al acestei măsuri legislative.

Pe lângă scopul propagandistic, sancţiunile prevăzute de lege denotă intenţia de slăbire a mişcării legionare, prin eliminarea taberelor de muncă organizate de partidul Totul pentru Ţară[140]. Devine tot mai limpede concurenţa dintre regele Carol şi mişcarea legionară de a-şi impune fiecare controlul asupra mediului universitar şi a tineretului în general. „Într-o ţară în care sectorul agrar era dominant, universitatea era unul din puţinele locuri în care oamenii se puteau aduna. În România, ea a devenit un centru al agitaţiei politice extremiste, unde Garda de Fier a găsit un teren fertil"[141]. În ciuda legilor pe care le-a promovat şi a Străjii Ţării care ar fi trebuit să se substituie legionarilor ca putere de racolare a tineretului, planul regelui Carol al II-lea de instaurare a unui regim autoritar era ameninţat din toate direcţiile. Societatea românească, în ciuda industrializării forţate şi a creşterii economice, era tot mai săracă. Dacă pentru unii şomajul intelectual părea să nu mai fie o problemă, în schimb veniturile intelectualilor erau insuficiente, fapt evidenţiat şi de Sabin Manuilă[142]. Iar funcţionarii statului, concentraţi mai ales în marile oraşe, deveneau ţinta propagandei politice extremiste.

5.6. Funcționarii statului: venituri şi cheltuieli

Deşi ar putea fi catalogată drept o confuzie, pentru România interbelică echivalenţa intelectual = funcţionar era larg acceptată. Petre Carp era convins de sinonimia muncă intelectuală = statutul de funcţionar al statului: „Românul se naşte bursier, trăieşte ca funcţionar şi moare ca pensionar al Statului român". Faptul că România a înţeles prin modernizare o supradimensionare a aparatului administrativ i-a făcut pe mulţi observatori ai epocii să considere că neajunsurile societăţii româneşti se datorează *pseudoburgheziei orăşeneşti*. În 1887 Take Ionescu exclama în forul legislativ al României: „S-au dus boierii, ca să vie cumularzii". Astfel, aparatul administrativ al statului devenea modalitatea prin care elita îşi prelungea propriile privilegii, dar pe seama unei ţărănimi tot mai înapoiate, ţinută parcă într-o stare de neoiobăgie.

---

140. Art. 26: „Se interzice organizarea sau încercarea de a organiza concentrări de locuitori de orice vârstă pentru executarea de lucrări sau centre sub orice formă ar fi ele, fără autorizaţia prevăzută la art. 7, de către persoane particulare, asociaţiuni sau grupări politice sau altfel de organizaţiuni împotriva prevederilor legii de faţă" (*Legea pentru organizarea muncii de folos obştesc*).
141. Mattei Dogan, *Sociologie politică (opere alese). Antologie*, Bucureşti, Editura Alternative, 1999, p. 159.
142. Sabin Manuilă, *Suprapopularea universităţilor şi şomaj intelectual ?*, p. 229.

Perioada interbelică nu a adus mutaţii structurale, drept urmare nu i-a fost greu crizei economice să releve fragilitatea acestei structuri economice asimetrice. Soluţia propusă, printre alţii, de Virgil Madgearu era dezvoltarea satului. Pe aceeaşi linie, Ion Filitti considera că numai o „ţărănime înstărită", „o numeroasă burghezie rurală" poate deveni „izvorul unui capital naţional şi debuşeul unei industrii naţionale" : „Dacă cele patru cincimi din populaţia ţării, care duc în prezent o viaţă primitivă, ar putea fi educate la o consumaţie mai mare, potrivit cerinţelor de igienă, şi în acelaşi timp la o muncă mai susţinută, toate grijile bugetare ar dispare ca prin minune"[143]. Dar ceea ce Filitti mai propunea era ca aparatul administrativ să fie drastic simplificat, iar salarizarea să se facă pe principii meritocratice.

În România Mare, statutul funcţionarilor publici a fost aprobat de Parlament în 1923, intrând în vigoare la 1 ianuarie 1924. Se preciza că funcţionarii erau acei cetăţeni „care îndeplinesc un serviciu public permanent (civil sau ecleziastic) la stat, judeţ, comună sau la instituţiunile al căror buget este supus aprobării Parlamentului, guvernului sau consiliilor judeţene şi comunale". Funcţionarii publici se bucurau de inamovibilitate, aveau drept de vot, dar nu puteau deveni eligibili decât în urma demisiei. Pe scurt, funcţionarul făcea parte dintr-un aparat administrativ ce trebuia să se ridice dincolo de partizanatul politic. Iar pentru o astfel de conduită, remuneraţia trebuia să fie pe măsură. De aici, poate, şi numărul mare de „candidaţi" la „funcţionărime". Alte restricţii impuse erau dreptul la grevă şi luarea de hotărâri cu caracter politic.

Inflaţia tot mai mare a funcţionarilor publici din aparatul administrativ era constatată încă din 1927, când Consiliul de Miniştri considera necesară eliberarea din funcţii a 25% din corpul funcţionăresc. Criza economică a determinat guvernul naţional-ţărănist să creeze în 1933 *cadrul disponibil*. Măsura se aplica tuturor funcţionarilor fără post, care drept compensaţie ar fi trebuit să primească 50% din salariul de bază[144] pentru o scurtă perioadă.

Ioan Measnicov este cel care a acordat o atenţie deosebită salarizării aparatului funcţionarilor publici, urmărind atât nivelul remuneraţiilor, cât şi evoluţia salariului real. Astfel, pentru exerciţiul bugetar 1937-1938, statul român avea în subordine 210 000 de salariaţi, din care 65 800 membri ai corpului didactic, 43 400 ofiţeri şi subofiţeri, 21 300 - corpul ecleziastic, 21 100 - poliţie şi administraţie, 18 100 de personal fiscal, iar 40 300 medici, magistraţi, ingineri, avocaţi etc. În privinţa salarizării pentru anul 1934-1935, din totalul funcţionarilor 40% primeau un salariu care varia între 2 000 şi 3 000 de lei lunar, iar 72% aveau un salariu lunar sub 4 000 de lei. În schimb, 20% din totalul funcţionarilor aveau un salariu lunar de peste 6 000 de lei[145].

---

143. Ioan C. Filitti, *Rătăcirile unei pseudo-burghezii (şi reforme ce nu se fac)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Torouţiu [1935], p. 6.
144. Academia Română, *Istoria românilor*. Vol. VIII : *România întregită*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 144-145.
145. I. Measnicov, *Situaţia funcţionarilor de Stat*, în *Sociologie românească*, anul III, nr. 1-3, ianuarie-martie 1938, pp. 23-26.

Statistica preţurilor din România atestă că nivelul de salarizare a funcţionarilor publici acoperea cu greu necesităţile vieţii cotidiene. Pentru o familie formată din 5 membri (dintre care 3 copii), costurile minime lunare variau între 11 000 de lei lunar pentru Bucureşti, 7 500-9 000 de lei/lunar pentru marile oraşe şi 5 500-6 000 de lei lunar în oraşele de provincie[146]. Cel mai scump oraş al României era fără îndoială capitala; de fapt, în România interbelică „între nivelul costului vieţii şi gradul de urbanism există o corelaţie foarte pronunţată". Alte oraşe cu un nivel de trai foarte scump erau Cluj, Braşov, Timişoara, Arad, Sibiu, Oradea, Iaşi, Constanţa, Cernăuţi sau Ploieşti, fiind evidentă superioritatea Ardealului şi a Munteniei faţă de celelalte provincii. În schimb, costul vieţii în oraşele basarabene erau destul de mic; totuşi, din cauza infrastructurii şi a urbanităţii precare, în oraşele basarabene se remarcă „excesiva scumpete a combustibililor şi a luminii electrice". Astfel, locuitorii acestor oraşe se văd obligaţi să cheltuiască sume suplimentare pentru servicii sau bunuri (ca electricitate, combustibil sau apă) care sunt inerente unui grad mediu de urbanitate. După cum remarca un analist al acestui fenomen, deşi costul vieţii urbane în Basarabia este inferior celorlalte provincii, totuşi costurile ridicate pentru produse sau servicii de strictă necesitate „trădează mai degrabă o distribuţie deficientă a bugetului familial - şi deci un standard de viaţă scăzut - decât o adevărată ieftinătate"[147]. În concluzie, costul total al bunurilor şi serviciilor indispensabile (chirie, alimente, electricitate, apă) reprezintă circa 70% din totalul veniturilor orăşenilor (caracteristică valabilă pentru întreaga Românie), ceea ce face din oraş un spaţiu mai degrabă al recluziunii decât al emancipării economice.

Tabelul 5.14. *Costul vieţii în România Mare (pe provincii istorice)*

Provincia	**Alimente**	**Îmbrăcăminte încălţăminte**	**Lumină, apă, combustibil**	**Diverse**	**Transport**	**Chirie**	**Total**
Transilvania	40,9	14,8	8,5	13,7	2,5	19,6	100
Bucovina	40,9	15,7	9,2	14,4	2,2	17,6	100
V. Regat	41	15,4	10,1	15,4	2,4	15,7	100
Basarabia	39,5	15,8	13,4	14	1,6	15,7	100

Sursa: N. Georgescu Roegen, *Costul vieţii în oraşele româneşti*, p. 277

În atari condiţii, a fi funcţionar al statului român nu însemna neapărat accesul la un nivel de viaţă superior. O ameliorare a situaţiei funcţionarilor publici devine vizibilă în timpul regimului de dictatură regală a lui Carol al II-lea. După ce în noiembrie 1937, într-o încercare de a-şi recâştiga popularitatea, premierul Gheorghe Tătărescu ia decizia de a readuce salariile funcţionarilor publici la nivelul anului 1932 (anul în care s-a aplicat penultima *curbă de sacrificiu*, adică o tăiere a veniturilor cu 15%), după 10 februarie 1938 noul regim, unul al „muncii şi al meritului",

146. Sabin Manuilă, *Statistica preţurilor 1937*, Bucureşti, Institutul Central de Statistică, 1939.
147. N. Georgescu Roegen, *Costul vieţii în oraşele româneşti*, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 7-8, iulie-august 1937, pp. 276-277.

îşi propune şi rezolvarea problemei şomajului, mai ales a celui intelectual. Cotidianul *România*, oficiosul noului regim, dădea exemplul Ministerului de Interne, unde, „pentru o administraţie şi poliţie occidentală, *în toate posturile vacante* s-a dat precădere titraţilor". Văzută ca o măsură de eliminare a „sinecurei politicianiste", se preconiza şi ameliorarea „calităţii unor profesiuni aflate până acum pe mâna celor cu foarte relativă ştiinţă de carte". Totuşi, cotidianul *România* nu ezita să evoce caracterul propagandistic al acestei măsuri, prin care noul regim urmărea să facă din tineret un aliat important : „Guvernul, cuprins de vădită solicitudine faţă de tineret, aşteaptă să-l vadă devenind rodnic, foarte productiv, încadrat în ordine, disciplină, zelos în acţiunea de refacere a ţării la care s-a angajat M.S. Regele Carol în condiţiile ştiute. Acest tineret [...] va şti, sperăm, să îmbrăţişeze cu elan solicitudinea ce i se arată, devotându-se fără rezerve muncii, desprins de credinţa că un post echivalează cu o bursă, un mijloc de încurajare a parazitismului, endemic până acum câteva luni. E cazul să sperăm că acest tineret chemat să-şi valorifice energia îşi va face un punct de onoare în a nu înşela nădejdile pe care Ţara şi M.S. Regele le pune în el"[148].

Ultima măsură va fi adoptarea în 1940 a Codului Funcţionarilor Publici Regele Carol al II-lea[149], care avea drept scop armonizarea salarizării. Astfel, principiul introdus era cel al remunerării nu pe baza funcţiei deţinute, ci în baza atribuţiilor îndeplinite. Codul cuprindea câteva elemente noi, ca noţiunea de specialist, adică persoana „care a absolvit o şcoală *de specialitate în legătură directă cu funcţia* şi care are lucrări sau activitate în aceeaşi specialitate". Pe lângă aceste aspecte, noul cod prevedea că noi posturi sau funcţii nu mai pot fi înfiinţate decât prin legi organice, eliminându-se practica încadrării de noi funcţionari prin legea bugetară : „În chipul acesta încetează spectacolul *diurnistului* angajat pentru 365 de zile pe an"[150].

Din punctul de vedere al salarizării, măsura implementată de regele Carol al II-lea stabilea o relaţie cauzală între nivelul studiilor şi cuantumul salariilor. Chiar şi aşa, nivelul salarizării creştea odată cu vechimea în muncă, la fel ca şi promovarea ierarhică. Altfel spus, sistemul de salarizare a funcţionarilor impunea gerontocraţia şi prea puţin meritocraţia, iar promovarea profesională avea tot aspectul unei aşteptări.

5.7. Limitele meritocraţiei într-o societate agrară

Mitul „epocii de aur" a societăţii româneşti interbelice a fost cel mai recent demontat de analiza lui Bogdan Murgescu. Pe lângă faptul că la nivel european şi chiar

148. *România*, anul I, nr. 15, 16 iunie 1938, şi nr. 63, 3 august 1938.
149. *Decretul-lege pentru Codul Funcţionarilor Publici Regele Carol II*, publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 131, 8 iunie 1940.
150. Radu Portocală, *Un dar regesc : armonizarea salariilor*, în *Zece ani de domnie ai Majestăţii Sale Regelui Carol al II-lea*. Vol. I : *Organizarea politică, juridică şi administrativă*, Bucureşti, 1940, p. 317.

regional decalajele dintre România şi alte ţări europene se accentuează şi în perioada interbelică, mai trebuie adăugat că societatea însăşi se antagonizează. Populaţia agrară, cu venituri mici şi cu un randament economic pe măsură, era sursa unei cereri de produse şi servicii anemice. Deşi oraşul părea ancorat pe un drum modernizator, rolul său era mai degrabă unul administrativ. Iar cum s(t)atul românesc era sărac, oraşul nu făcea altceva decât să administreze sărăcia. Ponderea învăţământului superior tehnic şi economic releva limitele dezvoltării societăţii economice.

Deseori dezvoltarea economică precedă schimbarea socială. Pornind de aici, răspunsul este mai uşor de găsit. Să fie vorba de acel „egoism al elitelor" despre care vorbea Vilfredo Pareto, elite interesate doar de prelungirea propriilor privilegii? Sau de incapacitatea clasei politice de a concepe un model de dezvoltare societală?

Oricare ar fi răspunsul, devine limpede că dezvoltarea instituţională ca formă a modernizării (manieră de dezvoltare care l-a făcut pe Maiorescu să se revolte împotriva *formelor fără fond*) nu era suficientă. Deşi unii sperau că se va ajunge şi la o dezvoltare comunitară, ceea ce a rezultat a fost o segregare a politicului de societate. Vidul relaţional de încredere a fost astfel repede umplut de cei care propuneau o nouă formă de contract social. Educaţia şi, implicit, universitatea, deşi promovau meritocraţia, s-au văzut în imposibilitatea de a-şi ţine promisiunile. Proiectată ca o formă de selector social, educaţia se transformă în sursă a disoluţiei sociale. Aceasta este în ultimă instanţă semnificaţia şomajului intelectual: dovada că educaţia era departe de a avea puterea de alocare a capitalului uman în societate. Când statul a conştientizat că frustrările provocate de inegalităţile sociale rezultate devin tot mai radicale, răspunsul său a fost să implementeze măsuri de redobândire a consensului social; numai că acestea aveau mai mult caracterul unor paliative. Pentru orice observator al societăţii româneşti era tot mai limpede că după 1934 statul şi tineretul se despart definitiv în lupta pentru controlul societăţii. Ce a rezultat a fost părăsirea ireversibilă a modelului „democraţiei mimate" (M. Dogan) şi angrenarea tuturor energiilor spre controlarea societăţii. Timp de 4 ani, concurenţa dintre regele Carol al II-lea şi stat, pe de o parte, şi mişcarea legionară, de cealaltă parte, pentru canalizarea şi instrumentalizarea energiilor tineretului spre propriile lor interese este acerbă – o concurenţă care debutează cu înfiinţarea Oficiului pentru Educaţia Tineretului Român şi se încheie cu instaurarea regimului de dictatură regală şi lichidarea, mai apoi, a mişcării legionare.

Partea a III-a

Statul şi studenţimea în interbelicul românesc: de la mişcări protestatare la mecanisme de control social al tineretului

Capitolul 6

Studenţimea interbelică: de la mişcare protestatară la mişcare revoluţionară?

„Şcoala e departe de a corespunde menirii sale. Iar copilul e victima acestui sistem de educaţie, care furnizează societăţii posesorii de diplome, inapţi de a observa prin mijloace proprii, de a se determina prin ei înşişi, de a acţiona. Posesori de diplome pe care societatea nu-i poate absorbi, nu-i poate utiliza şi nu-i poate hrăni, osândindu-i la cel mai fără speranţă şomaj şi la cea mai primejdioasă declasare : declasarea prin carte.
Inadaptaţii devin inamicii societăţii. Spiritul nou se manifestă astfel ca o stare de nemulţumire generală a tinerelor generaţii, svârlite într-o lume ce nu-i primeşte, bătând la uşi închise, găsind toate locurile blocate de generaţiile înaintaşe. De aci mistica schimbărilor providenţiale”[1].

Despre radicalizarea mediului studenţesc din România interbelică – de la mişcări de protest îndreptate împotriva precarei organizări până la „antisemitism universitar” (Lucian Nastasă) – există deja o bibliografie consistentă. Numeroase studii încearcă să acrediteze ideea că generaţia interbelică este, de fapt, „generaţia de la 1922”, anul la care s-au raportat mai toate organizaţiile studenţeşti ca moment fondator, şi că programul lor „ideologic” a fost acelaşi până la debuturile dictaturii carliste, adică antisemitism, *numerus clausus*, *numerus nullus* etc. Crearea imaginii unui continuum revendicativ privează analiza istorică de identificarea momentelor care au dat, totuşi, noi imbolduri mişcărilor studenţeşti. Lipsa implicaţiilor politicilor educaţionale şi a evoluţiilor socio-economice din aceste studii îngreunează decelarea momentelor care au făcut ca o organizaţie a tineretului universitar să devină una dintre cele mai importante forţe politice în 1937.

Într-adevăr, anul 1922 este momentul de afirmare a studenţimii în spaţiul public românesc ca mişcare protestatară, iar ideea de *numerus clausus* se impunea încă de atunci ca principală revendicare, deşi iniţial a fost *doar* una dintre revendicări. Cel care a contribuit la această abordare *ideologică* a problemei a fost Corneliu Zelea Codreanu. Dezamăgit de eşecul mobilizării studenţimii ieşene împotriva pericolului „bolşevismului jidovesc”, Codreanu părăseşte România pentru a urma

1. Cezar Petrescu, *Domnia regelui Carol al II-lea. Organizarea spirituală a tineretului*, în *Enciclopedia României*. Vol. I: *Statul*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, p. 956.

cursuri doctorale juridice în Franţa, la Grenoble, ajutat şi de A.C. Cuza, decanul Facultăţii de Drept din Iaşi. După propria-i mărturisire din *Pentru legionari*, la aflarea veştii despre protestele studenţimii clujene Codreanu decide să revină imediat în ţară. Ceea ce reuşeşte să întreprindă este un act ideologic. Refuzând negocierea de principiu, Codreanu îndrumă viitoarea mişcare legionară spre obiective idealiste, fără amestecul nici unei formule materiale : „Om politic calculat, Codreanu neagă realitatea, evidenţele (şi anume că studenţii se răzvrătesc şi datorită lipsurilor materiale), răstoarnă raportul cauză-efect şi mistifică adevărul în mod politic”[2].

Respingând doleanţele materiale ale studenţimii, înlocuite cu „motivaţii idealizate”, studenţii devin „persoane complet dezinteresate, care şi-au abandonat orice griji proprii şi s-ar ocupa, ca nişte adevăraţi martiri naţionali, doar de grijile, nevoile şi aspiraţiile neamului”. Codreanu procedează astfel temându-se că mişcarea studenţească va fi „localizată” şi, „printr-un mijloc oarecare, stinsă”. Acesta este motivul pentru care – la fel ca şi Lenin – Codreanu face din mişcarea studenţească o problemă naţională, care excede cadrul îngust al universităţii şi al cărei scop nu putea fi decât puterea politică. Din acest moment, studenţii încearcă să-şi construiască imaginea de oameni lipsiţi de orice interes material, dar căutători ai „binelui general al neamului”[3].

Deşi acţionează încă de atunci în manieră ideologică, momentul 1922 trebuie privit doar ca element constitutiv, pentru că revendicările anului 1922 sunt departe de a provoca o „contagiune ideologică”. Pentru a deveni mişcare cu caracter revoluţionar, ceea ce lipsea protestelor studenţeşti era o ideologie clară, care să identifice mize acceptate la nivelul întregii societăţi şi prin care, la rându-i, tineretul universitar putea să se identifice. Acest aspect a fost uneori obnubilat de către mulţi analişti ai fenomenului. O explicaţie s-ar putea regăsi şi în faptul că o bună perioadă ideea de revoluţie a fost teoretizată în afara ideologiei[4]. Şi, cum în

---

2. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 39.
3. *Ibidem*, p. 40.
4. Legătura dintre revoluţie şi cultură a fost pentru prima dată evidenţiată de Alexis de Tocqueville la mijlocul secolului al XIX-lea, ca modalitate de a explica izbucnirea Revoluţiei Franceze. Astfel, ideologia devenea forţa motrice şi motivaţională a oricărei mişcări ce se pretindea a fi revoluţionară. Totuşi, în secolul XX viziunea sa a fost una minoritară. Şi acest lucru s-a petrecut mai ales datorită impactului pe care l-a avut cartea lui Theda Skocpol, *States and Social Revolutions* (1979), care susţinea axiomatic în teza ei că „revoluţiile nu se fac ; ele izbucnesc”. Numai că viziunea ei va fi zdruncinată de izbucnirea revoluţiei islamice din Iran în 1979, făcând-o să admită rolul ideologiei ca factor al schimbării. Totuşi, autoarea nu accepta „forţa independentă a ideologiei în cadrul procesului revoluţionar”. În schimb, distinge între *idiomuri culturale* şi *ideologii* : dacă primele reprezintă sursa de inspiraţie pentru masele anonime, ideologia reprezintă o elaborare revendicativă holistică prin care actanţii politici rafinează şi transferă în plan politic revendicările maselor : „Mobilizarea ideologică reuşită se face întotdeauna prin contopirea şi condensarea câtorva discursuri ideologice pe o singură temă importantă, exprimată de obicei printr-un slogan unic” (p. 211). Apelul la o

perioada istoriografiei comuniste fenomenul legionar a fost rezumat în formule stereotipe ca „huliganism", „grupare fascistă" sau „coloană a cincea a hitlerismului" etc., această frenezie a „acribiei cronologice" a putut contribui la consolidarea acestui clişeu istoriografic. Chiar şi pentru mulţi analişti postdecembrişti ai fenomenului, depistarea unor momente care, privite retrospectiv, au creat iluzia unui fir cauzal raţional şi ascendent a rămas preocuparea fundamentală în această chestiune. Lipsa oricăror încercări de analiză şi de cuantificare a impactului acelor mişcări incipiente, care nu aveau niciun nucleu ideologic, era trecută în plan secund.

În schimb, evenimentele care se petrec în anul 1927 sunt mult mai semnificative şi suficiente pentru a putea circumscrie o întreagă generaţie a României interbelice. Aceasta ar fi explicaţia oferită de Dan C. Mihăilescu pentru adoptarea acestei denumiri ca simptomatică pentru atmosfera culturală a perioadei: în primul rând, publicarea *Itinerariului spiritual* al lui Mircea Eliade chiar în paginile ziarului *Cuvântul*; în al doilea rând, dar la fel de important, tot în 1927, la Iaşi, Corneliu Zelea Codreanu punea bazele Legiunii Arhanghelul Mihail, prin detaşarea de „bătrânul tutore" A.C. Cuza. Intelectual, dar şi politic, *tânăra generaţie* începea să se exprime odată cu anul 1927[5]. Parafrazând o formulă celebră, dacă în 1922 studenţimea ştia că crede, începând cu 1927 credea că ştie. După 1927, ceea ce preocupă nu doar studenţimea, ci tineretul românesc era găsirea unor soluţii de reformare radicală a societăţii româneşti. Departe de a mai urmări doar reformarea universităţii în deplin acord cu ideea de *românizare*, tânăra generaţie urmăreşte să scoată România de sub influenţa nefastă a *bătrânilor*. Dacă, de pildă, presa reflecta mişcările studenţeşti din 1922-1924 din Iaşi şi Cluj ca fenomene antisociale ce trebuiau aspru sancţionate, după 1927 presa comentează şi popularizează preocupările şi aspiraţiile *tinerei generaţii*. Asistăm la o schimbare de optică posibilă doar prin saltul (spre) ideologic al *tinerei generaţii*.

La fel de adevărat este şi că după 1927 *tânăra generaţie* începea să depăşească limitele universităţii. Generaţia '27 „a fost în primul rând un fenomen bucureştean, cu centrul în Universitate, în Facultatea de Filosofie şi Litere. Nucleul dur al generaţiei este format din cursanţii lui Nae Ionescu şi din colaboratorii lui de la *Cuvântul*"[6]. Însă, de la o grupare fondată pe relaţii puternic personalizate, s-a ajuns, prin contagiune sau persuasiune, la un fenomen mult mai larg, care a cuprins toate centrele universitare sau culturale din România interbelică. Această generaţie a creat „pentru întâia oară în istoria culturii româneşti [...] un mediu de difuziune a ideilor, un interes reciproc pentru strădania celorlalţi, dintre cele mai fecunde"[7], afirma Mircea Vulcănescu. Tot Vulcănescu era convins că „punctul culminant" al

memorie traumatizantă şi încărcată emoţional reprezintă, astfel, succesul oricărei mobilizări ideologice. A se vedea John Foran, *Discursurile şi forţele sociale. Rolul culturii şi al studiilor culturale în înţelegerea revoluţiilor*, în John Foran (coord.), *Teoretizarea revoluţiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Iaşi, Editura Polirom, 2004, pp. 208-231.

5. Dan C. Mihăilescu, *apud* Marta Petreu, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iaşi, Editura Polirom, 2011, pp. 251-252.
6. *Ibidem*, p. 253.
7. Mircea Vulcănescu, *apud Ibidem*, p. 254.

acestei generaţii a fost etapa criterionistă, după care, începând cu 1932-1933, această generaţie „se sparge, la propriu, *în trei* : unii au luat-o spre extrema dreaptă legionară, unii [...] spre extrema stângă comunistă, unii au rămas pe poziţii apolitice". Ar fi vorba, conchide Marta Petreu, de „drama acestei generaţii distruse de istorie şi de politică"[8].

Acest evantai de argumente infirmă teza că mediul universitar interbelic a produs doar o mişcare studenţească antisemită sau că generaţia '27 a fost generaţia extremismului de dreapta şi numai a acestui tip de extremism : „Generaţia de la '27 a fost bolnavă, dar nu de legionarism, ci de extremism. Sau, ceea ce este acelaşi lucru, de revoluţionarism"[9]. Astfel se poate explica prezenţa pe scena culturală a României a unui număr însemnat de tineri cărturari care nu aveau origine românească. Ceea ce îi preocupa pe aceşti tineri a fost identificarea şi chiar implementarea unor soluţii de redresare a mersului societăţii. Dacă privim evoluţiile intelectuale ale multora dintre aceşti tineri, dar ignorând aspectele etnice ale celor care se lansează în sfera publicisticii de atitudine, putem explica anumite „anomalii". De departe, cea mai „cunoscută" astfel de „posibilă" inadvertenţă ar fi prezenţa lui Mihail Sebastian în redacţia ziarului *Cuvântul*, alături de personaje care mai târziu nu vor pregeta să devină comilitoni ai extremismului legionar. Retrospectiv, această asociere poate părea mefistofelică. Demontarea mitului Sebastian din cultura română[10], perceput – mai ales prin prisma *Jurnalului* său – ca o figură a elitei româneşti de orientare autentic democratică, trebuie coroborată şi cu mărturiile contemporanilor. E drept că etapa jurnalistică a lui Mihail Sebastian dintre 1927-1934 se remarcă printr-un ataşament de o cecitate impardonabilă faţă de mentorul său Nae Ionescu. Deşi mai târziu Sebastian va încerca să se disculpe, utilizând formula cum că „[un] *Cuvântul* gardist mi se părea – şi mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil"[11], publicistica – de la cea culturală, trecând prin social, dar mai ales cea politică – din intervalul cronologic amintit evidenţiază un spirit „moderat de extremism de dreapta", care evită să discute problema antisemitismului, poate tocmai din dorinţa de a evita o polemică legată de originea-i proprie. La fel, faptul că tânărul sociolog Traian Herseni are o perioadă *socialistă* în evoluţia sa intelectuală nu îl va împiedica să devină mai târziu ideolog al mişcării legionare, din varii motive. Într-un răspuns dat lui Mircea Vulcănescu – ce îl acuza de colaborarea cu revista *Stânga*, deşi se pretindea un sociolog spiritualist – Herseni răspunde : „Rolul meu în redactarea acestei reviste a fost destul de şters, pentru că nu contam printre scriitorii politici – eram trecut la preocupările culturale, ştiinţifice. Nici nu se putea întâmpla altfel, pentru că îmi recunosc singur incapacitatea în ordine politică, în special militantă. Ca atare nu puteam fi de stânga sau de dreapta – pentru că slujeam altceva decât o tendinţă, slujeam adevărul. Politica lucrează cu dorinţi, ştiinţa

8. *Ibidem*, pp. 264-265.
9. *Ibidem*, p. 279.
10. Marta Petreu, *Diavolul şi ucenicul său. Nae Ionescu - Mihail Sebastian*, Iaşi, Editura Polirom, 2009.
11. Mihail Sebastian, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, Bucureşti, Editura Cultura naţională, 1935, p. 106.

cu constatări. Dar atunci de ce nu m-am dus la o revistă de dreapta? Pentru că mi se pare mai mult adevăr în poziţiile moderate de stânga, în special în democraţia socială. *Eu nu sunt marxist şi nu sunt nici comunist, totuşi sunt de stânga*"[12]. Mai mult, Herseni nu găseşte nicio incompatibilitate între gândirea de stânga şi filosofia spiritualistă al cărei epigon se consideră, întrucât numai prin libertate şi egalitate economică se poate ajunge la dezvoltarea spiritului şi implicit la crearea unei culturi. Deşi părea contaminat de jargonul marxist, peste numai patru ani Herseni devine un susţinător fervent al mişcării legionare. Iar afilierea sa ideologică va fi vizibilă din punct de vedere publicistic prin publicarea a două broşuri adresate publicului larg (în ordinea apariţiei, *Mişcarea legionară şi muncitorimea* şi *Mişcarea legionară şi ţărănimea*). Că e vorba de oportunism sau de influenţa evoluţiilor socio-politice, atât în cazul lui Sebastian, cât şi în cel al lui Herseni libertatea opţiunilor ideologice era o realitate în preajma anului 1932. La fel, pentru Eliade anul 1932 a fost „cel mai frumos an din viaţa mea şi a generaţiei mele", perioadă în care, printre altele, s-au pus bazele *Criterion*-ului[13]. În ultima însemnare din jurnalul său pe anul 1932, Petru Comarnescu îşi exprimă bucuria că a reuşit să facă din *Criterion* un „cuvânt curent" în societatea bucureşteană, ceea ce ar însemna că această grupare culturală reuşise să ridice spiritul de confruntare a ideilor la un nivel superior, ştiinţific. Totuşi, Petru Comarnescu observă că tot atunci începe şi anihilarea spaţiului public de către cei de „dreapta". Acesta este motivul pentru care şi el consideră că 1932 a fost ultimul an în care „cei de stânga mai puteau apărea în public laolaltă cu cei de dreapta spre a-şi expune în contradictoriu concepţiile şi *Criterion*-ul a fost poate ultima tribună liberă". Anticipând, Comarnescu se teme că ceea ce ar putea să urmeze va deveni „o netă ruptură". Dar „[n]e vom separa de huligani, de intoleranţi, de obscurantişti, chiar dacă vor trece cu aceştia şi unii dintre oamenii de valoare, care optează pentru întuneric şi ură, pentru bestialitate şi dictatură fascistă"[14]. Un an mai târziu, *Criterion* va dispărea, accentuând falia intelectuală în consonanţă cu afilierea politică a fiecăruia.

Pe scurt, mediul universitar românesc era departe de a fi „bolnav" doar de antisemitism sau de extremism. Că era totuşi un mediu propice pentru proliferarea *revoluţionarismului* pare o formulă mai adecvată de redare a unei realităţi istorice, iar succesul *revoluţionarismului* promovat de această generaţie îşi avea sursa primară în universitate. Educaţia, şi mai ales cea universitară, începe să aibă o influenţă tot mai mare asupra coagulării grupurilor, determinând o dezvoltare şi o cizelare a identităţii de student. Aceste afinităţi identitare au fost înlesnite şi de existenţa unui mentor, dar şi de îmbrăţişarea anumitor preocupări ideologice şi sociale, remarcă valabilă pentru toate statele care au cunoscut în prima jumătate a secolului XX o dezvoltare semnificativă a educaţiei superioare. Pentru aceşti tineri absolvenţi, identitatea de student devine o formă de *capital social* care se prelungeşte

---

12. Traian Herseni, *Spiritualitate şi politică*, în *Azi*, anul II, 1933, nr. 3, p. 757.
13. Mircea Eliade, *Jurnal portughez şi alte scrieri*, ed. Sorin Alexandrescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, vol. I, p. 121.
14. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, vol. I, ediţie îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip şi Adrian Munţiu, Bucureşti, Editura Noul Orfeu, 2003, p. 76.

şi în viaţa adultă, care le asigură notorietatea, dar şi autoritatea de a vorbi în numele studenţilor. Astfel, prin foştii studenţi problemele studenţilor sunt transformate în probleme ale societăţii, la fel cum aspiraţiile studenţilor trebuie să devină formule de *reformare* a socialului de pe poziţii echitabile.

6.1. Studenţimea română: între identitate socială şi asociaţionism politic?

În formularea problemelor studenţilor în perioada interbelică, un rol major l-au avut asociaţiile sau societăţile studenţeşti. Înainte de primul război mondial, cele mai cunoscute erau asociaţiile studenţilor români din străinătate, ca Asociaţia Arboroasa din Cernăuţi sau Centrul Studenţesc Petru Maior din Budapesta, cu rol de liant naţional şi de apărare colectivă a drepturilor studenţilor români din Austro-Ungaria. După primul război mondial, în cadrul fiecărei facultăţi se înfiinţează societăţi ale studenţilor corespondente (de exemplu, pentru Facultatea de Medicină apare Societatea studenţilor în Medicină), iar în fiecare mare oraş universitar unificarea tuturor acestor societăţi se face prin Centrele universitare, adică „un comitet din care făceau parte toţi membrii conducerilor societăţilor studenţeşti ale universităţii respective"[15]. Pentru o mai bună redare a efervescenţei asociaţionismului studenţesc, trebuie precizat că au existat şi organizaţii studenţeşti pe criterii etnice (cum ar fi asociaţii ale studenţilor maghiari sau evrei), dar şi regionale (de pildă, Societatea studenţilor medicinişti Moldova întregită din Cluj, care reunea studenţii Facultăţii de Medicină originari din Moldova şi Basarabia).

Impactul acestor organizaţii asupra conducerii universitare, asupra studenţimii, dar şi asupra societăţii pe ansamblu creşte odată cu primele congrese organizate la nivel naţional. Cele mai importante congrese studenţeşti naţionale au fost cele organizate de Uniunea Naţională a Studenţilor Creştini din România între 1926 şi 1934, care reuşesc să adune un număr semnificativ de studenţi. UNSCR- ul în sine îşi are originea în protestul studenţilor medicinişti din Cluj din noiembrie-decembrie 1922, transformat în moment fondator. De aici şi denumirea de *generaţia '22*, pe care şi-o asumă mai ales studenţii şi organizaţiile lor. Nu trebuie omis nici impactul politicului asupra organizaţiilor studenţeşti, mai ales atunci când avem de-a face cu organizaţii politice conduse chiar de cadre universitare. Este cazul Uniunii Naţional Creştine înfiinţate în 1922, printre ai cărei membri fondatori se regăsesc nume importante ale mediului universitar românesc, ca Nicolae Paulescu, Corneliu Şumuleanu sau A.C. Cuza. Având în vedere orientările ideologice ale acestor profesori, organizaţiei i s-a insuflat un puternic caracter naţionalist şi antisemit.

A.C. Cuza va pune bazele Ligii Apărării Naţional Creştine la 4 martie 1923, momentul fiind ales din raţiuni „ideologice" : este ziua în care Adunarea Constituantă

15. Maria Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade şi documente*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, p. 82.

a României adoptă articolul 7 din noua Constituţie a României Mari în forma sa impusă încă din 1878. Astfel, principala revendicare a noii mişcări era *numerus clausus*, iar ca principal aliat din rândul studenţimii îl avea pe Corneliu Zelea Codreanu. Implicarea studenţimii în probleme care excedau cadrul universităţii, cointeresarea în problemele largi ale societăţii şi intenţia de a promova „naţionalismul integral" la rangul de politică de stat converg spre transformarea studenţimii într-o forţă politică distinctă. Amintesc doar faptul că mişcările de amploare care au început spre sfârşitul anului 1922 vor compromite anul universitar 1922-1923, urmat de un alt moment dificil în anul universitar 1926-1927.

„Turburările" studenţeşti din 1922-1923 impun adoptarea unui nou Regulament de ordine şi disciplină a studenţilor universitari, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 33 din 13 mai 1923. Regulamentul reprezintă, în linii mari, filosofia legilor învăţământului secundar şi superior din 1898 şi 1912[16]. Astfel, calitatea de student atrage o dublă răspundere - civilă şi universitară - pentru faptele comise atât în interiorul universităţii, cât şi în afara acesteia. Art. 58 din Legea asupra învăţământului secundar şi superior din 1898 stipula că „pentru abaterile comise în afara Universităţii, în calitate de studenţi şi în nume de studenţi, pedepsele se vor putea aplica şi de ministru, luând avizul Senatului Universitar". Studentul devine astfel cetăţeanul care trebuie să răspundă în faţa a două instanţe de judecată : justiţia şi universitatea. Regulamentul din luna mai 1923 precizează că studenţii sunt datori să „aibă o purtare cuviincioasă" oriunde ar fi, ei aflându-se tot timpul sub „privegherea autorităţilor universitare" şi sub incidenţa normelor de drept comun. „Când un student este condamnat de autorităţile civile sau militare, sentinţa se va lua în cercetare de Senatul Universitar şi, dacă faptul aduce un prejudiciu ordinii şi demnităţii universitare", Senatul poate lua măsuri disciplinare, de la admonestarea verbală până la exmatricularea din toate universităţile din ţară, fără drept de reînmatriculare (art. 17-18). O altă prevedere considerată discriminatorie era aceea cu privire la organizaţiile studenţeşti : acestea se puteau înfiinţa doar cu autorizarea revocabilă a rectorului şi trebuiau să aibă un scop „pur cultural". Studenţii riscau exmatricularea dacă se constata că erau membri ai unor organizaţii secrete sau „cu scopuri anarhice" (art. 40). Formulările cuprinse în acest regulament limitau drastic modul de exprimare publică a studenţimii, Universitatea atribuindu-şi prerogative de control social al tineretului.

Evident, prevederile acestui regulament au fost mai mult decât un simplu stimulent pentru apariţia de noi mişcări sau asociaţii studenţeşti. Iar acapararea acestor organizaţii studenţeşti de către mişcările politice devine evidentă după 1927, anul înfiinţării Legiunii Arhanghelului Mihail. De fapt, începând cu acest an urmează o serie de evenimente care duc la o degradare continuă atât a calităţii vieţii studenţeşti, cât şi a vieţii absolvenţilor : creşterea continuă a populaţiei studenţeşti, coroborată cu efectele negative ale crizei economice, se transformă într-un

---

16. Pentru principalele legi ale învăţământului superior, a se vedea Gheorghe Bunescu (coord.), *Antologia legilor învăţământului din România*, Bucureşti, Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, 2004.

necruţător şomaj intelectual, mai ales în centrele urbane. Nu e deloc întâmplător că ascensiunea mişcării legionare (prin expresia sa politică, Garda de Fier) începe din 1930 şi devine o realitate în 1933, când guvernul condus de liberalul I.G. Duca preferă soluţia interzicerii participării la alegeri a acestui partid politic. La puţin timp după acţiunea premierului liberal, în *Monitorul Oficial al României* este publicat Regulamentul de aplicare a legii învăţământului universitar din 1932 (legea Costăchescu-Iorga), care acordă o atenţie specială asociaţiilor studenţeşti, percepute ca tot mai ameninţătoare la adresa ordinii publice. După cum remarca Maria Someşan, textul legii din 1932 rezumă într-un singur articol problema asociaţiilor studenţeşti (art. 78 : „Asociaţiuni de studenţi nu se pot forma decât cu autorizarea Senatului universitar. Această autorizare este revocabilă"). În schimb, regulamentul „le consacră un capitol aparte, cu 15 articole", care creionează un sistem birocratic inextricabil ce urmăreşte să interzică imixtiunea politicului în viaţa asociaţiilor studenţeşti. Aceste prevederi suplimentare sunt o dovadă a faptului că în 1933 legionarii reuşiseră să-şi impună controlul asupra studenţimii, mai ales prin acapararea asociaţiilor studenţeşti[17]. Caracterul intempestiv al acestor măsuri a părut injust, iar drept consecinţă, asistăm la acţiunea *nicadorilor* din 29 decembrie 1933. Asasinarea premierului României deschidea capitolul unei lungi lupte de (re)acaparare a tineretului universitar, acţiune concertată a regelui Carol al II-lea împotriva lui Corneliu Zelea Codreanu.

6.2. Mediul politic în România interbelică

Premisa ar fi aceea că între dezvoltarea învăţământului superior din România (cu toate problemele pe care această dezvoltare le implică) şi *revoluţionarismul* acestei generaţii se poate crea o legătură directă de cauzalitate. Având în vedere că educaţia superioară devine un proces de alocare a unor *roluri socio-economice* pentru fiecare individ, optica trebuie să ţină cont şi de aspecte sociologice : „Pacea socială nu depinde de ceea ce oamenii au, ci de ceea ce speră să obţină. [...] Revoluţiile se nasc din deznădejde. Iar când ei cred că drumul către succes le este închis, spectrul revoltei este iminent"[18].

În acest punct al argumentaţiei devine necesară o privire de ansamblu asupra liniilor directoare ale mediului politic din România interbelică, ca spaţiu al creionării proiectelor societale. Apelând la modelul lui Jürgen Habermas din *Sfera publică*, realitatea socială s-ar prezenta astfel : mediul politic, dominat de elitele conducătoare, pe de o parte, şi societatea în ansamblul său, care se manifestă atât în spaţiul public (societatea civilă), cât şi în spaţiul privat (viaţa domestică). Ceea ce pentru filosoful german reprezintă *sfera publică* ar fi un inter-spaţiu între societate şi politic, spaţiu

17. Maria Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, p. 15.
18. Walter Kotschnig, *Unemployment in the Learned Professions. An International Study of Occupational and Educational Planning*, London, Oxford University Press, 1937, pp. 282-283.

marcat de negocieri şi de revendicări. Iar în momentul în care mediul politic nu îşi îndeplineşte obligaţiile faţă de societate, aceasta din urmă „ocupă" sfera publică prin mişcări cu caracter protestatar sau revoluţionar. Printr-o astfel de analiză a societăţilor, (in)existenţa *sferei publice* relevă (in)capacitatea politicului de a asigura anumite „bunuri politice" tuturor cetăţenilor săi: securitate, libertate şi bunăstare. Deşi poate părea exagerat să aplicăm modelul lui Habermas ca mecanism de diagnosticare a problemelor societăţii româneşti interbelice, esenţialul se păstrează.

După 1918 România a implementat două revoluţii sociale al căror impact nu a fost estimat corespunzător. Reforma pământului prin transformarea agriculturii într-una a proprietăţilor mici şi mijlocii a creat în mediul rural mijloacele pentru dezvoltarea unor „gospodării de subzistenţă", incapabile să contribuie la crearea unei „clase de mijloc" rurale înstărite care, în timp, să migreze spre mediul urban. Iar faptul că preţul produselor agricole scade vertiginos de-a lungul perioadei interbelice a privat statul român de resursele financiare necesare dezvoltării societăţii. Dar ceea ce a urmărit statul prin transformarea ţăranilor în proprietari agricoli a fost să estompeze focarul protestatar din mediul rural. Pe lângă aceasta, amintirea *ultimei jacquerii* europene (1907) şi promisiunile făcute de regele Ferdinand în timpul războiului au avut şi ele un rol decisiv.

În schimb, instaurarea votului universal masculin a avut implicaţii mult mai profunde la nivelul societăţii. Constituţia din 1923 şi legea electorală din 1926 au fost fundamentele regimului parlamentar românesc interbelic. Tocmai aici îşi au originea neajunsurile sistemului politic interbelic, sintetizate de către Mattei Dogan în formula „democraţiei mimate". Pentru sociologul român, introducerea *primei majoritare* în 1926 evidenţia faptul că legiuitorii români „erau preocupaţi de consolidarea puterii executive mai mult decât de asigurarea unei reprezentări corecte a opiniei publice", mecanism prin care s-a încercat evitarea perioadelor de instabilitate, aşa cum au fost în Italia între 1919-1922 sau în timpul Republicii de la Weimar (1919-1933). Pe lângă acest argument, un alt aspect important era cel al asigurării unei alternanţe la putere, fapt posibil şi prin inversarea procedurii electorale – mai întâi numirea guvernului de către rege, după care urma organizarea alegerilor. Această inversare ar fi piatra unghiulară a „democraţiei mimate". Şi, în ciuda existenţei unui număr mare de partide, sistemul politic românesc interbelic poate fi considerat un „sistem bipartit mai degrabă decât unul multipartit", caracterizat prin alternanţa a două partide la putere: PNL şi Partidul Poporului (1920-1927) şi PNL şi PNŢ (1927-1937)[19]. În acest sistem votanţii rurali reprezentau o simplă masă de manevră în timpul alegerilor: „Un nivel social atât de scăzut al ţărănimii nu putea corespunde unui nivel înalt de maturitate politică. Chiar dacă mizeria socială favoriza participarea politică în oraşe, nu la fel se întâmpla în regiunile rurale"[20].

Diagnosticului de „democraţie mimată" pus de către Mattei Dogan i se alătură şi o puternică instabilitate politică. Deşi în cei 20 de ani de „democraţie mimată"

---

19. Mattei Dogan, *Sociologie politică (opere alese). Antologie*, Bucureşti, Editura Alternative, 1999, pp. 142-143.
20. *Ibidem*, p. 152.

au fost tot timpul două partide politice care şi-au împărţit puterea, cele 18 guverne din intervalul 1918-1938 denotă fragilitatea unei societăţi care încă îşi căuta echilibrul. De aici şi puseurile de violenţă politică sau motivate politic, ca şi numeroasele scrutine. În încercarea de a depista originea violenţei şi a instabilităţii politice care marchează societăţile în curs de dezvoltare, teza lui Samuel Huntington pleacă de la premisa că acestea sunt provocate de „schimbările sociale rapide şi de mobilizarea urgentă a noilor grupuri în politică, [dar] asociate cu dezvoltarea lentă a instituţiilor politice". Altfel spus, „egalitatea participării politice se dezvoltă mult mai rapid decât capacitatea de coagulare socială". Dacă schimbările economice şi sociale (induse prin urbanizare, educaţie, industrializare sau mass-media) au rolul de a amplifica conştiinţa politică, cerinţele politice şi gradul de participare politică, totodată acestea „subminează sursele tradiţionale ale autorităţii politice şi instituţiile politice tradiţionale" : „Rata mobilizării sociale şi extinderea participării politice este ridicată, în timp ce rata organizării şi instituţionalizării politice este scăzută. Rezultatul : instabilitate şi dezordine politică"[21]. Cauza esenţială ar fi deci inadecvarea instituţiilor politice la noile schimbări sociale ; pe de altă parte, „mimarea" schimbării conduce la radicalizare. Instituţiile politice reprezintă în ultimă instanţă mecanismul de coagulare a comunităţii, prin care toate forţele sociale sunt aduse laolaltă în jurul aceluiaşi proiect politic, social, economic etc. Iar prin instituţionalizarea politicului, transferul de putere dinspre o forţă socială spre alta este legitim şi lipsit de convulsii. După cum se exprima Jean-Jacques Rousseau, „[c]el mai puternic nu este niciodată destul de puternic ca să fie mereu stăpânul, dacă nu transformă puterea în dreptate şi obedienţa în datorie"[22].

Ipotezele lui Huntington, pe care autorul le utilizează în ideea de a surprinde cauzele şi efectele mişcărilor revoluţionare ce au afectat numeroase ţări asiatice, sud-americane şi africane după al doilea război mondial, îşi dovedesc validitatea teoretică şi pentru cazul românesc interbelic. Spre exemplu, când vorbeşte de decalajul sat-oraş, autorul menţionează şi etapele prin care „politica ajunge un joc de oraş desfăşurat în rândul elementelor clasei mijlocii urbane în curs de apariţie". Primul pas ca oraşul să devină principala sursă de dominare a politicului a fost eliminarea elitei rurale : reforma pământului realizată imediat după război a reprezentat eliminarea conservatorilor, care se autodefineau ca principal exponent al elitei rurale. Deşi PNŢ urmărea să se identifice cu interesele ţărănimii, aceasta a rămas mai mult un simplu deziderat discursiv. În interbelic, politica devine luptă pentru putere şi pentru resurse doar în limitele urbanităţii. Astfel, satul românesc a rămas foarte sărac în perioada interbelică, făcând din România o „ţară a contrastelor". Dar aici intervine paradoxul orizontului de aşteptare : „Sursele de instabilitate într-o societate în curs de modernizare sunt rare în zonele cele mai sărace sau mai înapoiate ; ele sunt aproape mereu prezente în sectoarele cele mai avansate ale societăţii. Cum politica devine din ce în ce mai urbană, ea ajunge tot mai puţin stabilă"[23].

21. Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 14.
22. *Apud Ibidem*, p. 18.
23. *Ibidem*, p. 72.

Impactul ideilor de schimbare socială şi de dezvoltare comunitară este mult mai puternic în mediul urban. În România interbelică oraşul se confundă cu ideea de *reuşită socială*. Tocmai de aceea oraşul reprezintă principala sursă de presiune la adresa politicului: „Oraşul este centrul opoziţiei într-o ţară; clasa mijlocie este focarul opoziţiei de la oraş; intelectualitatea este cel mai activ grup de opoziţie din interiorul clasei mijlocii; iar studenţii sunt revoluţionarii cei mai coerenţi şi mai eficienţi din cadrul intelectualităţii. Asta nu înseamnă în mod obligatoriu că majoritatea studenţilor, ca şi majoritatea populaţiei în general, nu este apatică din punct de vedere politic. Totuşi, înseamnă că, în cele mai multe ţări în curs de dezvoltare, grupul activ dominant din organizaţiile studenţeşti este împotriva regimului. Aici, în universităţi, se află cea mai consistentă, extremă şi mai intransigentă opoziţie faţă de guvern"[24]. Lanţul explicativ propus de Huntington, ca şi nuanţările în privinţa amplorii contagiunii politice spre extremism se suprapun evoluţiilor româneşti, societatea românească privită prin această optică reunind toate caracteristicile unei societăţi oligarhice: „Specific societăţilor pretoriene [oligarhice[25]], studenţii reprezintă cele mai active şi mai importante forţe civile ale clasei mijlocii", fapt imposibil într-un regim civic în care instituţionalizarea politică şi gradul ridicat de legitimitate îngrădesc acţiunile politice revoluţionare. Mai mult, „specific sistemelor politice tradiţionale, universitatea din capitală reprezintă tipic centrul atitudinilor ostile care complotează împotriva regimului"[26].

Clivajul dintre elitele politice şi societate era unul atât de natură economică, cât şi politică: „În România limbajul politic se deosebea atât de clar de realitate, pretenţia de libertate şi democraţia se îndepărtase atât de mult de adevăr, încât se creasе o imensă prăpastie între mijloacele constituţionale care asigurau puterea şi practica existentă prin care nonconformiştii erau efectiv ţinuţi în afară. Frustrările celor idealişti, tineri şi ambiţioşi erau şi mai crunte, deoarece la ambiţiile şi energiile lor existau puţine alternative"[27]. Dar, pentru a avea succes politic, această minoritate urbană de *nonconformişti* avea nevoie să câştige cooperarea celei mai importante clase din societatea românească: ţărănimea. Pentru Eugen Weber succesul extremismului de dreapta şi al mişcării legionare în special a depins de promovarea unui populism mistic, care se plia pe orizontul de aşteptare al

24. *Ibidem*, p. 253.
25. Deşi conform formulei de cuantificare a gradului de 1. civic sau 2. pretorian, Huntington ia în calcul două variabile (instituţionalizare politică şi participare politică), pentru cazul românesc interbelic putem vorbi de un sistem pretorian. Chiar dacă se introdusese votul universal masculin şi chiar dacă instituţionalizarea politică părea a fi una superioară, având în vedere numai legea electorală din 1926 gradul de participare politică era alterat. Dacă mai amintim şi nivelul ridicat al analfabetismului, mai ales cel din mediul rural, regimul politic românesc rămânea unul în care minoritatea decidea. Pentru analiza tipurilor de regimuri politice, a se vedea *Ibidem*, pp. 75-86.
26. *Ibidem*, p. 317.
27. Eugen Weber, *Dreapta românească*, în Hans Rogger, Eugen Weber (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, traducere de Iulian Mircea, Bucureşti, Editura Minerva, 1995, p. 443.

mediului rural, în care ideea de justiţie socială era substituită de idealul unei Românii tinere, curăţate de ateism, comunism şi evrei. Abia după eşecul alegerilor din 1937 regele Carol al II-lea a sesizat amploarea acaparării tineretului universitar de către mişcarea legionară. De aici şi graba lichidării lui Codreanu, dar şi înfiinţarea unui nou partid, care să se substituie acestei mişcări. Cu menţionarea faptului că noua mişcare – Frontul Renaşterii Naţionale, căruia i se adăuga şi Straja Ţării – prelua idealul disciplinei de la legionari : ierarhie militară, uniforme. Mulţi dintre instructorii străjerilor „erau în secret legionari loiali. Discursurile lui Călinescu sunt fascinante prin imitarea temelor legionare şi a stilului legionarilor. Muncă, patriotism, onestitate, corectitudine, tinereţe, sacrificiu, curăţarea ţării de elemente străine, creştinism, naţionalism, mândrie şi demnitate, familie şi tradiţie, tuturor acestora li se acorda atenţia cuvenită, în vreme ce vechiul regim, dezbinător şi corupt, era sfidat cu dispreţ”[28].

Probabil că această evoluţie spre extremism nu ar fi fost posibilă fără evoluţia anacronică a mediului universitar românesc interbelic, la fel cum importanţa pe care o capătă tineretul ca forţă socială în prima jumătate a secolului XX a făcut ca extremismul să pară o trăsătură exclusivă a tineretului. De fapt, întregul secol XX poate să apară ca o epocă a protestelor tineretului şi a conflictului dintre generaţii. Mai ales în primele decenii ale secolului XX şi în perioada interbelică tineretul s-a simţit înşelat, trădat şi ţinut departe de domeniul politic. Mai mult, faptul că aparatele administrativ-politice ale statelor erau formate din funcţionari bătrâni a întărit această mefienţă a tineretului faţă de generaţia în vârstă. Concluzia pentru cazul german, dar care îşi găseşte valabilitate pentru multe alte ţări europene din interbelic, era aceea că tinerilor li se refuza „posibilitatea de a deveni adulţi”, acumulându-se numeroase tensiuni interne. Nu este deloc întâmplător că toate mişcările politice extremiste de pretutindeni accentuau importanţa tinerilor în arhitectura socială pe care o vehiculau[29].

Critica la adresa sistemului de învăţământ evidenţia necesitatea racordării universităţii la cerinţele societăţii. Combaterea şomajului intelectual, decongestionarea universităţilor devin preocupări de bază pentru miniştrii Educaţiei după 1934. Dar la fel de sugestivă a fost şi încercarea statului de a-şi apropia tineretul prin înfiinţarea unor organizaţii de masă care să promoveze solidaritatea juvenilă, ataşamentul faţă de ţară şi care să contopească idealul promovării sociale a fiecărui individ într-un proiect colectivist de *iubire faţă de neam şi faţă de Rege*. Alături de echipele regale ale lui Dimitrie Gusti, regele Carol al II-lea iniţiază şi proiectul Străjii Ţării ca fundament al unui nou regim politic, capabil să capteze un nou consens social. Proiectul său însă demarează în contextul în care mişcarea legionară era deja foarte populară nu doar în rândul studenţimii, ci şi la nivelul întregii societăţi. Ceea ce a urmat a fost o concurenţă între mişcarea legionară şi regele Carol al II-lea pentru

28. *Ibidem*, p. 429.
29. Christina Benninghaus, *Tineretul*, în Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 213.

acapararea societăţii româneşti, în care elementul central îl constituia tineretul universitar. Acest fenomen, pe lângă lupta politică, implică numeroase modificări ale sistemului educaţional, ca şi noi legi pentru organizarea muncii manuale şi intelectuale. Atent la schimbările survenite în plan extern, Carol al II-lea impune un nou tip de regim politic în 1938, care timp de doi ani încearcă să facă din societatea românească o societate care să se bazeze pe tineret şi pe un nou tip de intelectuali.

6.3. Proiectul gustian: asocierea statului cu universitatea pentru ridicarea satului

Legătura lui Dimitrie Gusti cu spaţiul universitar german şi cu cel francez nu a reprezentat doar o simplă consacrare intelectuală. În aceste două ţări, la cumpăna secolelor XIX-XX mediul academic era preocupat de efectele pe care urbanizarea, industrializarea şi dislocarea unor mase importante de oameni le au asupra individului şi societăţii în genere. Pentru sociologii germani mai ales, toţi aceşti factori constituie crize care necesită o diagnoză ştiinţifică precisă şi o intervenţie socială a statului. Practic aici ia naştere ideea de stat social şi tot aici se pun bazele programului guvernamental al asistenţei sociale (care urmărea ameliorarea situaţiei socio-economice a categoriilor vulnerabile şi marginale) şi al asigurărilor sociale (având ca scop protejarea forţei de muncă). Sunt idei care au rămas întipărite în mintea profesorului Dimitrie Gusti, transpuse pentru prima dată în 1910, când tripticul *sociologie-etică-politică* devine piatra unghiulară a unui sistem de gândire şi acţiune socială[30]. Chiar şi înainte de primul război mondial, prin condiţiile precare ale populaţiei, România impunea o acţiune concertată de intervenţie a statului, răscoala din 1907 relevând situaţia dramatică a satului. Modelul danez al lui Frederik Grundtvig de dezvoltare comunitară prin ridicarea satului şi prin încurajarea cooperativelor ţărăneşti atrăgea atenţia tuturor observatorilor din epocă. Schema era simplă : acolo unde statul eşuează, iar economia de piaţă nu poate deveni o alternativă, soluţia optimă este dezvoltarea comunitară a satului prin propriile forţe.

Înaintea lui Gusti, o altă personalitate a avut în centrul preocupărilor sale satul românesc. Spiru Haret, ministru al Instrucţiunii Publice în mai multe rânduri între 1890 şi 1910, atrăgea atenţia asupra situaţiei precare a satului ; publică în acest sens şi o lucrare – rezultat al muncii sale de teren – intitulată *Chestiunea ţărănească* (ediţia princeps : 1905 ; ediţia a II-a : 1907), fapt pentru care va fi acuzat că prin acţiunea sa de cointeresare a învăţătorimii rurale ar fi contribuit direct la răscoala din 1907. În 1910 publică în Franţa studiul *Mecanica socială*, ferm convins că sociologia poate deveni o ştiinţă exactă : cunoaşterea precisă a datelor problemelor sociale şi aplicarea unor remedii „matematice” pot contribui la renovarea socialului.

30. Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Şcoala gustiană între carlism şi legionarism*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2012, p. 19.

Iată doar câteva elemente atât din plan intern, cât şi extern, care au cântărit decisiv în orientarea ştiinţifică a tânărului sociolog Gusti. Iar conjunctura internaţională îl va determina să-şi pună planul în aplicare. Este vorba de începutul anului 1918, când România era la un pas de capitulare în faţa Puterilor Centrale, după un refugiu dur al autorităţilor în capitala Moldovei, Iaşi. În aprilie 1918 se semna un tratat de pace umilitor : pentru a continua să existe, statul român trebuia drastic reformat. În aceste momente, Dimitrie Gusti pune bazele Asociaţiei pentru studiul şi reforma socială, „cu împătritul scop : de a cerceta toate laturile vieţii sociale româneşti [...], de a propune reformele, care izvorăsc în mod firesc, logic, din aceste studii, de a lupta pe toate căile de propagandă pentru ca aceste reforme să se înfăptuiască şi, în sfârşit, de a contribui în largă măsură la educaţia socială a maselor"[31]. Conştient că, indiferent de rezultatul războiului, România traversează o perioadă de schimbări radicale, tânărul profesor universitar îşi asumă „o măsură îndrăzneaţă : formarea unui grup de presiune care, reunind intelectuali pe baza competenţei profesionale, să dobândească legitimitatea intervenţiei sociale în afara şi pe deasupra structurii partidelor"[32].

Proiectul său a fost trecut pe linie moartă chiar de „norocul istoriei" : România a ieşit „victorioasă" din primul război mondial, iar pentru pacea socială au fost preferate reforma agrară şi votul universal masculin în dauna unei expertize ştiinţifice şi a dezvoltării comunitare a satului. Rămâneau două realizări notabile totuşi : Institutul Social Român[33] (1921) şi revista *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială* (1919).

În schimb, liniştirea satului a fost urmată de revolta oraşului, mai exact a celor care urmăreau să migreze dinspre sat spre lumea burgheză. Cea mai bună soluţie pentru o astfel de ascensiune socială o reprezenta chiar universitatea. Numai că viziunea statului asupra universităţii, aceea de for al culturii, nu mai corespundea cu pretenţiile unui tineret care în mare parte avea experienţa tranşeelor. Acest tineret era ferm convins că pentru sacrificiile sale sau ale părinţilor totul i se cuvine, de la o calitate crescută a vieţii de student până la oferirea unei slujbe decente. Cât despre latura naţională, acest stat clădit pe sacrificiile românilor trebuia să fie al lor şi numai al lor. Scânteia acestui conflict a reprezentat-o scandalul de la Facultatea de Medicină din Cluj în privinţa chestiunii cadavrelor din decembrie 1922. Fondul problemelor era însă unul mult mai larg.

Acesta este şi momentul în care Dimitrie Gusti se implică decisiv în viaţa universitară. Condiţiile materiale precare din cămine, slaba dotare tehnică a laboratoarelor universitare, eclectismul originii geografice şi etnice a corpului studenţesc, cuantumul ridicat al taxelor universitare sunt doar câteva dintre elementele care îl fac pe Gusti să demareze o anchetă pentru depistarea principalelor cauze ale frustrării studenţimii. Deşi sesizase caracterul naţionalist, xenofob şi antisemit al

---

31. Dimtirie Gusti, *Apel*, în *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, anul I, nr. 1, aprilie 1919, p. 291.
32. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizaţională*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2005, p. 15.
33. Pentru originea şi direcţiile de dezvoltare ale proiectului gustian, a se vedea şi Emanoil Bucuţa, *Institutul Social Român*, în *Boabe de grâu. Revistă lunară ilustrată de cultură*, anul II, 1931, pp. 369-386.

acestui prim val protestatar studenţesc, Gusti era convins că ameliorarea calităţii vieţii studenţeşti poate dezamorsa situaţia tensionată. Iar faptul că anul universitar 1922-1923 era compromis din punct de vedere academic nu a reprezentat o piedică pentru Gusti şi apropiaţii lui, care au început discuţiile în vederea unui Program studenţesc pentru organizarea vieţii universitare chiar în primăvara anului 1923, în cadrul Seminarului de Sociologie, Etică şi Politică al Universităţii Bucureşti. Inovaţia acestui proiect era aducerea în prim-plan a studentului: „Ca să putem considera pe drept cuvânt cultura naţională ca factor de creare şi propăşire a naţiunii, trebuie ca Universitatea să dea, prin activitatea ei, garanţie de nestrămutată convingere şi stăruinţă în a ţine veşnic vii înaintea tineretului adevărurile permanente ale ştiinţei şi forţele creatoare ale societăţii respective, pe al cărei trecut riguros cercetat şi exact valorificat se vor clădi toate instituţiile vremii. Căci, de concepţia care domneşte în Universitate asupra vieţii şi stărilor sociale, şi de principiile pe care ea le pune la baza creaţiilor ei, depinde în cea mai largă măsură soarta întregii colectivităţi.

În angrenajul acestor factori şi al acestor elemente de propăşire socială, rolul studentului e foarte însemnat. Funcţionar social căruia naţiunea i-a încredinţat cele mai importante interese ale ei, *dânsul va determina prin felul activităţii sale însăşi valoarea Universităţii şi condiţiile de elaborare şi consolidare ale culturii naţionale*, în slujba căreia pune inteligenţa şi energia sa”[34].

Ceea ce Gusti condamna era lipsa studiilor cu privire la viaţa studenţească, urmare a unei „vinovate neglijenţe şi a completei dezinteresări, nu numai oficiale, dar şi a celor care aveau tot dreptul şi toată răspunderea de a orienta viaţa academică”. Acest program trasa şase direcţii de intervenţie în viaţa universitară:

1. „Necesitatea asigurării supremaţiei elementelor băştinaşe în cultura naţională prin crearea condiţiilor prielnice aducerii fiilor de ţărani la Universitate;

2. Obligaţia faţă de studenţi odată ajunşi la Universitate de a li se asigura un trai demn, atât din punct de vedere cultural, cât şi material;

3. Democratizarea vieţii studenţeşti prin introducerea votului obligatoriu în alegerea diferitelor organe de conducere a asociaţiilor şi de administrare a gospodăriei (cămine, cantine), pentru a da astfel conducătorilor studenţimii prestigiul şi răspunderea necesară;

4. Participarea studenţimii la deliberările organelor universitare asupra chestiunilor care o privesc de aproape, cum ar fi, de pildă, disciplina universitară;

5. Apropierea cât mai cordială şi intimă între student şi profesor;

6. Excluderea din Universitate a politicii de partid, lăsându-se însă studenţilor cea mai largă libertate pentru orice credinţă politică, şi îndreptarea tuturor eforturilor către o politică a culturii”[35].

O atenţie specială era acordată şi asociaţiilor studenţeşti, care trebuiau organizate atât pe criterii de linii de studii (fiecare facultate urmând să aibă o societate

---

34. *Program studenţesc pentru organizarea vieţii universitare* (extras), Bucureşti [f.e.], 1924, pp. 1-2.
35. *Ibidem*, pp. 4-5.

a studenţilor, toate acestea reunite în centrul studenţesc, iar la nivel naţional în uniunea generală), cât şi pe criterii de origine geografică (cercuri judeţene) ; în toate aceste asociaţii calitatea de membru era obligatorie pentru fiecare student, la fel şi participarea la şedinţe şi dreptul de vot. Pentru o mai bună corelare a universităţii la cerinţele societăţii româneşti era proiectată şi o asociaţie a absolvenţilor universitari care trebuiau să menţină legătura cu universitatea şi să prezinte problemele pe care le-au întâmpinat în procesul de inserţie socio-economică. În fine, anual Uniunea Generală a Studenţilor trebuia să organizeze un congres studenţesc în unul din cele patru centre universitare. Ultima parte a acestui proiect propunea un chestionar de sondare a vieţii studenţeşti, material care va sta la baza *Anchetei sociologice asupra vieţii studenţeşti* a lui Roman Cresin. În 1927 Gusti reuşeşte înfiinţarea Oficiului universitar din Bucureşti, care publica şi o revistă cu scopul consilierii studentului în alegerea liniei de studiu şi în orientarea profesională, *Călăuza studentului. Vademecum Academicum.*

A doua preocupare esenţială a sociologului Gusti a fost satul românesc. Seria de conferinţe pe care Institutul Social Român o organizează în primul deceniu interbelic a vizat şi problema politicilor culturale, după ce acest for a organizat discuţii pe marginea unei Constituţii a României şi a rolului partidelor politice. Se poate spune că ISR-ul a contribuit la construirea unei reţele sociale şi intelectuale de influenţă. Emanoil Bucuţa nota cu admiraţie că prin conferinţele realizate sub egida ISR-ului s-a realizat „acel contact de-a dreptul cu publicul, mai viu şi mai uşor de controlat în urmări decât revista şi cartea”[36].

În 1928, în comunicarea ce încheia ciclul discuţiilor relative la politicile culturale, Gusti operează o legătură directă între chintesenţa culturii (adică intelectul), muncă şi capital. Descrise ca forţe creatoare de bunăstare economică, profesorul de sociologie insistă pe necesitatea ca statul să finanţeze înfiinţarea unor instituţii speciale care să contribuie la cercetarea de pe criterii ştiinţifice a posibilităţilor de dezvoltare a României. Exemplul invocat este cel al fundaţiilor americane Rockefeller şi Carnegie, iar „instituţii consacrate exclusiv cercetărilor ştiinţifice se găsesc astăzi în toate ţările”. Altfel spus, universitatea trebuie chemată să contribuie la dezvoltarea comunitară a satului românesc, dar cu sprijinul financiar al statului. Pentru ca România să devină un stat cultural, datoria lui era „de a apăra şi ocroti valorile culturale şi economice ce se găsesc în mijlocul naţiei ; a descoperi şi deştepta aceste valori, când sunt ascunse ; a le înălţa către culmi cât mai mari, când sunt prezente. Statul, ca organizare politică şi juridică a comunităţii naţiunii, are deci datoria să urmărească ritmul particular de viaţă al naţiei, să-l accelereze şi să-l conducă. Aceasta este politica culturii, care ar trebui să fie la baza oricărei politici de Stat”[37]. Pentru succesul unei astfel de politici a culturii importante erau reevaluarea şi inventarierea culturii poporului, fapt posibil prin tehnica monografiei sociale şi prin înfiinţarea Căminului Cultural sătesc ca mijloc de „redeşteptare” a ţăranului român : „În vârful

---

36. Emanoil Bucuţa, *apud* Zoltán Rostás, *Atelierul gustian*, p. 21.
37. Dimitrie Gusti, *Politica Culturii şi Statul Cultural*, în *Politica Culturii*, Editura Institutul Social Român, Bucureşti [1930], p. 484.

munţilor, în fundul văilor, în şesuri, pretutindeni, în tot cuprinsul României întregite, ne aşteaptă, cu smerenie şi nerăbdare, o lume dornică de hrană sufletească, o lume ce aspiră la o viaţă mai bună. Să nu întârziem o clipă şi să nu precupeţim niciun sacrificiu. [...] Ajutându-i pe ei, ne vom ajuta pe noi înşine, căci vom ajuta întărirea Neamului şi a Statului"[38]. Dimitrie Gusti a încercat să pună în aplicare acest proiect în perioada scurtului său mandat ca ministru al Instrucţiei, Cultelor şi Artelor între iunie 1932 şi noiembrie 1933. Criza economică şi instabilitatea politică l-au împiedicat însă să ducă la bun sfârşit proiectul Ministerului Culturii Naţionale[39].

Faptul că pentru Gusti sociologia însemna a cunoaşte pentru a putea reforma este lesne de dovedit prin titlul unei lucrări pe care o publică în 1934, *Sociologia militans*. Nucleul planului său de cunoaştere a societăţii româneşti l-a reprezentat Seminarul de sociologie, din care a irumpt iniţiativa monografiilor sociologice rurale. Aceste cercetări de teren debutează cu excursia de la Goicea Mare (1925), urmată de campaniile de la Ruşeţ, Nerej, Fundul Moldovei (1928), Drăguş (1929), Runcu (1930), Cornova (1931) sau Şanţ (1935, 1936). Tehnica cercetării de teren se ameliorează de la o campanie la alta, Gusti întrezărind posibilitatea monografierii tuturor celor peste 15 mii de sate ale României. După 1930, îndrăzneţele iniţiative gustiene se întrepătrund cu planul regelui Carol al II-lea de acaparare a tineretului.

6.4. Viziunea regelui Carol al II-lea: cultura ca mecanism de consens social

Despre regele Carol al II-lea părerile sunt împărţite, iar etichetele ce i-au fost atribuite sunt de-a dreptul antitetice, relevând complexitatea unui personaj care a vrut să fie mai mult decât un monarh constituţional. Între „regele culturii" şi „regele playboy" se regăseşte o personalitate care a încercat permanent să-şi impună controlul asupra României. Proiectul său era unul modern, şi nu neapărat prin faptul că s-a inspirat din experienţa totalitarismelor care existau deja în Europa anilor '30: regimul sovietic, fascismul italian sau nazismul german. Prin ţelurile urmărite, Carol încerca primul proiect de control social al societăţii româneşti prin acapararea tineretului.

În 1920, la Bucureşti se pun bazele Fundaţiei Principele Carol, care îşi propunea să renoveze satul românesc. Doi ani mai târziu, la 16 iunie 1922, A.S.R. Principele Moştenitor Carol înaintează premierului Ion I.C. Brătianu un memoriu pentru înfiinţarea unei Case a Culturii Poporului, având ca scopuri social-politice unificarea sufletească a tuturor românilor, pregătirea unei democraţii reale şi eliminarea efectelor propagandei interne a culturii minoritare: „Casa aceasta de cultură ar răspândi în acelaşi timp elementele culturale întemeiate pe biologia naţională: educaţia fizică şi cultura sanitară, alături de cultura economică şi de

38. *Ibidem*, p. 486.
39. A se vedea Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor, 1932-1933*, Bucureşti, 1934.

cultura sufletească propriu-zisă. Urmările practice ale celei dintâi ar fi regenerarea fizică, un popor mai sănătos pentru muncă şi apărarea ţării, micşorarea timpului de serviciu militar prin pregătirea pre- şi post-regimentară, ca ideal – naţiunea armată; iar ale celei din urmă, ridicarea obştii, prin creşterea minţii şi a inimii, la o mai aleasă umanitate şi la o înălţime mai potrivită decât astăzi cu mărimea hotarelor şi cu rostul nostru pe lume"[40].

Până la acest proiect de înfiinţare a unei case de cultură populară, singura instituţie care se ocupa de educaţia extraşcolară a tineretului era cercetăşia, înfiinţată în 1915, al cărei scop principal era educaţia fizică şi morală a tineretului. Lipsa de preocupare a mediului politic faţă de educaţia şi controlul social al tineretului în primul deceniu interbelic poate fi explicată prin necesitatea adoptării unor măsuri legislative pentru unificarea administrativă a României Mari, la fel cum după 1927 – anul în care au dispărut atât regele Ferdinand, cât şi liderul liberal Ion I.C. Brătianu – vidul de autoritate şi criza economică au schimbat agenda de priorităţi a clasei politice.

Restauraţia din 8 iunie 1930 coincide cu iniţierea unui plan concertat al Casei Regale de impunere a unei viziuni proprii asupra direcţiilor de dezvoltare a societăţii româneşti. În plan cultural, începând cu luna aprilie 1933, Fundaţia Universitară Regele Carol I, Fundaţia Principele Carol din Bucureşti, Fundaţia Ferdinand din Iaşi, Institutul de cercetări experimentale Regele Carol al II-lea din Cluj şi nou-înfiinţata Fundaţie de literatură şi arte Regele Carol al II-lea formează o uniune cu numele Fundaţiile Culturale Regale ale României (art. 1 şi 2 ale Legii pentru Fundaţiile Culturale Regale). Din punctul de vedere al organizării vieţii tineretului, cercetăşia câştigă tot mai mult teren: „De la o organizaţie aproape curat şcolară se încearcă să se dezvolte într-o organizaţie socială, în care să intre şi tineretul din afară de şcoală, cu mai multă nevoie de sprijin decât celălalt şi în tot cazul mult mai singur şi mai în primejdie decât el. Ca o punere în lumină a înţelesului de acţiune culturală pe care l-a avut cercetăşia românească, e destul să aduc aminte că ea a fost ani de zile alipită Fundaţiei Culturale Principele Carol şi, ca o dovadă a însemnătăţii care i se dă, că ea are de comandant suprem pe M.S. Regele, iar comandanţi de mari legiuni ale cercetaşilor şi cercetaşelor – membri ai familiei regale"[41].

În 1933 şomajul intelectual era o realitate dură pentru mulţi dintre absolvenţii de studii superioare. Dar o realitate la fel de dură era şi situaţia dezastruoasă a satului românesc, fapt făcut vizibil opiniei publice şi mai ales mediului academic prin intermediul campaniilor monografice ale şcolii gustiene. Probleme grave erau igiena sanitară, randamentul agricol inferior care de multe ori nu putea să asigure subzistenţa şi defectuoasa dezvoltare fizică a copiilor de ţărani din cauza alimentaţiei frugale, a lipsei normelor de educaţie fizică şi a condiţiilor mizerabile de viaţă. Încă din 1927, la Cluj, profesorul Iuliu Moldovan punea bazele unei şcoli

---

40. Memoriul a fost publicat de Dimitrie Gusti sub titlul *Aniversarea de douăzeci de ani a unui gând regal* în *Zece ani de domnie ai Majestăţii Sale Regele Carol al II-lea*. Vol. I: *Organizarea politică, juridică şi administrativă*, Bucureşti, 1940, pp. 151-158.
41. *Organizări ale tinerimii*, în *Boabe de grâu*, anul V, 1934, pp. 99-100.

eugenice şi biopolitice cu scopul de a identifica soluţiile pentru o ameliorare pe baze medicale şi genetice a naţiunii române. Parte a Asociaţiei Astra, şcoala eugenică va beneficia şi de aportul *Buletinului eugenic şi biopolitic*, revistă de popularizare a acestei noi ştiinţe. Astfel, la începutul anilor '30 existau două proiecte ştiinţifice de renovare a satului românesc: cel sociologic al lui Dimitrie Gusti şi cel biologic al lui Iuliu Moldovan. Pentru ambele proiecte era nevoie de tineri cu pregătire superioară. Singurul impediment era acela că tineretul nu mai dădea crezare proiectelor venite dinspre clasa politică şi nici chiar din partea regelui. Declicul se produce la 29 decembrie 1933.

6.5. Concurenţa dintre Carol al II-lea şi Zelea Codreanu (1934-1937)

Asasinarea premierului României a arătat limitele „guvernării peste partide" a regelui Carol. În faţa unui tineret tot mai radicalizat, ideea de a transforma politicul doar într-un filtru de redistribuire a resurselor financiare cu speranţa că societatea va rămâne inertă devenea, încet, dar sigur, un scenariu imposibil. Ascensiunea legionarismului trebuie pusă şi pe seama faptului că mai ales după 1935 această mişcare întruneşte tot mai mult atributele unui protest antisistem. Este exact acelaşi tip de aşteptare optimistă de care au beneficiat în anii '20 Liga Poporului a mareşalului Averescu şi Partidul Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu. Cei care au fost tot timpul *establishment*-ul au fost liberalii. Regele Carol al II-lea s-a bucurat şi el de un val de popularitate crescută, dar pentru scurt timp. Acţiunile sale erau vădit umbrite de viaţa sa intimă dezordonată (culminând cu aducerea amantei sale, Elena Lupescu, în ţară, în ciuda *gentlemen's agreement*-ului cu Iuliu Maniu) şi de măsurile luate pentru combaterea crizei economice, cum au fost *curbele de sacrificiu* sau scăderea preţului la produsele agricole.

6.5.1. Controlul direct al tineretului: OETR – Straja Ţării şi echipele regale ale studenţilor

Măsurile luate de Parlament şi de regele Carol al II-lea în anul 1934 sunt simptomatice pentru evoluţia relaţiilor dintre legionari şi stat în următorii patru ani, dar şi pentru situaţia social-economică dificilă pe care o traversa România. Deşi ieşită din criză începând cu 1934, creşterea costului vieţii va duce la o degradare continuă a nivelului de trai al românilor, afectate fiind în special funcţionărimea urbană şi studenţimea, adică exact bazinul demografic pe care îl exploata mişcarea legionară. Controlul social al acestei pepiniere tot mai aplecate spre violenţă devenea stringent.

În şedinţa Senatului din 26 aprilie 1934 este adus în discuţie proiectul de lege relativ la pregătirea premilitară, care devine astfel obligatorie pentru „toţi fiii de cetăţeni români, între 18-21 de ani, cum şi pentru toţi tinerii neîncorporaţi", chiar

şi cei din şcolile superioare sau din universităţi. Durata acestei pregătiri urma a fi de 3 ani, cu 40-50 de şedinţe anual. Şedinţele de pregătire urmau să se deruleze cu precădere în zilele de sărbătoare „după serviciul religios”, la care se adăugau concentrări anuale de 4-7 zile. Scopurile urmărite erau dobândirea unei educaţii fizice solide, ca şi însuşirea noţiunilor de instrucţie militară elementară şi a unei educaţii morale, naţionale şi civice. Tot în cadrul acestei şedinţe este adus în dezbatere publică şi proiectul pentru înfiinţarea Oficiului de Educaţie a Tineretului Român, cu rol în „educaţia morală, naţională şi fizică a tineretului de ambele sexe până la 18 ani”, prin care se urmărea dezvoltarea instituţiei cercetăşiei[42].

Se încearcă şi aplicarea unor măsuri de ordin economic, cum este de pildă protejarea muncii naţionale. Astfel, în şedinţa din 27 iunie 1934, ministrul industriei şi comerţului, ing. Nicolae Teodorescu, aduce spre dezbatere proiectul de lege pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi, în expunerea de motive fiind invocat „şomajul, [care] începe să ia proporţii din ce în ce mai îngrijorătoare în România – în special şomajul intelectual – când o sumă de specialişti (ingineri, chimişti, contabili, arhitecţi etc.) cu perfectă pregătire stau ani de zile fără să găsească posibilitatea de a-şi valorifica cunoştinţele lor”. Legea devine astfel o formă de justiţie socială, care lasă o proporţie de 20% personalului străin, urmând a fi menţinuţi în funcţii mai ales străinii care erau căsătoriţi cu românce şi care aveau copii[43].

În Monitorul Oficial nr. 106 din 9 mai 1934 este publicată legea de înfiinţare a Oficiului de Educaţie a Tineretului Român pe lângă Ministerul Instrucţiunii Publice. Scopul: educaţia tineretului de ambele sexe de la 7 la 18 ani (pentru fete până la vârsta de 21 de ani). La împlinirea vârstei de 18 ani, tineretul masculin era în mod automat înregimentat în programul de pregătire premilitară, instrucţie ce dura timp de 3 ani, până la împlinirea vârstei majoratului. În fapt, legea instituia un control riguros al tuturor organizaţiilor „de iniţiativă particulară al cărei scop este educaţia patriotică, morală şi fizică a tineretului”. Toate organizaţiile care existau în momentul promulgării acestei legi aveau obligaţia de a executa programul impus de OETR (dacă aveau un număr mai mare de 20 de membri cu vârste între 7 şi 18 ani) sau de a se supune controlului OETR (la un număr de membri inferior cifrei de 20). Oricum, în statute trebuia introdus în mod obligatoriu programul de educaţie elaborat de OETR. Probabil că această măsură trebuia să lovească în Frăţiile de Cruce, organizaţii inferioare din cadrul mişcării legionare adresate în special liceenilor.

Tot prin această lege se pun bazele organizaţiei Straja Ţării, din care fac parte în mod obligatoriu toţi tinerii de ambele sexe cu vârsta între 7 şi 18 ani, aceasta fiind compusă din Marile Legiuni ale Cercetaşilor şi Cercetaşelor şi Marile Falange ale Străjerilor şi Străjerelor, dar şi din alte organizaţii ce au fost recunoscute în

---

42. *Monitorul Oficial*, *Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 32, 28 mai 1934.
43. A se vedea *Ibidem*, nr. 6, 25 iulie 1934.

prealabil de OETR. Organizarea ierarhică a Străjii Ţării seamănă izbitor cu cea a mişcării legionare :

- Marea Falangă : Comandamentul Suprem ;
- Falanga : pe judeţ ;
- Ceata : pe comune (rurale sau urbane) ;
- Stol : pe şcoli, asociaţii, întreprinderi, societăţi etc.
- Pâlc : format din 3-15 cuiburi ;
- Cuibul : format din şase străjeri sau străjere.

Copiii de la 7 la 11 ani purtau numele de pui de Străjeri şi mici Străjere (iar pentru cercetaşi : pui de Şoimi şi mici Cercetaşe), în timp ce copiii cu vârste între 11 şi 18 ani purtau numele de străjeri, străjere, cercetaşi sau cercetaşe. Organizarea copiilor în aceste formaţiuni era obligatorie pentru toate tipurile de şcoli, ca şi pentru întreprinderile de stat sau particulare. În ceea ce priveşte programul de instrucţie, acesta trebuia să cuprindă cel puţin 30 de şedinţe pe an, dintre care patru să fie manifestaţii de lungă durată (excursii, tabere, vizite) şi alte patru şezători de seară. Deviza străjerilor era *Credinţă şi muncă pentru Ţară şi Rege*, iar imnul era *Trei culori* compus de Ciprian Porumbescu. Educaţia naţională trebuia să fie centrată pe cultul dinastiei şi al patriei, cinstirea eroilor şi cultivarea tradiţiei strămoşeşti. În schimb, educaţia morală, socială şi religioasă privilegia cultul familiei, solidaritatea socială, gospodăria-model, igiena satului şi viaţa religioasă. Un capitol important era cel al educaţiei fizice, în care erau incluse şi elemente de dansuri populare, dar şi igiena individuală, inclusiv cea sexuală[44]. Bineînţeles, nu a lipsit utilizarea în scopuri propagandistice a acestei noi organizaţii : în toate publicaţiile dedicate Străjii Ţării apar imaginea Marelui Voievod de Alba Iulia, Mihai, ca şi cea a Marelui Străjer, regele Carol al II-lea. Mai mult, cu ocazia sărbătoririi Restauraţiei (8 iunie), pe stadionul ONEF din Bucureşti au loc defilări ale Străjii Ţării şi ale tuturor asociaţiilor recunoscute de OETR. Disciplinei mişcării legionare i se opunea opulenţa unor spectacole menite a arăta megalomania proiectului regal. Un singur element lipsea pentru o totală „concurenţă loială" : disciplina muncii dezinteresate pentru colectivitate.

6.5.2. Reevaluarea muncii fizice: misiunea echipelor regale studenţeşti

Încă din 1924, Corneliu Zelea Codreanu realiza importanţa propagandei în cucerirea cât mai multor aderenţi. Primul pas a fost construirea cărămidăriei din Ungheni-Iaşi în luna mai 1924, care avea scopul de a produce materiale de construcţii necesare ridicării unui cămin studenţesc creştin la Râpa Galbenă – Iaşi, în timp ce o grădină de legume şi zarzavaturi urma să asigure hrana celor care se oferiseră voluntari la această lucrare. Autorităţile ieşene conduse de prefectul Manciu au împiedicat derularea acestui proiect. Pe fir cauzal, această adversitate

44. Oficiul de Educaţie a Tineretului Român, *Directiva generală nr. 1*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1935.

stă la baza asasinării lui Manciu de către Codreanu chiar pe scările Judecătoriei de Ocol din Iaşi, la 25 octombrie 1924.

Peste zece ani, în plină ascensiune a mişcării legionare, Codreanu transformă ideea muncii voluntare a tineretului în mecanism de propagandă. Taberele de muncă organizate de legionari devin un succes, acesta fiind mecanismul prin care a fost ridicată la Bucureşti Casa Verde în 1933, sediul central al mişcării legionare. Acest succes este cel care stă la baza transformării şantierelor de lucru şi a taberelor de muncă în mijloc de publicitate[45]. Succesul taberelor de muncă a fost asigurat şi de articolele favorabile acestei noi etici. Pe lângă ziarele cu orientare naţionalist-legionară care publică numeroase reportaje însoţite de fotografii, un articol ce merită semnalat este cel al lui George Macrin, *O nouă şcoală românească : taberele de muncă*. Faptul că acest articol apare în revista cernăuţeană *Însemnări sociologice* nu e deloc întâmplător : redactorul acestei reviste era profesorul universitar Traian Brăileanu, care din naţionalist-cuzist devenise deja legionar convins. Pentru Macrin, taberele de muncă au rolul de a crea „omul nou, românul de mâine", pentru că „din această atmosferă de şcoală a muncii iese omul ca un tot armonic, cu o concepţie care-l pune exclusiv în slujba societăţii"[46].

Mihail Polihroniade este cel care realizează un album fotografic cu cele mai importante şantiere şi tabere de muncă ale legionarilor, succesul propagandistic fiind de necontestat. Obiectivele etice ale taberei de muncă erau explicit formulate :

„Într-adevăr, pentru noi, legionarii, tabăra reprezintă o şcoală, o şcoală în care mişcarea noastră îşi ctitoreşte un suflet propriu, o şcoală în care se plămădeşte România de mâine.

În tabăra de muncă tineretul românesc învaţă viaţa aspră şi simplă, dezbărată de toate inutilităţile care copleşesc astăzi sufletul nostru.

În tabăra de muncă intelectualii reiau contactul cu efortul fizic, fac cunoştinţă cu truda de toate zilele a ţăranului şi a lucrătorului şi dau prin aceasta însăşi examenul spiritului de jertfă şi de disciplină care stă la temelia României de mâine.

În tabăra de muncă lucrează cot la cot, în slujba aceluiaşi ideal, cărturari şi ţărani, muncitori şi studenţi, meseriaşi şi titraţi"[47].

Numărul acestor tabere de muncă a crescut exponenţial : de la 4 în 1934, la 19 în 1935 şi aproximativ 60 în 1936, cea mai importantă fiind tabăra Carmen Sylva de pe litoral, condusă chiar de Corneliu Zelea Codreanu. Mesajul transmis era indubitabil : doar prin cooperare şi dezinteresare România poate fi transformată. Principalele activităţi derulate au fost în special repararea de drumuri sau podeţe, construirea sau renovarea de lăcaşuri de cult ortodoxe, cămine culturale sau studenţeşti şi monumente închinate legionarilor căzuţi, cum a fost crucea de la Buşteni ridicată în amintirea „studentului legionar Virgil Teodorescu, asasinat pentru marea

45. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mişcare socială şi organizaţie politică*, traducere de Cornelia Eşianu şi Delia Eşianu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 261.

46. George Macrin, *O nouă şcoală românească : taberele de muncă*, în *Însemnări sociologice*, anul I, nr. 4, iulie 1935, pp. 16-23.

47. Mihail Polihroniade, *Tabăra de muncă. Album foto*, Bucureşti, 1936, p. 3.

lui iubire de țară" la 15 august 1935. Rolul taberelor de muncă în lupta antisistem pe care legionarii și-o asumă explicit după 1934 este sintetizat de mesajul pus la intrarea în tabăra de muncă de la Carmen Sylva : „Fără Suedeji [*sic*],/Fără comisioane,/Fără împrumuturi,/Numai cu dragoste de țară și cu credință în viitorul ei".

Piedicile administrative nu au lipsit. În fața încercărilor legionarilor de a „pătrunde în conștiința publică" și de a-și crea imaginea unor „fanatici sârguincioși al căror zel nu era vorbă în vânt", statul a ales metoda presiunilor administrative împotriva instituțiilor care acceptau ca legionarii să lucreze sub tutela lor : „În octombrie 1935, ministrul Cultelor, Victor Iamandi, și patriarhul Miron Cristea vor trimite o adresă către toate eparhiile din țară, interzicându-le să accepte munca voluntară a legionarilor"[48].

Acesta este contextul intern în care începe misiunea echipelor regale de cercetare a vieții rurale românești. Este o conjugare a eforturilor lui Dimitrie Gusti de a face din cercetarea sociologică un mecanism de intervenție socială. În aceeași măsură, este și dorința regelui Carol al II-lea de a estompa succesul repurtat de legionari în rândul populației. Pentru legionari, taberele de muncă erau o continuă formă de campanie electorală și de noi adeziuni. Iar universitatea risca să devină o pepinieră exclusivă a legionarismului, în ciuda sprijinului de care beneficiază personalități naționaliste ca A.C. Cuza, Octavian Goga sau Alexandru Vaida-Voevod. Este momentul în care regele constată că politica „guvernării peste partide" nu mai este suficientă. Misiunea echipelor regale trebuia să facă trecerea spre „guvernarea pentru popor". În fapt, misiunea pe care regele o dă echipelor studențești regale era tocmai aceea de a contracara legionarismul. Iată chiar vorbele suveranului cu ocazia primei expoziții a echipelor regale, în noiembrie 1934 : „Prin chemarea, făcută către tineretul studențesc, să vină alături de mine să încercăm o îndreptare sănătoasă a satelor noastre, am urmărit două scopuri. Am urmărit, mai întâi, scopul cel mare, de a face ceva pentru satele și pentru țăranii noștri. Dar, am mai urmărit și un alt scop : acela de a arăta tineretului nostru universitar care este calea cea sănătoasă a muncii și a surplusurilor de energie"[49].

Sprijinul financiar de care se bucură proiectul lui Dimitrie Gusti nu poate decât să-l bucure pe sociolog. Printre cei care se remarcă în această nouă misiune de ridicare a satului se remarcă Anton Golopenția, Henri Stahl și Octavian Neamțu. Numai că școala gustiană a fost și ea afectată de microbul legionarismului. În 1935, de pildă, Ernest Bernea și Dumitru Amzăr se desprind de magistrul lor, nemulțumiți și de subjugarea sociologiei misiunii mai degrabă politice a regelui Carol al II-lea : „Cultura totală sătească trebuie să îmbrățișeze cu o egală atenție : sănătatea (igiena satului și a săteanului, cultura fizică), munca (viața economică regională, femeia în gospodărie, viața cooperativă), sufletul (viața moral-religioasă și artistică) și mintea (răspândirea cărții prin biblioteci, apoi șezători, muzeu, teatru, radio etc.).

48. Sorin Lavric, *Noica și mișcarea legionară*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 111.
49. *Îndrumător al muncii culturale la sate*, Fundația Culturală Regală Principele Carol, București, 1936, nr. 3, p. 13.

Astfel înţeleasă, munca culturală este mai mult decât o activitate *extraşcolară*, cum se spune îndeobşte, ea fiind mobilizarea tuturor energiilor şi forţelor sociale săteşti şi de stat pentru marea bătălie ce se dă, închinată însănătoşirii, înălţării şi înnobilării satului". Pentru Gusti, această acţiune însemna materializarea „doctrinei culturii poporului", acţiune din care nu puteau lipsi „toţi cărturarii ieşiţi din sat, aşezaţi la oraşe, care au datoria sfântă să nu uite locul lor de naştere şi să-i ajute [pe săteni] după putinţă"[50].

Scopul era „organizarea unui *sat model*, aşa cum va trebui să fie fiecare sat românesc", mai întâi prin studierea monografică a celor peste 15 000 de sate româneşti (15 201 sate cu 14 milioane de locuitori, în comparaţie cu 172 de oraşe), studiu statistic urmat de intervenţia concertată a căminelor culturale, ce se ocupau de implementarea muncii culturale şi a educaţiei sociale a ţăranilor.

Echipele regale studenţeşti trebuiau să fie astfel constituite, încât să răspundă nevoilor vieţii satului în totalitatea sa. Spre exemplu, pentru cultura sănătăţii[51] era nevoie de studenţi la Medicină şi Educaţie fizică ; cultura muncii - studenţi în Agronomie, Medicină veterinară şi maestre de gospodărie ; cultura sufletului şi a minţii - studenţi în Teologie, în Sociologie, Litere şi conservatorişti. Pe lângă aportul studenţilor, se impunea ca în fiecare echipă să existe o grupă de tehnicieni, formată dintr-un medic uman, un inginer agronom, un inginer silvic şi un medic veterinar.

Regulamentul impunea un regim de viaţă destul de sever, cazon de-a lungul celor trei luni de campanie a acestor echipe, dar printre îndatoririle studenţilor era prevăzută şi „evitarea cu tot dinadinsul a oricăror discuţii, particulare sau publice, pe terenul politic"[52]. La încheierea fiecărei campanii monografice, rezultatele muncii echipierilor regali urmau a fi prezentate în cadrul expoziţiilor organizate la sediul Fundaţiei Culturale Regale.

Octavian Neamţu este cel care se dedică plenar unui efort publicistic de susţinere a cauzei echipelor regale, cele mai importante articole pe acest subiect fiind incluse în două volume : *Ţară nouă* (1939) şi *Întoarcerea la izvoare* (1942). Luările de atitudine ale lui Neamţu acoperă o tematică de actualitate în epocă, aşa cum era „moda muncii intelectuale" şi până la pericolul radicalizării politice a tineretului. Sub titlul *Lozinci şi steaguri* (1933), tânărul sociolog condamnă divorţul dintre politică şi intelectuali, mai ales după 1918. Pe lângă această decuplare, „intelectualul român îşi făcea un merit din faptul că nu se lăsa târât în vâltoarea vieţii practice", ajungându-se în cele din urmă la o „modă dezastruoasă care a dat naştere unui tip de cărturar complet despărţit de realităţi, care trăieşte din reminiscenţe

50. *Ibidem*, pp. 29-30.
51. Satul era considerat „rezervorul biologic al naţiunii" şi reprezenta, prin urmare, garanţia continuităţii biologice a neamului românesc. Prin cultura sănătăţii se urmărea „apărarea, faţă de orice influenţe dăunătoare, a patrimoniului ereditar, care constituie temelia specificului românesc al neamului nostru şi a sănătăţii tuturor sătenilor" (*Ibidem*, p. 196).
52. *Ibidem*, p. 171.

livreşti, pradă unor imaginare conflicte spirituale şi organic incapabil să priceapă ceva din frământările şi nevoile vieţii sociale”[53].

Dar un simptom la fel de grav al interbelicului este şi transformarea mişcărilor studenţeşti în mecanisme de presiune politică. Deşi sunt preferabile pasivităţii intelectualului român, aceste mişcări „ivesc primejdia unei părăsiri a cărţii şi a proslăvirii unor cercuri care consideră ignoranţa şi dispreţul ideilor drept un lucru de dorit. Divorţul de carte este tot atât de periculos ca şi părăsirea realităţilor [...]. Societatea românească are nevoie de o tinerime luptătoare care să ştie îmbina cartea de învăţătură cu arma de luptă”[54].

În 1936, Neamţu, ancorat în acţiunea echipelor regale, enunţă printre primii necesitatea unui serviciu social obligatoriu. Obligatoriu, pentru că „primejdia stă în faptul că abia o foarte mică parte din tineretul României Mari îşi dă seama de însemnătatea vieţii ţărăneşti pentru viaţa spirituală a naţiei noastre şi de valoarea socială şi economică a ţărănimii pentru Statul nou românesc”. Ruperea socială a României între oraş şi sat coroborată cu indiferenţa oraşului faţă de sat a fost surprinsă de Henri Stahl în formula *România necunoscută*. Tineretul oraşului – indiferent de orientare ideologică sau politică – îmbrăţişa o idee larg răspândită, aceea că „niciodată ţărănimea nu poate avea o importanţă socială sau politică, soarta ei fiind în mâna oraşelor, a căror minoritate conştientă va hotărî şi soarta majorităţii sociale”[55].

Această idee este întărită într-un alt articol, *Munca studenţimii la sate* (1936, în *Sfarmă Piatră*), în care elogiul la adresa muncii depuse în mediul rural de către echipierii regali este evident: „N-au cunoscut, până acum doi sau trei ani, studenţii noştri decât drumul oraşului. Ca să străbată drumul acesta, au sângerat ei şi au sângerat şi părinţii lor [...]. Până la urmă au uitat totul şi s-au înfundat în bodegi şi birouri de percepţie, lăsând satele părăsite şi pe ţărani – uitaţi, în depărtarea şi tăcerea lor.

De trei ani lucrurile s-au schimbat. De trei ani, rânduri-rânduri de studenţi, din Bucureşti în primul an, din Bucureşti şi Cluj în al doilea an şi din Bucureşti, Cluj, Iaşi, Cernăuţi şi Chişinău acum, în acest al treilea an, iau drumul satelor, la întâlnire de răscruce, pentru toată viaţa, cu ţăranii”[56].

Tipul de mesaj transmis de Octavian Neamţu încearcă să impună o alternativă limbajului legionar. Când Octavian Neamţu afirma că „naţionalismul, înţeles ani de zile numai ca dragoste de neamul tău şi luptă împotriva străinilor, ia înţelesul pozitiv al muncii constructive, pentru organizarea vieţii ţărăneşti”, Zoltán Rostás observa cu temei că misiunea echipelor regale era o formă de a se opune legionarilor. Însă ceea ce trebuie remarcat ar fi „distincţia între naţionalismul conceput ca *luptă împotriva străinilor* şi cel *pozitiv al muncii constructive*”. Deşi indirect, echipele regale reprezentau o mişcare de contracarare a legionarilor. Din 1934 concurenţa dintre

53. Octavian Neamţu, *Întoarcerea la izvoare*, Bucureşti, Editura Biruinţa, 1942, p. 114.
54. *Ibidem*, p. 115.
55. *Ibidem*, p. 147.
56. *Idem*, *Ţară Nouă*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 50.

echipe şi legionari devine tot mai evidentă. Dar „faptul că rezultatele echipelor regale au fost propagate fără ostentaţie şi fără adresă antilegionară a reuşit să atragă simpatia multor cercuri de intelectuali, chiar şi de stânga"[57].

Studiile monografice rezultate în urma acestor campanii au fost publicate în *Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială* şi în *Sociologie românească*, revistă care începe să fie editată din ianuarie 1936, în timp ce *Curierul echipelor studenţeşti* devenea interfaţa dintre echipierii regali şi societate.

6.5.3. 1937: sfârşitul „concurenței loiale" dintre regalitate şi mişcarea legionară

Prin evenimentele care se derulează la începutul anului 1937 se creează o conjunctură favorabilă atât pentru anihilarea definitivă a mişcării legionare, cât şi pentru finalizarea proiectului regal de adunare a tuturor forţelor juvenile într-o acţiune concertată. Evenimentul care atestă popularitatea crescândă de care se bucura mişcarea legionară au fost funeraliile legionarilor Ion Moţa şi Vasile Marin, „martiri ai naţionalismului" căzuţi în Spania. Veniţi în ţară cu un tren special care opreşte în gările marilor oraşe, întâmpinaţi pretutindeni de soboare de preoţi şi de florile mulţimii, procesiunea înmormântării lor din Bucureşti, la 13 februarie 1937, reprezintă o etalare a disciplinei şi a zelului care cuprinseseră această mişcare, tot mai mistică. Însuşi regele Carol al II-lea ar fi urmărit această demonstraţie de forţă a legionarilor dintr-o clădire situată pe bulevardul Gheorghe Magheru. Martirajul celor doi legionari reuşise să facă inutili trei ani de cenzură antilegionară[58]. În atari condiţii, regele Carol al II-lea, într-o întrevedere secretă cu Corneliu Zelea Codreanu, îi oferă acestuia din urmă funcţia de premier, cu condiţia de a fi numit căpitan al legiunii. Refuzul lui Codreanu conjugat cu atacul unor studenţi legionari asupra rectorului ieşean Traian Bratu (1 martie 1937) provoacă o serie de reacţii în lanţ cu scopul destabilizării nucleului legionar. Acest atac îl face pe rege să se gândească la o posibilă şi foarte probabilă lovitură de stat a Gărzii de Fier. Cenzura devine tot mai dură. În fapt, încă de acum este gândit un plan de eliminare definitivă a legionarilor de pe scena politică, dar şi din viaţa publică.

Primul pas a fost însăşi închiderea universităţilor la 2 martie 1937, până la promulgarea unei noi legi a învăţământului superior. Noua lege[59] scotea practic în afara legii toate asociaţiile studenţeşti şi interzicea activitatea politică a studenţilor,

57. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizaţională*, p. 40.
58. Sorin Lavric, *Noica şi mişcarea legionară*, p. 137.
59. A se vedea *Legea pentru completarea unor dispoziţii din legea pentru învăţământul universitar*, în *Monitorul Oficial*, nr. 69, 24 martie 1937, cunoscută şi sub numele de legea Angelescu-Goangă, cele două personalităţi fiind considerate principalii promotori ai acestor măsuri de reprimare a asociaţiilor studenţeşti. De altfel, pentru atitudinea sa intransigentă şi inflexibilă faţă de „studenţimea naţionalistă", rectorul clujean Florian Ştefănescu-Goangă va cădea victima unui atentat la 28 noiembrie 1938. A se vedea Maria Someşan, *Universitate şi politică*, pp. 164-172.

nerespectarea acestor măsuri atrăgând automat exmatricularea. De asemenea, cresc atribuţiile Consiliului Interuniversitar care, pe lângă stabilirea numărului maxim de studenţi ce pot fi admişi pe universitate şi pe facultate, trebuie să aprobe măsuri generale de ordine şi disciplină a studenţilor: „Avizele Consiliului Interuniversitar sunt supuse aprobării Ministrului, după care ele devin obligatorii pentru Universităţi" (art. 8). Reglementările pe care această nouă lege le aduce în completarea Regulamentului legii Iorga-Costăchescu din 1933 denotă încercarea de a distruge imaginea universităţii ca focar al agitaţiei politice.

Urmează un ordin al Ministerului Educaţiei Naţionale din 20 martie 1937, prin care se solicită exmatricularea tuturor studenţilor cu examene restante, punându-se în aplicare art. 140 al Regulamentului general al legii învăţământului din decembrie 1933. Nu e nicio îndoială că motivul real era cel al „asanării universităţilor" de elementele „turbulente", „greviste", care făceau „propagandă interzisă"[60].

Anterior acestui moment, regăsim un alt element poate la fel de important în perspectiva schimbărilor ce vor avea loc în decurs de aproape doi ani. La 18 februarie 1937 ministrul Muncii, profesorul universitar Ion Nistor, prezintă Senatului proiectul de lege pentru organizarea muncii de folos obştesc. Durata acestui serviciu nu putea depăşi 30 de zile anual, iar pentru tinerii cu vârste între 21 şi 25 de ani formula de angrenare în acest serviciu al muncii de folos obştesc era voluntariatul. Motivul pentru care s-a luat o astfel de decizie era acela că prin aplicarea legii pregătirii premilitare tineretul a putut fi „îndrumat în mod temeinic pe calea cinstei, a disciplinei şi ordinii sociale", dovedindu-se „că tineretul este gata să execute şi lucrări de interes obştesc pentru mulţumirea sufletească pe care o simte privindu-şi opera, după înfăptuirea sa". Ion Nistor nu uită să precizeze că multe astfel de echipe de premilitari au colaborat cu echipele Fundaţiilor Regale în lunile iulie-septembrie 1936 „la diferite lucrări de ridicare a satelor, fără să fi fost impusă această obligaţie": „Munca fizică prestată în devălmăşie apropie sufleteşte pe cei ce o prestează şi îi face să uite orice deosebire între clasele sociale, înlesnind o apropiere între ele şi cimentând simţămintele de solidaritate naţională şi culturală. [...] *Nu trebuie să se uite că dacă Statul nu ia în mână această canalizare a inteligenţei şi a energiei tineretului, riscăm să o facă alţii, în alte scopuri, cu alte interese*"[61] (subl. mea). Ultima frază poate că a fost rostită sub proaspătul impact al funeraliilor lui Moţa şi Marin. Oricum, teama în faţa ascensiunii legionarismului devenise legitimă. Legea este promulgată la 24 martie 1937.

Noua orientare a Străjii Ţării – aflată acum sub coordonarea lui Teofil Sidorovici – trebuia să contribuie la marginalizarea legionarismului: „Serbarea de la 8 Iunie [Restauraţia], a tineretului, splendid reuşită; copiii, sub noul imbold dat de Sidorovici, fac progrese; în câţiva ani, cu perseverenţă, se vor creşte noi generaţii, într-un frumos spirit de cooperare cetăţenească. E una din realizările de care sunt cel mai

60. ANIC, Fond Ministerul Educaţiei Naţionale, Direcţia Învăţământului Superior, dosar 721/1937.
61. *Monitorul Oficial, Partea a treia. Dezbateri parlamentare. Senatul*, nr. 30, 7 aprilie 1937.

mândru”[62]. La scurt timp, în toamna anului 1937, OETR se transformă definitiv în Straja Ţării, prin decretul-lege din 7 octombrie, iar regele Carol al II-lea devine comandantul suprem al acestei organizaţii.

6.5.4. Campania echipelor regale studenţeşti din vara anului 1937

După succesul repurtat de echipele regale studenţeşti în 1936, dar şi în dorinţa de a oferi o alternativă pilduitoare taberelor de muncă legionare (care în 1937 sunt interzise), campania de ridicare a satului românesc a anului 1937 a devenit o acţiune extinsă la nivel naţional. Mai mult, această campanie trebuia să devină rezultatul colaborării dintre Fundaţia Culturală Regală, OETR – Straja Ţării şi Pregătirea Premilitară şi să reprezinte, în fapt, punerea în aplicare a legii muncii în interes obştesc.

Documentele de arhivă relevă preocupările pentru organizarea acestei ample campanii încă din aprilie 1937. Astfel, într-un Proiect pentru un program al Taberelor de muncă studenţeşti devine evident spiritul cazon pe care această acţiune trebuia să îl emane. Munca de teren reprezenta activitatea destinată „lucrărilor de folos obştesc, potrivit cu planul de muncă întocmit de acord cu Sfatul Căminului Cultural şi cu autorităţile comunale. Se pot începe lucrări de construcţii, precum : Cămin Cultural, baie populară, dispensar etc., sau îndreptări de şosele, diguri, şanţuri etc. Atmosfera muncii trebuie să fie plăcută, făcută cu voioşie, astfel încât niciun moment tinerii să nu aibă impresia că sunt puşi la o muncă silnică, ci să lucreze cu convingerea dătătoare de entuziasm că lucrează pentru obştea sătească. [...] E bine să fie alese lucrări care să intereseze şi chiar să pasioneze pe tineri şi, cât se poate, astfel de lucrări care se pot termina în 3 luni, ca ei să-şi vadă împlinite străduinţele”. Latura educativă trebuia să releve beneficiile pe care le aduce colaborarea celor trei instituţii atât în educarea tineretului universitar, cât şi în opera de ridicare a satului[63].

Plecarea echipierilor în această misiune urma a se face în intervalul 4-10 iulie 1937, iar taberele de muncă studenţească urmau a fi compuse din echipierii regali, studenţii organizaţi de Inspectoratul Muncii de Folos Obştesc şi, acolo unde era posibil, din străjeri : „Scopul acestor tabere este întreit şi anume : 1) educaţia premilitară a tineretului ; 2) pregătirea tehnică de echipieri ; 3) lucrări de folos obştesc”[64]. „Din fiecare Tabără vor face parte 4 studenţi în medicina umană, 2 veterinari, 3 agronomi, 2 teologi, 30 studenţi din alte specialităţi şi 5 elevi de la Politehnică, precum şi 3 elevi de la liceele militare ca instructori, deci, în total un număr de 49 de tineri. La fiecare Echipă vor fi 3 serii de câte 49 de tineri, pe o durată de 20 de zile fiecare serie.”[65]

62. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ediţie îngrijită de Viorica Moisiuc şi Nicolae Rauş, Bucureşti, Editura Scripta, vol. I, 1995, p. 70.
63. ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, ff. 16-18 (proiectul a fost publicat şi în *Curierul echipelor studenţeşti*, anul III, nr. 4, 5 iulie 1937, p. 5).
64. *Ibidem*, f. 20.
65. *Ibidem*, f. 21.

În acest an au fost organizate misiuni ale echipelor regale studenţeşti în 65 de sate ale României, cuprinzând toate provinciile şi angrenând un total de 407 echipieri de diferite specialităţi (unii dintre ei erau deja la a doua sau chiar a treia campanie). Acestora li se adăugau 404 tehnicieni, 94 de membri cooptaţi (prin intermediul OETR-ului, preoţi şi învăţători) şi 99 de voluntari (elevi de liceu, meseriaşi, agricultori), rezultând un total de 1 004 persoane.

Tabelul 6.1. *Tabloul studenţilor echipieri din campania 1937, pe linie de studii*

1	Facultatea de Medicină Umană	65
2	Facultatea de Medicină Veterinară	43
3	Academia Agricolă	62
4	Facultatea de Teologie	75
5	Facultatea de Litere	27
6	Facultatea de Filosofie	31
7	Facultatea de Drept	45
8	Facultatea de Ştiinţe	7
9	Academia de Muzică	7
10	Academia de Cooperaţie	20
11	ANEF	22
12	Şcoala de Statistică	3
13	**Total**	**407**

Sursa: ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, f. 22

Ca grad de finalizare a studiilor universitare, 311 erau studenţi, 59 absolvenţi, iar 37 erau licenţiaţi. Din punctul de vedere al experienţei în echipele regale studenţeşti, 95 dintre ei participaseră şi la campanii anterioare (64 – 1 campanie; 23 – 2 campanii; 8 – 3 campanii), fiind şi absolvenţi ai Şcolilor de Echipieri. Aşadar, 312 erau studenţi cooptaţi pentru prima dată în acest tip de activitate.

Tabelul 6.2. *Tabloul membrilor echipelor regale studenţeşti – campania 1937*

1	Studenţi	407
2	Tehnicieni	404
3	Cooptaţi	94
4	Voluntari	99
5	**Total general**	1.004

Sursa: ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 64/1937, f. 24

Instrucţiunile trimise de către Secretariatul OETR comandanţilor-străjeri pentru colaborarea cu echipele regale studenţeşti relevă rolul acestei acţiuni în construirea imaginii lui Carol ca *rege al satelor*: „Şi câte ar fi de făcut în satele noastre! M.S. Regele, Marele Străjer, a fost primul care a înţeles acest imperativ al vremii

şi prin înfiinţarea Fundaţiei Culturale Principele Carol a arătat calea pe care trebuie să mergem în năzuinţele noastre, pentru a făuri un viitor mai demn satului românesc.

Căminele culturale şi Echipele Regale Studenţeşti sunt operele Fundaţiei şi prin ele se pune în aplicare înaltul gând Regesc de a ridica şi regenera satul. [...] E firesc, deci, ca OETR să fie alături de Fundaţia Regală Principele Carol, sprijinind atât activitatea căminelor culturale, cât şi a Echipelor Regale Studenţeşti.

De aceea, vă facem un călduros apel, Domnule Comandant, să vă puneţi cu tot entuziasmul în serviciul Echipelor Regale Studenţeşti care lucrează în comuna Dumneavoastră, fiind siguri că munca prestată de comandantul străjer, împreună cu străjerii săi, va fi de un real folos, atât pentru Echipe, cât şi mai ales pentru sat"[66].

Eforturile de convingere a tineretului de a lua parte la o operă de muncă voluntară au fost însoţite şi de o campanie de inoculare a unei altfel de etici a muncii. Un exemplu notabil este articolul lui Henri Stahl, publicat în 1936 în *Curierul echipelor studenţeşti*, intitulat *Etica muncii în echipe*. Desconsiderarea voluntariatului este pusă pe seama unui sistem care a făcut din tineri fiinţe de un egocentrism feroce: „Zodia vieţii noastre pare a fi aceasta: a străduinţei singuratice, pentru ca fiinţa ta egoistă să o ducă cât se poate mai bine. Veşnic în concurenţă cu alţii, te înghesui şi tu la lupta vieţii, dând din coate, călcând pe alţii în picioare, ştiind că locurile sunt numărate şi poate nu vor ajunge şi pentru tine. Mai ales epoca aceasta de şomaj pentru intelectuali a născut, în mijlocul tineretului, primejdia unei tendinţe generale spre un sălbatic egoism, născător de suflete mărunte şi neomeneşti. [...] Echipă înseamnă frăţie de cruce, prietenie până la jertfă, zdrobire a tot ce ar mai putea zvâcni în tine din egoismul singuratecului luptător, un fel de călugărie şi un prilej de aspru exerciţiu spiritual"[67]. Idealul urmărit era cel al modelării cărturarilor „României de mâine": „Iar sufletul tineretului s-a cutremurat în faţa marelui păcat al părăsirii satului şi s-a întors spre ţărănime curat, dornic de muncă, gata de sacrificiu. Creşte astfel în ţara românească o armată puternică de medici, ingineri, teologi, profesori, învăţători, de intelectuali din toate breslele care îşi învaţă datoriile meseriei acolo unde greutăţile sunt mai mari ca oriunde în altă parte şi care, mai ales, învaţă să-şi cunoască ţara şi să muncească pentru ea"[68].

Un alt scop urmărit de această acţiune era şi acela al creării unei legături indisolubile între individ şi comunitate, încercându-se eliminarea unei mentalităţi păguboase după care „ceea ce este a tuturor este, de fapt, a nimănui". Crearea satului-model nu se putea face numai prin activitatea echipelor regale, ci mai ales prin educarea ţăranului într-un spirit de preţuire a gospodăriei proprii şi a satului deopotrivă: „Echipierii trebuie să-şi întrebuinţeze facultăţile didactice la maximum, pentru a influenţa pe săteni, astfel ca ei singuri, în masă, să execute lucrări

66. *Ibidem*, dosar 66/1937, ff. 30-31.
67. În *Curierul echipelor studenţeşti*, anul II, nr. 1, 5 iulie 1936, p. 1.
68. *Cărturarii României de mâine*, în *Curierul echipelor studenţeşti*, anul II, nr. 9, 30 august 1936, p. 1.

de interes personal, *dar şi de interes public.* [...] A obţine acest rezultat trebuie să fie idealul suprem al fiecărei echipe”[69].

Campania din 1937 a reprezentat deci punerea în aplicare a Legii muncii obligatorii pentru interes obştesc. Influenţele externe ale acestei măsuri nu pot fi ignorate. Walter Kotschnig, un analist al fenomenului şomajului intelectual la nivel european, considera că o astfel de măsură se înscrie în categoria măsurilor urgente (*emergency measures*) pentru atenuarea acestui fenomen al inutilizării forţei de muncă. Exemplele avute în vedere erau Arbeitslager din Germania, înfiinţate din 1931, prestarea de muncă pentru toţi absolvenţii de studii superioare din şcolile germane, timp de 6 luni, devenind obligatorie din 1934. Un alt exemplu era cel al Civilian Conservation Corpes din SUA, înfiinţate de preşedintele Roosevelt în timpul marii crize economice, ca parte a New Deal-ului. Trudovo podvinost din Bulgaria era o altă sursă de inspiraţie care a stat la baza aplicării acestei legi în România. Aici această instituţie funcţiona încă din 1920, la fel ca şi coloniile de muncă studenţeşti din Elveţia. În schimb, în Polonia, ideea muncii obşteşti a apărut ca preocupare de a găsi ocupaţii pentru şomerii intelectuali, lagăre de muncă voluntară fiind organizate începând cu 1933, pentru ca în 1934 să existe 60 de astfel de lagăre adunând laolaltă peste 9 000 de tineri[70].

O activitate propagandistică a avut-o şi revista *Sociologie românească*. Numărul din ianuarie 1937 publică un mesaj al sociologului Gusti adresat studenţimii, cu ocazia a 25 de ani de activitate pe tărâm sociologic. Concluzia sa surprinde foarte bine noua orientare pe care trebuia să o aibă sociologia şi ştiinţa în general în România. „Obligativitatea cercetării naţiunii româneşti” trebuie să fie însoţită de „o altă obligativitate, de natură etică şi politică-socială: *serviciul social obligator la sate* pentru oricine vrea să profeseze în ţara românească, pentru doctori înainte de a practica medicina, pentru preoţi înainte de a solicita parohie, pentru învăţători şi profesori înainte de a obţine catedra, pentru orice licenţiat, de la orice facultate, pentru toată lumea. Şase luni să binevoiască să-şi îndeplinească această datorie către ţară şi către neam orice intelectual din largul ţării româneşti”[71].

---

69. Sabin Manuilă, *Generalizarea operei constructive la sate prin metoda educativă*, în *Curierul echipelor studenţeşti*, anul II, nr. 11, 13 septembrie 1936, p. 1.

70. A se vedea Anton Golopenţia, *Bilanţ cu privire la Arbeitsdienst*, în *Curierul echipelor studenţeşti*, anul II (seria a doua), nr. 2, 15 ianuarie 1937, p. 3. *Organizarea muncii obşteşti în alte state*, în *loc. cit.*, anul III, nr. 4, 5 iulie 1937, p. 2. De fapt, acest număr face un *lobby* puternic ideii de muncă obştească obligatorie în România, ideea fiind abordată şi de Dimitrie Gusti şi Henri Stahl.

71. Dimitrie Gusti, *Despre ştiinţa naţiunii româneşti şi serviciul social obligator al studenţimii*, în *Sociologie românească*, anul II, nr. 1, ianuarie 1937, p. 3.

Capitolul 7

Serviciul Social al Tineretului în România (1938-1939)

7.1. Noul regim şi educaţia

Campania din 1938 a echipelor regale studenţeşti a fost prima într-un nou tip de regim politic. Dictatura era însoţită de apariţia partidului unic (Frontul Renaşterii Naţionale), pluripartidismul devenise ilegal prin decretul regal din martie 1938, tot atunci înfiinţându-se şi Direcţia Generală a Presei şi Propagandei (cu rol de supraveghere şi control al Societăţii Radiofonice, al Serviciului Cinematografelor, al Direcţiei Presei şi al Societăţii Rador).

La nivel oficial încerca să se acrediteze ideea că necesitatea unui regim autoritar fusese impusă de „fărâmiţarea partidelor politice, pornite spre destrăbălare şi anarhie", dar şi de nesinceritatea programelor „cluburilor politice", fapt tot mai vizibil în urma pactului „încheiat între două partide, diametral opuse ca sisteme şi concepţie politică în decembrie 1937"[1]. Definindu-se ca un partid al schimbării sociale şi politice, dar şi al apărării intereselor naţiunii române, Frontul Renaşterii Naţionale se poziţionează împotriva curentului democratic, care se făcea vinovat de organizarea unor „comuniuni şi legături politice negative şi inamice însăşi existenţei neamului". Deschizând era totalitarismelor în istoria românească, FRN adoptă totuşi o retorică naţionalistă. Confiscarea naţionalismului ca reper identitar este justificată retrospectiv de pactul de neagresiune electorală semnat în decembrie 1937 de Iuliu Maniu, preşedintele PNŢ, şi de Corneliu Zelea Codreanu, liderul mişcării legionare (având acum ca expresie politică organizaţia Totul pentru Ţară). Procedeul utilizat pentru succesul stigmatizării acestor doi lideri era apelul la fobii larg răspândite în societatea românească, metodă utilizată şi de Hitler în Germania (care exacerbează latura naţionalistă a socialismului său pentru a-i elimina din jocul politic pe social-democraţi şi pe comunişti). În România, a vorbi de comunism reprezenta un melanj de sentimente rusofobe şi de teama de confiscare a pământurilor, sentimente împărtăşite de majoritatea populaţiei rurale şi nu numai. Tocmai de aceea, naţional-ţărăniştii sunt definiţi drept adepţii „comunismului cel mai

1. *Guvernul Renaşterii Naţionale. Noua Eră Constituţională. Album omagial*, Bucureşti, Tiparul românesc [1939], p. 9.

totalitar şi ideal", în timp ce legionarii se fac vinovaţi de practicarea „totalitarismului cel mai comunist şi autocrat"[2]. În schimb, FRN „refuză orice forme democratice liberale, formale, totalitar comuniste, fasciste, naţional-socialiste etc., cu categoricul lor accent psihologic-juridic, şi se adânceşte în însuşi caracterul său ontologic ortodox-naţional"[3].

Faptul că sursa de inspiraţie a noului regim era regimul fascist italian sau nazismul german e dovedit de adoptarea devizei *Regele şi Naţiunea – Muncă şi Credinţă* şi de formarea primului partid unic din istoria României. Frontul Renaşterii Naţionale se înfiinţează la 15 decembrie 1938, având ca fundament breslele profesionale, urmând deci ca la conducerea statului să participe „toţi cei ce se dovedesc capabili, afirmându-se prin merite şi muncă"[4]. Printre membrii fondatori ai primului partid unic din istoria României moderne se regăsesc figuri importante ale mediului intelectual românesc : Petre Andrei, Lucian Blaga, Constantin Giurescu, Dimitrie Gusti sau Mihail Ralea ; iar lista este mult mai lungă.

Un subiect aparte în noul regim a fost învăţământul, a cărui misiune anterioară – aceea de „stârpire a analfabetismului la sate şi de ridicare a nivelului intelectual la oraş" – s-a dovedit păguboasă. Lipsit de finalităţi practice, în mediul rural învăţământul a devenit „costisitor, de o utilitate contestabilă [...] şi aproape impopular. La oraşe, dezvoltarea disproporţionată a studiilor teoretice a dus la crearea unui şomaj intelectual, care a constituit un permanent focar de tulburări sociale şi [care] a lipsit comerţul şi meseriile de elementele vii, care s-au văzut apoi înlocuite de străini. Astfel, vechea organizare a învăţământului nostru, în loc să fie un instrument de progres, a constituit un mijloc de adâncă tulburare în viaţa socială şi politică a ţării"[5].

Transformat încă din 1936 în Ministerul Educaţiei Naţionale, acest resort a fost condus în cei doi ani de dictatură regală de Armand Călinescu ca ministru ad-interim, iar apoi, din decembrie 1938, de sociologul Petre Andrei. Printre măsurile preconizate pentru reorganizarea învăţământului superior se număra şi înfiinţarea unei Şcoli Normale Superioare în cele trei centre universitare principale (Bucureşti, Cluj şi Iaşi), cu rolul de pregătire a personalului didactic pentru învăţământul secundar. Cei ce se puteau înscrie erau absolvenţii de studii superioare, iar cursurile urmau să aibă o durată de trei ani : primul an pentru obţinerea licenţei, iar ultimii doi

2. În acest an, lupta împotriva legionarilor devine tot mai dură. Arestarea lui Zelea Codreanu şi condamnarea sa la 10 ani de muncă silnică a fost primul pas în lichidarea sa efectivă. Turneul european al regelui Carol al II-lea din toamna anului 1938, urmat de o scurtă întrevedere la Berghof cu Adolf Hitler, pare să-l convingă că germanii nu puneau mare preţ pe mişcarea legionară. Impotenţa occidentalilor în faţa expansionismului nazist era deja realitate în urma Acordului de la München (29-30 septembrie 1938), care pecetluise soarta Cehoslovaciei. Carol era convins că prin eliminarea liderilor legionari putea să „îngheţe" şansele unui război civil intern, un scenariu indezirabil în noua conjunctură internaţională.
3. Theodor Vlădescu, *Frontul Renaşterii Naţionale. Origina şi doctrina*, Bucureşti, 1939, pp. 14, 16, 30.
4. *Guvernul Renaşterii Naţionale. Noua Eră Constituţională*, p. 14.
5. *Ibidem*, p. 21.

ani pentru perfecţionare pedagogică, accentul căzând pe „formarea caracterului şi a vieţii morale a viitorului profesor”[6].

Rezultatul a fost legea din 4 noiembrie 1938[7]. În expunerea motivelor pentru adoptarea acestei legi de raţionalizare a învăţământului superior Armand Călinescu releva neajunsurile provocate de „chemările la catedră”, soluţia fiind instituirea concursului ca unic mecanism de recrutare a corpului didactic (profesori şi conferenţiari). Totodată, pentru a asigura o mai bună pregătire a studenţilor, legea limita numărul de cursuri şi de examene pe care studentul era obligat să le susţină de-a lungul studiilor universitare. Drept consecinţă, legea a „raţionalizat” numărul de catedre şi de conferinţe pentru fiecare facultate, iar numărul membrilor personalului auxiliar (preparatori, asistenţi, şefi de lucrări) a fost stabilit în funcţie de natura disciplinei (teoretică sau experimentală), dar şi în funcţie de numărul studenţilor. Măsurile preconizate pentru „deflaţia” învăţământului superior urmau a fi implementate începând cu anul academic 1938-1939. Proiectul Şcolii Normale Superioare însă a fost abandonat.

7.2. Legea Serviciului Social

Chiar şi în astfel de condiţii, campania echipelor regale din anul 1938 nu a fost afectată major de aceste schimbări interne sau externe. Echipele regale au fost trimise în acest an în 63 de sate de pe tot cuprinsul ţării, numărul total al membrilor fiind de 849, dintre care 669 erau membri bugetaţi, iar restul de 180 – membri cooptaţi şi voluntari. Dintre studenţi, 227 proveneau din centrul universitar Bucureşti, 96 din Iaşi, 66 – Cluj, 13 – Cernăuţi, 4 – Caransebeş, 2 – Oradea şi 1 – Arad. Acestora li se mai adăugau 62 de maestre de gospodărie de la diferite şcoli din ţară.

Tabelul 7.1. *Membrii echipelor regale studenţeşti – campania 1938*

1	Medicină umană	48
2	Medicină veterinară	60
3	Agronomie	66

6. Armand Călinescu, *Noul Regim. Cuvântări 1938-1939*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939, p. 63.
7. *Monitorul Oficial al României*, nr. 257, 4 noiembrie 1938. Această lege stipula că „învăţământul superior se predă în Universităţi, Politehnici şi Academii de Înalte Studii şi Comerciale”. În categoria politehnicilor erau incluse cele de la Bucureşti şi Timişoara, iar academiile sau facultăţile de ştiinţe agricole erau cele de la Cluj, Bucureşti şi Chişinău şi Academia de Arhitectură din Bucureşti. Art. 15 definea şcolile speciale ca „şcoli de învăţământ intermediar între învăţământul superior şi cel secundar”, profesorii din aceste instituţii fiind asimilaţi conferenţiarilor, iar maeştrii – asistenţilor universitari. Şcoli speciale deveneau academiile teologice, de arte frumoase (Bucureşti şi Iaşi), de muzică şi artă dramatică (Bucureşti, Cluj, Iaşi), de muzică religioasă (Bucureşti), Şcoala de arhivistică (Bucureşti) şi Institutul de Educaţie fizică (Bucureşti).

4	Teologie	75
5	Conducători de cor	6
6	Sociologie	59
7	Educaţie fizică	7
8	Cooperaţie	22
9	Maestre de gospodărie	62
10	Drept	33
11	Asistenţă socială	19
12	Diverşi	14
	Total studenţi	**471**
1	Medici umani stagiari	55
2	Medici umani de circumscripţie	22
3	Medici veterinari	22
4	Ingineri agronomi	47
5	Ingineri silvici	6
6	Comandanţi Pregătire Premilitară	31
7	Învăţători	59
8	Preoţi	31
9	Comandanţi OETR – Straja Ţării	22
10	Diverşi	83
	Total tehnicieni	**378**
	Total general	**849**

Sursa : ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 58/1938, ff. 9-14

Bilanţul celor 5 ani de campanie a echipelor regale studenţeşti (1934-1938) totaliza un număr de 228 de campanii de lucru în 114 sate ale României. Raportat la cele 15 201 sate, aria de acoperire era destul de mică, dar transformarea acestei activităţi într-o muncă obligatorie a întregului tineret universitar putea face proiectul gustian de cunoaştere şi acţiune socială să devină realitate în doar câţiva ani. Un susţinător fervent al unei astfel de politici de pregătire „paramilitară a tineretului" (cum o numeşte Henri Stahl) a fost Anton Golopenţia care, încă din 1936, considera necesară obţinerea obligativităţii participării studenţimii la munca de cunoaştere a satului românesc în cadrul echipelor regale, ca mecanism de a reduce recrutările pe care legionarii le făceau în rândul studenţimii. Indirect, echipele regale deveneau principalul vector în construirea imaginii lui Carol atât de „rege al culturii şi al tineretului", cât şi de „rege al ţăranilor". De altfel, prin Serviciul Social scopul suprem era construirea satului-model. Prilejul oferit a fost un incendiu care a mistuit mare parte din satul Dioşti-Romanaţi, iar cel însărcinat cu misiunea de reconstrucţie a fost Gheorghe Focşa[8].

Astfel încep discuţiile pe marginea „serviciului social", rolul central fiindu-le rezervat lui Dimitrie Gusti şi Fundaţiei Culturale Principele Carol. Totuşi, regele Carol considera inoportună învestirea unei instituţii culturale, cum era Fundaţia, cu atribuţiile unei instituţii de stat. În însemnarea din 6 iulie 1938 din jurnalul său,

8. Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizaţională*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2005, pp. 48-49.

confesiunea regelui este explicită: „La 4:30 consiliu interministerial, în care se discută serviciul social obligatoriu. Legea, aşa cum fusese pregătită de Gusti, nu mi-a plăcut, căci prea punea înainte Fundaţia Principele Carol şi prea făcea din ea o instituţie de Stat. După lungi discuţii s-a ajuns la – cred – soluţia cea mai bună, păstrând toate principiile de lucru ale vechii legi, păstrând Fundaţiei rolul primordial în această foarte mare operă, dar nu subjugând-o propriu-zis Statului. S-a format Straja Ţării pentru adulţi". Ultimele discuţii cu Gusti pe marginea proiectului de lege a serviciului social obligatoriu au avut loc la 5 august 1938, când Carol subliniază în jurnalul său că acest proiect „este o nouă concepţie a noastră pentru a generaliza experienţa făcută de echipele mele în ţară şi care a dat aşa de frumoase rezultate"[9].

În şedinţa din 13 octombrie a Consiliului de Miniştri, dorinţa lui Gusti conjugată cu planul regelui Carol de control al tinerimii devine realitate. În expunerea de motive a acestei legi se precizează că Serviciul Social este necesar pentru „munca de ridicare a satelor şi oraşelor" prin patru tipuri de metode sau acţiuni. Prima consta în obligativitatea cetăţenească şi naţională a tineretului de ambele sexe, absolvent al şcolilor superioare şi speciale, „să îndeplinească, înainte să intre în viaţa profesională, o muncă la sate" cel mult un an, intrând astfel în contact cu „cea mai însemnată realitate socială românească". Apoi, organizarea unui Cămin Cultural în fiecare sat, din care să facă parte toţi membrii comunităţii, era preconizată să asigure continuitatea acestei munci a Serviciului Social, la fel cum Institutul Social al României trebuia ca în baza monografiilor rurale să stabilească planul de lucru al Serviciului Social. Nu în cele din urmă, un rol special era acordat şcolilor ţărăneşti „pentru pregătirea gospodărească şi cetăţenească a săteanului şi pentru pregătirea lui în legătură cu munca pe care va avea s-o desfăşoare în Căminul Cultural"[10].

Preşedinţia Serviciului Social era deţinută de Dimitrie Gusti, iar în Comitetul Permanent de conducere şi administrare a acestei noi instituţii au fost cooptaţi dr. Iuliu Moldovan, şeful şcolii de biopolitică şi eugenie de la Cluj, şi filosoful Constantin Rădulescu-Motru, preşedinte al Academiei Române între 1938 şi 1941[11]. Însăşi conducerea acestei instituţii reflecta doctrina Serviciului Social, prin care erau „chemaţi la muncă întreg tineretul intelectual şi toţi cărturarii ţării"[12].

Unicitatea proiectului Serviciului Social era explicată de Dimitrie Gusti prin faptul că tinerii intelectuali români „nu sunt chemaţi să presteze o muncă manuală, ci o muncă intelectuală. Scopul nostru nu este să creăm o armată civilă politică, ci numai acela al ridicării satelor prin colaborarea intelectualilor. Intelectualii noştri sunt în cea mai mare parte de origine ţărănească, dar o anumită instrucţie

9. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ediţie îngrijită de Viorica Moisiuc şi Nicolae Rauş, Bucureşti, Editura Scripta, vol. I, 1995, pp. 194-195, 218.
10. ANIC, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Jurnale, dosar 476/1938, ff. 31-32.
11. ANIC, Fond MEN, dosar 837/1938, ff. 80, 85.
12. A se vedea Fundaţia Culturală Principele Carol – Serviciul Social, *Îndrumător al muncii culturale la sate*, 1939, nr. 9, pp. 5-22.

eronată le-a dat gustul exclusiv pentru viaţa citadină şi birocratică. A venit vremea ca această stare de lucruri să se sfârşească"[13].

Din punct de vedere ierarhic, toate celelalte instituţii de pregătire şi educare a tineretului - Straja Ţării, Pregătirea Premilitară, taberele de muncă ale Inspectoratului general al Muncii de Folos Obştesc - deveneau subordonate Direcţiei Serviciului Social sau trebuiau să colaboreze cu ea. Practic, Serviciul Social devenea ultima etapă în educarea şi instruirea tineretului în spirit patriotic şi de supunere faţă de Rege şi Noul Regim. În fiecare localitate - rurală sau urbană - Serviciul Social urma a fi implementat prin Căminele Culturale, în care urmau a se înscrie toţi reprezentanţii autorităţilor locale.

În primăvara anului 1939 încep pregătirile pentru prima campanie a Serviciului Social. Colaborarea cu Ministerul Educaţiei Naţionale a fost decisivă în implementarea acestui nou program: au fost trimise adrese tuturor universităţilor şi şcolilor superioare din România, cerându-li-se trimiterea de date statistice cu privire la absolvenţi. Plecând de la aceste date, Serviciul Social al Tineretului urma să repartizeze absolvenţii spre Şcolile SST. Au fost proiectate 33 de astfel de şcoli, defalcate pe sexe, tipurile de pregătire fiind: Şcoli de Iniţiere SS şi Şcoli de Comandanţi/Comandante SS (conducători de Cămin Cultural), cu o capacitate de pregătire de 3 708 cursanţi sau cursante. Cursurile aveau o durată de 4 săptămâni, programul instructiv derulându-se pe două axe: pregătirea teoretică („Serviciul Social - cerinţă a timpului") şi aplicaţii practice (atât în şcoală, cât şi în sat)[14]. Datele statistice cu privire la capitalul cultural, etnia, vârsta şi inserţia economică a cursanţilor şcolilor SS relevă câteva particularităţi asupra cărora merită să insistăm, analiza bazându-se doar pe statisticile şcolilor pregătitoare de băieţi.

Tabelul 7.2. *Cursanţii Şcolilor pregătitoare de băieţi SS după originea etnică*

Şcoala	**români**	**germani**	**unguri**	**Evrei**	**alţii**	**Total**
Satu Mare	80	3	5	10	0	**98**
Caransebeş	82	1	6	11	0	**100**
Purcari	70	2	6	14	1	**93**
Târgu Mureş	78	1	2	13	1	**95**
Cluj	67	1	1	9	3	**81**
Craiova	72	4	3	8	1	**88**
Deva	107	2	3	5	1	**118**
Sibiu	78	3	2	8	1	**92**
Huşi	50	0	0	12	3	**65**
Piteşti	99	1	3	9	0	**112**
Soroca	99	0	0	0	1	**100**

13. Dimitrie Gusti, *Principiile şi scopurile Serviciului Social (Biblioteca Serviciului Social)*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 19.
14. ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 326-329, 381.

Vişeu de Sus	81	0	6	11	1	**99**
Ciacova	73	1	8	6	2	**90**
Şendriceni	74	3	2	18	0	**97**
Chişinău	74	5	1	17	2	**99**
Total	**1184**	**27**	**48**	**151**	**17**	**1.427**
Total%	**82.97%**	**1.89%**	**3.36%**	**10.58%**	**1.19%**	**100.00%**

Sursa : ANIC Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

În momentul implementării, Serviciul Social nu era un program exclusivist etnic. Ceea ce se remarcă este ponderea destul de mare a evreilor (10,5%), dar această situaţie nu va dura mult timp. Printr-o dispoziţie a Serviciului Social al Tineretului din 23 august 1939, comandanţii de Şcoli SS au fost obligaţi să facă o verificare a cursanţilor din punct de vedere etnic şi să-i elimine pe cei care nu erau români. Această măsură a provocat reacţii diverse. Spre exemplu, comandantul Şcolii de fete SS din Satu Mare atrăgea atenţia că „toate aceste minoritare s-au încadrat bine în şcoala noastră şi au lucrat conştiincios", în cele din urmă luându-se decizia ca persoanele „care vor, [să] rămână pentru continuarea practicii pe teren, iar celelalte rămân la dispoziţia Fundaţiei". În schimb, comandantul Şcolii de Băieţi SS din Chişinău constata că „în urma dispoziţiei de lăsare la vatră a echipierilor minoritari, efectivul şcolii noastre micşorându-se simţitor, s-au putut alcătui numai 4 echipe de câte 17 inşi. După primirea dispoziţiunii prin care se permite preoţilor echipieri prestarea Serviciului Social în parohie, două echipe au rămas numai cu 15 persoane"[15]. Motivul care a stat la baza acestei măsuri nu era foarte clar : iminenţa războiului sau o pretinsă teamă de „sabotaj" ? Cert este că au fost excluşi toţi minoritarii.

Tabelul 7.3. *Cursanţii şcolilor pregătitoare de băieţi SS după grupe de vârstă*

Şcoala	**16-18 ani**	**18-21 ani**	**21-23 ani**	**23-25 ani**	**25-30 ani**	**30-35 ani**	**35+**	**Total**
Satu Mare	0	7	6	22	50	13	0	**98**
Caransebeş	0	8	14	32	42	4	0	**100**
Purcari	–		–	–	–	–	–	**-**
Târgu Mureş	0	13	14	27	37	3	1	**95**
Cluj	0	14	18	13	20	4	1	**70**
Craiova	0	8	2	23	47	7	1	**88**
Deva	0	7	15	32	52	9	3	**118**
Sibiu	0	4	5	29	44	8	2	**92**
Huşi	0	13	9	20	20	3	0	**65**

15. *Ibidem*, ff. 219, 282.

Piteşti	1	10	19	34	38	8	2	**112**
Soroca	0	0	1	2	39	39	19	**100**
Vişeu de Sus	0	3	18	34	33	7	4	**99**
Ciacova	0	5	17	24	42	2	0	**90**
Şendriceni	0	13	11	26	38	6	3	**97**
Chişinău	–	–	–	–	–	–	–	–
Total	**1**	**105**	**149**	**318**	**502**	**113**	**36**	**1.224**
Total%	**0.08%**	**8.58%**	**12.17%**	**25.98%**	**41.01%**	**9.23%**	**2.94%**	**100.00%**

Sursa: ANIC Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

Tabelul 7.4. *Cursanţii şcolilor pregătitoare de băieţi SS după ocupaţii prezente*

Şcoala	Funcţionari la stat	Funcţionari particulari	Fără plasament	Total
Satu Mare	29	2	67	**98**
Caransebeş	–	–	–	–
Purcari	12	0	81	**93**
Tg. Mureş	20	18	57	**95**
Cluj	11	6	64	**81**
Craiova	5	7	76	**88**
Deva	23	7	88	**118**
Sibiu	14	8	70	**92**
Huşi	5	2	58	**65**
Piteşti	14	2	96	**112**
Soroca	100	0	0	**100**
Vişeu de Sus	27	11	61	**99**
Ciacova	–	–	–	–
Şendriceni	–	–	–	–
Chişinău	7	5	87	**99**
Total	**267**	**68**	**805**	**1.140**
Total%	**23,42%**	**5,96%**	**70,61%**	**100,00%**

Sursa: ANIC Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 99/1939, ff. 165-194

Grupa de vârstă 23-30 de ani are o pondere de aproape 2/3 în cadrul acestui eşantion, aproximativ aceeaşi pondere având-o şi categoria celor fără ocupaţie. Absolvenţii şi absolventele de studii superioare încadraţi în Serviciul Social erau în număr de 1 748, adică 54,45%. Cumulaţi şi cu absolvenţii de şcoli normale, rezultă un număr de 2 293 de tineri cu studii superioare şi medii. Dacă reamintesc

faptul că prestarea Serviciului Social condiţiona eliberarea diplomei de licenţă (sau de absolvire), cifrele menţionate mai sus pot fi, de fapt, promoţia profesioniştilor intelectuali ai anului 1938/1939.

Date de identificare socială pot fi obţinute şi prin analizarea fişelor individuale ale cursanţilor Şcolilor SS. Fişa era extrem de elaborată, pe lângă datele de identificare fiind adăugate rubricile *Arborele genealogic*, *Comportarea în organizaţiile Serviciului Social*, *Antropometrie*, *Performanţe sportive*, *Antecedente medicale* şi *Starea sănătăţii*. Suspendarea intempestivă a Serviciului Social a lăsat multe dintre aceste fişe descompletate, rămânând doar datele pe care cursanţii erau obligaţi să le ofere în momentul înscrierii în Şcolile SS. Astfel, cea de a doua serie a Şcolii pregătitoare de băieţi SS din Satu Mare avea un număr total de 57 de cursanţi (47 români, 6 evrei, 2 maghiari, 1 german ; 1 respondent nu şi-a precizat naţionalitatea), cu o medie de vârstă de 26 de ani (pe grupe de vârstă : 19-25 de ani : 30 de cursanţi ; 26-30 de ani : 18 cursanţi ; 31+ : 9 cursanţi). Dintre aceştia, 34 erau născuţi în mediul rural, în timp ce 23 în cel urban, dar în 1939 domiciliul stabil în mediul rural îl mai aveau 25 (iar 32 la oraş). În privinţa capitalului cultural, 46 aveau studii superioare, în timp ce 11 erau absolvenţi de şcoli secundare (în special şcoli normale). În privinţa originii sociale, dintre cei 57 de respondenţi 32 se considerau de origine rurală (fii de ţărani), în timp ce 25 erau „orăşeni" (fii de burghezi, funcţionari sau de profesori universitari[16]). Aceste diferenţe se reflectă şi în starea materială : 23 se considerau săraci, 9 având o stare materială medie, iar 16 o situaţie cel puţin bună (9 dintre respondenţi nu au precizat acest aspect). Perioadele de sărăcire a familiilor respondenţilor au fost cu precădere războiul şi marea criză economică, dar pentru unii dintre aceştia sărăcirea s-a datorat şi decesului unuia dintre părinţi (în special tatăl) sau efortului financiar al părinţilor pentru susţinerea copiilor la studii. În privinţa locului de muncă, 20 s-au declarat şomeri sau fără ocupaţie, 9 funcţionari publici, iar 5 liber-profesionişti. Restul de 23 erau ingineri, învăţători, preoţi, cantori bisericeşti sau studenţi. La rubrica *Preocupări intelectuale* (cu răspuns multiplu), preferinţele erau : economie – 23 de respondenţi, muzică – 19, filosofie – 17, istorie – 16, pedagogie – 15, desen – 15, politică – 14, tehnică – 14, juridic – 12, poezie – 12, medico-biologic – 11, fizico-chimic – 10, matematică – 9, pictură – 9, militar – 8 şi psihologie – 2 (dintre cei 57 de respondenţi, 7 nu şi-au precizat opţiunile, iar 2 considerau că nu au preocupări intelectuale). La capitolul limbi străine cunoscute, de departe domina franceza (40 de respondenţi), urmată de germană (17 respondenţi), maghiară (8 respondenţi), în timp ce 13 respondenţi nu cunoşteau nicio limbă străină[17].

---

16. La această Şcoală pregătitoare era înscris şi fiul prof. univ. Vintilă Mihăilescu din Bucureşti. De semnalat că Vintilă Christian, la rubrica activităţi sociale, menţionează participarea sa la construirea mausoleului Moţa-Marin.
17. *Ibidem*, dosar 164/1939 – „Fişe individuale ale echipierilor care au prestat Serviciul Social. Şcoala de echipieri Satu Mare" (completate la 30 august 1939).

Tabelul 7.5. *Efectivul absolvenţilor şi absolventelor în campania Serviciului Social, 1 august – 1 noiembrie 1939*

Specialitatea		Băieţi	Fete	Total
Academii	Comercială	123	26	149
	Educaţie fizică	1	3	4
	Arte frumoase	8	15	23
	Muzică şi artă	3	8	11
Facultăţi	Agronomie	69	7	76
	Arhitectură	22	5	27
	Drept	417	42	459
	Farmacie	13	14	27
	Litere şi filosofie	54	129	183
	Medicină veterinară	62	4	66
	Medicină umană	219	52	271
	Ştiinţe	38	51	89
	Teologie	279	1	280
Politehnica		79	4	83
Şcoli	Superioare textile	36	2	38
	Subingineri şi conductori	15	0	15
	Normale	271	274	545
	Licee industriale	0	206	206
	Şcoli gospodărie	0	116	116
	Şcoli medii agricultură	16	0	16
	Asistenţă socială	0	4	4
	Agenţi sanitari	65	0	65
	Şcoli de moaşe	0	115	115
	Cântăreţi bisericeşti	136	0	136
	Gimnazii industriale	0	151	151
	Inferioare de agricultură	55	0	55
Total general		1.981	1229	3210
În şcolile pregătitoare SST		1.849	1212	3061
În Echipele Monografice		132	17	149

Sursa: *Curierul Serviciului Social*, anul V, nr. 7, 23 iulie 1939

În scurta sa existenţă (având în vedere că implementarea Serviciului Social a început la 1 iunie 1939 şi a fost suspendată la 13 octombrie 1939), şcolile au format 131 de comandanţi SS, 107 comandante SS şi 15 maestre, toţi aceştia fiind

salariaţi în cadrul respectivului serviciu. De altfel, după suspendarea serviciului, mulţi dintre ei vor fi transferaţi la diferite ministere sau direcţii administrative[18].

Campania Serviciului Social din 1939 a fost poate apogeul cercetării monografice a satului românesc, fiind trimise simultan echipe în 128 de sate din 51 de judeţe ale României. De această dată, cercetarea sociologică a Serviciului Social propunea şi o anchetă inedită, implementată prin intermediul Căminelor Culturale. Ancheta urmărea să obţină date despre „fiii satului ridicaţi pe treptele sociale şi domiciliaţi departe de sat", cu referire la nume, profesie, adresă. În plus, se cerea să se verifice dacă persoana în cauză păstrează sau nu legătura cu satul natal. Iniţiativa poate fi interpretată ca o încercare de evaluare a gradului de comunicare socială între mediul rural şi cel urban, dar şi ca o creionare a unor traiectorii de migrare interregională în România Mare[19].

Nu au lipsit nici eforturile de popularizare a activităţii prestate în cadrul Serviciului Social. În acest sens, Fundaţia Culturală Regală edita seria „Cartea Echipelor", care reunea însemnările echipierilor din timpul activităţii de teren, mai ales campaniile monografice din 1938 şi 1939. Scrise cu mai mult sau mai puţin talent literar, aceste pagini evidenţiază o lume rurală uitată, un popor reticent şi timorat de prezenţa tinerilor echipieri, dar şi studenţi care se simţeau mai degrabă „obligaţi" să facă acest serviciu. Pentru ţăranul român ar fi fost vorba de o reticenţă născută din sărăcie, numeroase lipsuri şi din perceperea statului ca un asupritor. Iată ce notează Laurenţiu Fulga Ionescu în timpul misiunii sale în satul Bogaţi – Dâmboviţa în iulie 1938 : „Dânşii [ţăranii] cred că o Echipă Regală este, prin excelenţă, nu un motor de forţe vii [...], ci din contră o simplă adunătură de oameni, veniţi pentru a împărţi bani, obiecte şi alte necesităţi. [...] Un caz destul de elocvent : la o şezătoare. Şeful echipei le-a amintit, le-a vorbit frumos despre legământul, despre credinţa noastră, le-a explicat scopul sosirii noastre aici, şi în tăcerea care stăpânea sătenii, un glas răguşit, iritat, a azvârlit apostrofa printre dinţi :

Mai bine ne-ai aduce mălai şi bani, decât să ne faci şcoală şi abator"[20].

Aceeaşi reticenţă şi la moţii din Apuseni, plastic surprinsă de Miron Radu Paraschivescu : „Moţii sunt [...] ostili oricărui vizitator, străini, închişi. Tăcuţi. Muţi ca de piatră. Printre buzele lor strânse rareori mijeşte floarea deschisă a zâmbetului ; chipul lor macru, ars de vânturile şi de soarele înalturilor, se luminează greu în faţa primului venit.

Cu atât mai mult cu cât aceşti prim-veniţi, care erau echipierii Fundaţiilor de acum trei ani, apăreau în uniformele *kaki*, de tăietură militărească – adevărate solii ale stăpânirii. Şi pentru ţăranii noştri, stăpânirea n-a izbutit să însemne în trecut decât dajdie, prestaţie, oprimare"[21].

---

18. A se vedea *Ibidem*, dosar 15/1940 – „Situaţia nominală a salariaţilor fostului SS, care au fost repartizaţi în 1940".
19. *Ibidem*, dosar 21-22/1939 – „Liste cu fiii satului ridicaţi pe treptele sociale".
20. Laurenţiu Fulga-Ionescu, *Campania a doua 1 iulie – 1 octombrie 1938 Bogaţi – Dâmboviţa*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939, pp. 93-94.
21. Miron Radu Paraschivescu, *Oameni şi aşezări din Ţara Moţilor şi a Basarabilor*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1938, pp. 27-28.

Această reticenţă a afectat mai ales latura ştiinţifică a echipelor studenţeşti, adică anchetele sociale. Speriaţi că „biruri noi ne pândesc", răspunsurile legate de producţia agricolă sau inventarul agricol au fost lipsite de relevanţă sociologică. Pentru ţăran, „tocul *domnului* de la oraş şi foaia ceea de hârtie tipărită reprezintă - pur şi simplu - nişte tunuri, nişte mitraliere, mici, dar sigure. În gândul lui, vede cum au să i se ridice la toamnă bucatele, cum or să-i fie confiscate vitele, păsările, dacă nu şi casa"[22].

Cu greu par a se fi lăsat ţăranii convinşi că scopul era altul ; poate că şi acesta a fost un motiv pentru care campaniile din 1934-1939 s-au repetat în anumite sate, din dorinţa de a câştiga încrederea oamenilor, de a contribui la o schimbare vădită a satului, de a inocula ţăranului o altă imagine a statului : „Studenţii echipieri servesc aparatul de Stat în numele căruia se şi prezintă ; ei arată poporului o altă faţă a stăpânirii - cu totul [de]osebită de jandarm, de primar, perceptor şi pretor - o înfăţişare plină de grijă şi de frăţie faţă de norod"[23].

Ţăranii nu îşi pot explica de ce „domnii de la oraş", „oameni cu carte", trebuie să facă „munci grele". Unii îi consideră „antihrişti", alţii intuiesc iminenţa unui război sau a unei confruntări între „comunişti" şi „naţionalişti" ; oricum ar fi, „au ei boierii ăia de sus socotelile [dum]nealor... O fi mirosind de vreun război... vrea să se dea bine cu noi..."[24].

În cele din urmă, „moda echipierilor" începe să pătrundă în sate : „Da' eu văd că parcă s-a mai deşteptat satul, că înainte şedeau ţâncii pe toate drumurile cu deştile-n nas şi nu-ţi da unu' bună ziua, dar acum de când cu moda asta, orice plod mai răsărit ridică mâna şi-ţi zice *Sănătate*... Aşa i-a învăţat domnii ăia *regali*..."[25].

Proiectul Serviciului Social nu a durat mult, dar pentru unii a însemnat dovada clară a validităţii propriei lor ideologii. Iată-l pe Miron Radu Paraschivescu, comunist autentic încă din interbelic, care credea că principala moştenire a Serviciului Social a fost o nouă viziune asupra muncii, anume devălmăşia : „Ideea însăşi *de a lucra în echipă* era cu totul nouă şi revoluţionară în România. Ea aparţine zilelor de mâine, zărilor noi care se deschid lumii, acelei lumi unde toţi oamenii muncesc, învaţă şi biruie pentru toţi. Lumea unde legea nu o face partea, ci întregul"[26]. Alţii accentuau latura spirituală : „România încearcă astăzi o puternicie spirituală. Noi nu realizăm practic nimic. Noi formăm oameni. Noi nu facem cărămidă şi şanţuri, ci învăţăm sufletele să simtă româneşte. Noi creăm o Românie de elită, prin cultură, sănătate şi însufleţire. Căci avem cu toţii o presimţire. Ziua de mâine nu va însemna război - va însemna din contră biblioteci şi cămine culturale. României nu-i este

22. *Ibidem*, p. 33.
23. *Ibidem*, p. 52.
24. Constantin Gheorghe, *Moş Trian. Însemnările unui echipier*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1938, pp. 24-25.
25. *Ibidem*, p. 38.
26. Miron Radu Paraschivescu, *Pâine, pământ şi ţărani*, Craiova, Fundaţia Culturală Regală Regele Mihai I, 1943, p. 120.

teamă de război, ci vrea apropierea de Dumnezeu"[27]. „Dacă noi, generaţia de acum, vom şti să răspundem bine imperativelor vremii şi ne vom îndeplini datoria în întregime, ne va aştepta binecuvântarea lui Dumnezeu şi recunoştinţa eternă a Neamului."[28]

Lucrările din care am redat aceste fragmente erau concepute ca instrumente de propagandă, dar, chiar şi aşa, diferenţele „ideologice" între echipieri sunt mai mult decât vizibile. E drept, şi unii, şi alţii afirmau imperativul disciplinei şi al organizării. Interacţiunea dintre echipieri însă nu s-a transformat în melanj, ci pare-se că a accelerat disoluţia Serviciului Social.

7.3. Sfârşitul Serviciului Social

Sunt mulţi analişti ai fenomenului legionar care trasează o linie de demarcaţie în evoluţia acestei mişcări, încercând să arate că era postcodrenistă devine una a violenţei explicite împotriva statului român. Astfel, prin asasinarea lui Zelea Codreanu „mişcarea legionară îşi pierdea capul, iar legionarii aveau să arate că şi-au pierdut la rândul lor capul prin felul în care vor acţiona. România intra într-o zodie a crimei, pe al cărei eşafod contribuţia de până atunci a legionarilor numărase trei victime : Constantin Manciu, I.G. Duca şi Mihail Stelescu"[29].

Ceea ce interesează în acest caz este asasinarea lui Armand Călinescu la 21 septembrie 1939, al doilea premier al României care cădea sub gloanţele legionarilor. Legătura dintre acest asasinat şi suspendarea Serviciului Social poate fi o simplă speculaţie, pentru că documentele de arhivă nu atestă acest indiciu în mod explicit. Motivul oficial al suspendării Serviciului Social era izbucnirea celui de al doilea război mondial la 1 septembrie 1939. Economisirea oricărei sume de bani pentru efortul de înzestrare a armatei devenea obligatorie.

Ipoteza conform căreia Serviciul Social devenise o pepinieră a agitaţiei politice se confirmă printr-o scrisoare trimisă Ministerului de Interne de către Dimitrie Gusti la 30 septembrie 1939. Aspectele detaliate sunt cele ale disciplinei, Gusti precizând că „în 31 de centre, cu peste 3 000 absolvenţi şi absolvente, doar 28 au fost pedepsiţi, pentru abateri disciplinare de la Regulamentul vieţii de tabără, fără niciun singur caz de solidarizare cu nebuneasca psihoză politică, care au determinat sancţiunile autorităţilor de Stat". Mai mult, Serviciul Social „nu va îngădui, în niciun chip, ca sub auspiciile ei şi sub mantaua ei [*sc.* a vieţii de tabără], să se furişeze spirite viclene şi neoneste". Dar tot în această scrisoare Gusti solicita ministerului să-i comunice „de urgenţă absolut toate datele pe care Siguranţa

27. Laurenţiu Fulga-Ionescu, *Campania a doua*, p. 232.
28. Ion Apostol, *Mărturisirile unui echipier*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939, p. 29.
29. Sorin Lavric, *Noica şi mişcarea legionară*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, pp. 156-157.

Statului le posedă asupra personalului Fundaţiei Culturale Regale [...], urmând să-mi fie adresate personal şi confidenţial"[30].

În ciuda acestor asigurări, decizia de suspendare a Serviciului Social părea să fi fost luată. Într-o scurtă scrisoare adresată regelui Carol al II-lea la 7 octombrie 1939, Dimitrie Gusti „roagă respectuos pe Majestatea Voastră să[nu]-mi aprobe suspendarea funcţionării Serviciului Social decât pe ziua de 13 octombrie cel mai devreme, când se încheie un an de activitate de la înfiinţare". De asemenea, solicita o audienţă la rege pentru a-i putea face propuneri „relativ la grelele probleme de momentană lichidare a Serviciului Social, în primul rând privitoare la personalul numeros, rămas în disponibilitate, şi mai ales la acei 240 de comandanţi şi comandante crescuţi în spiritul şi în cultul persoanei Majestăţii Voastre". Ceea ce i se trimite acum regelui este şi lista a patru persoane din cadrul Serviciului Social care fuseseră arestate şi apoi eliberate în cadrul campaniei de represalii împotriva legionarilor[31].

Impactul acestei iniţiative asupra tinerilor care au participat la serviciu a fost unul semnificativ. Nicolae Dunăre, echipier al Serviciului Social, în discuţiile avute cu Zoltán Rostás în „deceniul îngheţat" (anii '80), afirma că Serviciul Social a fost „o instituţie excepţională, care a creat intelectuali orientaţi şi spre centru, şi spre stânga, şi spre dreapta. Şi opinia publică îi aşeza cum trebuie cu vremea, şi realităţile sociale. Dar se creau oameni care cunoşteau fenomenul ţărănesc în primul rând"[32]. Însemnarea din 6 iunie 1940 din jurnalul lui Miron Radu Paraschivescu, om de stânga, vorbeşte de la sine despre caracterul mobilizator al acestei iniţiative : „Cu toată singurătatea mea, sau poate de aceea, simt o puternică nevoie de a mă dărui. Comunismul, asta a însemnat pentru mine. Serviciul social, la fel. [...] Mi-a trebuit un steag sub care să lupt. Îl am, sau, mai curând, îmi place să sper că îl am"[33].

Ambiţia lui Gusti era să creeze şi un Minister al Serviciului Social, adică să aibă independenţă financiară totală. Serviciul social „se ocupa de culturalizarea satelor", „era un serviciu cultural, social, sanitar care urmărea problemele acestea în lumea satelor. [...] Şi organul lor de execuţie era Căminul cultural, şi bineînţeles direcţia generală a Fundaţiilor Culturale Regale Principele Carol". Cei încadraţi în acest serviciu erau „numai oameni terminaţi, inclusiv învăţători, cu şcoală normală, seminarişti, preoţi, înainte de a căpăta un serviciu. Nu căpătau serviciu, dacă nu urmau această şcoală, această cercetare pe teren în cadrul acestei şcoli"[34]. Gheorghe Retegan, un alt membru al şcolii gustiene angrenat în acest proiect, considera că Serviciul Social ar fi trebuit să funcţioneze ca un mecanism de repartizare a absolvenţilor de studii superioare în zonele rurale, „fiindcă se spunea că

30. ANIC, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala, dosar 219/1939, ff. 9-10.
31. *Ibidem*, ff. 15-19.
32. Zoltán Rostás, *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai şcolii gustiene*, Bucureşti, Editura Paideia, 2006, p. 28.
33. Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai*, ed. Maria Cordoneanu, Cluj, Editura Dacia, 1994, p. 62.
34. Zoltán Rostás, *Parcurs întrerupt*, pp. 94-95.

mulţi din tinerii noştri absolvenţi de facultăţi n-au niciun fel de legătură cu satul. Sigur că era aşa. Dar eu ţin minte că la facultate [Litere] cei mai mulţi eram cam rurali, nu urbani. Probabil că la medicină sau la arhitectură şi, mai ştiu eu, la ştiinţe, chimie şi astea, erau mai mulţi urbani decât rurali. Pentru asta trebuie luată legea aia"[35].

În schimb, desfiinţarea Serviciului Social este pusă pe seama lui Constantin Argetoianu, un spirit conservator care întrezărise şi latura militantă a acestei activităţi: „Argetoianu a fost crud cu noi. Îi era teamă de orientările spre stânga sau spre dreapta ale absolvenţilor de studii, de facultăţi... Şi i se părea lui că dacă ăştia încep să cunoască satul, şi dacă umblă prin sat... Era deştept Argetoianu! Şi-a dat seama că ăştia vor deveni un element mobilizator, transformator"[36]. Însemnarea din jurnalul regelui Carol denotă faptul că el însuşi ar fi fost obligat să renunţe la această iniţiativă: „Vineri 13 octombrie 1939: E o zi tristă pentru mine. Se pune în aplicare suspendarea Serviciului Social. Ceea ce visasem, ceea ce fusese un ideal pe care-l întrezăream din vremuri de bejenie a fost îndepărtat din cauza unor nemulţumiri pe care eu continui a le considera ca fictive şi care, desigur, au fost pricinuite de o prea mare dorinţă a lui Gusti să facă bine. L-am frânat cât am putut, dar tot mi-a scăpat printre degete"[37]. Desfiinţarea la 8 septembrie 1940 a Străjii Ţării, pe care regele o considera „baza viitorului", însemna sfârşitul proiectului de inginerie socială gândit de Carol al II-lea. Nici succesul proiectului legionar nu va dura mai mult de 5 luni. În ultimă instanţă, era vorba de două experienţe vremelnice care deschideau calea unei jumătăţi de veac de îngheţ totalitar. „Cine are tineretul, are viitorul"[38], clama Iosif Gabrea, conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, într-un panegiric adresat Străjii Ţării. Analizate corect, devine evident că proiectele de inginerie socială - Straja Ţării, Legea muncii de interes obştesc, Serviciul Social - vor deveni surse perene de inspiraţie pentru naţional-comunismul lui Ceauşescu.

Jurnalul lui Petru Comarnescu rezumă atât evoluţia acestor proiecte de inginerie socială, cât şi puterea de seducţie pe care a avut-o dictatura regală a lui Carol. Deşi frugal în descrierea evoluţiilor politice după 1934 şi chiar cu o perioadă de „tăcere" în 1938-1940, jurnalul surprinde radicalizarea mediului social prin însemnări „colaterale". Astfel, aflat în septembrie 1935 la băi la Breaza, Comarnescu nu poate să nu observe noile manii care pun stăpânire pe spaţiul public: „mania cercetaşilor, străjerilor etc., *Sănătate*"[39]. Contaminarea vieţii publice provoacă falii şi în cercul său de prieteni, acum deveniţi „foşti": „Îmi văd mult mai rar foştii prieteni - Mircea Nicolau, Emil Botta, Horia, Arşavir, Adania - pentru că ei

35. *Ibidem*, p. 337.
36. *Ibidem*, p. 71.
37. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, ed. Viorica Moisiuc şi Nicolae Rauş, Bucureşti, Editura Scripta, vol. II, 2003, pp. 245-246.
38. Iosif Gabrea, *Şcoala şi Străjeria în pregătirea tineretului*, Bucureşti, Editura Bucovina Torouţiu [1938], p. 8.
39. Petru Comarnescu, *Pagini de jurnal*, ed. Traian Filip, Mircea Filip, Adrian Munţiu, Bucureşti, Editura Noul Orfeu, 2003, vol. I, p. 150.

sălăşluiesc într-o atmosferă de ratare şi dezagregare spirituală în care eu nu cred şi nici nu am nevoie de ea. *Krankheit der Jugend* [boală a tineretului]... Nici cu Vulcănescu şi ceilalţi mai apropiaţi nu mă mai văd decât foarte rar"[40]. Elucidări ale stării *tinerei generaţii* mai aduce abia în primăvara anului 1941, după sfârşitul celor două dictaturi – carlistă şi naţional-legionară – care au pus capăt visurilor radicale ale multora: „Cioran, Noica şi poate Eliade (acum în străinătate) nu văd nici acum realitatea. Cioran credea că Legiunea va sta o eternitate la putere şi s-a grăbit să fie cu ea"[41].

Totuşi, Comarnescu a fost şi el înşelat de caracterul insidios al regimului carlist, părând gata să se pună în slujba noului regim. Cel puţin asta arată un schimb epistolar purtat cu Constantin Noica în 1938, schimb ce relevă adâncimea derivei provocate de schimbările politice: „Suferi, dar suferi în gol, Dinule. Abandonezi cultul înţelepciunii. Iar politiceşte mergi contra interesului Ţării, care, o cred sincer, pare a intra într-o eră de solidaritate şi creaţie pe care intelectualii şi înţelepţii nu o pot decât saluta cu îmbucurare". Replica lui Noica descinde tot din registrul spiritului colectivist: „Căci nu numai că înţeleg a rămâne intelectual, dar nădăjduiesc a lucra cu mai multă îndârjire decât oricând, tocmai pentru că intelectualitatea mea slujeşte şi alt ideal decât cel personal, ca până acum"[42]. Dar roata istoriei a continuat să meargă. Din varii motive, ambii vor apela la alte compromisuri cu puterea şi în timpul regimului comunist.

---

40. *Ibidem*, p. 155 (11 noiembrie 1935).
41. *Ibidem*, p. 210.
42. *Ibidem*, pp. 212, 214.

Concluzii

„Istoria naţională poate fi un rezumat fidel al celor mai importante evenimente care au modificat viaţa unei naţiuni. [...] Există *evenimente naţionale* care modifică în acelaşi timp existenţa tuturor. Acestea sunt rare, dar pot oferi tuturor oamenilor dintr-o ţară puncte de *reper în timp*" (subl. mea.)[1]. Evident că pentru cazul românesc un astfel de moment rar este anul 1918. Şi, dacă vedem istoria ca fiind nu tot trecutul, ci o istorie vie ce se perpetuează şi se reînnoieşte de-a lungul timpului (adică memoria colectivă), putem lesne înţelege manipularea prospectivă a istoriei. Îndemnul lui Maurice Halbwachs este acela de a nu mai privi critic *ceea ce a fost*, ci *ceea ce ne amintim despre ceea ce a fost*.

Pentru spaţiul românesc, întreaga perioadă interbelică pare că s-a derulat sub zodia crizei. Deşi verdictul retrospectiv al istoriografiei a fost unul mai tot timpul pozitiv, realitatea era departe de imaginea unei *României felix* (Florin Constantiniu).

În primul rând, cea dintâi criză care a devenit vizibilă imediat după 1918 a fost cea identitară : deşi îşi doreau o Românie pentru români şi doar a românilor, elitele politice, intelectuale şi administrative nu au ştiut cum să reconfigureze un stat în care aproape o treime din populaţie era „străină". De aici a rezultat o patologie identitară care a evoluat spre un naţionalism prea puţin constructiv, cu laturi xenofobe (şi în special antisemite) care treptat au făcut uitate proiectele civice inclusive, libertariene şi autentic democratice. Aici a intervenit şi un complex identitar de inferioritate. Teama că românii ar fi fost inferiori minorităţilor naţionale a consolidat ideea că liniile directoare ale statului român trebuie să rămână în mâinile elitei. De aceea, naţionalismul românesc nu se îndreaptă spre individ, un individ lipsit de libertate şi de respect din partea statului ; el este doar un supus. E drept că ceea ce va fi elogiat pretutindeni a fost sufletul românului, al ţăranului român, adevărată comoară a unei spiritualităţi atemporale, unice şi ingenue. Dar acest ţăran trebuia să accepte protecţia elitelor, care îi trasau clar limitele sferei de exprimare civică. Rolul românului autentic era să fie imuabil, deoarece contactul cu exteriorul nu putea decât să-l pervertească. Cât despre ceilalţi, tot elitele trebuiau să fie cele care să găsească soluţiile convenabile.

Apoi vine criza politică. Imediat după Marea Unire, prima etapă a instabilităţii interne e provocată de conjunctura geopolitică : revoluţiile bolşevice din Rusia şi, mai apoi, din Ungaria, unde Béla Kun fondează pentru scurt timp o Republică

1. Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, Iaşi, Editura Institutul European, 2007, p. 126.

a Sfaturilor. România intervine pentru eliminarea „pericolului bolşevic" de la graniţa vestică, dar se vede dezavantajată de tratatul cu privire la protecţia minorităţilor, impus de Marile Puteri în timpul tratativelor de pace de la Paris. Anii 1918-1919 sunt ani ai crizei din punct de vedere guvernamental : nu mai puţin de şapte guverne conduc acum România. Instabilitatea politică se prelungeşte şi în următoarele două decenii, în care România a avut nu mai puţin de 20 de Consilii de Miniştri diferite. Politicul în sine a contribuit la consolidarea ideii de criză şi la proliferarea ideilor de lider salvator şi mesianism ideologic. Numai trei personalităţi politice au reuşit să exploateze acest filon populist : mareşalul Alexandru Averescu, liderul naţional-ţărănist Iuliu Maniu şi căpitanul mişcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu. Acestora li se adaugă şi regele Carol al II-lea, care ar fi trebuit să fie apolitic. Actul restaurării din 8 iunie 1930 a renăscut sentimentul că România are un lider.

Nu trebuie omisă nici marea depresiune economică (1929-1933), cu puternice reverberaţii şi în România. De fapt, România, un stat care trăia din exporturile de materii prime şi produse agricole, a fost puternic afectată de scăderea bruscă a preţului pentru astfel de produse. Sacrificiile făcute mai ales în detrimentul majorităţii populaţiei au consolidat ideea că România este un stat administrat de elite, dar prea puţin condus şi, mai ales, dezvoltat.

În fine, „marele război" a decantat şi mai mult generaţiile : tinerii se disting de cei bătrâni, chiar încep să se opună acestora. Pentru tineret, omul modern se caracterizează prin „încordare" spirituală. Este vorba de o existenţă care se derulează într-o „dualitate contradictorie" marcată de „dezorientare şi încordare, criză şi posibilitate". Tocmai de aceea tineretul era convins că poate deveni singurul mijloc de „fortificare a vieţii publice". Nu putea rămâne indiferent nici la ceea ce se petrecea cu tineretul din alte ţări. Modul în care Alexandru Vianu alege să definească fascismul e mai mult decât grăitor : fascismul e „spiritul întreprinzător" juvenil care se opune „spiritului recapitulator" al senectuţii. Iată motivul pentru care fascismul este un model de urmat, mai ales că e singurul tip de regim politic care „a lansat în lume un anumit stil eroic al existenţei, potrivit unei epoci de tragism şi vitalitate". Concluzia lui Alexandru Vianu vorbeşte de la sine : „Dacă tineretul reprezintă valoarea universală a epocii acesteia, numai autenticitatea lui, modul direct al realizării, atitudinea conformă cu sine şi seriozitatea autocontrolului sunt garanţiile unei integrări efective în actualitate şi ale conştiinţei unei misiuni excepţionale. Din însuşirea morală a sincerităţii decurge calitatea intelectuală a omului tânăr de astăzi"[2].

Iar atunci când vorbim de sinceritate, se pare că presa literară românească a găsit şi exploatat un model francez de revelare a unor „fragmente de sinceritate" din societatea românească : ancheta, mai ales ancheta literară. Era la modă să interoghezi personalităţile zilei cu privire la anumite chestiuni de actualitate, la fel cum cei care se simţeau vizaţi de întrebările adresate se simţeau obligaţi să răspundă.

---

2. Alexandru Vianu, *Libertate şi cultură*, ed. Tudor Vianu, Bucureşti, Editura Tiparul Universitar, 1937, pp. 23, 25, 26.

O astfel de anchetă, dar care a depăşit cadrul unei simple înşiruiri de întrebări-răspunsuri, a fost cea demarată de Nicolae Carandino în paginile ziarului *Facla*, în mai-decembrie 1935. Intitulată *De ce scrieţi ?*[3], ea relevă până la urmă anumite *tendinţe sociale*, aşa cum a fost moda intelectualizării. Au fost „anchetaţi" peste 120 de publicişti, scriitori, romancieri. Camil Petrescu, Tudor Arghezi, Mircea Eliade, Mihail Sebastian, Eugen Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Arşavir Acterian sunt doar câţiva dintre cei care au dat curs acestei iniţiative îndrăzneţe. În răspunsurile lor, mai toţi ajungeau la concluzia că literatura în sine trebuie să treacă dincolo de cuvinte, să devină un „idiolect". Dar au fost şi răspunsuri care arătau o imagine sociologică a câmpului cultural românesc. În această manieră a procedat Mihail Sebastian, care constată că „literatura e o muncă organizată" : „Este o idee melodramatică aceea de a considera scrisul un *stigmat*, căruia nu i te poţi sustrage. Dacă n-ar exista edituri, tipografii, ziare, reviste, public – dacă n-ar exista, cu un cuvânt, o *industrie literară* –, câţi dintre «stigmatizaţii» scrisului ar mai scrie ?"[4].

Viziunea lui Sebastian este în consonanţă cu răspunsurile altor „tineri" scriitori. De pildă, Ion Pas, care constată că din răspunsurile unor scriitori ai crede că „actul simplu al scrisului reprezintă o dramă", iar „suferinţa şomerului este o bagatelă pe lângă chinul confratelui, care, după ce a scris o poemă, simte dureri crunte pe la moalele capului"[5]. Concluzia îi aparţine lui Felix Aderca, cel care scrie „dintr-o eroare" : „Credeam, la vârsta când societatea mă pregătea pentru viaţă, că activitatea intelectuală, deci în primul rând scrisul şi cititul alcătuiesc, alături de experienţele de laborator, elementele esenţiale ale speciei noastre. Văd că am fost tras pe sfoară. Cu toată furia şi sumbra disperare în care sunt târât uneori, îmi dau seama că nu îmi pot face niciun reproş. Între 17 şi 19 ani, cine poate fi atât de pervers încât să nu creadă deplin ceea ce-i spun tata, profesorul şi statul ?"[6]. Astfel ar putea fi rezumată *moda intelectualismului* în rândul tinerei generaţii. A vorbi despre educaţie şi mai ales despre universitate ca loc de întâlnire a frustrărilor tineretului român devine mai mult decât simptomatic. În universitate se adună laolaltă speranţele de mai bine ale unei întregi generaţii, iar ceea ce a rezultat a fost un focar de *revoluţionarism* şi de critică vehementă la adresa statului. Când Felix Aderca spune că „a crezut deplin ceea ce-i spun tata, profesorul şi statul", el – la fel ca toţi ceilalţi tineri – crede că statul are o viziune clară asupra misiunii pe care vor trebui să o aibă aceşti tineri în societatea românească.

Că lucrurile nu au mers în direcţia dorită de tineretul universitar o dovedesc puternicele mişcări studenţeşti care marchează această perioadă. Dintre toate aceste mişcări, istoriografia românească a reţinut cu precădere momentul decembrie 1922, când la Cluj studenţii „creştini" de la Medicină au impus ca revendicare ireductibilă ideea de *numerus clausus*. Generaţia interbelică a studenţimii naţionaliste a transformat acest protest în moment fondator, cu trecerea anilor reţinându-se din

---

3. Ancheta a fost editată de Victor Durnea şi Gheorghe Hrimiuc-Toporaş, *De ce scrieţi ? Anchete literare din anii '30*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, *passim*.
4. *Ibidem*, p. 47.
5. *Ibidem*, p. 61.
6. *Ibidem*, p. 116.

această perioadă doar latura naţionalist-xenofobă a momentului. În capcana acestui decupaj retrospectiv tendenţios a intrat şi istoriografia. Nu e vorba aici de a scuza sau de a acuza ; important este a explica, iar în acest sens, o mărturie contemporană a acestor evenimente a fost o anchetă realizată de romancierul Cezar Petrescu. De altfel, numele lui se înscrie în categoria celor care au manifestat un interes deosebit pentru universitate, pentru studenţi şi pentru explicarea mecanismului prin care crizele ce afectau educaţia superioară se transferau la nivelul societăţii. Aşa cum am văzut, îl regăsim în rândul celor care analizează fenomenul şomajului intelectual, dar şi al celor care văd ca salutare „reformele" din perioada regimului de dictatură regală al lui Carol al II-lea - un analist, iar mai apoi un „intelectual angajat" (la propriu) în schimbările politice ale României interbelice.

Dar să revenim la ancheta lui Cezar Petrescu, intitulată *Anarhia universitară* şi găzduită în paginile cotidianului *Cuvântul* (noiembrie 1924 - ianuarie 1925), care însumează aproape 20 de articole bazate pe mărturii ale studenţilor, profesorilor, dar şi pe extrase din presă, cu rolul de a reconstrui firul cronologico-cauzal al mişcării studenţeşti din 1922. Petrescu îşi justifica demersul atât prin actualitatea sa (în data de 25 octombrie 1924, prefectul ieşean Manciu este asasinat de Corneliu Zelea Codreanu), cât şi prin ignorarea fondului problemelor de către autorităţi. La nivelul opiniei publice persista ideea că mişcările studenţeşti au reprezentat pentru guvernarea liberală un abil subterfugiu de a se eschiva de la alte răspunderi mult mai grave, ca procedura incorectă de adoptare a Constituţiei în martie 1923 sau gestionarea defectuoasă a procesului de unificare statală. Astfel, tacit sau explicit, se construieşte imaginea „studentului duşman" : „Aproape întotdeauna atenţia publicului a fost abătută de [la] principalele acte de guvern care nu erau pe placul ţării, la alte întâmplări care luau deodată proporţii covârşitoare", încât opinia publică „ştia mai bine *cazul* unui student care s-a purtat mai puţin gingaş pe peronul gării Tecuci cu un supus american, decât paragrafele primenite ale Constituţiei care-l legau de mâini şi de picioare, pe viaţă".

Cauzele anarhiei universitare ar fi mult mai ample : e vorba mai întâi de o prelungire a crizei morale a societăţii, de un politicianism ce ar fi infestat şi universitatea şi care provoacă o scădere a prestigiului academic. Apoi, erau problemele materiale ale studenţimii, la care se adăuga o altă sursă de frustrare a studenţimii naţionaliste : problema nostrificării diplomelor străine, ieşind la iveală numeroase falsuri, mai ales din partea studenţilor „basarabeni". Erau puse la îndoială şi diplomele universitare obţinute în Occident, „bons pour l'Orient".

Erau simptome mai vechi ale crizei universităţii ; ceea ce se schimbase era vehemenţa revendicărilor studenţeşti : „Mişcarea a pornit prin foame. În cămine şi în cantine încăpeau puţini şi trăiau anevoie. Am fi vrut să ceară pâine mai blânzi şi mai umili, noi, cărora nu ne produce dezgust milogeala animalelor [...]. Ei au preferat să-şi ceară acest drept - căci învăţătura este un drept - altfel. [...] Vor fi mai puţin făţarnici de cum au fost promotorii mişcărilor studenţeşti de odinioară, atât de uşor îmblânziţi cu ademenirea unei cariere universitare ori măcar cu o sinecură politică oarecare"[7].

---

7. Cezar Petrescu, *Studentul duşman*, în *Cuvântul*, anul I, nr. 9, 15 noiembrie 1924, p. 1.

Cât despre momentul originar al mişcării studenţeşti, Petrescu îl mută la Facultatea de Medicină din Bucureşti, unde în iulie 1922 consiliul profesoral de aici decide să crească cuantumul taxelor de frecvenţă şi de examene de la 200 de lei la 2 200. Protestul studenţimii este ignorat, iar gestul profesorilor de la Medicină este urmat de Facultatea de Drept din Bucureşti, care decide creşterea taxelor universitare câteva luni mai târziu, în octombrie 1922. Apoi, protestul de la Cluj din 10 decembrie 1922 este cel care ar fi deviat mişcarea studenţească spre o soluţie pe criterii exclusiv naţionaliste. Aici se invocă pentru prima dată, afirmă Petrescu, ideea de *numerus clausus*, inoculată şi de relatările presei: „Se uită astfel originea mişcării: sărăcia laboratoarelor, mizeria căminelor şi a cantinelor, urcarea taxelor; frământările universitare sunt privite de presă şi de profesori ca îndreptate numai asupra evreilor”[8]. Reacţia disproporţionată şi violentă a autorităţilor provoacă un val de simpatie faţă de această mişcare a studenţilor, opinia publică raliindu-se cauzei „studenţilor creştini”.

Totuşi, nucleul dur al acestei mişcări – naţionalist şi antisemit – era departe de a reprezenta întreaga mişcare studenţească. Figuri universitare ca A.C. Cuza şi Nicolae Iorga sau scriitori ca Octavian Goga încearcă să capitalizeze politic aceste proteste. Totuşi, anvergura naţională a mişcării studenţeşti este amplificată în 1923 şi 1924. Mai întâi, revendicările antisemite sunt transformate în cerinţe ce nu pot fi negociate. Conform explicaţiei Martei Petreu, Zelea Codreanu a acţionat încă de atunci „în chip ideologic”. Urmează „complotul asasinării politicienilor români trădători şi a bancherilor evrei”. Iar asasinatul ca formă de pedeapsă impune cele două figuri ale viitoarei mişcări legionare: Ion Moţa, student la Drept în Cluj, şi Corneliu Zelea Codreanu, fost student la Drept în Iaşi. Mişcarea studenţească trece dincolo de zidurile universităţilor, dar până să capete greutate politică vor mai trece aproape 10 ani.

Oricum, era cert că schimbările prin care trecea educaţia românească evidenţiau o politică culturală încropită, prea puţin dezbătută şi lipsită în special de finalităţi sociale şi economice. Criza universităţii, proletariat intelectual, dumping universitar, iar mai târziu şomaj intelectual – sunt sintagme întâlnite în toată presa interbelică, indiferent de orientarea ideologică sau de afinitatea politică a autorilor acestor articole.

În enumerarea factorilor care contribuie la creionarea societăţii româneşti interbelice ca o lume a crizei un capitol aparte a fost deci şi cel al educaţiei. Nu e deloc tendenţios să afirmi că în educaţie se întâlneau toate celelalte crize. Universitatea românească şi şcoala în genere nu erau străine de mutaţiile politice. Pentru universitari a face politică era o dovadă că eşti prezent în cetate. În schimb, pentru studenţi, profesorii care făceau politică erau totuna cu cei care nu dădeau pe la cursuri. *Cumulardul* devine imaginea parvenitismului şi a imposturii de care este acuzată universitatea românească. La fel de adevărat e că tot universitatea este cea care îşi asumase o funcţie cultural-unificatoare a întregii naţiuni române. Dar, mai mult decât toate aceste aspecte, universitatea devine arena în care se confruntă

8. *Idem*, *Anarhia universitară*, în *Cuvântul*, anul I, nr. 15, 22 noiembrie 1924, p. 4.

tot mai mult cele două generaţii: tinerii şi bătrânii, noul şi vechiul ori, cum le plăcea tinerilor publicişti să afirme, autenticul şi filistinismul.

În fapt, universitatea românească interbelică a fost laboratorul în care ideea de criză a fost concepută atât ca diagnostic social, cât şi ca oportunitate de intervenţie socială. Drept dovadă, efuziunea culturală a interbelicului este o defulare a *complexului eternului început* (Lucian Leuştean). Este o perioadă în care până şi statuile, comemorările, denumirile străzilor nu mai reprezintă acte inocente, ci participă la depăşirea complexului periferic al culturii române. Metodele de comunicare cu masele se multiplică şi devin tot mai populare: ziarul, foiletonul, broşurile, mitingul politic, chiar şi radioul, la care se adaugă tradiţia elitistă a conferinţelor. Astfel de metode de comunicare în masă se transformă gradual în mijloace de inoculare a anumitor concepţii. Iar cum sentimentul crizei era pe buzele tuturor actorilor sociali, criza în sine devine un mod de raportare la realitate. Presa nu face altceva decât să fortifice o anumită credinţă, dacă ţinem cont de faptul că mulţi gazetari ai perioadei preferă să prelucreze şi să dezvolte numeroase clişee cu o largă acceptare în rândul populaţiei. Departe de a elucida, actul jurnalistic nu face decât să întărească şi să augmenteze forţa clişeelor, cum era, de pildă, cel al crizei.

O excepţie de la această regulă a presei a fost o anchetă a cotidianului *Vremea* din toamna anului 1930. Intitulată *Ce credeţi despre studenţimea noastră?*[9], ancheta reuneşte numeroase personalităţi universitare care îşi exprimă astfel viziunea cu privire la mentalitatea studentului interbelic, la rolul universităţii, la efectele politicului asupra vieţii studenţeşti, dar şi la atitudinea profesorilor faţă de politică. Însă, mai mult de atât, ancheta va acorda şi studenţilor dreptul la un răspuns. Ancheta devine astfel un dialog între discipoli şi profesori. Atât studenţii, cât şi profesorii universitari împărtăşeau în anumite privinţe aceleaşi răspunsuri – de pildă, redresarea stării materiale a studenţilor prin acordarea de burse materiale pe criterii meritocratice sau obligaţia universităţii de a se ocupa de starea sănătăţii corpului studenţesc. Cât despre mirajul politicii, se recomanda ca studentul să „cunoască doctrinele politice şi politica", dar să înceteze să mai fie un „agent electoral". Bineînţeles, şi profesorii universitari ar trebui să înceteze să mai facă politică. Simion Mehedinţi ar fi preferat ca profesorii universitari să intre în aceeaşi categorie cu militarii şi cu înalţii funcţionari: să fie doar cetăţeni cu obligaţia de a vota, dar să nu se mai implice în viaţa politică; numai aşa vor avea timp suficient pentru viaţa universitară şi pentru studenţi.

Cât despre starea de spirit a studenţimii, orice, numai nimic de bine: „Studenţimea de azi e *dezorientată*. După *Turtucaia şcolară*, pe care a recunoscut-o chiar oficialitatea, tineretul de azi e o armată risipită, care se îneacă în Dunăre *ca furnicile*". La aceeaşi concluzie ajunge şi Constantin Rădulescu-Motru, care adaugă că „situaţia antisemită este un simptom al dezorientării studenţimii". Constantin Angelescu, chiar cel care se „făcea vinovat" de declanşarea „ofensivei culturale", afirma că „la Universităţi au pătruns prea mulţi nepregătiţi". Iar relaxarea studiilor

9. A se vedea *Vremea*, anul III, nr. 138-155, octombrie-decembrie 1930.

ar fi fost cauzată de faptul că „în universităţi au intrat foarte mulţi elevi slabi şi foarte mulţi săraci care nu au mijloacele necesare de existenţă" şi care se văd obligaţi să muncească în detrimentul studiului. În aceeaşi manieră, Angelescu aproape că înfierează atitudinea „bugetivoră" a studenţilor faţă de Universitate, care „este chemată să dea cultură, iar nu să dea candidatului, în acelaşi timp cu diploma de absolvire, şi numirea într-o funcţie". Au mai răspuns acestei anchete alte nume celebre, dar cu răspunsuri *diplomatice*, lipsite de „diagnoză" şi de „soluţii" - reamintesc pe Gala Galaction, profesor de teologie, sau pe Alexandru Tzigara-Samurcaş. În schimb, Nichifor Crainic sau A.C. Cuza se arătau entuziasmaţi de atitudinea „politică" (a se citi „antisemită") a tineretului universitar, la fel ca şi Silviu Dragomir, profesor la Litere în Bucureşti. Deşi i se rezervase un răspuns, Dimitrie Gusti nu a mai dat curs acestei anchete. Răspunde, în schimb, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, asistent universitar la Catedra de Sociologie, Etică şi Politică a Facultăţii de Litere din Bucureşti – practic, tot vocea sociologului Dimitrie Gusti. Viziunea „gustiană" asupra rolului studenţimii este vizibilă încă de acum. Studentul trebuie să se familiarizeze cu realitatea socială, în care va interveni mai târziu ca persoană cu experienţă, şi trebuie să se familiarizeze cu studiile politice ; în caz contrar, angajarea „prematură" în politică fără o cunoaştere prealabilă a problemelor socio-economice şi politice riscă să alunece spre extremism, „atitudinea în problema antisemită fiind o ilustrare a acestui adevăr".

Răspunsurile tinerilor studenţi sunt mai mult decât sugestive şi relevă o lume studenţească încă neangajată spre extremismul politic - de stânga sau de dreapta -, dar care debordează de un soi de „disponibilitate a energiilor". Iată ce afirmă Constantin Noica, student la Litere în Bucureşti : „Tânărul de azi vrea să *trăiască*, e nervos, presimte, intuieşte. N-are categorii şi nu se subordonează niciunui sistem. De aceea nu e un om cuminte". Răspunsul său e, de fapt, o replică directă dată profesorilor care acuzau tineretul de lipsă de respect faţă de bătrâni : „Şi acum morala : cei care ne guvernează spiritualiceşte să pornească de la noi, nu de la ei. Să ne vadă aşa cum suntem. Cunosc un început remarcabil : *Ancheta sociologică* a Facultăţii de Litere" (din Bucureşti, iniţiată de Dimitrie Gusti). Şi încheie pe un ton profetic : „Nu vedeţi că e ceva care se împlineşte în noi firesc, roşu sau verde, mare sau mic ? ". Să fi fost acest registru cromatic pe care îl foloseşte Noica o referire la orientările politice ale tineretului universitar ? Adică, „verzii naţionalişti" şi „comuniştii roşii" ? Poate fi o simplă coincidenţă, numai că răspunsul lui Arşavir Acterian pare să infirme simpla întâmplare : „Socialism şi antisemitism sunt teorii care satisfac nevoia de luptă şi trebuinţa de a crede în *ceva* a celor ce plutesc la suprafaţă şi nu simt nevoia sau refuză să sondeze adâncurile, să străpungă atent realitatea lucrurilor". Studenţii înşişi recunosc că există o „inflaţie studenţească", mai ales la anumite facultăţi, care face ca şomajul intelectual să fie necruţător, îndeosebi în avocatură sau profesorat : „Aceste profesiuni furnizează cantităţi de candidaţi la foame sau [la] politicianism de oportunitate". Octav Şuluţiu atrage atenţia că vina pentru degringolada studenţilor aparţine mai ales profesorilor universitari, care se eschivează de la rolul de pedagogi şi mentori : „Avem o sumă de profesori savanţi. Nu cunosc însă decât unul care să plece *urechea* spre un student

şi să-i dea un breviar de conduită în viaţă. Acesta e profesorul de logică, domnul Nae Ionescu". Carisma lui Nae Ionescu era deci o realitate ce deschidea calea unei contaminări colective. E locul să parafrazez iarăşi o expresie a Martei Petreu: diavolul îşi avea discipolii săi.

La începuturile celui de al doilea deceniu interbelic, profesorii şi studenţii păreau două corpuri străine, deşi ar fi trebuit să formeze o comunitate de cunoaştere: universitatea. Această imagine se desprinde foarte uşor din modul în care erau întocmite anuarele universităţilor: răsfoindu-le, ai impresia că universitatea e mai degrabă un institut de cercetare. Sunt prezentate meritele sau realizările profesorilor, dotările universităţilor, în timp ce studenţii apar doar în statistici. Studenţii sunt folositori ca „strălucire statistică". Nimic despre viaţa lor, prea puţin despre rezultatele lor (cu excepţia ratei de promovabilitate, dar care era până la urmă tot o dovadă a meritelor profesorului), iarăşi nimic despre ceea ce pot deveni după finalizarea studiilor. O excepţie de la această regulă a fost Anuarul Politehnicii din Bucureşti pe anii 1934-1937[10], care prezintă gradul de încadrare a inginerilor-diplomaţi în câmpul muncii. Profesorii şi universitatea românească ignorau un aspect esenţial, acela că studentul era o identitate cu o triplă dimensiune socială: „...client al instituţiei universitare, aspirant spre o profesie intelectuală şi actor al vieţii sociale şi politice"[11]. Statul român augmentează doar latura de control disciplinar al acestei mase de tineri.

Spre sfârşitul anului 1930, perioadă în care se derulează ancheta *Vremii*, începe ascensiunea mişcării legionare, un fenomen care se grefează pe indiferenţa cadrelor universitare, a statului, a societăţii în ansamblu. Erau unele voci care trăgeau disperat semnale de alarmă, dar pare-se că nimeni nu le lua în serios. În 1932 se credea că printr-o nouă lege a învăţământului superior lucrurile îşi vor reveni de la sine.

După cum constata Armin Heinen, în 1932 legionarii încă nu erau bine ancoraţi politic. Totuşi, propensiunea spre soluţii radicale era deja o certitudine. O însemnare a lui Anton Golopenţia, care descria *România în 1934*, releva faptul că societatea românească ar fi fost frământată de o singură problemă: crearea unui „stat nou", după 16 ani „de toropeală". Dacă din punct de vedere politic ar exista „un interes pentru comunism şi naţionalism, prin forţa imitaţiei", mai interesante sunt diferenţele din sânul tinerei generaţii în 1934. Pe de o parte, ar fi o „elită a acestui tineret străină de frământările sociale şi populare", care ar număra vreo 300 de persoane, „de mare cultură şi chiar de real talent", provenite din „familii bune". Printre cei care s-ar regăsi în această categorie ar fi nume ca Mircea Vulcănescu sau Petru Comarnescu. Atenţia lui Golopenţia se îndreaptă spre o a doua categorie, „a celor care fac politică împinşi de nevoi reale. Se împart între dreapta naţionalistă şi stânga comunistă". Ar fi vorba de studenţimea săracă, „fii de ţărani sau lucrători, revoltaţi contra *nedreptăţii sociale* şi contra celor care *sărăcesc ţara*". Aceştia ar

10. *Şcoala Politehnică Carol al II-lea din Bucureşti. Anuar*, Bucureşti, Tipografia Cartea Românească, 1938, pp. 857-889.
11. Pierre Moulinier, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002, p. 5.

fi cei care ar reprezenta pepiniera gardiştilor, a comuniştilor sau a cuziştilor: „revoltaţii cantinelor, căminelor, bursierii"[12].

În 1934 se părea că LANC-ul profesorului ieşean A.C. Cuza era mult mai bine poziţionat. În acest context, legionarii încep să exploateze toate nişele sociale de comunicare şi de atragere de noi membri, privilegiaţi fiind studenţii şi organizaţiile lor, mai ales UNSCR. Mai mult, ultimul guvern naţional-ţărănist, condus de Alexandru Vaida-Voevod, prin atitudinea sa prea concesivă şi „persuasivă", ar fi făcut posibilă o puternică propagandă antisemită a mişcării legionare. Un anume rol l-ar fi avut şi Viorel V. Tillea, subsecretar de stat, care ar fi permis purtarea uniformei hitleriste[13]. Influenţa externă nu poate fi negată: 1933 este anul în care naziştii preiau puterea în Germania. Dar nici grevele muncitoreşti de la Griviţa din februarie 1933 nu pot fi trecute cu vederea. Deşi exploatate istoriografic în perioada comunistă, încât foarte puţini istorici le mai abordează acum, aceste mişcări muncitoreşti au existat. De fapt, raportând ponderea muncitorimii la totalul populaţiei, cu atât mai mult ar trebui să constatăm amploarea acestor mişcări. Muncitorii aleg forma protestului violent, în acelaşi an în care violenţa devine forma de comunicare a studenţimii. Se părea că procesul de radicalizare socială era deja ireversibil. Toate măsurile pe care statul încearcă să le implementeze nu scapă de eticheta de paliativ. Scoaterea în afara legii a mişcării legionare (dar şi a mişcărilor de extremă stângă) în decembrie 1933 a fost o primă greşeală tactică a autorităţilor - i-a permis lui Zelea Codreanu să construiască o nouă imagine a mişcării legionare, aceea de victimă a unui sistem învechit, care nu mai corespunde nevoilor tineretului. Interzicerea mişcării echivalează cu refuzul de a promova tineretul. Iar şomajul intelectual era un fenomen care dovedea această respingere a tineretului.

Evoluţia devine febrilă după decembrie 1933. Începând cu 1934 asistăm la o „concurenţă" - loială, iar mai apoi violentă - între regele Carol al II-lea şi Corneliu Zelea Codreanu pentru acapararea tineretului. Cel chemat de rege să dea o altă îndrumare tineretului universitar a fost profesorul Dimitrie Gusti, al cărui crez era „*Gândul se trăieşte şi viaţa se gândeşte.* Aceasta pentru că cele două mari forţe în care eu cred în primul rând sunt *cunoaşterea* şi *organizarea*". Pentru Gusti, cei care puteau şi trebuiau să cunoască ţara erau tinerii intelectuali; îi rămânea să mai găsească formula prin care să-i organizeze într-un efort concertat de cunoaştere şi acţiune socială. Astfel ia naştere ideea unui serviciu social obligatoriu: era o formă de a oferi o alternativă unui şomaj intelectual tot mai sever, de a revitaliza ideea de muncă - atât manuală, cât şi intelectuală - şi de a salva tineretul din alunecarea spre extremismul politic. Organizarea tineretului într-o astfel de acţiune trebuia să-i revină politicii, dar privită dintr-o perspectivă nouă, neerodată: „Prin Politică

12. Sanda Golopenţia (ed.), *Pagini despre tineret şi revistele lui în corespondenţa dintre Anton Golopenţia şi Octavian Neamţu. Document inedit*, în *Despre Şcoala gustiană, altfel*, *Transilvania*, nr. 1 din ianuarie 2012, p. 111.
13. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mişcare socială şi organizaţie politică*, traducere de Cornelia Eşianu şi Delia Eşianu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, pp. 218-220.

eu înţeleg orişice înfăptuire de valori cu repercusiuni în folosul public”[14]. Şi ce putea fi mai în folosul public – într-o ţară în care 80% din populaţie era rurală – decât o acţiune de ridicare a satului românesc? Iar această acţiune trebuia să-i revină studenţimii, care în mare parte era originară din mediul rural, îndeplinind astfel nu numai o „teorie”, căci „activitatea lor de lucru social la ţară schimbă şi îmbunătăţeşte înfăţişarea satului în care s-au aşezat şi pe care nu-l pierd din vedere nici mai târziu”[15].

Întâmpinat cu optimism, proiectul Serviciului Social al tineretului a durat exact un an de zile. Motivele care au dus la „suspendarea” acestuia sunt neclare şi greu de cuantificat – o conjunctură externă destul de delicată, un război civil „latent”, încheiat cu asasinarea unui alt premier (al treilea) în istoria modernă a românilor. Dimitrie Gusti nu a încetat să creadă în proiectul său. În 1946 şi 1947 întreprinde călătorii în Franţa şi SUA. La Paris, la Académie des Sciences Morales et Politiques, susţine comunicarea *Vers une conception réaliste et scientifique de la paix*, care reprezintă punctul de plecare în crearea Institutului Social al Naţiunilor din New York. Era ultima realizare notabilă a sociologului. Căzut în dizgraţie, îşi sfârşeşte zilele într-o situaţie precară, rezervată de regimul „democraţiei populare” tuturor celor care au slujit „regimul burghezo-moşieresc”.

Dar opera sa nu a fost uitată: iată-l pe Miron Radu Paraschivescu care constata cu mândrie că naţional-comunismul lui Ceauşescu reînvie metodele interbelice. Tocmai de aceea, în 1967 îi sunt publicate într-un singur volum însemnările din timpul experienţei „echipelor regale” (fiind eliminate doar reportajele dedicate Basarabiei, din motive lesne de înţeles). Deşi suntem în plină eră a cenzurii, Paraschivescu elogiază Serviciul Social şi pe Dimitrie Gusti. Serviciul Social ar fi fost primul loc în care „prietenii îşi spuneau tovarăşi”, iar „echipele Serviciului Social aduceau, prin fapta, prin cuvântul şi atitudinea lor, riposta constructivă împotriva fascismului. Nu era puţin lucru atunci să preferi – cu bună-credinţă – bluza de echipier, carnetul de însemnări, lopata de săpat şi mistria de zidit case, cămăşii verzi, centironului şi pistolului legionar”. Dar aceste echipe „nu au avut nicio clipă o zestre a politicii aparatului de stat burghez”. Proiectul de „sociologie aplicată al profesorului Dimitrie Gusti”, care se baza pe contactul direct dintre tineretul universitar şi poporul anonim al satelor, ar fi reprezentat „o adevărată primejdie: primejdia de a mina dacă nu chiar de a clinti temeliile exploatării şi jafului, ale asupririi oficiale ce se exercită atât de bine în mijlocul beznelor, ignoranţei şi izolării poporului de lăstarele intelectualităţii lui”.

Evident, publicarea reportajelor lui Paraschivescu are un rol propagandistic, dovedindu-se un material preţios pus în slujba „brigăzilor tineretului”. Acest tineret „se poate referi azi la experienţa Serviciului Social ca la o formă a muncii în mase, ca la un punct avansat pe care-l atingea în evoluţia şi viaţa poporului românesc din

---

14. *De ce scrieţi ? Anchete literare din anii '30*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 201. Este răspunsul lui Dimitrie Gusti la ancheta *În ce cred ?*, publicată în hebdomadarul *Adevărul literar şi artistic* în noiembrie-decembrie 1931.
15. Dimitrie Gusti, *Universitatea şi serviciul social la sate*, în *Boabe de grâu. Revistă lunară ilustrată de cultură*, anul III, 1932, p. 253.

vremea capitalismului, punct care tocmai de aceea reprezintă unul din cele mai sănătoase momente în moştenirea culturală a trecutului apropiat, pe care o putem prelua îmbogăţind-o"[16].

Această carte încearcă să arate cum, de la „supraaglomerarea universităţilor", s-a ajuns în mai puţin de un deceniu la răsturnarea imaginii cărturarului rupt de societate. Noul intelectual trebuia să-şi propună schimbarea totală a fizionomiei României şi să facă din satul românesc „cealaltă parte a societăţii". Generaţia afectată de şomaj intelectual, „în pulbere, dar cu ochelari savanţi" (Zaharia Stancu), dar „fără slujbă, fără leafă" (Mircea Eliade), s-a văzut obligată să îmbrăţişeze orice proiect care o punea în prim-plan. De aici succesul legionarilor după 1933 ; şi tot aici se regăseşte şi adeziunea tineretului faţă de „echipele regale". Acelaşi tip de mobilizare a tineretului va fi folosit şi în perioada lui Nicolae Ceauşescu : naţionalismul său îşi trăgea seva din moştenirea interbelică.

Această radicalizare poate fi o lecţie şi pentru prezent. Criza economică ce a debutat în 2008 e departe de un sfârşit fericit. Şomajul a crescut, iar grupa de vârstă cea mai vulnerabilă este tineretul. În Uniunea Europeană, rata şomajului la tinerii sub 25 de ani este de peste 20% (în 2010 erau 5,5 milioane de tineri şomeri), adică 1 din 5 tineri nu îşi poate găsi de lucru, deşi îşi doreşte acest lucru. Să fie o coincidenţă accelerarea valului protestatar în întreaga lume ? Mişcările *indignados*, *occupy*, revoltele din vara anului 2011 din Marea Britanie, iar recent proliferarea xenofobiei în Franţa sunt simptomele unei degradări continue a stării materiale a tineretului european şi nu numai. În 2010, Comisia Europeană, printre iniţiativele Strategiei Europa 2020, a inclus şi programul *Tineret în mişcare*, care îşi propune să „îmbunătăţească nivelul de educaţie şi capacitatea de inserţie profesională, să reducă şomajul în rândul tinerilor şi să amelioreze rata de ocupare" a forţei de muncă. Iar în anul 2013 Consiliul European a decis să aloce 8 miliarde de euro pentru combaterea şomajului în rândul tinerilor (pentru perioada 2014-2020).

Evident, departe de mine gândul de a încheia pe un ton profetic această carte. Totuşi, ceea ce este mai mult decât evident e faptul că revoluţiile secolului al XIX-lea şi XX au fost în special opera tinerilor, şi mai ales a studenţimii. Revenind la cazul României, tineretul paşoptist e cel care pentru prima dată a „rupt-o cu trecutul" (Lucian Boia). A aşezat statul român pe o nouă traiectorie care părea validată de istorie. În interbelic, după un intermezzo cu „ţinutul Boemiei" (*land of Bohemia*), tineretul s-a aventurat spre sfera utopicului. Ieşirea din îngheţul comunist a fost tot opera tineretului care a umplut străzile Timişoarei, ale Clujului, Sibiului şi, mai apoi, ale Bucureştiului. Astăzi, neîncrederea societăţii faţă de clasa politică românească, la care se adaugă frustrările economice, transformă tineretul într-un vehicul al radicalizării politice. Nu spun că va fi la fel ca în interbelic. Radicalismul actual e tot mai puţin xenofob sau violent ; e un radicalism îndreptat împotriva unui sistem economic ce pare incapabil să genereze justiţie socială. Oricum, şi intelectualii actuali au renunţat la atmosfera cafenelelor şi au coborât în stradă :

16. Miron Radu Paraschivescu, *Drumuri şi răspântii. Reportaje 1937-1944*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, pp. 6-9.

activişti civici sau sociali, anticapitalişti sau ecologişti, ei devin tot mai mult modele sociale capabile să capteze atenţia publicului. Desigur, nimeni nu crede sau nu vrea să creadă că se pot produce mutaţii semnificative. Câţi dintre noi nu credem că universul de acţiune al intelectualului se reduce la pereţii cafenelei înţesate de fum?

Închei printr-o anecdotă. Decizia Austro-Ungariei de a intra în primul război mondial a fost privită cu reticenţă la Viena. Mulţi credeau că angrenarea Imperiului Rus în război va declanşa o revoluţie. Răspunsul dat de liderii Vienei dovedeşte cecitatea multor oameni politici, care au crezut că ştiu totul, dar au fost mai tot timpul incapabili să întrezărească viitorul: „Şi cine o să facă această revoluţie? Herr Troţki din Café Central?"[17]. Deşi a trăit mulţi ani în spiritul *fin-de-siècle* al Vienei, Troţki nu a devenit „omul fără însuşiri" al lui Robert Musil. Şi-a clădit propria utopie din disperarea celorlalţi.

17. Russell Jacoby, *The Last Intellectuals. American Culture in the Age of Academe*, New York, Basic Books, 2000, p. 29.

Bibliografie

A. Izvoare editate

a) Cărți

1. Academia Română, *Istoria românilor*. Vol. VIII: *România întregită*, București, Editura Enciclopedică, 2003
2. Acterian, Arşavir, *Jurnal 1929-1945, 1958-1990*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008
3. Acterian, Jeni, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit, 1932-1947*, ed. Doina Uricariu, București, Editura Humanitas, 2007
4. Aderca, Felix (ed.), *Mărturia unei generații*, București, Casa de Editură S. Ciornei, 1929
5. Adorno, W. Theodor, *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, traducere de Andrei Corbea, București, Editura Univers, 1999
6. Alexandrescu, Sorin, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998
7. Angel, William D. (ed.), *The International Law of Youth Rights. Source Documents and Commentary*, Kluwer Academic Publishers, 1995
8. Angelescu, Constantin, *Discurs rostit în ședința Senatului de la 7 iulie 1931 relativ la Legea învățământului secundar*, București, 1931
9. Antohi, Sorin (coord.), *Modernism și antimodernism. Noi perspective interdisciplinare*, București, Editura Cuvântul și Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2008
10. Antohi, Sorin, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, București, Editura Litera, 1994
11. Antonescu, George G., *Educație și cultură*, București, Editura Cultura românească, 1935
12. Apostol, Ion, *Mărturisirile unui echipier*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1939
13. Arghezi, Tudor, *Scrieri. Proze*, vol. 24, București, Editura Minerva, 1974
14. Banu, George, *Igiena muncii. Studiu de igienă și politică socială*, București, Tipografia Curții Regale Göbl & Fii, 1935
15. Banu, George, *L'hygiène de la race. Étude de biologie héréditaire et de normalisation de la race*, București-Paris, Imprimeria Națională, 1939
16. Banu, George, *Şomajul intelectual în România*, București, f.e., 1933
17. Banu, George, *Şomajul în România*, București, f.e., 1931
18. Barbu, Daniel, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001
19. Becker, Gary Stanley, *Capitalul uman. O analiză teoretică și empirică cu referire specială la educație*, traducere de Felicia Pavel, București, Editura ALL, 1997

20. Berciu-Drăghicescu, Adina (ed.), *Istoria Universităţii din Bucureşti. Documente 1864-1972*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008
21. Bocock, Robert; Thomphson, Kenneth (eds.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1992
22. Boia, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2011
23. Boia, Lucian, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009
24. Bourdieu, Pierre, *Economia bunurilor simbolice*, traducere de Mihai Dinu Gheorghiu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986
25. Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza şi structura câmpului literar*, traducere de Laura Albulescu şi Bogdan Ghiu, Bucureşti, Editura Art, 2012
26. Bourdieu, Pierre, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge, Polity Press, 1996
27. Bunescu, Gheorghe (coord.), *Antologia legilor învăţământului din România*, Bucureşti, Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, 2004
28. Burke, Peter, *Istorie şi teorie socială*, traducere de Cosana Nicolae, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999
29. Burke, Peter, *What is Cultural History ?*, Malden Mass, Polity Press, 2008
30. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, vol. I-II, ed. Viorica Moisiuc, Nicolae Rauş, Bucureşti, Editura Scripta, 1995-2003
31. Cazimir, Ştefan, *Alfabetul de tranziţie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006
32. Călinescu, Armand, *Noul Regim. Cuvântări 1938-1939*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939
33. Călinescu, G., *Fals Jurnal*, întocmit şi prefaţat de Eugen Simion, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 1999
34. Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941
35. Cândea, Romulus, *Reforma învăţământului superior, discurs rostit la Senat*, Cernăuţi, Editura Glasul Bucovinei, 1931
36. Charle, Christophe, *Les Élites de la République (1880-1900)*, Paris, Éditions Fayard, 1987
37. Charle, Christophe, *Naissance des intellectuels, 1880-1900*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1990
38. Chelaru, Gheorghe; Cristea, Cezar, *Problema şomajului românesc. Aspectul tehnic-industrial*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934
39. Cioran, Emil, *Revelaţiile durerii (eseuri)*, ed. Mariana Vartic şi Aurel Sasu, Cluj, Editura Echinox, 1990
40. Claparède, Edmond, *Orientarea profesională. Probleme şi metode*, Bucureşti, 1928
41. Coenen-Huther, Jacques, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iaşi, Editura Polirom, 2007
42. Colescu, Leonida, *Statistica ştiutorilor de carte din România*, Bucureşti, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1913
43. Collins, Randall, *The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification*, New York-San Francisco-London, Academic Press, 1979
44. Comarnescu, Petre, *Pagini de jurnal*, vol. I, ed. Traian Filip, Mircea Filip, Adrian Munţiu, Bucureşti, Editura Noul Orfeu, 2003

45. Comarnescu, Petre, *Jurnal, 1931-1937*, Iaşi, Editura Institutul European, 1994
46. Comşia, Ovidiu ; Zolog, M., *Igiena şi igiena socială a vieţii studenţeşti* (extras), Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1936
47. Constant, Fred, *Le multiculturalisme*, Paris, Flammarion, „Dominos", 2000
48. Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1997
49. Danielopolu, Daniel, *Situaţia actuală a universităţilor. Program de organizare*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1937
50. Danielopolu, Daniel, *Activitatea parlamentară, 1934-1937*, Bucureşti, Tipografia Cultura, 1937
51. Dănăilă, N., *Cuvântări rostite în Senat, iunie 1931 şi noiembrie 1931*, Bucureşti, Tipografia Copuzeanu, 1932
52. Debray, Régis, *Le pouvoir intellectuel en France*, Paris, Ramsay, 1979
53. Dobre, Gheorghe, *Economia României în context european*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Ştiinţifice „Memoria Œconomica", 1996
54. Dobrescu, Caius, *Inamicul impersonal*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2001
55. Dogan, Mattei, *Sociologie politică (opere alese). Antologie*, Bucureşti, Editura Alternative, 1999
56. Durnea, Victor, *Anchete literare în perioada 1890-1914*, Iaşi, Editura Alfa, 2005
57. Eliade, Mircea, *Jurnal portughez şi alte scrieri*, ed. Sorin Alexandrescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006, vol. I
58. Eliade, Mircea, *Memorii*, vol. I, ed. Mircea Handoca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991
59. Eliade, Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, Paris, Ernest Leroux, 1898
60. *Enciclopedia României*, vol. I-IV, Bucureşti, Imprimeriile Naţionale, 1938-1943
61. Filitti, Ioan C., *Rătăcirile unei pseudo-burghezii (şi reforme ce nu se fac)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Torouţiu [1935]
62. Foran, John (coord.), *Teoretizarea revoluţiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Iaşi, Editura Polirom, 2004
63. Frevert, Ute ; Haupt, Heinz-Gerhard (coord.), *Omul secolului XX*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Iaşi, Editura Polirom, 2002
64. Gabrea, Iosif, *Statistică şi politică şcolară*, Bucureşti, Editura Institutului Pedagogic Român, 1932
65. Gabrea, Iosif, *Şcoala şi Străjeria în pregătirea tineretului*, Bucureşti, Editura Bucovina Torouţiu [1938]
66. Gaillard, Jean-Michel, Rowley, Anthony, *Istoria continentului european de la 1850 până la sfârşitul secolului al XX-lea*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chişinău, Editura Cartier, 2001
67. Gheorghe, Constantin, *Moş Trian. Însemnările unui echipier*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1938
68. Gheran, Niculae, *Rebreanu. Amiaza unei vieţi*, vol. II, Bucureşti, Editura Albatros, 1989
69. Giddens, Anthony, *Sociologie*, traducere de Radu Săndulescu şi Vivia Săndulescu, Bucureşti, Editura ALL, 2010
70. Goia, Vistian, *V.A. Urechia*, Bucureşti, Editura Minerva, 1979

71. Goldfarb, Jeffrey C., *Civility and Subversion. The Intellectual in Democratic Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998
72. Gusti, Dimitrie, *Principiile şi scopurile Serviciului Social. Biblioteca Serviciului Social*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939
73. Gusti, Dimitrie, *Principiile şi scopurile Serviciului Social*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939
74. Gusti, Dimitrie, *Un an de activitate la Ministerul Instrucţiei, Cultelor şi Artelor 1932-1933*, Bucureşti, 1934
75. *Guvernul Renaşterii Naţionale. Noua Eră Constituţională* (album omagial), Bucureşti, Tiparul românesc [1939]
76. Halbwachs, Maurice, *Memoria colectivă*, traducere de Irinel Antoniu, Iaşi, Editura Institutul European, 2007
77. Hangiu, Ion, *Dicţionarul presei literare româneşti (1790-1982)*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004
78. Heinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail" - mişcare socială şi organizaţie politică. O contribuţie la problema fascismului internaţional*, traducere de Cornelia Eşianu şi Delia Eşianu, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006
79. Hitchins, Keith, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania 1868-1918*, traducere de Sever Trifu şi Codruţa Trifu, Cluj, Editura Dacia, 1992
80. Hrimiuc-Toporaş, Gheorghe ; Durnea, Victor (ed.), *De ce scrieţi ? Anchete literare din anii '30*, Iaşi, Editura Polirom, 1998
81. Huntington, Samuel P., *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, traducere de Horaţiu Stamatin, Iaşi, Editura Polirom, 1999
82. Ionescu, Laurenţiu-Fulga, *Campania a II-a, 1 iulie-1 octombrie 1938 Bogaţi - Dâmboviţa*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939
83. Iorga, Nicolae, *Opinii sincere şi pernicioase ale unui rău patriot*, ed. Andrei Pippidi, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008
84. Jacoby, Russell, *The Last Intellectuals American Culture in the Age of Academe*, New York, Basic Books, 2000
85. Johnson, Paul, *Intelectualii*, traducere de Luana Stoica, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006
86. Judt, Tony, *Reflecţii asupra unui secol XX uitat. Reevaluări*, traducere de Lucia Dos şi Doris Mironescu, Iaşi, Editura Polirom, 2011
87. Kiriţescu, Constantin, *Autonomia învăţământului. O contribuţie la reforma universităţilor*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1932
88. Kiriţescu, Constantin, *Campaniile de răzbunare. Povestea unui doctorat în ştiinţe*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945
89. Kiriţescu, Constantin, *Jurnalul unei comitive. Privelişti bulgăreşti şi neoturce*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1937
90. Kiriţescu, Constantin, *O viaţă, o lume, o epocă (memorii)*, Bucureşti, Editura Sport - Turism, 1979
91. Kiriţescu, Constantin, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985
92. Kiriţescu, Constantin, *Răspuns unei campanii de mistificări şi calomnii*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945
93. Kiriţescu, Constantin, *Şomajul intelectual* (extras din *Viaţa Românească*, aprilie 1933), Bucureşti, 1933

94. Kotschnig, Walter, *Unemployment in Learned Professions*, London, Oxford University Press, 1937
95. Kotschnig, Walter ; Prys, Elined (eds.), *The University in a Changing World : A Symposium*, London, Oxford University Press, 1932
96. Lavric, Sorin, *Noica şi mişcarea legionară*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007
97. Lazăr, Marius, *Paradoxuri ale modernităţii. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale româneşti*, Cluj, Editura Limes, 2002
98. Le Goff, Jacques, *Intelectualii în Evul Mediu*, traducere de Nicole Ghimpeţ, Bucureşti, Editura Meridiane, 1994
99. Leclerc, Gérard, *Mondializarea culturală. Civilizaţiile puse la încercare*, traducere de Mihai Guria Novac, Chişinău, Editura Ştiinţa, 2003
100. Lepenies, Wolf, *Ascensiunea şi declinul intelectualilor în Europa*, traducere de Ioana Bot şi Anca Neamţu, Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2005
101. Lepenies, Wolf, *Ce este un intelectual european ? Intelectualii şi politica spiritului în istoria europeană*, traducere de Gabriela Sandu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2012
102. Levi, Giovanni ; Schmitt, Jean-Claude (coord.), *Istoria tinerilor în Occident. Vol. 2 : Perioada contemporană*, Iaşi, Editura Institutul European, 2001
103. Livezeanu, Irina, *Cultură şi naţionalism în România Mare, 1918-1930*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998
104. Lovinescu, Eugen, *Memorii, 1900-1916*, Bucureşti, Editura Cugetarea, f.a.
105. Lowenthal, David, *Trecutul e o ţară străină*, traducere de Radu Eugeniu Stan, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002
106. Maliţa, Liviu, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Fundaţia Culturală Română, 1997
107. Mamina, Ion ; Scurtu, Ioan, *Guverne şi guvernanţi (1916-1938)*, Bucureşti, Editura Silex, 1996
108. Manoilescu, Mihail, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1936
109. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române (cinci secole de literatură)*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008
110. Manuilă, Sabin, *Statistica preţurilor, 1937*, Bucureşti, Institutul Central de Statistică, 1939
111. Manuilă, Sabin ; Georgescu, D.C., *Populaţia României (cu o anexă cuprinzând populaţia Bucureştiului după datele recensământului general din 29 decembrie 1930)*, Bucureşti, Editura Imprimeria Naţională, 1937
112. Marton, Silvia, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie, 1866-1871*, Iaşi, Editura Institutul European, 2009
113. Matei, Sorin Adam, *Boierii minţii. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor*, Bucureşti, Editura Compania, 2004
114. Measnicov, I., *Salariaţii Statului în România*, Bucureşti, Institutul Central de Statistică, 1948
115. Méda, Dominique, *Le travail*, Paris, Presses Universitaires de France, 2011
116. Mehedinţi, Simion, *Şcoala păcii. Sentimentele şcoalei române faţă de ideea războiului (rezultatele cercetării făcute din însărcinarea Dotaţiei Carnegie)*, Bucureşti, Editura Cultura Naţională, 1928
117. Micu, Dumitru, *Început de secol. 1900-1916 – curente şi scriitori*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970

118. Mihuleac, Cătălin, *Pamfletul şi tableta : jurnalism sau literatură ?* , Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009
119. Momoc, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Şcoala gustiană între carlism şi legionarism*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2012
120. Moulinier, Pierre, *La naissance de l'étudiant moderne (XIXe siècle)*, Paris, Éditions Belin, 2002
121. Murgescu, Bogdan, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500-2010*, Iaşi, Editura Polirom, 2010
122. Nastasă, Lucian (ed.), *Antisemitismul universitar (1919-1939). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN Kriterion, 2011
123. Nastasă, Lucian, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română – sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999
124. Neamţu, Octavian, *Întoarcerea la izvoare*, Bucureşti, Editura Biruinţa, 1942
125. Neamţu, Octavian, *Ţară Nouă*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1939
126. Negoiţescu, Ion, *Straja dragonilor. Memorii 1921-1941*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009
127. Negulescu, Petre P., *Reforma învăţământului*, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1927
128. Niţu, George, *Pamfletul în literatura română*, Timişoara, Editura de Vest, 1994
129. Oficiul de Educaţie a Tineretului Român, *Directiva generală nr. 1*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1935
130. Oprescu, George, *Amintiri, evocări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968
131. Ory, Pascal ; Sirinelli, Jean-François, *Les intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours*, Paris, Armand Colin, 1986
132. Pálfy, Zoltán, *National Controversy in the Transylvanian Academe. The Cluj/ Kolozsvár University in the First Half of the 20th Century*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005
133. Paraschivescu, Miron Radu, *Drumuri şi răspântii. Reportaje, 1937-1944*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967
134. Paraschivescu, Miron Radu, *Jurnalul unui cobai*, ed. Maria Cordoneanu, Cluj, Editura Dacia, 1994
135. Paraschivescu, Miron Radu, *Oameni şi aşezări din Ţara Moţilor şi a Basarabilor*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, 1938
136. Paraschivescu, Miron Radu, *Pâine, pământ şi ţărani*, Craiova, Fundaţia Culturală Regală Regele Mihai I, 1943
137. Petrescu, Camil, *Note zilnice*, ed. Florica Achim, Bucureşti, Editura Creiron, 2008
138. Petrescu, Camil, *Teze şi antiteze*, ed. Florica Ichim, Bucureşti, Editura Gramar, „100 + 1", 2002
139. Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iaşi, Editura Polirom, 2011
140. Petreu, Marta, *Diavolul şi ucenicul său. Nae Ionescu - Mihail Sebastian*, Iaşi, Editura Polirom, 2009
141. Petreu, Marta, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, Editura Institutului Cultural Român, 2004
142. Polihroniade, Mihail, *Tabăra de muncă. Album foto*, Bucureşti, 1936
143. *Politica Culturii*, ed. Institutul Social Român, Bucureşti [1930]

144. Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc ; oameni şi înfăptuiri*, Bucureşti, Cugetarea-Delafras, 1940
145. Puşcariu, Sextil, *Memorii*, ed. Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978
146. Puşcaş, Vasile, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj, 1919-1940*, Cluj, Editura Eikon, 2003
147. Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească, 1866-1900*, Bucureşti, Editura ALL, 1998
148. Rădulescu-Motru, Constantin, *Ideologia statului român*, Bucureşti, Societatea Română de Filosofie, 1934
149. Rogger, Hans ; Weber, Eugen (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, traducere de Iulian Mercea, Bucureşti, Editura Minerva, 1995
150. Rostás, Zoltán, *Atelierul gustian. O abordare organizaţională*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2005
151. Rostás, Zoltán, *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai şcolii gustiene*, Bucureşti, Editura Paideia, 2006
152. Ruegg, Walter (ed.), *A History of University in Europe*, 3rd volume : *Universities in the 19th and Early 20th Centuries 1800-1945*,Cambridge, Cambridge University Press, 2004
153. Rury, John L., *Education and Social Change. Contours in the History of American Schooling*, 3rd edition, New York-London, Routledge, 2009
154. Sadlak, Jan, *Higher Education in Romania 1860-1990. Between Academic Mission, Economic Demands and Political Control*, în *Special Studies in Comparative Education*, nr. 27, State University of New York at Buffalo, november 1990
155. Said, Edward, *Representations of the Intellectual*, New York, Vintage Books, 1996
156. Sartre, Jean-Paul, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Paris, Éditions Gallimard, 1972
157. Scotford Archer, Margaret (ed.), *Students, University and Society. A Comparative Sociological Review*, London, Heinemann Educational Books, 1972
158. Scott, John (ed.), *Fifty Key Sociologists : The Formative Theorists*, London-New York, Routledge, 2007
159. Sebastian, Mihail, *Cum am devenit huligan. Texte, fapte, oameni*, Bucureşti, Editura Cultura naţională, 1935
160. Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935-1944*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Leon Volovici şi Gabriela Omăt, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996
161. Shakesby, Timothy David, *Redeeming America : Politics. Culture and the Intellectual in the USA, with Special Reference to the „New York Intellectuals"*, teză de doctorat, The University of Cambridge, King's College, September 1996
162. Sirinelli, Jean-François, *Génération intellectuelle. Khagneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres*, Paris, Fayard, 1988
163. Slavici, Ioan, *Închisorile mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume*, Bucureşti, Editura Alfa, 1996
164. Someşan, Maria, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004
165. Sowell, Thomas, *Intellectuals and Society*, New York, Basic Books, 2009
166. Suleiman, Ezra ; Mendras, Henri (coord.), *Recrutarea elitelor în Europa*, traducere de Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura Amarcord, 2001
167. Ştefănescu-Goangă, Florian, *Selecţiunea capacităţilor şi orientarea profesională*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1928

168. Turda, Marius, *Modernism and Eugenics*, London-New York, Palgrave Macmillan Publishing House, 2010 ; trad. rom. *Eugenism şi modernitate*, Iaşi, Editura Polirom, 2014
169. Ţincu, Bucur, *Apărarea civilizaţiei*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol II, 1938
170. Ţurcanu, Florin, *Intellectuels, histoire et mémoire en Roumanie de l'entre-deux-guerres à l'après-communisme*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007
171. Ţurcanu, Florin, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007
172. Vianu, Alexandru, *Libertate şi cultură*, Bucureşti, Tiparul Universitar, 1937
173. Vintilă-Mihăilescu, Constanţa, *Evgheniţi, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernităţi româneşti*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2013
174. Vlădescu, Theodor, *Frontul Renaşterii Naţionale – origina şi doctrina*, Bucureşti, 1939
175. Volovici, Leon, *Apariţia scriitorului în cultura română*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2004 (ediţie revăzută)
176. Vulcănescu, Mircea, *Tânăra generaţie (crize vechi în haine noi). Cine sunt şi ce vor tinerii români ?*, ed. Marin Diaconu, Bucureşti, Editura Compania, 2004
177. Wohl, Robert, *The Generation of 1914*, Cambridge, Harvard University Press, 1979
178. Xenopol, Alexandru D., *L'intellectualité roumaine* (extrait de la *Revue Internationale de l'Enseignement* des 15 mai et 15 juin 1912), Paris, 1912
179. Zarifopol, Paul, *Din registrul ideilor gingaşe. Pagini alese pentru a ţine la curent pe tinerii cultivaţi şi serioşi*, Bucureşti, Editura Cultura naţională, 1926
180. *Zece ani de domnie ai Majestăţii Sale Regelui Carol al II-lea*, Bucureşti, 1940, vol. I-III
181. Zub, Alexandru (ed.), *Cultură şi societate*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991

b) Periodice

1. *ABC*, Bucureşti, 1934-1935
2. *Academia de Înalte Studii Agronomice Cluj. Dare de seamă*, 1918-1938
3. *Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj. Dare de seamă*, 1920/21-1927/28
4. *Adevărul literar şi artistic*, Bucureşti, 1931
5. *Affaires Danubiennes. Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est*, Bucureşti, 1938
6. *Anuarul Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale Bucureşti*, 1924/1925-1931/1932
7. *Anuarul festiv al Academiei Regale de Drept „Regele Carol al II-lea" din Oradea*, 1930
8. *Anuarul statistic al României*, 1922-1940
9. *Anuarul Şcolii Politehnice din Bucureşti*, 1927/1928-1934/1937
10. *Anuarul Şcolii Politehnice din Timişoara*, 1920/1921-1936/1937
11. *Anuarul Universităţii din Bucureşti*, 1921/1922-1940/1941
12. *Anuarul Universităţii din Cernăuţi*, 1922/1923-1937/1938
13. *Anuarul Universităţii Mihăilene din Iaşi*, 1920/1921-1939/1940

14. *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand din Cluj*, 1920/1921-1939/1940
15. *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, Bucureşti, 1920-1943
16. *Azi. Revistă lunară literară, artistică, socială*, Bucureşti, 1933-1937
17. *Azi*, Bucureşti, 1932-1937
18. *Boabe de grâu*, Bucureşti, 1931-1934
19. *Buletinul Informativ al Confederaţiei Profesioniştilor Intelectuali din România*, Bucureşti, 1933-1940
20. *Buletinul Institutului Românesc de Organizare Ştiinţifică a Muncii*, Bucureşti, 1927
21. *Călăuza studentului. Vademecum Academicum*, Oficiul Universitar Bucureşti, 1928-1936
22. *Contimporanul*, Bucureşti, 1924
23. *Convorbiri literare*, Bucureşti, 1915
24. *Criterion. Revistă de arte, filosofie şi literatură*, Bucureşti, 1934
25. *Curentul*, Bucureşti, 1931-1937
26. *Curierul echipelor studenţeşti*, Bucureşti, 1936-1939 (începând cu toamna anului 1938, îşi schimbă denumirea în *Curierul Serviciului Social*)
27. *Cuvântul*, Bucureşti, 1924-1933, 1934-1938, 1940
28. *Dimineaţa*, Bucureşti, 1919
29. *Dreapta*, Bucureşti, 1931-1934
30. *Facla*, Bucureşti, 1930
31. *Gazeta Şomerilor intelectuali şi manuali*, Bucureşti, 1931
32. *Generaţia nouă*, Bucureşti, 1934-1935
33. *Ideea europeană*, Bucureşti, 1919-1927
34. *Îndrumător al muncii culturale la sate*, Fundaţia Culturală Regală Principele Carol, Bucureşti, 1936-1939
35. *Însemnări sociologice*, Cernăuţi, 1935-1940
36. *La Coopération Intellectuelle. Revue de l'Institut International pour la Coopération Intellectuelle*, Geneva, 1924-1938
37. *Libertatea economică, politică, socială, culturală*, Bucureşti, 1934
38. *Mişcarea*, Bucureşti, 1931
39. *Monitorul Oficial al României*, Partea întâi – *Legi-Decrete*, 1930, 1932, 1934, 1937-1940
40. *Monitorul Oficial al României*, Partea a treia – *Dezbateri parlamentare. Adunarea Deputaţilor*, 1932-1937
41. *Monitorul Oficial al României*, Partea a treia – *Dezbateri parlamentare. Senatul*, 1932-1937
42. *Munca intelectuală*, Bucureşti, 1924
43. *Muncă şi Voie Bună*, Bucureşti, 1939-1940
44. *Noua Revistă Română pentru politică, literatură, ştiinţă şi artă*, Bucureşti, 1900, 1901, 1909, 1911, 1914
45. *Primul Anuar al Funcţionarilor Particulari din România cu ocazia jubileului 1923-1933*, Ploieşti, Editura Uniunii Funcţionarilor Particulari Ploieşti, 1934
46. *Rampa*, Bucureşti, 1933-1937
47. *Reporter*, Bucureşti, 1933-1937
48. *Revista Cursurilor şi Conferinţelor*, Bucureşti, 1936-1939
49. *Revista de igienă socială*, Bucureşti, 1931-1938

50. *Revista de Studii Sociologice şi Muncitoreşti*, Bucureşti, 1936
51. *Revista Fundaţiilor Regale*, Bucureşti, 1934-1940
52. *Revista generală a învăţământului*, Bucureşti, 1924-1940
53. *România*, Bucureşti, 1938-1940
54. *Săptămâna muncii intelectuale şi artistice*, Bucureşti, 1924
55. *Sociologie românească*, Bucureşti, 1936-1943
56. *Statistica învăţământului public şi privat din România pe anii şcolari 1919/1920 şi 1920/1921*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1924
57. *Stânga*, Bucureşti, 1932-1933
58. *Şomajul. Gazetă săptămânală de cultură morală şi socială, de luptă şi revendicare a şomerilor*, Bucureşti, 1930
59. *Şomerul. Gazetă periodică de cultură morală şi socială*, Bucureşti, 1930
60. *Universul*, Bucureşti, 1919, 1935, 1939
61. *Universul literar şi artistic*, Bucureşti, 1919
62. *Viaţa Românească*, Iaşi, 1915
63. *Vremea*, Bucureşti, 1931-1937

B. Izvoare inedite

Arhive

1. Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti, Fond Fundaţia Culturală Regală. Centrala
2. Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti, Fond Ministerul Educaţiei Naţionale. Direcţia Învăţământului Superior
3. Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti, Fond Ministerul Instrucţiunii, al Cultelor şi Artelor
4. Arhivele Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Jurnale
5. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale – Cluj, Fond Universitatea Cluj

În colecţia HISTORIA

au apărut :

Jean-François Soulet - *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*

A.J.P. Taylor - *Originile celui de-al doilea război mondial*

Martin McCauley - *Rusia, America şi războiul rece, 1949-1991*

Yuri Stoyanov - *Tradiţia ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu*

Urs Altermatt - *Previziunile de la Sarajevo. Etnonaţionalismul în Europa*

Andrei Pippidi - *Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*

Max Weinreich - *Universităţile lui Hitler. Contribuţia intelectualilor la crimele Germaniei împotriva evreilor*

Peter Calvocoressi - *Rupeţi rândurile ! Al doilea război mondial şi configurarea Europei postbelice*

Hélène Carrère d'Encausse - *Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic*

Anne-Marie Thiesse - *Crearea identităţilor naţionale în Europa. Secolele XVIII-XX*

Bernard Wasserstein - *Dispariţia diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*

Geoffrey Hosking - *Rusia, poporul şi imperiul*

Dennis Deletant - *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*

Carol Iancu - *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944). Documente diplomatice franceze inedite*

Robert Levy - *Gloria şi decăderea Anei Pauker*

Stevan Pavlowitch - *O istorie a Balcanilor. 1804-1945*

Lucian Leuştean - *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon. 1918-1920*

Timothy Garton Ash - *Istoria prezentului. Eseuri, schiţe şi relatări din Europa anilor '90*

Walter Kolarz - *Mituri şi realităţi în Europa de Est*

Anneli Ute Gabanyi - *Cultul lui Ceauşescu*

Rebecca Haynes - *Politica României faţă de Germania între 1936 şi 1940*

George F. Jewsbury - *Anexarea Basarabiei la Rusia : 1774-1828. Studiu asupra expansiunii imperiale*

Donald M. Nicol - *Împăratul fără de moarte. Viaţa şi legenda lui Constantin Paleologul, ultimul împărat al romanilor*

Peter Calvocoressi - *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*

Lucian Leuştean - *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920-1923)*
Zoe Petre - *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor greceşti referitoare la geţi*
John Foran - *Teoretizarea revoluţiilor*
Liviu Rotman - *Evreii din România în perioada comunistă (1944-1965)*
Harold Zimmermann - *Papalitatea în Evul Mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei*
Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan - *De la* Cetatea lui Dumnezeu *la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V-XVI)*
Jean Ancel - *Preludiu la asasinat. Pogromul de la Iaşi, 29 iunie 1941*
Sorin Mitu - *Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi*
Jean-François Soulet - *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*
Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, Bogdan-Petru Maleon - *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V-XVI)*
Bogdan Murgescu - *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*
Ştefan Lemny - *Cantemireştii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*
Victor Neumann, Armin Heinen (editori) - *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*
Stéphane Courtois - *Comunism şi totalitarism*
Adam Burakowski - *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu (1965-1989). Geniul Carpaţilor*
Niall Ferguson - *Civilizaţia. Vestul şi Restul*
Paul Kennedy - *Ascensiunea şi decăderea marilor puteri. Transformări economice şi conflicte militare din 1500 până în 2000*
Bogdan Murgescu - *Ţările Române între Imperiul Otoman şi Europa creştină*
Kenneth Pomeranz - *Marea divergenţă. China, Europa şi naşterea economiei mondiale moderne*
Ian Morris - *De ce Vestul deţine încă supremaţia şi ce ne spune istoria despre viitor*
Timothy E. Gregory - *O istorie a Bizanţului*
Viorel Panaite - *Război, pace şi comerţ în Islam. Ţările române şi dreptul otoman al popoarelor*
Marian Coman - *Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*
David S. Landes - *Avuţia şi sărăcia naţiunilor. De ce unele ţări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*
Thomas Asbridge - *Cruciadele. Istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt*
Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski - *1989. Toamna naţiunilor*
Jerry Brotton - *O istorie a lumii în douăsprezece hărţi*
Niall Ferguson (coord.) - *Istorie virtuală. Evoluţii alternative şi ipoteze contrafactuale*
Ernst H. Kantorowicz - *Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale*
Norman Davies - *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu*

Melinda Mitu, Sorin Mitu – *Ungurii despre români. Naşterea unei imagini etnice*
Simon Sebag Montefiore – *Stalin. Curtea ţarului roşu*
Niall Ferguson – *Marele Declin. Cum decad instituţiile şi mor economiile*
Bernard Lewis – *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariţia creştinismului până în prezent*
Dragoş Sdrobiş – *Limitele meritocraţiei într-o societate agrară. Şomaj intelectual şi radicalizare politică a tineretului în România interbelică*

în pregătire:

Albert Hourani – *Istoria popoarelor arabe*
Lincoln Paine – *Marea şi civilizaţia. O istorie maritimă a lumii*

www.polirom.ro

Redactor: Dan Petrescu
Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: ianuarie 2015. Apărut: 2015
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel.: 0230/517.518; Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro

Dornică să se desprindă de trecut, România se angajează după 1918 într-un proces de regenerare. Aspirația spre înnoire este vizibilă în toate domeniile, inclusiv în cel al politicilor culturale, care au drept scop schimbarea elitelor. Într-o societate agrară în care vechea elită era una aristocratică, eșecul învățământului accesibil unor categorii mai largi de a primeni elita conduce la o reacție antisistem a tineretului, la polemici privind rolul intelectualului și la șomaj intelectual. Efectele ultime vor fi escaladarea naționalismului și diferite încercări de manipulare a noilor generații, de la mișcarea legionară la Străjeria lui Carol al II-lea și, ulterior, la experimentul Serviciului Social creat de rege împreună cu Dimitrie Gusti.

„Cartea lui Dragoș Sdrobiș aduce în atenția noastră una dintre problemele cruciale ale României interbelice: contradicția dintre aspirațiile elitiste occidentalizante și o structură socio-economică incapabilă să susțină și să valorifice roadele efervescenței creative din mediile intelectuale. Îmbinând în mod fericit instrumentarul teoretic și metodologic al științelor sociale cu ample informații de epocă, analiza propusă în această lucrare contribuie substanțial la cunoașterea istorică, stimulând și îmbogățind totodată reflecțiile cu privire la societatea românească actuală."

Bogdan Murgescu

Modele intelectuale și muncă intelectuală în modernitatea românească • Munca intelectuală în România interbelică: între „biurocratism" și „surugiu la cuvinte" • Învățământul superior în România interbelică: supraaglomerarea universităților, proletariat intelectual și șomaj intelectual • Ascensiunea naționalismului: de la *numerus clausus* în educație la naționalismul economic • Funcționarii statului: venituri și cheltuieli • Studențimea interbelică: de la mișcare protestatară la mișcare revoluționară? • Concurența dintre Carol al II-lea și Zelea Codreanu (1934-1937) • Serviciul Social al Tineretului în România (1938-1939)

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-5148-1

www.polirom.ro

Carte publicată și în ediție digitală

Foto copertă: by Alex:D